

Antipolitika

anarhistički časopis sa balkana

oktobar/listopad 2023/broj 3

NACIONALIZAM

Antipolitika

Mi nemamo klasike ili osnivače čije portrete držimo na zidovima, onima napravljenim od cigle ili mentalnim, svejedno je. Rušimo zidove, a od idolopoklonstva bežimo kao od kuge.

Bakunjin i drugovi nisu osnovali anarhistički pokret, niti su njegove principe sintetisali u čistoj intelektualnoj kontemplaciji. Naprotiv, anarhistički pokret je izrastao iz krila Međunarodnog udruženja radnika (poznatog i kao Prva Internacionala) koje su činili proleter koji sebe na početku nisu ni nazivali anarhistima. Bakunjin u Prvu internacionalu nije ušao kao anarhista, on je to postao pod uticajem prakse i vizije koje su ovi proleter već praktikovali i razvijali.

Ovi ljudi su početkom druge polovine 19. veka imali snažnu viziju mogućnosti novog sveta zasnovanog na solidarnosti i uzajamnoj pomoći. U toj viziji Internacionala je bila revolucionarna organizacija, ali i zametak budućeg društva u ljušturi starog sveta, ona je istovremeno bila organizovana i zamišljena kao globalna mreža koja je trebala da organizuje i koordiniše celokupni društveni i komunalni život, svojevrsna anti-država.

Ovo nam ukazuje na to da je anarhistička misao nastala kao odraz prakse. Ali, da bi naš pokret disao punim plućima i istinski živeo, neophodno je da se praksa i analiza neprekidno ogledaju jedna u drugoj, večitio promenljive, u stalnom pokretu.

Oni čija vizija nije premašivala ideju o "socijalističkim" partijama koje osvajaju državnu vlast, ovaj pokret nisu razumeli: on je za njih bio "apolitičan", zbog svoje nezaiteresovanosti za učestvovanje u parlamentarnoj politici. A zapravo radi se o nečem sasvim drugačijem.

Kao što odbijamo legitimitet države, kao institucije koja nasiljem osigurava postojanje eksploatatorskog sistema, tako odbijamo i "politiku" kao izdvojenju sferu života, kojom se bave specijalisti. Mi smo zainteresovani za život, a da bismo živeli slobodno i disali punim plućima, sfera političkog mora biti razmontirana, jednako kao i država/kapital/ patrijarhat.

Antipolitika je život bez zidova i ograda, ona je naše srce i novi svet koji u njemu nosimo.

Ljudi koji pričaju o revoluciji i klasnoj borbi, a da pri tom ne govore eksplicitno o svakodnevnom životu, bez razumevanja subverzivnog potencijala ljubavi i onoga što je pozitivno u odbacivanu svih ograničenja, takvi ljudi nose leševe u ustima.

Raoul Vaneigem

Anarhisti nikome ništa ne obećavaju

Maria Nikiforova

Nijedna teorija, nijedan gotovi sistem, nijedna knjiga koja je ikada napisana neće spasiti svet.

Mihail Bakunjin

Borite se da održite taj osećaj za organizovanost i nemojte dozvoliti da bude uništen od strane onih koji misle da je anarhizam doktrina koja nema ničeg zajedničkog sa stvarnim životom. Anarhizam je suprotnost sektaštvu i dogmi. Usavršava se u akciji.

Nestor Mahno,

(obraćao se B. Durrutiju i F. Ascasu)

Mi slijedimo ideje, a ne ljude, i borimo se protiv navike utjelovljavanja principa u jednom čovjeku.

Errico Malatesta

Slika na naslovnoj i poslednjoj stranici:
Franjo Tuđman i Slobodan Milošević tokom sastanka
na Brdu kod Kranja 1991.
Fotograf: Jeremy Sutton-Hibbert

Ovo izdanje časopisa ima tri verzije. Jedno na
engleskom, drugo na grčkom i treće na jeziku kojeg
zovemo „naš“, a koji je još poznat i kao srpski, hrvat-
ski, srpsko-hrvatski, bosanski, bošnjački, crnogorski,
bunjevački, štokavski itd.

U Antipolitici se koriste svi standardi našeg jezika.

antipolitika.noblogs.org

Kontakt: antipol@riseup.net

Sadržaj

- 7 Bijeda nacionalizma**
Uvod u Antipolitiku#3
- 11 Stalna privlačnost nacionalizma (1984)**
Fredy Perlman
- 35 Preliminarne teze o grčkoj naciji za svakodnevnu upotrebu**
Our baba doesn't say fairy tales and friends
- 43 Trebamo li pripadati narodu?**
De Passage
- 49 Nacionalizam kao temelj svake države**
Prilog anarhističkoj analizi nacionalizma na
postjugoslavenskom području
- 55 Protiv imperijalizma se ne može boriti anti-imperijalizmom**
Clandestina
- 73 Jungslawen i nihilistički nacionalizam 1907-1914**
- 97 U tamnici nacionalizma**
Komunistička partija Jugoslavije i nacionalno pitanje
- 133 Nacionalni fenomen**
Grupa protiv nacionalizma
- 147 Protiv Astlana**
Kritika čikano nacionalizma
Ediciones Inéditas
- 153 Uspon i vladavina ekstremnog centra**
- 159 Psametihova djeca**
ili kojim će jezikom progovoriti revolucija
Nina Čolović
- 185 U susret drugom ljudskom biću**
Ideje o nacionalizmu
u *Čovjeku bez osobina*
Roberta Musila

*Dvije strane nacionalizma: huligani napadaju prajd u Beogradu;
Ljevičarski političar (Možemo) odaje počast grobu Franje Tuđmana u Zagrebu*

Bijeda nacionalizma

Uvod u Antipolitiku#3

Pred vama je treći broj Antipolitike, posvećen temi nacionalizma i nacionalnih država. U kapitalističkoj svakodnevici, naši nam životi ne pripadaju. To je najočitiije u ratnim vremenima, ali je uvijek prisutna realnost. Nacionalne države osiguravaju da mi, kao pojedinke i kao zajednice, ne raspolažemo slobodno zemljom i vodom (privatizacija i nacionalizacija), svojim vremenom (škole, zatvori, nadnički rad, „slobodno vrijeme“...), svojim tijelima (nadnički rad, rat, ograničenja u pristupu znanjima, liječenju i zahvatima kao što je pobačaj...). Kako onda možemo biti pozvani da volimo i branimo „svoju“ naciju, kad ništa ovdje nije zapravo naše?

Mi se kao anarhistkinje i anarhisti ne želimo kretati s onu stranu nacija, već izričito protiv njih: prvo protiv nacije koja nam je pripisana, zatim protiv svih drugih. Ne želimo da naš pokret bude internacionalan, već antinacionalan. Jer nema ničega inherentno dobrog u pripadanju naciji ili narodu, čak i ako se radi o „maloj“ naciji ili potlačenom narodu. Povijest pobjedničke Narodno oslobodilačke borbe vođene od strane Komunističke partije Jugoslavije pokazala je da kad god je osvajanje državne moći ili izgradnja bilo kakve vertikalne strukture cilj borbe, slogan nacionalnog oslobođenja postaje samo još jednom ideološkom legitimacijom nečijeg prava vladanja nad drugima.

Nadalje, pljačkaški ratovi devedesetih dokazali su lažnu dihotomiju desnog i lijevog nacionalizma, lažnu dihotomiju „pobjednika” i „gubitnika” u ratu, kao i lažnu dihotomiju „agresora” i „žrtvi”.

Milošević i njegova Socijalistička partija Srbije predstavljali su anti-imperijalističku stranu nacionalizma koja se predstavljala kao protivnica zapadnih sila i nastojala se svrstati uz rusiju i kinu, koristeći pritom ljevičarsku i antiglobalističku retoriku. S druge strane, tuđman je bio vođa otvoreno desnog nacionalističkog režima s pro-fašističkim elementima i entuzijastičnom prozapadnom retorikom. Ove razlike nisu ni na koji način omele suradnju dvaju režima, niti su ikako izmjenile činjenicu da su oba svoju energiju primarno usredotočili na bogaćenje i jačanje vlastite moći. Dok su se događali najstrašnji ratni zločini – tijekom srpske i hrvatske agresije u bosni, etničkog čišćenja hrvatske pod tuđmanovim režimom i kosova pod miloševićevim – protok kapitala nije nikad stao, i sa svakim su počinjenim zvjerstvom vladajuće klase postajale moćnijima.

Prednja i stražnja strana korica našega časopisa prikazuju predsjednika srbije (miloševića) i hrvatske (tuđmana) tijekom sastanka predsjednika jugoslovenskih republika 1991. u Brdu kod Kranja u sloveniji. Fotografija oslikava dvije naizgled suprotne strane nacionalnoga konflikta. Tijekom sastanka, sudionici su pravili dogovore oko procesa raspada federalne države, i uskoro je taj proces poguran u fazu krvavoga rata koji je prouzročio mnogo smrti i tragedija. Danas znamo da su za cijelo vrijeme trajanja rata nacionalni lideri takozvanih zaraćenih strana komunicirali i koordinirali se u zajedničkom projektu primarne akumulacije kapitala u najbrutalnijoj formi rata protiv proletarijata. U tom su procesu vladajuće klase srbije i hrvatske enormno profitirale, ne usprkos stradanju širega stanovništva, već upravo zbog tog stradanja koje su uzrokovale i koordinirale. Cinizam je išao toliko daleko da su „neprijateljske strane“ tokom rata čak međusobno trgovala municijom i oružjem.

Fotografija također prikazuje dvije stvarne strane svakoga rata. Vladajuću klasu s jedne strane (u ovom slučaju obje strane Antipolitike), a s druge napadnute proletere koje ovdje predstavlja poslušni konobar koji pokušava da odradi svoj posao i pritom bude nevidljiv.

Druga lažna dihotomija jest ona „pobjednika” i „gubitnika”. Ako se nađeš na drugoj, napadnutoj, silovanoj i opljačkanoj strani nacionalnoga konflikta, odnosno, na strani pod napadom država i vladajućih klasa, pojmovi kao što su pobjednička i poražena strana rata su besmisleni, jer toliko je očito da su svi na tvojoj strani brutalno poraženi.

Ipak, bijeda nacionalizma različito se ispoljava u „pobjedničkim” i „poraženim” državama.

U srbiji, gdje nacionalni projekt nije ostvario svoje javno iznesene ciljeve, „poraz” se koristi za potpirivanje nacionalističkih frustracija i, pogotovo nakon bombardiranja srbije od strane NATO-a 1999., za poticanje ideologije po kojoj je srpska nacija žrtva moćnih, sveprisutnih i zlokobnih sila, što pak daje dodatno ideološko pokriće faši-

stičkim siledžijama koji se predstavljaju kao „protivnicima dominantnog liberalnog poretka” ili čak zapadnog imperijalizma (što, primjerice, ispoljavaju premlaćivanjem osoba koje percipiraju kao kvir).

U hrvatskoj, gdje su nacionalisti postigli svoje ciljeve, nacionalizam je sveprisutan i potpuno legitiman. Čak je i lijevo-liberalna partija trenutno na vlasti u gradu Zagrebu položila cvijeće na tuđmanov grob, odajući priznanje velikom predsjedniku i velikom tatici svih hrvata.

Nacionalizam “pobjednika” dodatno je učvršćen inzistiranjem na narativu žrtve, a kad je nacija definirana kao žrtva, svaki nacionalistički potez postaje legitiman i neupitan. Uparen s narativom „žrtve”, položaj „pobjednika” u ratu čini nacionalizam u hrvatskoj toliko neupitnim da su, primjerice, fašistički slogani iz drugog svjetskog rata tolerirani ako ih koriste veterani rata devedesetih (u hrvatskoj službeno zvanog „domovinskim ratom”). Uz srbiju kao glavnog agresora (protiv hrvatske, bosne i kosova), hrvatska je odriješena odgovornosti za napad na bosnu i etničko čišćenje srpske populacije iz hrvatske, jer ne može se istovremeno biti i „žrtvom” i „agresorom”.

Teško je reći koja je od ove dvije strane nacionalističke bijede bijednija, ali sasvim je apsurdno predložiti da bismo trebali odabrati jednu od njih.

Otkako je nacionalizam uveden protiv nas na Balkanu, bilo je onih koji su mu se suprotstavljali i protiv njega se borili. Prvi socijalistički program napisan na srpsko-hrvatskome jeziku, eksplicitno je pozvao na uništenje svih država na Balkanu. Ne samo imperijalnih sila kao austro-ugarske monarhije i turske, već i novonastalih malih, „slobodnih” i anti-imperijalističkih država poput srbije, čiji su nacionalisti u to vrijeme radili na formuliranju svojih genocidnih programa.

Taj je socijalistički program pozivao na stvaranje Balkanske federacije, ali ne kao federacije nacija i država, već kao federacije revolucionarnih proletera odlučnih da svijet oslobode bijede kapitalizma i država.

To su historijske težnje koje želimo afirmirati, preobraziti, nadići i ostvariti.

Mi smo federacija očaja preobraženog u ljubav i bijes. Balkanska federacija bez država i nacija!

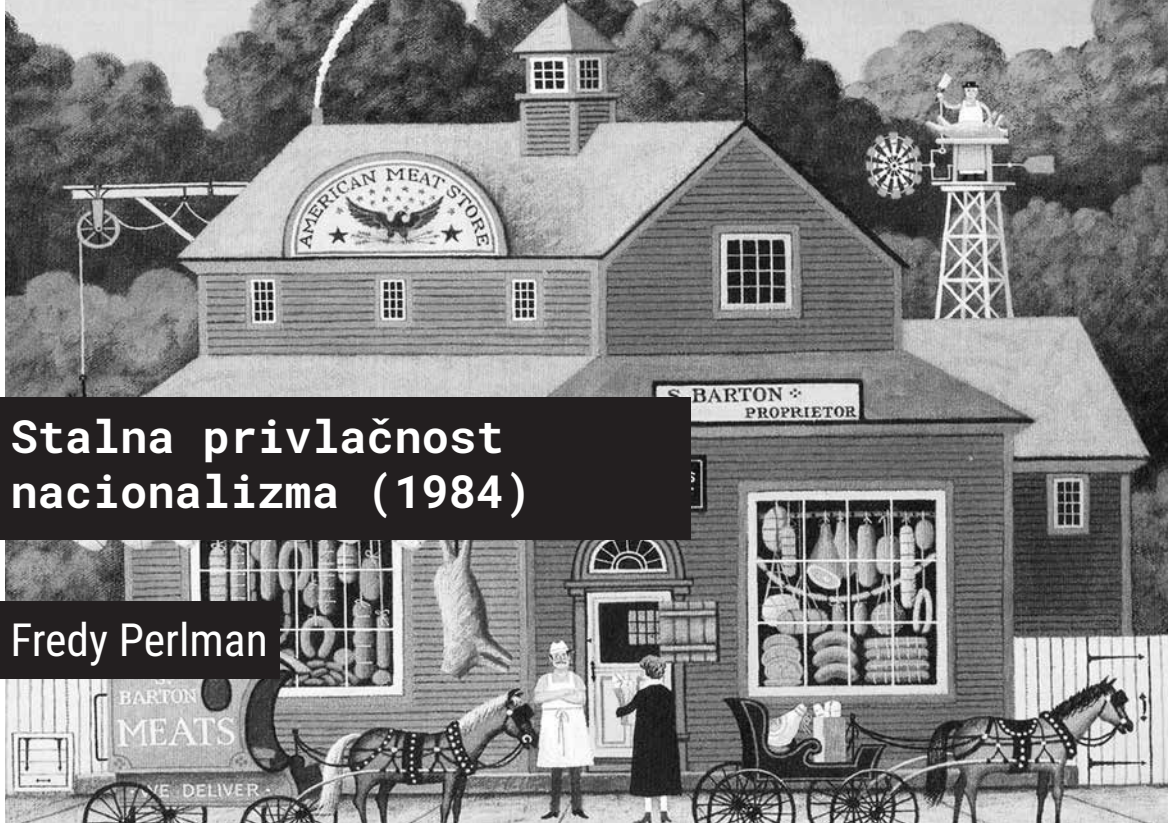
RF

BREADMAKERS
& OF
RAVENTHICKET

YOU NAME IT
WE'LL BAKE IT

RAVENTHICKET FARMS

Stalna privlačnost nacionalizma (1984)

Fredy Perlman

Tokom XX veka nacionalizam je nekoliko puta proglašavan mrtvim:

- posle I svetskog rata, kada su Austrija i Turska, poslednje evropske imperije, bile razbijene na nezavisne nacije i kada se smatralo da su, osim cionističkih, sve druge nacionalističke težnje ostvarene.
- posle boljševičkog puča, kada se govorilo da je buržoaska borba za samoopredelnje prevaziđena borbom radničke klase, koja nije nacionalno određena.
- posle vojnog poraza fašističke Italije i nacističke Nemačke, kada su genocidne posledice nacionalizma bile svima vidljive, za šta se mislilo da je trajno diskreditovalo nacionalistički program i praksu.

Ipak, četrdeset godina nakon poraza fašista i nacista, vidimo da je nacionalizam ne samo preživeo već i doživeo pravu renesansu. Nacionalizam nije oživela samo takozvana desnica, već pre svega takozvana levica. Nakon rata sa nacionalsocijalistima, nacionalizam nije više bio pripisan isključivo konzervativcima, već je postao program i praksa mnogih revolucionara, koji tvrde da je to jedini istinski i delotvorni revolucionarni program.

Levičarski ili revolucionarni nacionalisti insistiraju da njihov nacionalizam nema ništa zajedničko sa nacionalizmom fašista i nacista. Po njima, to je nacionalizam potlačenih ljudi, koji teže ličnom i kulturnom oslobođenju.

U skladu s vladajućom predrasudom (vrlo zgodnom za manipulaciju), imperijalizam je relativno

skora pojava, a njegova glavna ambicija je kolonizacija celog sveta. To je „poslednji stadijum kapitalizma“. Ova dijagnoza podrazumeva specifičan lek: nacionalizam. Ratovi za nacionalno oslobođenje srušiće imperijalističko carstvo.

Ova dijagnoza možda služi svrsi, ali ne objašnjava bilo koji događaj ili situaciju. Mnogo bliže istini dolazimo kada ovaj koncept postavimo na glavačke i kada kažemo da je imperijalizam bio prvi stadijum kapitalizma, da je svet vremenom bio kolonizovan od strane nacionalnih država, a da je nacionalizam vladajući, aktuelni i nadamo se poslednji stadijum kapitalizma. Dokazi za ovu tvrdnju nisu otkriveni juče; oni su odavno poznati, baš kao i predrasude koje služe tome da ih ospore.

Bilo je veoma poželjno, iz mnogo razloga, zabraviti da sve do skora vladajuće sile Evroazije nisu bile nacionalne države već carstva. Nebesko Carstvo dinastije Ming, Islamsko Carstvo dinastije Otomana i Katoličko Carstvo dinastije Habsburga dugo vremena su se borili za dominaciju nad poznatim svetom. Među ova tri carstva, katolici nisu bili prvi imperijalisti već poslednji. Nebesko Carstvo dinastije Ming vladalo je većim delom istočne Azije i raspolagalo velikom prekomorskom flotom mnogo pre nego što su katolički pomorci izvršili invaziju na Meksiko.

Apologete katoličkih podviga zaboravljaju da je između 1420–1430. kineski carski službenik čeng Ho komandovao pomorskom ekspedicijom od 70.000 ljudi i plovio ne samo do Malajskog poluostrva, Indonezije i Cejlona već i do persijskog zaliva, Crvenog Mora i Afrike. Obožavaoci katoličke Konkviste takođe zaboravljaju imperijalistička dostignuća Otomana, koji su osvojili skoro sve provincije nekadašnjeg rimskog carstva, osim najzapadnijih oblasti, zavladao severnom Afrikom, srednjim istokom i polovinom Evrope, držali pod kontrolom ceo Mediteran i došli do zidina Beča. Katolički imperijalisti su krenuli na zapad, iza granica poznatog sveta, ne bi li nekako izbegli okruženje.

Ipak, Ameriku su „otkrili“ upravo katolici, a genocid, destrukcija i pljačka, koji su pratili to „otkriće“, izmenili su odnos snaga između evroazijskih imperija.

Da li bi kineski ili turski osvajači bili manje destruktivni da su oni prvi „otkrili Ameriku“? U sva tri carstva na strance se nije gledalo kao na ljude, već kao na legitiman plen. Za Kineze su svi ostali bili varvari. Muslimani i katolici su jedni za druge bili nevernici. Termin nevernik nije tako brutalan kao termin varvar, budući da nevernik prestaje da bude legitamna meta i postaje ljudsko biće prostim činom preobraćenja na pravu veru, dok varvari ostaju legitamna meta sve dok ih civilizatori sasvim ne pokore.

Termin nevernik i njegova moralna dimenzija bili su u kontradikciji sa praksom katoličkih osvajača. Ovaj raskorak između propovedi i dela uočio je jedan rani kritičar katoličke konkviste, po imenu Las Kazas (Las Casas). On je primetio da su obredi preobraćenja bili uvod u pljačku i istrebljivanje nevernika, dok preobraćenici nisu postajali punopravni katolici već robovi.

Las Kazasova kritika je kod Crkve i Krune izazvala tek nešto više od nelagodnosti. Bili su doneti

novi zakoni, u osvojene zemlje slate su inspekcije, ali sve to nije imalo nikakvog efekta jer su dve glavne aktivnosti katoličke ekspedicije, preobraćenje i pljačka, bile u nerešivoj kontradikciji. Većina sveštenika bila je potpuno posvećena spašavanju zlata i proklinjanju duša. Katolički Car je sve više zavisio od opljačkanog bogatstva, kojim su finansirani matica, vojska i flota koja je sprovodila pljačku.

Pljačka je i dalje imala apsolutnu prednost nad preobraćenjem, ali kod katolika je to ipak izazivalo nelagodnost. Njihova ideologija nije bila sasvim prilagođena praksi. Katolici su se silno obogatili pljačkom Asteka i Inka, čija su carstva opisivali kao slična habsburškom, a njihovu religioznu praksu kao ni izbliza tako demonsku kao što je bila praksa njihovih zvaničnih neprijatelja, otomanskih Turaka. Ali, katolici nisu imali mnogo koristi od istrebljivanja onih zajednica koje nisu imale kraljeve, niti stajaću vojsku. Takvi pohodi, koji su redovno bili preduzimani, bili su u još većem sukobu sa njihovom ideologijom i bili su sve samo ne herojski.

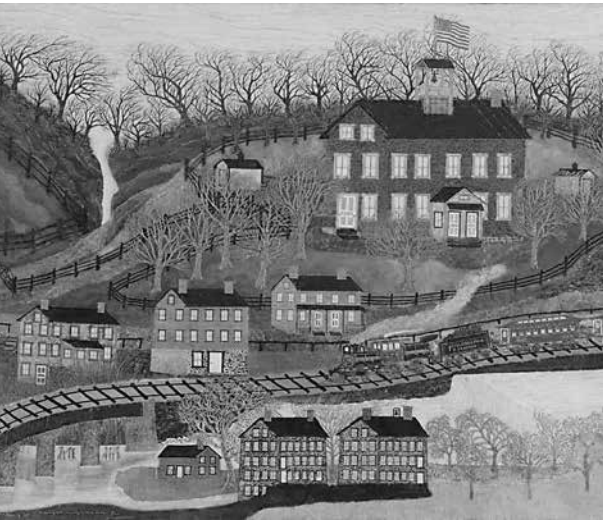
Sukob između religiozne ideologije osvajača i njihove prakse nisu razrešile preteče nove društvene formacije – nacionalne države. Prave preteče pojavile su se iste godine, 1561, kada je jedan prekomorski avanturista proglasio svoju nezavisnost od Krune i kada je u Evropi nekoliko carskih bankara i trgovaca povelu rat za nezavisnost.

Konkvistador i avanturista, Lope de Agire¹, nije uspeo da dobije širu podršku i bio je pogubljen.

S druge strane, carski bankari i trgovci mobilisali su stanovništvo nekoliko provincija i uspeali da ih otcepe od carstva. Ove provincije kasnije će dobiti naziv Holandija.

Ova dva događaja još uvek nisu bili borba za nacionalno oslobođenje. Bili su to vesnici stvari koje

1. Lope de Aguirre: Ozloglašeni španski konkvistador i avanturista (potpisivao se kao Lope de Aguirre, Lutalica). Pokušao da na delu teritorije današnje Venecuele uspostavi svoj dominion. Harao celim severnim delom južne Amerike. Pogubljen 1561. (Prim. prev.)

će se tek dogoditi, ali i podsetnik na prošlost. U neverničkom rimskom carstvu, ulogu Carevog čuvara imala je pretorijanska garda. Ova garda je preuzimala sve više imperatorskih funkcija, sve dok nije stekla veću moć i od samog Cara. U arapskom islamskom Carstvu istu ulogu imala je Kalifova garda sačinjena od Turaka. Turski gardisti, poput ranijih Pretorijanaca, preuzimali su sve više kalifskih funkcija sve dok vremenom nisu preuzeli carsku palatu i carsku administraciju.

Lope de Agire i holandski gospari nisu bili habsburška Garda, ali su ovaj andski avanturista i holandske finansijske i trgovačke kuće stekli značajne imperatorske funkcije. Ti pobunjenici, poput ranijih rimskih i turskih gardista, želeli su da se oslobode od duhovne podređenosti i materijalnog pritiska koji su išli uz služenje Caru. Od trenutka kada su sami stekli imperatorsku moć, Car je za njih postao samo parazit.

Kolonijalni avanturista Lope de Agire nije mogao da posluži kao uzor drugim pobunjenicima; njegovo vreme još nije bilo došlo.

Ali, holandski gospari su sasvim odgovarali toj ulozi; to je bilo njihovo vreme. Oni nisu zbacili imperiju, već su je samo racionalizovali. Holandske

finansijske i trgovačke kuće su već posedovale veliki deo bogatstva Novog Sveta. Najvećim delom to bogatstvo bilo je stečeno kao nadoknada za redovno snabdevanje carske flote, vojske i poseda. Ali, njihova ambicija sada je bila da sami krenu u pljačku kolonija, za svoju vlastitu korist, neopterećeni parazitskim gospodarom. Pošto nisu bili katolici već kalvinistički protestanti, raskorak između njihovog religioznog učenja i dela nije ih mnogo uznemiravao. Njih nije zanimalo spasavanje duša. Njihov kalvinizam učio ih je da je nemilosrdni Bog još na početku Vremena spasio i prokleo sve duše i da u tom božjem planu nijedan holandski pop ne može ništa da promeni.

Holandani nisu bili krstaši; oni su bili posvećeni proračunatoj, rutinskoj pljački, u kojoj nije bilo ničeg duhovnog ili herojskog. Pljačkaške flote odlazile su i vraćale se iz pohoda po tačno utvrđenom rasporedu. Činjenica da su opljačkani stranci bili nevernici, bila je manje važna od činjenice da to nisu bili Holandani.

Zapadnoevropski vesnici nacionalizma izmislili su termin divljak, divljaci. Bio je to sinonim za ono što se u evroazijskom Nebeskom Carstvu nazivalo varvarom, varvarima. Oba ova termina imala su za cilj da neka ljudska bića proglašavaju legitimni plen.

Tokom naredna dva veka, osvajanje, pokoravanje i pljačka koje su započeli Habsburzi, postali su manir drugih evropskih kraljevskih kuća.

Gledano očima nacionalističkih istoričara, ti prvi kolonizatori, kao i njihovi kasniji nastavljači, izgledali su kao nacije: španija, Holandija, Engleska, Francuska. Ali, gledano s jedne mnogo prikladnije tačke, iz ugla same prošlosti, kolonijalne sile su bile Habsburzi, Tjudori, Stjuarti, Burboni, Oranži – dinastije identične dinastičkim porodicama koje su se otimala za bogatstvo i moć još od pada Za-

padnog Rimskog Carstva. Ti entiteti više nisu bili samo feudalni posedi, ali još uvek nisu bili ni potpuno razvijene nacije; oni su već posedovali neke, ali ne i sve odlike nacionalne države. Element koji je najupadljivije izostajao bila je nacionalna armija. Tjudori i Burboni su već manipulirali nacionalnim osećanjima svojih podanika, „Engleza“ i „Francuza“, posebno u međusobnim ratovima. Ali, ni škoti i Irci, kao ni Korzikanci i Provansalci, nisu bili regrutovani da se bore i ginu zbog „ljubavi prema otadžbini“. Rat je bio samo mučni, feudalni teret, mrska obaveza; jedini dobrovoljci bili su avanturisti koji su sanjali o zlatu; jedine patriote bile su patriote Eldorada.

Principi koji će kasnije postati nacionalistički program još uvek nisu odgovarali ukusu vladajućih dinastija, koje su se i dalje oslanjale na sopstvene, ofucane, ali isprobane principe. Nove principe usvojile su njihove visoke sluge: njihovi kreditori, snabdevači začinima, snabdevači vojske i pljačkaši kolonija. Ti ljudi, poput Lope de Agirea i holandskih gospodara, ili ranijih rimskih i turskih gardista, držali su ključne funkcije, a ipak su bili samo sluge. Mnogi od njih, možda i većina, nastojali su da se na svaki način oslobode tog tereta, da se otarase parazitskog gospodara i da sami krenu u pljačku kolonija, u svoje vlastito ime i u svoju korist.

Kasnije poznati kao buržoazija ili srednja klasa, ti ljudi počeli su da stiču bogatstvo i moć još od kada je prva flotila zaplovila put Zapada. Deo njihovog bogatstva poticao je iz opljačkanih kolonija; bila je to nagrada za njihove usluge Kruni; taj deo stečenog bogatstva kasnije je postao poznat kao „prvobitna akumulacija kapitala“. Drugi deo tog bogatstva bio je plod pljačke njihovih sunarodnika i suseda, uz pomoć metode koja je kasnije nazvana kapitalizam. Sam metod nije bio toliko nov, ali je postao veoma popularan od trenutka kada je srednja klasa stavila ruku na zlato i srebro Novog Sveta.

Srednja klasa je tako stekla značajnu moć, ali još uvek nije imala iskustvo potrebno za preuzimanje centralne političke vlasti. U Engleskoj im je uspeo da zbace monarha (Čarls I) i proglase Komonvelt, ali, iz straha da se narodna energija koju su bili mobilisali protiv više klase sada ne okrene i protiv njih, uskoro su postavili drugog monarha, čak iz iste dinastičke kuće (Čarls II).

Nacionalizam nije došao na svoje sve do pred kraj XVIII veka, kada su dve velike eksplozije, u razmaku od trinaest godina, preokrenule relativno stabilan odnos između dve gornje društvene klase i zauvek izmenile političku geografiju planete.

Godine 1776, idući Agireovim stopama, kolonijalni trgovci i avanturisti proglasili su nezavisnost od prekomorskog monarha, nadmašivši svog prethodnika utoliko što im je uspeo da mobilišu većinu kolonističke populacije i da se otcepe od hanoverskog britanskog Carstva.

Godine 1789, prosvedećeni trgovci i pisari nadmašili su svoje holandske prethodnike, jer im je uspeo da mobilišu ne samo stanovništvo nekoliko rubnih kolonija već celu podaničku populaciju,

da zbače i pogube vladajućeg burbonskog monarha i da sve feudalne veze pretvore u nacionalne. Ta dva događaja obeležavaju kraj jedne ere. Od tada su sve preživle dinastije ubrzo ili postepeno postajale nacionalne, a njihovi posedi su sve više poprimali svojstva nacionalnih država.

* * *

Te dve revolucije s kraja XVIII veka bile su veoma različite; svaka od njih je na poseban način doprnela ideji i praksi nacionalizma, ugrađujući u njih različite, ali često i kontradiktorne elemente. Nije mi namera da ovde detaljno analiziram te događaje već samo da skrenem pažnju na neke od tih elemenata.

Obe pobune bile su uspešne u oslobađanju vazala od obaveza prema monarhističkim kućama i obe su uspele da uspostave kapitalističke nacionalne države; ali između prvog i poslednjeg čina, te dve drame imaju malo toga zajedničkog. Glavni pokretači ovih pobuna bili su upoznati sa racionalističkom doktrinom Prosvetiteljstva. Ali, praktični i samonikli Amerikanci posvetili su se političkim problemima, pre svega problemu uspostavljanja državne mašinerije koja će moći da preuzme inicijativu na prostoru sa kojeg se kralj Džordž bio povukao. Kod Francuza je bilo drugačije; mnogi među njima otišli su mnogo dalje. Oni su kao problem videli ne samo preuređenje države, već preuređenje celog društva. U pitanje je bila dovedena ne samo veza između podanika i monarha, već i veza između robova i gospodara – odnos koji je za Amerikance ostao svetinja. Obe grupe su bez sumnje bile upoznate sa Rusovom mišlju da se „ljudi svuda rađaju slobodni, a da su ipak svuda u lancima“. Ali, Francuzi su te lance shvatali mnogo ozbiljnije i učinili veći napor da ih se oslobode.

Pod uticajem istih onih racionalističkih doktrina koje su presudno uticale i na Rusoa, francuski revolucionari pokušali su da primene društvenu mi-

sao na ljudsko okruženje, na isti način na koji je „razum prirode“, nauka, počela da se primenjuje na prirodno okruženje. Ruso je radio za pisaćim stolom; on je nastojao da uspostavi društvenu pravdu na papiru, poveravajući ljudske poslove entitetu koji je nazvao opštom voljom. Revolucionari su agitovali u prilog društvene pravde ne samo na papiru već među mobilisanim i naoružanim ljudima, od kojih su mnogi bili vrlo gnevni, a većina veoma siromašni.

Rusov apstraktni entitet prešao je u oblast konkretnog u obliku Komiteta za javnu bezbednost (ili Javno Zdravlje). Bila je to policijska organizacija koja je sebe proglasila za otelotvorenje opšte volje. Visokomoralni članovi tog Komiteta počeli su da u ljudske poslove ulivaju razum. Videli su sebe kao hirurge nacije. Oblikovali su društvo po modelu svojih ličnih opsesija, uz pomoć sredstva koje je najviše ličilo na oštricu brijača u rukama države.

Primena nauke na ljudsko okruženje poprimilo je oblik sistematskog terora. Glavni instrument Razuma i Pravde postala je giljotina.

Vladavina Terora prvo je obezglavila bivše vladare, da bi se zatim okrenula ka samim revolucionarima.

Opšti strah podstakao je reakciju koja je zajedno sa Terorom zbrisala i Pravdu. Pokrenuta energija

krvožednih patriota bila je usmerena preko granice, s ciljem da strancima silom nametne načela prosvetiteljstva i da naciju preobrazi u Carstvo (Napoleonovi ratovi, *prim. prev.*). Snabdevanje nacionalne armije bilo je mnogo unosniji posao od snabdevanja nekadašnjih feudalnih vojski, što je mnoge bivše revolucionare učinilo bogatim i moćnim pripadnicima srednje klase – one koja je sada bila na vrhu, vladajuća klasa. Tako su teror i ratovi postali deo nasleđa kasnijih nacionalističkih projekata.

Nasleđe Američke Revolucije bilo je sasvim drugačije. Amerikance je manje zanimala pravda, a mnogo više pitanje vlasništva.

Doseljencima-osvajачima sa severoistočne obale kontinenta Džordž od Hanovera bio je potreban isto koliko i Lope de Agireu Filip Habsbruški. Tačnije, bogatim i moćnim doseljencima administrativni aparat Kralja Džordža bio je potreban da bi zaštitio njihovo bogatstvo, ali ne i da bi ga stekli. Kada bi mogli da sami organizuju jednako represivan i efikasan aparat, Kralj Džordž im uopšte ne bi bio potreban.

Sigurni u svoju sposobnost da sami stvore takav aparat, kolonijalni robovlasnici, zemljišni špekulanti, proizvođači, trgovci i bankari proglasili su poreze i ukaze Kralja Džordža nepodnošljivim. Najnepodnošljiviji od svih Kraljevih ukaza bio je ukaz koji je privremeno zabranjivao neovlašćene upade na teritoriju starosedelaca kontinenta; Kraljevi savetnici imali su na umu životinjska krzna kojima su ih snabdevali lovci-urođenici; revolucionarnim špekulantima bilo je stalo do njihove zemlje.

Za razliku od Agirea, severna federacija kolonista je uspela da stvori nezavisni, represivni aparat, usput zadovoljavajući samo zahteve za minimumom Pravde; njihov cilj je bio ukidanje kraljevske vlasti, a ne i svake vlasti, posebno ne njihove. Umesto da se oslanjaju na manje srećne saputni-

ke-doseljenike ili stanovnike velikih šuma – o robovima da ne govorimo – ovi revolucionari su se radije oslanjali na usluge plaćenika i dragocenu pomoć Burbonskog monarha, koga će nekoliko godina kasnije zbaciti nešto moralniji revolucionari.

Severnoamerički kolonizatori su raskinuli tradicionalne veze između podanika i feudalnih gospodara, ali su, za razliku od Francuza, vrlo postepeno menjali tradicionalne odnose zasnovane na osećanju patriotizma i nacionalne pripadnosti. Oni još uvek nisu bili nacija u pravom smislu; nevoljna mobilizacija kolonijalnog seljaštva nije bila dovoljna da ih stopi u jedno; višejezična, višekulturna i društveno podeljena populacija podanika još uvek nije bila povezana osećanjem patriotizma. Zato im je bilo potrebno nešto drugo.

Robovlasnici koji su zbacili svog gospodara, strahovali su da bi sada i njihovi robovi mogli da se reše svojih gospodara; uspešna pobuna robova na Haitiju učinila je ta strahovanja više nego opravdanim. Iako više nije bilo opasnosti da ih urođeničko stanovništvo baci u more, trgovce i špekulante je veoma brinulo pitanje daljeg napredovanja u dubinu kontinenta.

Američki doseljenici-osvajачi imali su na raspolaganju sredstvo koje, za razliku od giljotine, nije bilo nov izum, ali je bilo jednako smrtonosno. To sredstvo, kasnije poznato kao rasizam, postalo je sastavni deo nacionalističke prakse. Rasizam je, kao i kasniji proizvodi praktičnog američkog duha, bio pre svega pragmatičan princip; sadržaj nije bio važan; bilo je važno da funkcioniše.

Ljudi su bili mobilisani na osnovu najmanjeg i najpovršnijeg zajedničkog imenitelja, ali su se tom pozivu odazvali. Ljudi koji su napustili svoja sela i porodice, koji su pozaboravljali svoj jezik i običaje, koji su nekada bili sve, a sada bili lišeni svega što ih je činilo delom neke zajednice, trebalo je da boju svoje kože prihvate kao zamenu

za sve što su izgubili. Novi manipulatori činili su sve da se ti ljudi osele ponosnim zbog nečega što nije bila ni lična crta, niti, poput jezika, stečena sposobnost. Svi oni sada su bili jedna nacija, nacija belih ljudi. (Bele žene i bela deca postajali su važni samo kao skalpirane žrtve i dokaz bestijalnosti onih koje je trebalo istrebiti.) Potvrda ovog osiromašenja je i popis fiktivnih osobina koje su belci navodno delili: bela krv, bele misli, pripadnost beloju rasi. Dužnici, beskućnici i sluge, kao belci, imali su sve zajedničko sa bankarima, zemljišnim špekulantima i vlasnicima plantaža, a ništa sa Crvenokošcima, Crncima, žutima. Spojeni na takvim osnovama, mogli su da budu mobilisani i organizovani u „bele kolone“, grupe za linč, „borce protiv Indijanaca“.

Rasizam je prvobitno bio samo jedan od načina za mobilizaciju kolonijalnih armija, ali iako je u Americi bio korišćen više nego bilo gde drugde, ipak je bio samo dopuna drugim metodama. Žrtve pionira-osvajaca i dalje su bile opisivane kao nevernici, bezbožnici. Ali, većina doseljenika su, slično kao i njihovi prethodnici Holanđani, bili protestanti, koji su na bezbožništvo gledali kao na nešto što može biti samo kažnjeno, ali ne i korigovano. Za žrtve se takođe govorilo da su divljaci, ljudožderi i primitivci, ali i ovi termini su korišćeni kao sinonimi za sve što nije belo, za stanje koje ne može biti poboljšano. Rasizam je bio ideolo-

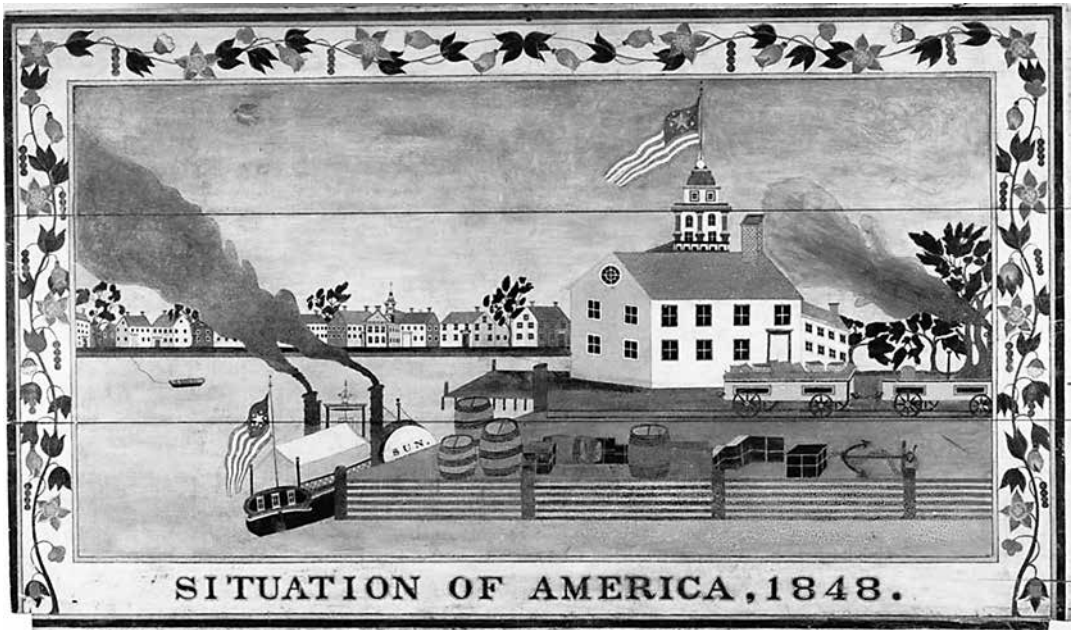
gija savršeno prilagođena praksi porobljavanja i istrebljivanja.

Linčerski pristup, grupni obračun sa žrtvom koja je smatrana inferiornom, privlačio je siledžije bez trunke ljudskosti i osećaja za fer-plej. Ali, taj pristup nije imponovao svima. Ipak, američki biznismeni, pola lovci u mutnom, pola ljudi od poverenja, uvek su imali za svakoga po nešto. Za brojne sledbenike Sv. Đorđa, koji su imali nešto malo časti i veliku žeđ za herojskim podvizima, opis neprijatelja izgledao je nešto drugačije: bili su to narodi bogati i moćni poput njih samih, koji žive u šumovitim planinama i duž obala Velikih Jezera.

Apologete herojskih pohoda španskih konkvistadora imali su pred sobom primer carstava centralnog Meksika i Anda. Apologete pohoda američkih nacionalnih heroja našli su pred sobom samo narode; očajnički otpor urođeničkih, anarhističkih zajednica predstavljali su kao međunarodnu zavetu iza koje su stajali umovi tako moćnih vojnih arhona (vođa) kao što su bili „generali“ Pontijak i Tekumseh. Velike šume bile su naseljene nacionalnim liderima, efikasnim generalštabovima i nepreglednim armijama odlučnih patriota. Na toj slici nigde se ne vide represivne strukture njenih autora; pred očima su imali samo svoju tačnu kopiju, samo sa svim bojama potpuno izkorenutim, nešto poput fotografskog negativa. Tako je neprijatelj predstavljen kao jednak u pogledu strukture, snage i ciljeva. Rat protiv takvog neprijatelja nije mogao biti stvar fer-pleja; bila je to surova nužnost, pitanje života i smrti. Ostale osobine neprijatelja, njegovo bezbožništvo, divljaštvo i kanibalizam, činili su zadatak obračuna, pokoravanja i istrebljivanja još hitnijim, što je dodatno naglašavalo herojsku dimenziju tih pohoda.²

2. Pontijak, Tekumseh: najpoznatije, ali ne i jedine ratne poglavice Otava i Šonija. Perlman aludira na poznatu sklonost da se o nekim indijanskim poglavicama govori kao o apolutnim gospodarima ili vojskovođama po uzoru na evropske, što oni sigurno nisu bili. Uz ime Pontijaka vezuje se rat koji je tokom 1763. najozbiljnije ugrozio engleske kolonijalne pose-

Time je nacionalistički program bio manje-više kompletiran. Ova tvrdnja može da izgleda čudno onima koji nigde na terenu još uvek ne vide „prave nacije“. Sjedinjene Države još uvek su bile konglomerat različitih jezičkih, religioznih i kulturnih zajednica, koji se ubrzano transformisao u carstvo napoleonskog stila. Čitalac će možda pokušati da primeni poznatu definiciju nacije kao uređene teritorije na kojoj žive ljudi koji imaju isti jezik, religiju i običaje ili makar nešto od toga. Ta definicija, jasna, zgodna za upotrebu i statična, ne govori ništa o samoj pojavi, već služi samo tome da je opravda. Društveni fenomeni nisu statične definicije već dinamični procesi. Zajednički jezik, religija i običaji, kao i bela krv američkih kolonizatora, bili su samo predtekst i sredstvo za mobilizaciju osvajačkih armija. Kulminacija ovog procesa nije bila obogaćivanje zajedničkog već upravo suprotno: opšte osiromašenje, potpuni

de. Za samo mesec dana Otave i njihovi saveznici uništili su sve kolonijalne naseobine i utvrđenja u oblasti Velikih Jezera, osim Detroita i Fort Pita. Tokom opsade ovih utvrđenja Englezi su među Otave ubacili čebad zaraženu boginjama, što je ubrzo izazvalo pravi pomor Indijanaca. (Prim. prev.)

gubitak jezika, religije i običaja; pripadnici nove nacije govorili su jezikom prestonice, klanjali se pred oltarom države i sledili samo one običaje koje je dopuštala zvanična, nacionalna politika.

Nacionalizam i imperijalizam su suprotni pojmovi samo na planu definicija. U praksi, nacionalizam je samo jedna od metodologija kojom se uspostavlja vladavina kapitala.

Stalni rast kapitala, često nazivan materijalnim napretkom, ekonomskim razvojem ili industrijalizacijom, bio je glavna preokupacija srednje klase, takozvane buržoazije. Njihovo glavno vlasništvo bio je kapital; gornja klasa je posedovala nekretnine.

Otkriće novog sveta neizmerno je uvećalo bogatstvo srednje klase, učinivši je u isto vreme vrlo ranjivom. Kraljevi i plemstvo koji su prvi došli do novog blaga, ubrzo su morali da ga prodaju trgovcima iz srednje klase, zadržavajući samo retke trofeje. Tu nije bilo pomoći. Blago nije stizalo u

obliku u kojem se moglo odmah koristiti; tako su trgovci počeli da snabdevaju plemstvo korisnom robom u zamenu za opljačkano blago. Ali, plemstvo je jasno videlo da će ono biti sve siromašnije, a trgovci sve bogatiji, osim ukoliko ne krene da pljačka i njih, uz pomoć svojih dobro naoružanih plaćenika. Srednja klasa je bila izložena stalnim napadima starog režima – napadima na svoje vlasništvo. Kraljeva armija i policija sigurno nisu bili prava zaštita; zato su moćni trgovci, koji su već vodili mnoge poslove carstva, preuzeli sve potrebne mere da bi okončali to stanje opšte nesigurnosti: sada su u svoje ruke bili preuzeli i policijske poslove. Gde god je to bilo moguće osnivali su svoje plaćeničke vojske. Ali, čim se na horizontu pojavila mogućnost osnivanja na-

cionalne vojske i nacionalne policije, oštećeni biznismeni prihvatili su je bez oklevanja. Glavna prednost nacionalne armije bila je garancija da će se sluga-patriota boriti zajedno sa svojim gazdom protiv sluge drugog, neprijateljskog gazde.

Novi, stabilniji uslovi koje je garantovao nacionalni represivni aparat bili su za vlasnike nešto poput staklenika, u kojem je njihov kapital mogao da raste, da se uvećava i umnožava. Sam termin „rast“ i iz njega izvedeni pojmovi, potiču iz kapitalističkog rečnika.

Ti ljudi su gledali na jedinicu kapitala kao na zrno ili seme koje investiraju u plodnu zemlju. U proleće, iz svakog semena počinje da klija biljka. U

leto, iz svake od tih biljaka oni žanju toliko novog semena da, nakon što plate nadoknadu za zemlju, sunce i kišu, na kraju imaju mnogo više semena nego na početku sezone. Sledeće godine oni sade na još većem polju, a zatim se šire na svo okolno zemljište i unapređuju ga. U stvarnosti, to inicijalno zrno ili seme je novac; sunce i kiša su utrošena energija radnika; biljke su fabrike, radionice i rudnici, a žetva roba – ostaci industrijski obrađenog sveta. Višak semena, profit, jeste zarada koju kapitalista zadržava za sebe, umesto da ona bude raspodeljena među radnicima.

Taj proces, posmatran u celini, sastoji se u prerađi prirodnih supstanci u stvari za prodaju, robu, i zatvaranju radnika u pogone za proizvodnju, fabrike.

Brak između kapitala i nauke omogućio je veliki skok napred ka stanju u kojem danas živimo. Laboratorijski načunici otkrili su metode kojim prirodni materijal može biti razložen na sastavne komponente; investitori su sav svoj ulog stavili na kartu procesa dekompozicije; naučnici-praktičari ili menadžeri shvatili su da se ovaj proces može primeniti i na radnike koji su im stajali na raspolaganju. Eksperti za društvene nauke izumeli su ceo niz metoda da se radnici učine manje humanim, ali efikasnijim, što više nalik mašini. Zahvaljujući nauci, kapitalisti su bili u stanju da preobrazu najveći deo prirodnog okruženja u sirovinu za dalju obradu, u veštačke proizvode, a većinu ljudi u njihove poslušioce.

Kapitalistički proces proizvodnje analizirali su i kritikovali mnogi filozofi i pesnici, među kojima je najpoznatiji bio Karl Marks.³ Njegova kritika je pokrenula i nastavlja da pokreće militantne društvene pokrete. Ali, njegova analiza je imala jednu značajnu slepu tačku; većina njegovih učenika, ali i onih militantata koji nisu bili njegovi učenici,

3. Podnaslov prvog toma Kapitala glasi Kritika političke ekonomije: Kapitalistički proces proizvodnje. (sve naredne napomene, F. Perlmán, osim „prim. prev.“)

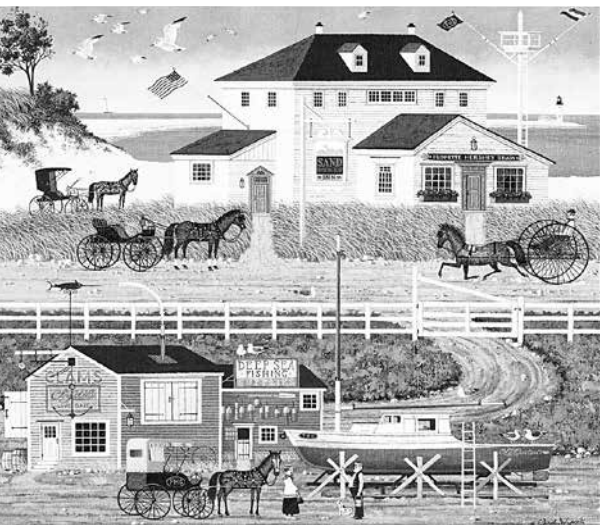
zasnovala je svoju platformu na toj slepoj tački. Marks je sa puno entuzijazma podržavao buržoasku borbu za oslobođenje od feudalnih okova. Ko tada nije bio entuzijasta? On, koji je primetio da su vladajuće ideje jedne epohe uvek ideje vladajuće klase, sam je delio mnoge ideje srednje klase koja je svuda dolazila na vlast. Bio je vatreni sledbenik Prosvetiteljstva, racionalizma, materijalnog progresa. Marks je taj koji je lucidno primetio da svaki put kada radnik reprodukuje svoj rad, svakog trena koji posveti obavljanju dodeljenog zadatka, udahnuje nov život materijalnom i društvenom aparatu koji ga dehumanizuje. Isti onaj Marks koji je sa toliko entuzijazma gledao na primenu nauke u procesu proizvodnje.

Marks je obavio temeljno istraživanje samog procesa proizvodnje kao objašnjenja za fenomen rada, ali je za sobom ostavio svega nekoliko usputnih, površnih i nevoljnih komentara o pretpostavkama kapitalističke proizvodnje, o poreklu i prirodi inicijalnog kapitala koji je taj proces i učinio mogućim.⁴ Bez tog početnog kapitala ne bi bilo ni investicija, ni proizvodnje, niti velikog skoka napred. Ove pretpostavke je analizirao jedan rani ruski marksista, Preobraženski, koji se nadovezao na nekoliko zapazanja poljske marksistkinje Roze Luksemburg i formulisao svoju teoriju o primitivnoj (prvobitnoj) akumulaciji kapitala.⁵

Preobraženski je pod „primitivnim“ podrazumevao osnov celokupnog kapitalističkog zdanja, temelj, pretpostavku. Te pretpostavke ne mogu se pojaviti u samom procesu kapitalističke proizvodnje, pošto bez njih taj proces ne bi ni bio moguć. One moraju biti negde izvan samog procesa proizvodnje. To negde su pre svega kolonije, njihovo opljačkano i istrebljeno stanovništvo. U prethodnom periodu, kada još nije bilo kolonija, početni kapital, pretpo-

4. Isto, deo VIII: „Takozvana primitivna akumulacija“.

5. E. Preobraženski: Nova ekonomija, Moskva, 1926. „Knjiga koja donosi veran opis primitivne socijalističke akumulacije...“, iz najave prvog izdanja na engleskom, Clarendon Press, Oxford, 1965.

stavka kapitalističkog načina proizvodnje, bio je ceđen iz unutrašnjih kolonija, od seljaka kojima su bili otimani i zemlja i njeni plodovi, iz konfiskovanih poseda proteranih Jevreja i Muslimana.

Primitivna ili prvobitna akumulacija kapitala nije nešto što se dogodilo jednom u davnoj prošlosti i nikada više posle toga. To je proces koji sve vreme prati kapitalistički proces proizvodnje, njegov sastavni deo. Proces koji je opisao Marks donosi redovan i očekivani profit; proces koji je opisao Preobraženski donosi iznenadne dobitke i velike skokove napred. Redovan profit periodično biva ugrožen krizama svojstvenim sistem; nove injekcije početnog kapitala su jedini poznati lek za te krize. Bez neprestane primitivne akumulacije kapitala proizvodnja bi stala; svaka naredna kriza mogla bi da postane stalna.

Genocid, sračunato istrebljivanje ljudske populacije označene kao legitiman plen, nije bilo odstupanje u odnosu na „inače miroljubiv“ tok Progres. To je razlog zašto su menadžerima kapitala bile potrebne nacionalne armije. Ta vojska nije služila samo tome da zaštiti vlasnike kapitala od gneva njihovih najamnih radnika. Ta vojska je pre svega trebalo da uvek iznova pronalazi sveti gral, čarobnu lampu kapitalizma – početni kapital, ru-

šči pred sobom sve branjene i nebranjene kapije, pljačkajući, proterujući i ubijajući sve što bi joj se našlo na putu.

Tragovi tih nacionalnih armija takođe su i tragovi Progres. Te armije su bile, i još uvek jesu, sedmo čudo sveta. U njima je išao vuk pored jagnjeta, pauk pored muve. U njima su izrabljivani radnici bili drugari izrabljivača, do guše zaduženi seljaci ortaci svojih kreditora, prevareni prijatelji varalica. Samo što to drugarstvo nije počivalo na ljubavi, već na mržnji prema svima koji bi im se našli na putu do mogućeg izvora početnog kapitala: bezbožnicima, divljacima, nižim rasama.

Ljudske zajednice, po načinu života i običajima raznolike poput ptica, bile su napadane, pljačkane i konačno istrebljene na način i u razmerama koji se ne mogu ni zamisliti. Odeća i predmeti uništenih zajednica bili su sakupljeni i zatim izlagani u muzejima kao još jedan trag koji je svedočio o toku Progres; iščezla verovanja i načini života postali su predmet čuđenja još jedne od osvajačevih brojnih nauka. Iz otetih polja, šuma i životinja uzimalo se kao iz mirnog mora; tako je ubiran prvobitni kapital, preduslov procesa proizvodnje koji je livade preobrazio u farme, drveće u klade, životinje u šešire, minerale u municiju, a preživela ljudska bića u jeftine radnike. Genocid je bio, i još uvek jeste, preduslov, prelomna tačka i temelj celokupnog vojno-industrijskog kompleksa, pogona za industrijsku obradu celog okruženja, sveta kancelarija i nepreglednih parkinga.

* * *

Nacionalizam je bio savršeno prilagođen svom dvostrukom zadatku: pripitomljavanju radnika i pljački stranaca. Kao takav, odgovarao je svima koji su raspolagali ili težili tome da raspolažu jednim delom kapitala.

Tokom XIX veka, posebno u drugoj polovini, svaki potencijalni investitor otkrio je svoje korene

među zemljacima koji su govorili jezikom njegove majke i obožavali bogove njegovog oca. Vatrene osećanja tih nacionalista bila su očigledno cinična. Nijedan od tih zemljaka nije više imao korene među rođacima svojih roditelja: spas svoje duše on je tražio u svom trezoru, molio se svojim investicijama i govorio jezikom računovodstva. Ali, nešto je ipak naučio: bio on Amerikanac ili Francuz, shvatio je da ako ne može da mobiliše svoje zemljake apelujući na njihove uloge lojalnih slugu, klijenata i mušterija, još uvek može da ih mobiliše kao lojalne Italijane, Grke ili Nemce, odnosno lojalne Katolike, Pravoslavce ili Protestante. Jezik, religija i običaji postali su sredstvo za upravljanje nacionalnim državama.

Materijal kojim se manipuliralo bio je samo sredstvo, a ne cilj. Svrha nacionalnih entiteta nije bila unapređivanje jezika, religije i običaja, već razvoj nacionalne ekonomije, pretvaranje zemljaka u radnike i vojnike, pretvaranje otadžbine u rudnike i fabrike, dinastičkih poseda u kapitalistička preduzeća. Bez kapitala, ne bi bilo municije i zaliha, nacionalne armije, nacije.

Opsesije racionalističke srednje klase – finansijske rezerve i investicije, istraživanje tržišta i kalkulacije cena – postale su vladajuće opsesije. I ne samo vladajuće: ove racionalističke opsesije postale su apsolutno isključive. Pojedinci koji su prednost davali nekim drugim, iracionalnim opsesijama bili su brzo izolovani i sklanjani u posebne azile.

Nacije su uglavnom bile monoteističke, iako za time više nije bilo preke potrebe; stari bog ili bogovi izgubili su svaki značaj osim kao sredstvo manipulacije. Nacije su postale monoopsesivne, a ako bi se pokazalo da se neki monoteizam uklapa u vladajuću opsesiju, i on bi bio mobilisan.

Prvi svetski rat je označio kraj jedne faze u formiranju nacionalnih entiteta, koja je započela Ame-

ričkom i Francuskom revolucijom, a bila najavljenom mnogo ranije, deklaracijom Lopea de Agirea i pobunom holandskih trgovaca i bankara. Rat su pokrenuli sukobljeni interesi starih i novih nacija. Nemačka, Italija i Japan, kao i Grčka, Srbija i kolonijalna Amerika, koje su već imale mnoge crte svojih nacionalističkih preteča, postale su nacionalne imperije, monarhije i republike. Najmoćnije među njima želele su da steknu i glavni, nedostajući atribut: status kolonijalne imperije. Tokom rata, svi mobilisani elementi dve velike dinastičke imperije, Habsburške i Otomanske, izdvojili su se u posebne nacije. Kada bi buržoazija koja je pripadala različitim jezicima i kulturama, poput Turaka i Jermena, pretendovala na istu teritoriju, slabiji je bio tretiran na isti način kao nekada američki Indijanci: bio je istrebljen. Nacionalni suverenitet i genocid uvek su bili u najtešnjoj uzročno-posledičnoj vezi.

Zajednički jezik i religija samo su prividne karakteristike nacije: kada su služili svrsi bili su korišćeni kao vezivni materijal, kada nisu, bili su odbacivani. Nije bilo nikakvih prepreka da višejezička švajcarska ili višereligijska Jugoslavija budu primljene u društvo nacija. Kao sredstvo za mobilizaciju lako su mogli da posluže i oblik nosa ili boja kose – što se kasnije i dogodilo. Zajedničko nasleđe, koreni i druge zajedničke crte trebalo je da udovolje samo jednom kriterijumu kojim se rukovodio američki pragmatizam: da li „rade“? Sve što „radi“ moglo je biti iskorišćeno. Zajedničke crte nisu bile važne zbog svog kulturnog, istorijskog ili filozofskog sadržaja, već samo ako bi

se pokazale korisnim u organizovanju policijskih snaga za zaštitu nacionalne svojine i mobilizaciji vojske za pljačku kolonija.

Kada je nacija jednom bila uspostavljena, ljudi koji su živeli na nacionalnoj teritoriji, ali koji nisu posedovali nacionalne crte, mogli su biti tretirani kao unutrašnja kolonija, odnosno, kao izvor početnog kapitala. Bez tog kapitala nijedna nacija nije mogla da postane velika nacija; nacije koje su težile veličini, a kojima su nedostajale prekomorske kolonije, tako su uvek mogle da se oslone na pljačku, istrebljenje i otimanje zemlje onih svojih zemljaka koji nisu posedovali nacionalne crte.

* * *

Formiranje nacionalnih država dočekano je sa velikim entuzijazmom i pravom euforijom kod pesnika, ali i kod seljaka, kojima je izgledalo da su njihove muze i bogovi konačno sišli na zemlju. Ali, bilo je i onih koji su preko razvijenih zastava i konfeta, odmah počeli da bacaju mokru ćebad. Bili su to pre svega bivši vladari, kolonizovani narodi i učenici Karla Marksa.

Razvlašćeni i kolonizovani nisu imali mnogo entuzijazma, iz sasvim očiglednih razloga.

Učenici Karla Marksa nisu imali entuzijazma, jer ih je iskustvo naučilo da nacionalno oslobođenje znači nacionalnu eksploataciju, da je nacionalna vlast samo izvršni organ nacionalne kapitalističke klase i da nacija za radnike nema ništa drugo osim lance. Ti stratezi radništva, koji sami nisu bili radnici već buržuji iz vladajuće klase, govorili su da radnici nemaju državu i organizovali se u Internacionalu. Ta organizacija se vremenom podelila na tri struje, od kojih se svaka ubrzano pomerala ka Marksovoj slepoj tački.

Prvu internacionalu je predvodio nekadašnji Marksov sledbenik i njegov prvi prevodilac na ruski jezik, a zatim protivnik, Bakunjin. Ovaj nepo-

pravljivi buntovnik u početku je bio vatreni nacionalista, sve dok se nije upoznao sa Marksovim učenjem o eksploataciji. Bakunjin i njegovi sledbenici, koji su bili protiv svih autoriteta, pobunili su se i protiv Marksovog autoriteta; optuživali su ga da od Internationale želi da napravi državu koja će biti represivnija od feudalne i nacionalne zajedno. Iako su bili jednodušni po pitanju odbacivanja države u bilo kom obliku, Bakunjin i njegovi sledbenici nisu imali iste stavove po pitanju kapitalističkog preduzetništva. U slavljenju nauke, materijalnog progressa i industrijalizacije išli su čak i dalje od Marksa. Kao pravi buntovnici, smatrali su da je svaka borba dobra, ali da je najbolja ona protiv feudalnih zemljoposjednika i katoličke crkve; zato su ideje Bakunjinove Internationale imale najviše uticaja u zemljama poput Španije, gde buržoazija nije bila završila svoju borbu za nezavisnost, već je bila sklopila savez sa feudalnim baronima i Crkvom u borbi protiv radnika i seljaka uvek sklonih pobuni. Bakunjisti su se borili za ostvarenje buržoaske revolucije bez i protiv same buržoazije. Sebe su nazivali anarhistima i odbacivali svaku državu, ali nikada im nije uspelo da objasne kako misle da osiguraju rad bazične i druge industrije, progres i dalji razvoj nauke – jednom rečju, kapital – bez pomoći vojske i policije. Pravu priliku da ovu kontradikciju reše u praksi nikada nisu dočekali. To nije uspelo ni današnjim sledbenicima Bakunjina, koji i dalje ne shvataju da anarhija i industrija nikako ne idu zajedno.

Druga Internacionala nije bila tako radikalna kao prva i brzo je našla zajednički jezik kako sa kapitalom, tako i sa državom. Čvrsto ušančeni u Marksovu slepu tačku, aktivisti i propovednici ove organizacije nisu dozvolili sebi da se zaglave u neku od Bakunjinovih kontradikcija. Eksploatacija i pljačka za njih su bili neizbežni uslovi materijalnog progressa; krajnje realistički, oni su zaključili da tu nema pomoći. Sve što su tražili bila su veća prava i beneficije za radnike, kao i kancelarije za njih same, kao predstavnike radnika u okviru po-

stojećeg političkog establišmenta. Kao i sve dobre sindikaliste koji su im prethodili i od kojih su učili, ove apostole socijalizma veoma je mučilo „pitanje kolonija“; ali, slično kao i kod Filipa Habsburškog, ta nelagodnost je za posledicu imala samo grizu savesti. Vremenom su nemački carski socijalisti, kraljevski danski socijalisti i francuski republikanski socijalisti prestali da budu čak i internacionalisti.⁶

Treća Internacionala nije samo sklopila savez sa kapitalom i državom; ona je od njih napravila svoj cilj. Osnivači ove Internacionalne nisu bili buntovni ili nepoćudni intelektualci, već sama država, ruska država, nakon dolaska boljševika na vlast. Glavna aktivnost ove Internacionalne bila je afirmacija povampirene ruske države, njene vladajuće partije i njenog osnivača, čoveka po imenu Lenjin. Dostignuća ove partije i njenog osnivača zaista su bila izuzetna, ali njihovi promoteri učinili su sve da sakriju ono što ih je zaista činilo takvima.

* * *

Prvi svetski rat ostavio je dva velika carstva u velikim previranjima. Nebesko Carstvo Kine, najstarija država na svetu, i ruska Carevina, mnogo skorijeg porekla, još uvek su odolevale pritiscima da se preobrazu u nacionalne države ili da se raspadnu na manje jedinice, kao što se to dogodilo sa Otomanskim i Habsburškim carstvima.

Tu dilemu je u slučaju Rusije razrešio Lenjin. Da li je tako nešto moguće? Marks je jednom primeto da pojedinac ne može da promeni okolnosti već samo da ih preokrene u svoju korist. Izgleda da je bio u pravu. Lenjinov podvig nije bio u tome što je promenio okolnosti već u tome što ih je iskoristio na izuzetan način. Njegov podvig je zaista bio izuzetan u svom oportunističkom.

6. Ova epoha je završena Prvim svetskim ratom, koji je praktično bio „izglasan“ u mogim evropskim parlamentima ili podržan glasovima socijalista (socijaldemokrata). (Prim. prev.)

Lenjin je bio ruski buržuj koji je proklinjao slabost i nesposobnost ruske buržoazije.⁷ Ovaj entuzijasta kapitalističkog razvoja, vatreni obožavalac progressa u američkom stilu, nije našao zajednički cilj sa onima koje je proklinjao, već sa njihovim neprijateljima, antikapitalistički nastrojenim učenicima Marksa. Potpuno se bio posvetio tome da od slepe tačke Marksove kritike kapitalističkog procesa proizvodnje napravi priručnik za dalji razvoj kapitala. Marksovo proučavanje eksploatacije i opšte bede postalo je hrana za gladne, virtualni rog obilja. Američkim biznismenima je već bilo uspelo da prodaju flaširanu mokraću kao izvorsku vodu; ali ovako monumentalna inverzija bila je potpuno van njihovog domašaja.

Okolnosti su ostale iste. Ništa se nije promenilo. Svaki korak ove inverzije bio je izveden u skladu sa datim okolnostima, pomoću dobro poznatih i

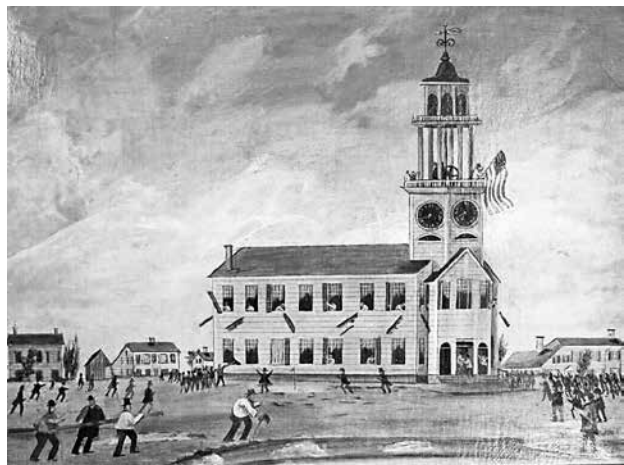
7. V. I. Lenjin, Razvoj kapitalizma u Rusiji, prvi put objavljeno u Moskvi, 1899. Citat sa str. 599 engleskog izdanja: „U poređenju sa sadašnjim tempom razvoja koji se postiže primenom svih raspoloživih tehničkih i kulturnih dostignuća, sadašnji tempo razvoja kapitalizma u Rusiji je svakako veoma spor. A ne može a da ne bude spor, jer ni u jednoj kapitalističkoj zemlji nije opstalo toliko prevaziđenih institucija, u potpunom neskladu sa zahtevima kapitalizma, tako zaostalih u razvoju i koje samo dodatno pogoršavaju stanje proizvođača.“

već isprobanih metoda. Ruske seljake nije bilo moguće mobilisati pozivanjem na njihovu ruskost, pravoslavlje ili boju kože, ali su zato mogli biti i bili pokrenuti pozivanjem na izrabljivanje i nasilje koje im je carski despotizam nametao vekovima. Eksploatacija i nasilje postali su glavni vezivni materijal. Vekovi patnje pod carskim režimom korišćeni su na isti način kao skalpiranje belih žena i dece kod Amerikanaca, da bi se ljudi organizovali u borbene jedinice, embrione buduće nacionalne armije i nacionalne policije.

Slika diktatora i centralnog komiteta Partije, kao diktature oslobođenog proletarijata, izgledala je kao nešto novo; ali, nove su bile samo reči. Bila je reč o nečemu starom isto koliko i egipatski faraoni ili mesopotamski lugal, o izabranim vođama ljudi i jedinim legitimnim posrednicima između sveta ljudi i sveta bogova. Uvek isti, stari, odavno isprobani trik vladara. Ako su ti drevni prethodnici možda i bili zaboravljeni, tu su još bili neki skoriji, poput francuskog Komiteta za javno zdravlje, koji se takođe predstavljao kao otelotvorenje opšte, nacionalne volje.

Cilj, ukidanje kapitalizma i komunizam, takođe su izgledali kao nešto novo, kao promena okolnosti. Ali, i tu su nove bile samo reči. Cilj diktature proletarijata i dalje je bio progres u američkom stilu, razvoj kapitalizma, elektrifikacija, razvoj brzog i masovnog transporta, nauka, još intenzivija prerada prirodnog okruženja. Cilj je bio kapitalizam koji slaba i nesposobna ruska buržoazija nikada nije uspela da razvije. S Marksovim Kapitalom kao bakljom i vodičem, diktator i njegova Partija uspostaviće u Rusiji kapitalizam; oni sami poslužiće kao zamena za buržoaziju, a vlast će koristiti ne samo za zaštitu kapitalističkog načina proizvodnje, već i da bi ga pokretali i upravljali njime.

Lenjin nije poživio dovoljno dugo da bi pokazao sve sposobnosti generalnog menadžera ruskog kapitala, ali je zato njegovom nasledniku Staljinu uspelo da iskoristi sve prednosti osnivačeve

mašinerije. Prvi korak bila je akumulacija početnog kapitala. Ako Marks u tom pogledu nije bio dovoljno jasan, Preobraženski sigurno jeste. Ali, Preobraženski je sada bio u zatvoru, a stare, isprobane metode za obezbeđivanje početnog kapitala, koje je tako dobro opisao, bile su korišćene širom Rusije. Početni kapital engleskih, američkih, belgijskih i drugih kapitalista dolazio je iz opljačkanih kolonija, koje Rusija nije imala. Ali, taj nedostatak nije bio prepreka – cela Rusija, a posebno rusko selo, bila je pretvorena u koloniju.

Prvi izvor početnog kapitala bili su kulaci, seljaci koji su imali nešto vredno pljačke. Pohod je bio tako uspešan da se proširio i na ostale seljake, s racionalnom pretpostavkom da će pljačka svih, čak i ako pojedinačno imaju malo, doneti bogatu žetvu.

Seljaci nisu bili jedine kolonijalne žrtve. Pripadnici stare vladajuće klase već su bili temeljno lišeni svog bogatstva i poseda, ali uskoro je bio pronađen novi izvor početnog kapitala. Sa državnim vlašću koncentrisanom u svojim rukama, diktatori su otkrili da mogu sami da stvore izvor prvobitne akumulacije. Uspešni preduzetnici, nezadovoljni radnici i seljaci, aktivisti konkurentskih organizacija, čak i članovi Partije lišeni iluzija, mogli su da budu proglašeni za kontrarevolucij-

onare, uhapšeni, lišeni sve imovine i deportovani u radne logore. Tako su masovna deportacija, masovna pogubljenja i eksproprijacija, kojima su se služili prvi kolonizatori, bili ponovo oživljeni u novoj Rusiji.

Prvi kolonizatori, kao i svi drugi pioniri, morali su da uče na svojim greškama. Ali, ruski diktatori nisu imali taj problem. Svi načini za obezbeđivanje početnog kapitala bili su u međuvremenu dobro ispitani i sada su se mogli naučno primeniti. Ruski kapital se razvijao u potpuno kontrolisanom okruženju, kao u stakleniku. Svaki nivo, svaka varijabla bila je pod kontrolom nacionalne policije. Funkcije koje su nekada bivale prepustane služaju ili drugim organima, u manje kontrolisanim okolnostima, u ruskom stakleniku postale su briga policije. Činjenica da podanici nisu bili negde van zemlje-matice već unutar nje, što znači da ih nije trebalo osvajati već samo hapsiti, još više je povećala značaj i obim policijskog aparata. Vremenom je svemoćna i sveprisutna policija postala vidljiva emanacija i otelotvorenje proletarijata, a komunizam je postao sinonim za totalnu policijsku organizaciju i kontrolu.

* * *

Ruski staklenik nije ispunio sva Lenjinova očekivanja. Policijski aparat u ulozi kapitaliste je pravio čuda u obezbeđivanju početnog kapitala, uglavnom od obespravljenih kontrarevolucionara, ali nije bio ni izbliza tako efikasan u upravljanju procesom proizvodnje. Možda je još uvek rano da se o tome donese konačan sud, ali do sada se pokazalo da je policijski način uprave bio jedanko neefikasan kao i stara ruska buržoazija, koju je Lenjin toliko osuđivao. Sposobnost da obezbedi uvek nove izvore početnog kapitala pokazala se kao jedina prednost ovakvog pristupa.

Osim toga, policijski aparat nije bio privlačan na način kojem se Lenjin nadao. On uopšte nije imponovao biznismenima i etabliranim političari-

ma, s obzirom da nije bio dovoljno ubedljiv u ulozi menadžera proizvodnog procesa. Taj aparat je privlačio ljude iz posebne klase, koju ću sada pokušati da ukratko opišem, pre svega kao sredstvo za osvajanje nacionalne vlasti, a tek sekundarno kao način za obezbeđivanje početnog kapitala.

Naslednici Lenjina i Staljina nisu bili poput nekadašnjih pretorijanskih gardista, stvarni nosioci ekonomske i političke vlasti u ime i u korist parazitskog monarha. Bili su to priučeni pretorijanci, šegrti u oblasti ekonomije i politike, koji su očajnički pokušavali da se domognu makar najnižih nivoa vlasti. Lenjinov model je takvim ljudima omogućavao da sa tih najnižih nivoa lako preskoče sve stepenike koji ih dele od centralne palate.

Pravi naslednici Lenjina dolazili su iz slojeva najnižeg sveštenstva i državnih službenika; bili su to ljudi poput Musolinija, Hitlera i Mao Ce Tunga, ljudi koji su, kao i sam Lenjin, proklinjali svoju slabu i nesposobnu buržoaziju zbog neuspeha u vaspostavljanju velike nacije.

(Ovde ne ubrajam cioniste, jer oni pripadaju ranijoj generaciji. Oni su bili Lenjinovi savremenici, koji su, možda i samostalno, otkrili snagu progona i patnje kao sredstva za mobilizaciju nacionalne armije i policije. Ali, cionisti su imali i neka originalna rešenja. Njihov tretman jedne raseljene religiozne grupacije kao nacije, nacionalne države kao centralne ideje vodilje i smisla postojanja same te nacije, kao i svođenje religioznog nasleđa na rasno nasleđe, predstavljali su značajan doprinos metodologiji nacionalizma. Pravi značaj tog doprinosa došao je do izražaja kada su iste te metode bile primenjene na same Jevreje, među kojima je bilo i mnogo onih koji nisu bili cionisti, od strane jedne druge nacije, mobilisane na isti način – „nemačke rase“.)

Musolini, Mao Ce Tung i Hitler su uklonili zavesu od slogana i videli u Lenjinovim i Staljinovim podvizima ono što su zaista bili: uspešan način

za osvajanje i održavanje na vlasti. Sva trojica su tu metodologiju sveli na njenu suštinu. Prvi korak bio je povezivanje sa istomišljenicima među adeptima moći i osnivanje nukleusa buduće policijske organizacije, Partije, kako ju je nazvao Lenjin. Sledeći korak bio je stvaranje masovne baze, borbenih trupa i infrastrukture za njihovo snabdevanje. Treći korak bio je preuzimanje državnog aparata, postavljanje novih državnih teoretičara u kancelarije Dučea, Predsednika i Firera, regrutacija kadrova za policiju i menadžerske funkcije među partijskom elitom i konačno – vraćanje masovne baze nazad na posao. Četvrti korak bilo je obezbeđivanje početnog kapitala neophodnog za obnovu i pokretanje vojno-industrijskog kompleksa, sposobnog da podrži nacionalne lidere i njihove kadrove, policiju, vojsku i industrijske menadžere; bez tog kapitala ne bi bilo ni oružja, ni vlasti, ni nacije.

Lenjinovi i Staljinovi naslednici su još više izbrusili ovu metodologiju, tako što su minimizirali kapitalističku eksploataciju i koncentrisali se na tlačenje na nacionalnom nivou. Priča o eksploataciji nije više služila svrsi; šta više, postala je smetnja, jer je svima, a posebno najamnim radnicima, bilo očigledno da tim uspešnim revolucionarima nije bilo ni na kraj pameti da ukinu najamni rad, već upravo suprotno, da još više prošire njegov domen.

Pošto su bili pragmatični kao i američki biznismeni, novi revolucionari nisu govorili o oslobođenju od najamnog rada već o nacionalnom oslobođenju.⁸ To nije bilo oslobođenje o kojem su govorili romantičari-utopisti, već nešto što je bilo sasvim moguće, šta više, što je u postojećim

8. Musolini: „Naš mit je nacija, naš mit je veličina nacije.“; „Država je ta koja stvara naciju, koja svoja htenja i svoj stvarni život prenosi na narod svestan svog moralnog jedinstva“; „Maksimum slobode uvek je bio moguć samo uz maksimalnu snagu države.“ „Sve za državu; ništa protiv države; ništa izvan države.“ – iz *Che cosa e il fascismo* i *La dottrina del fascismo*.

okolnostima bilo jedino moguće. Trebalo je samo poći od datih okolnosti, iskoristiti ih i ostvariti željeni cilj. Nacionalno oslobođenje zapravo je bilo oslobođenje nacionalnih vođa iz okova nemoći, od lišenosti vlasti. Njihov poduhvat nije bila borba nadahnuta snom već primena isprobane, naučno dokazane i usavršene strategije.

Fašisti i nacionalsocijalisti su bili prvi koji su dokazali da ta strategija funkcioniše i da bi uspeh boljševika mogao biti ponovljen. Odmah nakon preuzimanja vlasti, nove nacionalne vođe i njihovi saradnici fokusirali su se na pitanje akumulacije početnog kapitala neophodnog za stvaranje velike nacije. Fašisti su krenuli na neke još neosvojene oblasti Afrike (Etiopija), pljačkajući ih kao i raniji industrijalci svoja kolonijalna carstva. Nacisti su se okomili na Jevreje, domaće stanovništvo, koje je bilo deo „ujedinjene Nemačke“ od kada i sami Nemci; kao i u slučaju Staljina i ruskih kulaka, Jevreji su bili dobar izvor početnog kapitala jer su posedovali mnogo toga vrednog pljačke.

Cionisti, koji su prethodili nacistima u svođenju religije na pitanje rase, mogli su da se, kao i nacisti, ugledaju na način na koji su američki pioniri koristili nacionalizam. Hitlerovim ekspertima je ostalo da samo prevedu ogromnu istraživačku zaostavštinu američkih rasista i tako snabdeju svoje naučne institute velikim bibliotekama. Nacisti su se prema Jevrejima ophodili vrlo slično

kao i Amerikanci prema urođeničkom stanovništvu kontinenta, s tom razlikom što su nacisti bili u mogućnosti da u cilju deportacije, pljačke i istrebljenja ljudskih bića angažuju neuporedivo moćniju tehnologiju. Ali, u tom poslu sigurno nisu bili inovatori; i oni su samo iskoristili okolnosti koje su im stajale na raspolaganju.

Fašistima i nacistima pridružili su se graditelji japanskog carstva, koji su strahovali da bi raspadajuće Nebesko Carstvo moglo da postane izvor kapitala za Ruse ili za kineske industrijalce-revolucionare. Ujedinivši se u Osovinu, ove tri sile su pokušale da ceo svet pretvore u izvor početnog kapitala. Drugi narodi nisu bili smetnja; do problema je došlo kada su se okomili na posede već ustanovljenih kapitalističkih sila. Pokušaj da se već postojeći kapitalisti svedu na plen mogao je da uspe unutar nacionalnih granica, kao u slučaju Lenjina i Staljina. Ali, primenjena na svetskom nivou, ta praksa, koja bi u tom slučaju značila ne samo iskorišćavanje, već i promenu okolnosti, mogla je da izazove samo svetski rat. Sile Osovine pružile su se preko svojih mogućnosti i bile poražene.

Nakon rata, mnogi razumni ljudi nazivali su ciljeve sila Osovine iracionalnim, a Hitlera ludakom. Ipak, ti isti trezvenjaci smatrali su Džordža Vašingtona i Tomasa Džefersona mudrim i racionalnim ljudima, iako su upravo oni osmislili i pokrenuli osvajanje jednog velikog kontinenta uz masovnu deportaciju i istrebljivanje njegovog stanovništva, u vreme kada je takav projekat bio daleko teži za izvođenje nego u vreme sila Osovine. Tačno je da su tehnologije, kao i fizička, hemijska, biološka i društvena saznanja koja su stajala na raspolaganju Vašingtonu i Džefersonu bila sasvim drugačija od onih kojima su raspolagali nacisti. Ali, ako je znanje moć, kako to da su ubistva koja su počinili američki pioniri, uz pomoć baruta, u vreme zaprega i kočija, nešto racionalno, a ubistva naci-sta koji su koristili mnogo jači eksploziv, borbene

otrove i hemijske agense, nešto iracionalno? Zar samo zato što na sve gledamo iz današnjeg ugla, iz vremena raketa, podmornica i autoputeva?⁹

Nacisti su, ako ništa drugo, bili još više naučno orijentisani nego Amerikanci. U svoje vreme, oni su za veći deo sveta bili simbol naučne efikasnosti. Vodili su zapisnike o svemu, izračunavali i preračunavali svoje nalaze, objavljivali ih u svojim naučnim publikacijama. Kod njih rasizam nije bio stvar sirovih graničara već baština renomiranih naučnih institucija.

Mnogi razumni ljudi izgleda izjednačuju ludilo sa neuspehom. Nije to bilo prvi put: mnogi su Napoleona nazivali ludakom kada je bio u zatvoru ili u izgnanstvu, ali kada se ponovo pojavio, ovog puta kao Car, ti isti ljudi govorili su o njemu s poštovanjem ili čak s divljenjem. Utamničenje i izgnanstvo nisu bili smatrani samo za lek protiv ludila, već i kao njegovi simptomi. Neuspeh je ludost.

* * *

Tako dolazimo do Mao Ce Tunga, trećeg velikog pionira među nacionalsocijalistima (ili nacionalkomunistima; druga reč više nije važna, jer je postala samo istorijski relik; pojam „levi fašisti“ takođe bi mogao da posluži, samo što u njemu izostaje ključni nacionalistički predznak). On je sa Nebeskim Carstvom postigao isto što i Lenjin sa ruskom Carevinom. Najstariji birokratski aparat na svetu nije se raspao na manje jedinice, niti postao kolonija drugih industrijalaca; on je vaskrsao, zna-

9. „Postepeno širenje naših naseobina sigurno će naterati divljake, kao i vukove, u povlačenje; iako se razlikuju po obliku i jedni i drugi su zveri koje treba loviti ...“ – Džordž Vašington, 1783. „Ako ikada budemo primorani da podignemo svoje sekire protiv nekog plemena, nećemo ih spustiti sve dok to pleme ne bude potpuno istrebljeno ili proterano...“ – Tomas Džeferson, 1807. „Strašni masakri koje su počinili nad našim ženama i decom, obavezuju nas da ih gonimo do istrebljenja ili da ih proteramo u oblasti izvan našeg domašaja...“ – Tomas Džeferson, 1813. Svi citati iz Facing West: Metaphysics of Indian-Hating and Empire Building, by Richard Drinnon (New York: New American Library, 1980, pp. 65, 96, 98)

čajno izmenjen, u obliku Narodne Republike, svetionika „potlačenog naroda“.

Predsednik i njegovi „kadrovi“ krenuli su stopama svojih brojnih prethodnika u nastojanju da Nebesko Carstvo preobrase u neiscrpan izvor preliminarnog kapitala, progoneći i uklanjajući sve što je ometalo „veliki skok napred“.

Sledeći korak, pokretanje kapitalističkog procesa proizvodnje, bio je izveden po ruskom modelu, to jest, uz pomoć nacionalne policije. Rezultati nisu bili ništa bolji nego u ruskom slučaju. Zato je preduzetnička uloga postepeno bila prepuštena menadžerima i oportunistima koji su ljudima ulivali više poverenja nego policija. Ali, taj momenat je za maoiste bio od manjeg značaja nego za lenjiniste. Kapitalistički proces proizvodnje je bio jednako važan, u najmanju ruku isto koliko i prvobitna akumulacija kapitala, jer bez kapitala nema vlasti, nema nacije. Ali, maoisti nikada nisu previše insistirali na tome da je njihov model industrijalizacije superiorniji od drugih; u tome su bili mnogo skromniji od Rusa, pa tako i manje razočarani rezultatima svoje policijski nadzirane industrije.

Maoistički model pružio je svojim radnicima obezbeđenja i studentima isprobanu metodologiju moći, u obliku naučno osmišljene strategije nacionalnog oslobođenja. Opšte poznata kao Mao Ce Tungova Misao ova nauka je svojim budućim predsednicima i kadrovima pružila mogućnost neograničene vladavine nad živim bićima, ljudskom aktivnošću, čak i nad njihovim mislima. Papa i sveštenstvo katoličke crkve, sa svim svojim inkvizitorima i misionarima, nikada nisu imali takvu moć, ne zato što je nisu želeli već zato što nisu raspolagali dostignućima moderne nauke i tehnologije. Oslobođenje nacije je bilo smatrano za poslednji stadijum u borbi protiv parazita. Kapitalizam je prethodno već bio očistio prirodu od parazita, tretirajući ostatak samo kao sirovinu za prerađivačku industriju. Moderni nacionalsocijalizam se ustremio na eliminaciju parazita iz ljudskog društva.

Paraziti u ljudskom obliku uvek su bili izvor početnog kapitala, ali kapital nije samo nešto materijalno; on može da se pojavi i u obliku kulturnog ili „duhovnog“ blaga. Običaji, mitovi, poezija i muzika ljudi bili su sistematski iskorenjivani; nešto od te baštine, uglavnom muzika i narodna nošnja, kasnije se ponovo pojavilo u prerađenom i prepakovanom obliku, kao deo nacionalnog spektakla, kao dekor i sredstvo za opštu motivaciju; običaji i mitovi postali su sirovina prerađivačke industrije zasnovane na „humanističkim naukama“. Čak je i jalovo nezadovoljstvo radnika otuđenim radom bilo likvidirano. U oslobođenoj naciji, najamni rad prestaje da bude teret; to je sada nacionalna obaveza, koju treba ispunjavati s radošću. Pripadnici totalno oslobođene nacije čitali su Orvelovu 1984 kao antropološku studiju, kao veran prikaz jednog ranijeg doba.

Pri ovakvom stanju stvari satira postaje neumesna. Čak i ona rizikuje da postane Biblija za sledeću generaciju nacionalnih oslobodilaca.¹⁰ Svaki satiričar rizikuje da postane osnivač nove religije, novi Buda, Zaratustra, Isus, Muhamed ili Marks. Svako razotkrivanje zločina vladajućeg sistema, svaka kritika na račun njegovog funkcionisanja, rizikuje da postane ispaša za konje novih oslobodilačkih armija. Maova Misao, u svim verzijama i revizijama, u isto vreme je i totalna nauka i totalna teologija; društvena fizika, ali i kosmička metafizika. I francuski Komitet javnog zdravlja je

10. Izdavač Black & Red je pre desetak godina pokušao da se na satiričan način pozabavi ovom situacijom, objavljujući lažni „Priručnik za revolucionarne vođe“. Njen autor Majkl Veli (od Makijaveli; autori su Lorejn i Fredi Perlman, prim. prev.) ponudio se da za potrebe modernih revolucionarnih prinčeva uradi isto što i Makijaveli za feudalne. U tom lažnom „priručniku“ Misao Mao Ce Tunga bila je ukrštena sa učenjima Lenjina, Staljina, Musolinija, Hitlera i njihovih modernih sledbenika, nudeći ceo niz brutalnih recepata za stvaranje revolucionarne organizacije i preuzimanje vlasti. Potpuno neočekivano, najmanje polovina porudžbina za ovo izdanje došla je od potencijalnih nacionalnih oslobodilaca, tako da je sasvim moguće da makar neke od savremenih verzija nacionalističke metafizike sadrže recepte koje je ponudio Majkl Veli.

za sebe tvrdio da izražava opštu volju svih potlačenih ljudi.

Stalna revizija Misli je neophodna, jer njene početne formulacije nisu primenljive na sve, zapravo, ni na jednu kolonizovanu populaciju. Nijedna od njih nema tradiciju državnog aparata dugu dve hiljade godina. Svega nekoliko potlačenih naroda ima tek po neki atribut nacije, stečen u bližoj ili daljoj prošlosti. Misao bi trebalo da bude primenjena na narode čiji su preci živeli bez nacionalnih vođa, vojske i policije, bez kapitalističkog načina proizvodnje i samim tim bez ikakve potrebe za početnim kapitalom.

Revizije su bile vršene tako što je inicijalna Misao bila obogaćena pozajmicama od Musolinija, Hitlera i izraelskih, državotvornih Cionista. Musolinijeva teorija o ostvarenju nacije kroz državu bila je glavna dogma. Najrazličitiji narodi, mali ili veliki, sa ili bez industrije, koncentrisani ili raspršeni, bili su posmatrani kao nacije, ali ne u pogledu svoje prošlosti, već u pogledu svoje aure, kao potencijal koji su oličavali njihovi nacionalni oslobodilački pokreti. Hitlerovo, ali i cionističko, tretiranje nacije kao rasnog entiteta bilo je druga, središnja dogma. Kadrovi su bili regrutovani među ljudima lišenim tradicionalnih rodbinskih veza i običaja, tako da se oslobodioci ubrzo nisu mogli razlikovati od tlačitelja u pogledu jezika, verovanja, običaja ili naoružanja; jedino što ih je držalo u vezi s njihovom masovnom bazom, bio je isti onaj materijal koji je povezivao bele slugе i bele gazde duž američke Granice; „rasna povezanost“ dala je identitet ljudima bez identiteta, osećanje pripadnosti ljudima bez rodbine, osećaj zajedništva ljudima koji su izgubili svoje zajednice; bila je to poslednja spona među kulturno opustošenim ljudima.

* * *

Revidirana misao sada je mogla da bude primenjena na Afrikance, isto kao i na Navahoe, Apače ili Palestince. Pozajmice od Musolinija, Hitlera i

cionista bile su pažljivo zamaskirane, budući da Musoliniju i Hitleru nije uspelo da se održe na vlasti, dok su mnogo uspešniji cionisti pretvorili svoju državu u svetskog policajca i neprijatelja svih drugih oslobodilačkih pokreta. Tako su Lenjin, Staljin i Mao Ce Tung dobili mnogo više prostora nego što su zaslužili.¹¹

Revidirani i opšte primenljivi model funkcionisao je slično kao i original, ali mnogo finije; mašina je bila često proveravana; brojni nedostaci originala bili su uklonjeni ili poboljšani; sve što je bilo potrebno da bi se ovaj izum stavio u pokret bili su dobar vozač, prenosni kaiš i gorivo.

Vozač je, naravno, teoretičar lično ili njegovi najbliži učenici. Prenosni kaiš je aktivističko jezgro, organizacija, Partija ili komunistička partija. Komunistička partija s malim „k“ jeste upravo ono o čemu govorimo: nukleus buduće policijske organizacije, koja ima zadatak čišćenja i koja će pročistiti i samu sebe, kada vođa postane Nacionalni Vođa i tako oseti potrebu za revizijom Nepromenljive Misli, u pokušaju da se prilagodi svom novom ambijentu – porodici bankara, proizvođača oružja i investitora. Gorivo: to su oduvek bili i biće porobljene, potlačene mase, a sada oslobođeni ljudi.

11. Uopšte ne preterujem: imam pred sobom pamflet veličine knjige, pod naslovom Mitologija belog proletarijata: kratak kurs iz razumevanja Vavilona, autor J. Sakai (Chicago: Morningstar Press, 1983). Reč je o najlucidnijoj primeni Maove Misli na američku istoriju, na koju sam do sada naišao. Autor veoma dokumentovano i često veoma živopisno opisuje nasilje prema afričkim robovima, progone i istrebljenje američkih urođenika, rasističko izrabljivanje Kineza, deportaciju Japana, američkih građana, u koncentracione logore, itd. Autor evocira ta iskustva s neskrivenim užasom, ali ne zato da bi tražio način da se ukine sistem u kojem je sve to bilo moguće, već da bi pozvao žrtve tog nasilja da same reprodukuju taj sistem i iskoriste ga za svoje ciljeve. Načičkan slikama i citatima Lenjina, Staljina, Mao Ce Tunga i Ho Ši Mina, ovaj pamflet i ne pokušava da ublaži ili sakrije svoje represivne namere; on apeluje na Afrikance, Navahoe, Apače i Palestince da se organizuju u partije, osvoje državnu vlast i likvidiraju sve parazite.

Vođa i njegovi najbliži saradnici ne dolaze sa strane; to nisu strani agitatori. Oni su integralni proizvod kapitalističkog procesa proizvodnje. Taj proces je bez izuzetka bio praćen rasizmom. Rasizam nije nužan uslov proizvodnje, ali, u ovom ili onom obliku, rasizam je bio nužan preduslov procesa prvobitne akumulacije kapitala, odakle je uvek prodirao i u sam proces proizvodnje.

Industrijalizovane nacije su preliminarni kapital obezbeđivale pljačkom, deportacijom, progonom, segregacijom, a često i istrebljivanjem ljudi koji su bili označeni kao legitiman plen. Rodbinske veze su bile prekidane, prirodno okruženje uništavano, kultura i tradicionalni običaji iskorenjivani.

Potomci onih koji su preživeli ovu klanicu, bili su srećni ako bi im uspelo da sačuvaju makar senku svoje tradicionalne kulture. Ali, mnogima nije ostala čak ni senka; bili su potpuno ispražnjeni. Sada im je ostalo samo da idu na posao i tako samo dalje jačaju mehanizam koji je uništio kulturu njihovih predaka. U svetu rada čekalo ih je mesto na margini, najodbojniji i najlošije plaćeni poslovi. To ih sada ispunjava gnevom. Magacioner u nekom velikom supermarketu dobro zna šta je rasizam: on često zna više o zalihama i porudžbinama od samog menadžera. Rasizam je jedini razlog zašto on nije menadžer, a menadžer magacioner. Radnik obezbeđenja dobro zna da je rasizam jedini razlog zašto on nikada neće postati šef policije. Upravo među takvim ljudima, koji su izgubili svoje korene, koji sanjaju o mestu menadžera supermarketu ili šefa policije, pokreti za nacionalno oslobođenje puštaju svoje korenje; to su mesta gde se formiraju buduće vođe i njihovi najverniji sledbenici.

Nacionalizam nastavlja da privlači te ispražnjene ljude, jer im sve druge opcije deluju još neubedljivije. Kultura predaka je uništena; prema tome, po pragmatičnim standardima, ona je bila osuđena na neuspeh. Jedini preživeli preci bili su oni koji

su se prilagodili poretku osvajača, potisnuti na obode velikih đubrišta. Sve druge utopije pesnika i velikih snevača, kao i brojne „mitologije proletarijata“ takođe su propale, jer nisu uspele da se potvrde u praksi. Samo vetar, pusti snovi, „kule uz vazduhu“... Stvarni proletarijat bio je rasistički isto koliko i njihove gazde ili policija.

Magacioner i radnik obezbeđenja su izgubili dodir sa svojom drevnom kulturom; njih ne zanimaju pusti snovi i utopije; šta više, oni im se podsmevaju s istim onim prezirom koji praktični, poslovni ljudi pokazuju prema pesnicima, velikim tragačima i sanjarima. Svima njima nacionalizam nudi nešto konkretno, nešto isprobano u praksi, za šta se pokazalo da funkcioniše. Ne postoji nijedan zemaljski razlog zbog kojeg bi potomci progonjenih ostali progonjeni, kada im nacionalizam nudi mogućnost da i sami postanu progonitelji. Bliži i dalji rođaci žrtava mogu postati nacionalna država; sada su oni ti koji mogu da druge ljude sateraju u koncentracione logore, da ih progone, kreću u genocidne ratove protiv njih i obezbeđuju početni kapital otimajući njihove posede i imovinu. Ako su to mogli da urade „rasni rođaci“ Hitlerovih žrtava, isto mogu da pokušaju i potomci žrtava Vašingtona, Džeksona, Regana i Begina.

Svaka potlačena populacija može da postane nacija, fotografski negativ tlačiteljske nacije, prostor na kojem bivši magacioner postaje menadžer supermarketu, a bivši radnik obezbeđenja šef policije. Primenom odgovarajuće strategije, svaki radnik obezbeđenja može sebi da obezbedi položaj pretorijanskog gardiste. Oružano obezbeđenje nekog rudnika u stranom vlasništvu može da proglasi nezavisnu republiku, da oslobodi svoj narod i nastavi da ga oslobađa, sve dok ovaj ne počne da zapomaže da mu je dosta slobode. Čak i pre nego što osvoji vlast, ta naoružana banda može sebe da proglasi Frontom i ponudi svojim teško oporezovanim i stalno nadziranim sunarodnicima nešto što im je svo vreme nedostajalo: njihovu vlastitu organizaciju za

opozivanje, finansiranje Fronta i nadzor, to jest, paralelnu poresku i policijsku službu. Na taj način ljudi bivaju oslobođeni mentaliteta nasleđenog od svojih predaka-žrtava; sve što je preživelo iz preindustrijskog doba i prekapitalističke kulture tako može da bude trajno iskorenjeno.

Shvatanje po kojem svest o genocidu i sećanje na holokaust mogu ljude da vode samo ka ukidanju sistema u kojem je tako nešto bilo moguće je potpuno pogrešno. Stalna privlačnost nacionalizma govori suprotno: da je svest o genocidu vodila ljude ka osnivanju novih genocidnih armija, da je sećanje na holokaust vodilo samo ka nastavljanju holokausta. Pesnici koji su zabeležili te gubike, istraživači koji su ih dokumentovali, podsećaju na laboratorijske naučnike koji su otkrili strukturu atoma. Naučnici praktičari su iskoristili to otkriće za razbijanje atomskog jezgra i tako proizveli oružje koje je u stanju da razbije jezgro svakog atoma. Nacionalisti su koristili poeziju da bi prvo razbili, a zatim ponovo ujedinili ljudske grupe, mobilisali ih u genocidne armije i pokrenuli novi holokaust.

Laboratorijski naučnici, pesnici i istraživači se ne osećaju krivim pred opustošenom zemljom i raskomadanim telima. Da li je zaista tako?

Izgleda da je makar u jednoj stvari Marks bio u pravu: svaki sekund posvećen kapitalističkom načinu proizvodnje, svaka misao ugrađena u industrijski sistem samo uvećava moć koja je u svemu okrenuta protiv prirode, kulture, života. Primljena nauka nije nešto spoljašnje; to je integralni deo kapitalističke proizvodnje. Nacionalizam nije došao sa strane. To je proizvod kapitalističkog načina proizvodnje, isto kao i hemijski agensi koji truju jezera, vazduh, životinje i ljude, isto kao i nuklearni reaktori koji u mikrookruženju utiru put radioaktivnom zagađenju celog makrookruženja.

Na kraju, umesto zaključka, odgovoriću na jedno pitanje pre nego što ga neko postavi. Pitanje glasi: „Zar ne mislite da bi neki potomak potlačenih ljudi bio bolji kao menadžer supermarketa ili šef policije?“ Moj odgovor je takođe pitanje: „A koji to menadžer koncentracionog logora, državni dželat ili mučitelj nije bio potomak potlačenih ljudi?“

Detroit, December, 1984

Prevod: Aleksa Golijanin, Anarhija / blok45
<https://anarhija-blok45.net/>

Preliminarne teze o grčkoj naciji za svakodnevnu upotrebu

Our baba doesn't say fairy tales i prijatelji
Atina

O tekstu i njegovom kontekstu

Ovaj tekst se sastoji od nekoliko preliminar-
nih teza o grčkoj naciji i državi. U svom
osnovnom obliku, napisan je 2018. kao
prilog diskusionalnoj grupi koja odavno ne postoji,
kada je takozvano "makedonsko pitanje" ponovo
dospelo na dnevni red. Stari tekst je preformuli-
san 2022. godine kako bi bio što je moguće raz-
umljiviji čitaocima koji nisu upoznati sa grčkim
kontekstom. Njime pokušavamo da pokrenemo
dijalog, koji je danas i te kako potreban, o škak-
ljivoj temi nacije i nacionalizma iz perspektive
proleterijata; odnosno, iz perspektive koja uopšte
nije zainteresovana za očuvanje trenutne forme
društva (ili trenutnih formi društva).

U 2018., skoro svako u Grčkoj je imao mišljenje o
"pravom" imenu za Makedoniju, koja se u grčkom
javnom diskursu često pojavljivala samo kao
"susedna država". Uprkos zapaljivoj atmosferi, ili
baš zbog nje, smatrali smo da je ispravna tačka
polaska, koju i dalje uzimamo kao metodološki
nužnu, bila potreba da se napravi *jedan korak
unazad*. Pre nego što počnemo da se pitamo zaš-

to ljudi učestvuju u javnoj debati o nazivu druge
države, moramo da se pozabavimo uslovima koji
su takvu debatu učinili mogućom. Zašto se takva
debata nije održala za druge bivše jugoslovenske
nacionalne države? Zašto nije bilo nikakve disku-
sije o tome kako treba da se zovu Hrvatska ili
Bosna? Zašto niko u Grčkoj nije doveo u pitanje
odluku Slovenije da uđe u EU i NATO?

Nacionalna (i nacionalistička) tenzija povodom
"Makedonije" je predstavljala povod za tekst,
ali se sam tekst ne bavi time. Ovo nije istorijski
tekst o ekspanziji grčke države u osmansku
Makedoniju tokom 20. veka i nasilju nad onima
koji nisu odgovarali njenom nacionalnom kri-
terijumu. Postoji popriličan broj tekstova na tu
temu, a neki od njih su zaista veoma kvalitetni.
Pored toga, mi nismo bili (niti smo sada) zain-
teresovani da ponudimo još jedan hronološki
pregled nedavnih ekonomskih odnosa između
Grčke i Makedonije, niti (geo)političkog procesa
koji je doveo do Prespanskog sporazuma. Ovde
izložen problem je preliminarne prirode. To

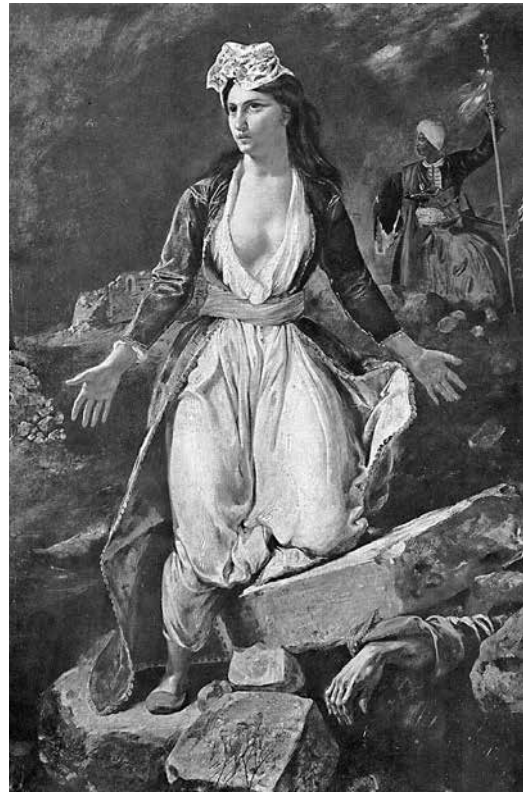

je grčka nacija (ili grčki nacionalizam) i njena društveno konstitutivna moć kao ključna dimenzija naše društvene i političke sadašnjosti.

Što se apstraktnije pristupi nacionalizmu, to stvari postaju lakše. Danas je zapravo lako oporeći nacionalizam. Ono što se u političkom spektru smatralo *nacionalizmom* u 2018. godini, od zvanične države do prilično velikog dela *antagonističkog pokreta*, bili su samo najglasniji, najočigledniji i najtrivijalniji aspekti istog. Naravno, problem je što takva osiromašena formulacija nacionalizma isključuje i grčku državu i grčko društvo iz okvira kritike; drugim rečima, skoro sve. U tom pogledu, ovaj tekst bi u izvesnoj meri mogao da se rezimira na sledeći način: 1) *nacionalizam niti je ekstreman niti je jednostavno ideologija*, i 2) *kritika nacionalizma bez kritike nacije uopšte nije kritika, nego je obmana kroz verbalizam*.

Dana 10. marta 2018. godine održane su demonstracije povodom podmetanja požara u skvotu Libertatia tokom "mitinga za prisva-

janje makedonskog imena" u januaru iste godine. Istog dana, odmah nakon demonstracija, Balkanska mreža solidarnosti je održala javni sastanak o nacionalizmu sa drugovima iz Srbije, Makedonije, Kosova, Bugarske, Hrvatske i Slovenije. Iako se organizatori nisu unapred dogovorili kako će se sastanak odvijati, svaki učesnik se fokusirao na nacionalizam u svojoj državi. Upravo u takvom političkom stavu nalazimo samu srž ispravne anti-nacionalne političke perspektive. Ukratko, uvek treba početi od sopstvene pozicije, od "sopstvene" nacije i države. Svaka druga tačka polazišta direktno će podržavati "vaš" aparat za inostrane ili unutrašnje poslove. Drugo, samo sa razmatranja sopstvene pozicije može se preći na opštiju kritiku nacionalizma, ne samo kao ideologije, nego i kao konstitutivne društvene sile. Na ovom nivou različita iskustva iz različitih zemalja i istorijskih putanja mogu da uđu u koristan dijalog i postanu konkretnija. Treći korak je povratak na tačku ishodišta, koja takođe predstavlja trajnu metu proleTERSKE kritike.

I.

Postoji nešto pogrešno u bavljenju grčkim nacionalizmom tokom perioda kada su javnim diskursom dominirala takozvana nacionalna pitanja, "makedonsko" pitanje i ozloglašene "turske provokacije". To ne proizlazi iz nekog vanrednog "spoljnog događaja", nego iz dominantnog pristupa prema kojem je nacionalizam nešto što se povremeno *pojavljuje i nestaje*. Samim tim, nacionalizam je prikazan kao abnormalna, ekstremna situacija, čista suprotnost "demokratskoj normalnosti". U svojoj najbezazlenijoj verziji, ovaj politički stav spaja *objekat sa intenzitetom*, a samo najglasnije momente pripisuje nacionalizmu. U takvom diskurzivnom kontekstu, nacionalizam je odvojen od onih uslova koji ga čine odlučujućim aspektom društvenog života. Čak i sa najboljim namerama, ovaj pristup štiti nacionalizam time što sakriva njegovu postojanost i njegovu formativnu moć. Dosledna kritika, dakle, mora početi on onoga što je učinjeno nevidljivim. Mogli bismo to nazvati *svakodnevnicom nacionalizma*.

II.

Pod liberalnom demokratijom, nacionalizam je prilično ozloglašen termin, samim tim svaka osoba bi sebe mogla da nazove anti-nacionalistom. Nacija, s druge strane, potpuno je druga priča. Opozicija samoj naciji je izrazito nepopularna - praktično nepojmljiva. Čak i u marksizmu i anarhizmu, opozicija nacionalizmu retko se bavi samom nacijom. Na kraju krajeva, nacija u sebi ne sadrži "izam" kao što je to slučaj sa ideologijama. Samim tim, ne može se dovoditi u pitanje jer svako zna da svako ljudsko biće mora da "pripada" naciji kao što svako *"mora da ima nos i dva uveta"*.¹

1. Ernest Gellner (1983) *Nations and Nationalism*, Oxford, Basil Blackwell Publisher, str.6.

Upravo je strateška društvena prevlast nacionalizma omogućila (i još uvek omogućava) razdvajanje nacionalizma i nacije. Budući odvojen od nacije, nacionalizam je odvojen i od svog najvećeg dostignuća, nacionalne države, koja je u suštini samo nacionalizam u *formi države*. Samim tim, nacija je izolovana od nacionalizma. Dok se nacija prikazuje kao očiti *conditio humana*, nacionalizam je sveden na izvitoperen "skup ideja". Nacionalizam time postaje bolest nacije. Bez njega, mogla bi da bude savršeno zdrava. Kao kad bismo rekli: *"svako može da bude ponosan Grk bez da bude nacista"*. Pozicioniranje nacije naspram nacionalizma ojačava naciju, a zauzvrat obnavlja uslove za postojanje nacionalizma.

III.

Rasprostranjena banalna formulacija glasi ovako: *Nacionalizam je ono što rade nacionalisti*. Dakle, moramo da pretpostavimo da oni koji nisu (označeni kao) nacionalisti moraju takođe da obavljaju neku ne-nacionalističku aktivnost (da budu levičari, umereni, liberalni itd.). Prema ovoj računici, aktivnost može da se meri jedino na osnovu političkog identiteta onih koji se njome bave. Subjekti se pojavljuju samo kao proizvođači, a nikada kao (društveni) proizvodi. Međutim, niko ne stvara samog sebe samostalno u potpunom vakuumu. Naprotiv, dostupni izbori i sami kriteriji po kojima subjekat donosi izbor su istorijski specifični društveni proizvodi formirani (i razoreni) kroz odnose moći. Iz ove perspektive, mnoge "prirodne" i "neutralne" društvene realnosti pojavljuju se kao stubovi grčkog nacionalizma: grčke (svetloplave) lične karte, kao i uslovi i posledice neposedovanja iste, besmislene fraze kao što su "grčko svetlo" i "grčka priroda", fustanele i klarineti (u kombinaciji), nacionalne proslave u grčkim školama, same grčke škole, ustav Grčke prema kojem su "svi Grci jednaki pred zakonom" (član 4) i posledice toga na ne-grčke članove radničke klase.

Jednostavno rečeno, *nacija (nacionalizam) stvara nacionalističke subjekte.*

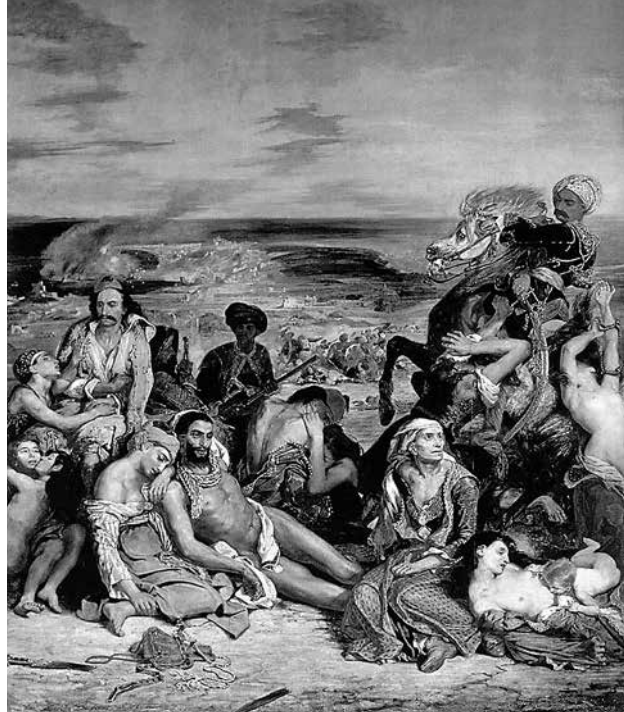
IV.

Ukoliko bi bilo koja pristojna osoba u Grčkoj slučajno naletela na miting za "Makedoniju" pun (neo)nacista, popova i klovnova koji glave pokrivaju imitacijama drevnih šlemova, odmah bi shvatila da je u pitanju nacionalistički skup. Međutim, utisak je sasvim drugačiji kada grčki levičarski premijer izjavi da brani jaku "*nacionalnu poziciju*" boreći se za stavljanje "*deskriptivne fraze ispred imena Makedonija*". "*Nećemo dati*", rekao je "*nego ćemo da uzmemo*".² Isti "ne-nacionalistički" utisak prati izjavu ministra inostranih poslova, koji se hvalio da je Grčka uspjela da natera Makedoniju na promenu imena bez objave rata. Njegovim sopstvenim rečima, jedina druga "*zemlja koja je promenila ime tokom ne samo 21. nego i 20. veka je bila Austrija koja ga je promenila zato što je bila poražena i Austro-Ugarsko carstvo se raspalo posle Prvog svetskog rata*".³ Uočavanje nacionalizma u "makedonskim" skupovima u januaru 2018. je jeftin trik koji, nažalost, dolazi uz visoku cenu. Lociranjem neprijatelja na ovaj način, ovaj "anti-nacionalizam" stavlja zvaničnu verziju grčke države, glavne sile grčkog nacionalizma, van okvira kritike.

Za razliku od mase koja je izašla na ulice, grčka država danas ne pokušava da spreči upotrebu imena *Makedonija* od strane makedonske države. Svaki ozbiljan državni zvaničnik u Grčkoj razume da je opsesija imenom *Makedonija* predstavljala prepreku produktivnom ispoljavanju

2. "Tsipras o pitanju Skoplja: Velika pobjeda ako izborimo! pridjev ispred imena Makedonija", *I Kathimerini*, 25-05-2018.

3. Nikos Kotzias *Intervju*, 19-06-2018, <https://www.mfa.gr/epikairota/proto-thema/sunenteuxe-upourgou-exoterikon-kotzia-sten-ekpompe-kalemera-el-lada-tou-ts-ant1-me-ton-dpho-papadake-19062018.html?fbclid=IwAR0qwEuOqpdxa-2c54U9xFAVnJNlriPHe9IFn-QKX7sQiJ3m0pD2WsNPV3sl> (pristupljeno 02-03-2018).

moći. Državna moć se ne manifestuje samo u uslovima otvorenog, oružanog sukoba. Takođe može da odredi i ograniči izbor onima na koje se primenjuje, bez upotrebe oružja. Rečima jednog proračunatog zvaničnika, "*patriotizam se ocenjuje u međunarodnim odnosima snaga*".⁴ Grčka država, članica EU i NATO, pojavljuje se kao sila sposobna da nametne ustavne promene Makedoniji ne ograničavajući se samo na njeno ime. Bez obzira na razlike, obe verzije grčkog nacionalizma, "beskompromisni" i "realistični", bore se da odbrane i ojačaju Grčku. Očigledno, u Grčkoj ima dovoljno mesta za oba. Protiv Turske, *njenog većitog, klasičnog, realnog neprijatelja*, "umerene" i "radikalne" patriote teže ka istom cilju. Zapravo, kada okolnosti to zahtevaju, mogu dovoljno da se približe da postanu ujedinjena vojna sila.

4. Evangelos Venizelos, "Povodom imena: Konjunktura i strategija nad Balkanom," 24-02-2018, <https://ekyklos.gr/sb/579-omilia-ev-venizelou-stin-ekdilosi-me-aformi-to-onoma-sygyria-kai-stratigiki-sta-vaalkania.html> (pristupljeno 07-03-2022).

V.

Iako klasna borba ima tendenciju da stvara raskol u nacionalnom jedinstvu, to uopšte ne opravdava naivno verovanje u navodnu anti-nacionalnu "srž" radničke klase. Zverstva počinjena u 20. i koja su se nastavila tokom 21. veka određuju okvir za svaku smislenu procenu proleterske aktivnosti. Ukratko: *proleterska aktivnost nije uspela da spreči pomenuta zverstva*. Kraš evropskog radničkog pokreta u nacionalističkoj groznici početkom Velikog rata i neuspeh revolucionarnih borbi nakon 1917. značajno su doprineli odlučujućoj pobjedi nacije nad klasom. Ova pobjeda je utrla put realnog podređivanja proleterijata naciji (nacionalizmu). Što se tiče učešća "običnih" evropskih radnika u Prvom svetskom ratu, Eric Hobsbawm ističe da se "*podrška vladi u ratu bez problema ispoljavala paralelno sa iskazivanjem klasne svesti i neprijateljstva prema poslodavcima*". S druge strane, Ian Kershaw ističe uticaj patriotizma i militarizma na svest socijalističkih radnika: "*U okviru vojne obaveze bili su indoktrinirani patriotizmom i disciplinom. Postali su na prvom mestu patriote, a tek onda socijalisti*".⁵ Iako trenutno živimo nakon 20. veka, odnosno, nakon dva svetska rata, Holokaust i masakri koji su pratili nacionalizaciju Balkana pokazuju da svaki "internacionalistički klasni automatizam" predstavlja opasnu bajku.

VI.

Ali čemu tolika halabuka povodom nacije? Šta je vaš (naš) problem, na kraju krajeva? Ova nas pitanja, čak i kada nisu izričito postavljena, opsedaju i pre nego što pokušamo da se izjasnimo. Odgovor treba da bude što je moguće jednostavan.

5. Vidi E. J. Hobsbawm (1993) *Nation and Nationalism since 1780: Programme, Myth, Reality*, Cambridge-New York, Cambridge University Press, str.124 i Ian Kershaw (2015) *To Hell and Back: Europe, 1914-1949*, London, Penguin Random House

vniji. Sa tačke gledišta proleterijata, radikalna kritika postojećeg društva, uključujući proleterijata, nema nikakvog smisla bez radikalne kritike nacije kao režima društvenih odnosa. Nije stvar samo u tome što je *kapitalistička država nacionalna*, nego što u kriznim vremenima upravo moć nacije igra odlučujuću ulogu u određivanju onoga što može i ne može biti izrečeno, urađeno ili dovedeno u pitanje (bez kazne). Biti protiv nacije kao društvenog režima znači biti protiv svake nesreće, isključivanja i nasilja koje ona podrazumeva. U Grčkoj, proletersko stanje se svakodnevno (iznova) stvara putem hijerarhizacije između Grka i ne-Grka. U Grčkoj, "prirodno" je da su Grci na prvom mestu. Domaći rasizam (anti-migrantski, anti-muslimanski, anti-romski) i anti-semitizam su nepojmljivi bez ovog nacionalnog (nacionalističkog) poretka iz kojeg crpe moć i legitimitet. Međutim, moć nacije nije beskrajna, zato je neophodno osvrnuti se ka onome *gde je neuspešna*, gde ne može da prođe kao "prirodan", očigledan poredak stvari. Treba da se usmerimo ka tačkama gde dolazi do trvenja i sukoba. Ove tačke su, kao i sama nacija, skoro svugde: na granici, u centru grada, u školi, na ulici, u autobusu, na poslu, u bolnici, pa čak i (tu posebno!) na jebenoj plaži. Odatle treba da krenemo, a ne iz sindikata javnog sektora.

VII.

Nacija nije samo domaća stvarnost, njena lokalna moć je takođe ključna i na međunarodnom planu. Konsolidacija grčke nadmoći nad višenacionalnom radničkom klasom je od ključnog značaja za grčku državu u održavanju njene (oružane) pozicije moći na Balkanu, na Egejskom moru i u Istočnom Mediteranu. Grčka ima dugu istoriju agresivnog ponašanja prema severnim i istočnim susedima i ova istorija je deo njenog sopstvenog istorijskog formiranja. Činjenica da je Grčka rezultat raspada Osmanskog carstva u velikoj meri je odre-

dila njenu geopolitičku orijentaciju i “žarišta” koja se pojavljuju kao “pretnje za nacionalnu bezbednost”. Samo postojanje Turske, Makedonije, Bugarske i Albanije stalno je podseća na ograničenja njene ekspanzije na sever i istok, podseća je da njene težnje nisu bile u potpunosti uspešne. Uprkos povremenim promenama u taktici, nijedna akcija vlade ili “međunarodni pritisak” nisu uspeali da uklone ove “strateške brige”.

VIII.

Takozvana nacionalna pitanja su, *po definiciji*, pitanja grčke države, jer jedino ona može da pokrene ili obustavi diplomatske pregovore, utvrdi zonu nadzora na svojoj teritoriji kako bi nadgledala “opasne” manjine, govori o “jednakosti za sve”, formira univerzitet na ruševinama opljačkanog jevrejskog groblja, nametne “ispravna” imena mesta, ili zabrani jezike manjina (turski, makedonski). Grčka država je ta koja može da vodi (i objavi) ratove i potpiše mirovne sporazume. Dakle, jedina proleterska anti-nacionalistička kritika je kritika same grčke države. Ne kritika desničarskih ili levičarskih vlada, Evropske unije ili SAD-a... Ako meta kritike nije grčka država, nego, na primer, “potčinjavanje” Grčke “imperijalističkim formacijama i planovima”, dobija se “dobra stara” nacionalna strategija *napuštanja* EU i NATO-a. Anti-imperijalizam se pokazuje kao još jedna verzija projekta “nacionalne nezavisnosti”.

IX.

Nacionalno jedinstvo ne treba unapred uzimati zdravo za gotovo. Njegova hvaljena *prirodnost* treba da se razume kao tekući napori da se to jedinstvo postigne. Nacija ponovo spaja ono što klasna borba i društveni antagonizam razaraju. *Nacija ponovo spaja naciju* i to se prostire sve

do najviših nivoa države. Čak i uobičajeni apeli ka “nacionalnim interesima” ne podrazumevaju opšti konsenzus među patriotama. Sam pojam nacionalnih interesa i služenja istim otvoren je za različite interpretacije, koje su ponekad u sukobu. Godine 1916., takvi sukobi su čak doveli do podele Grčke u dve različite države. Koliko god da takve podele mogu da budu pomamne i krvave, one nikada ne dovode u pitanje značaj nacije i države. Naprotiv, one uvek brane dominantne društvene odnose i institucije, čak i ako njihovi zagovornici moraju da, s vremena na vreme, zaprljaju ruke krvlju svojih sunarodnika.

X.

Postoji rasprostranjena analiza koja razvrstava aktivnost radničke klase na pokret “ogorčenih” (indignados, pokret trgova) iz 2011. s jedne strane, i na pokret oko referenduma (protiv mera štednje nametnutih od strane EU) iz jula 2015. s druge. Isuviše često ispričana priča ide otprilike ovako: “*Pa dobro, možda je trg Sintagma bio pun*

grčkih zastava i možda je bilo okorelih nacionalista u gomili, ali zapravo su radnici/nezaposleni ti koji su se borili protiv (neoliberalnih) mera štednje i nekoliko godina kasnije oni su u stvari bili ti koji su se borili i dobili (veličanstvenu) bitku i rekli NE mandatima Evropske unije." Proleterska perspektiva dostojna svog imena mora pre svega da razotkrije nacionalni (nacionalistički) karakter ovih borbi kroz koje su se grčki radnici/nezaposleni/sitna buržoazija borili za oslobođenje Grčke od okova koje su joj nameтали 'stranci'. Oni koji su se borili, radili su to kao Grci kako bi naterali svoju državu da ih zaštiti od posledica bankrota. Kao Grci, oni su glasanjem objavili da se protive "nemačkim/evropskim lihvarima". Dosta nam je apologetskog diskursa koji opravdava ili ulepšava naciju glazurom radničke klase, treba nam koherentan diskurs sposoban da uoči naciju unutar same klase. Razviti takvu konzistentnu anti-nacionalnu kritiku nije jedan od najlakših zadataka našeg vremena.

XI.

S obzirom da nacija (nacionalizam) nije samo skup ideja nego je režim društvenih odnosa, ne može postojati "nulti stepen nacionalizma". Za one koji žive unutar njenih granica, grčka naci-

ja nije nešto što se može jednostavno zaobići ili poništiti. Onaj ko izbegava da se njome bavi ostavlja njenu moć nedirnuto. Grčka nacija je u velikoj meri deo okolnosti koje nas ograničavaju i bez konkretne, praktične kritike nacije, ne može biti kritike postojećeg društva. Nacija (nacionalizam) trijumfuje čak i među svojim (navodnim) neprijateljima kada pokažu da umeju da se koriste nacionalnim (nacionalističkim) jezikom: *FYROM, Skoplje, susedna država, Skopski iredentizam*, itd. Osuda drugih nacija je isuviše laka, teže je naći govna u kanalizaciji. Takođe je pogodna i za grčku državu.

S druge strane, pomalo *blazirani* prezir prema svim nacionalizmima bez izuzetka, kao u sloganu "*nijedna nacija nas ne ujedinjuje, nijedno ime nas ne razdvaja*", ne napada direktno grčku naciju (nacionalizam) u Grčkoj nego je izjednačava sa makedonskom nacijom (nacionalizmom). Ovo izjednačavanje je umirujuće jer nikada nije u direktnom kontaktu sa oštrim ivicama dominantnog domaćeg nacionalizma (nacije). U svojoj nesposobnosti da uoči konkretne razlike, ovo apstraktno odbacivanja *nacionalizma uopšte* ne uspeva da se suprotstavi režimu moći u kojem se domaći "antagonistički pokret" nalazi. Ovom političkom pristupu se ponekad laska kao vrhuncu radikalizma, ali čak ni to nije najozbiljniji od njegovih problema.

XII.

Svakako je u jednom trenutku, posebno u Evropi, nacija (nacionalizam) lako mogla da se *ogrne* ruhom *progres*a, jer su moderni građani zamenili podanike starih carstava. Međutim, ona je stvorila a zatim odbacila ne-nacionalno, čime je ovaj društveni režim izazvao pojavu novih podanika, kao što su manjine, *građani sa manjim pravima*, ne-građani (bez ikakvih prava) i, naravno, nacionalni neprijatelji. Na mešovitim i multietničkim mestima kao što je Balkan, nacija je od samog početka

bila pokretačka snaga beskrajnog ugnjetavanja, katastrofe i smrti. Ignorisanje nacije neće uništiti njenu istinsku moć, a još gora opcija je smatrati da je nacija nekakav sekundarni derivat kapitala. Ovakav politički stav, i dalje veoma rasprostranjen među takozvanim "radikalnim miljeom", samo je još jedan izgovor kako bi se izbeglo suočavanje sa nacionalizmom, jedino što mu je pristup nešto sofisticiraniji. Nacija je *neodvojiva od kapitala*, ali se ne može *svesti na njega*, i samim tim se s njom moramo suočiti odvojeno. U Grčkoj, kao i drugde, ovo nije najmanji od naših zadataka.

Trebamo li pripadati narodu?

De Passage
Pariz

Tekst koji slijedi napisan je i široko distribuiran u jeku pokreta Žutih prsluka krajem 2018. i početkom 2019. godine u Francuskoj. U ovom su periodu, ali i kasnije, manje ili više izravne reference na koncept naroda bile stalne i sveprisutne. Iako su anarhistkinje i druge pojedinke navodno neprijateljski nastrojene prema bilo kakvom obliku nacionalnog konsenzusa bile u velikoj mjeri prisutne u ovom pokretu, antinacionalističke kritike bile su vrlo rijetke i pretežno usmjerene protiv ekstremno desničarskog ološa. Njihovo istjerivanje iz demonstracija često je proglašavano konačnom pobjedom nad nacionalističkom kugom. Međutim, i kod desničarskih i kod ljevičarskih prosvjednika bili su prisutni isti neupitni nacionalni simboli: nacionalne zastave (često upotunjene regionalnim zastavama), reference na revoluciju iz 1789. (kao što su giljotina i Ustavotvorna skupština), slogani koji apeliraju na "naše" ljude, napadi na "strani" kapital (multinacionalne kompanije, kamioni koji

uvoze proizvode koji su konkurencija "nacionalnom" tržištu, itd.)... "Pitanje imigracije" u ovom je pokretu jednostavno izostavljeno, iako su se diljem Francuske u isto vrijeme neprestano događale pobune u zatvorima za migrante bez dokumenta. Sve to u rijetko viđenoj samodopadnoj tišini koja je stotine izljeva ksenofobije utapala u normalu svakodnevice, a koja je slučajno bila i normala pokreta Žutih prsluka. Oni koji su prekinuli tu šutnju ili su potpuno ignorirani ili najčešće tretirani kao izdajice Naroda...

Riječ "narod" ovdje se koristi u njenom historijskom smislu koji je formiran nakon Francuske revolucije. Engleska riječ "People" ne može u potpunosti prevesti povijesno značenje francuske riječi *peuple* koja je prisutna ne samo u francuskom ustavu kao obična istoznačnica "nacije", već i u svakodnevnom govoru gdje se može odnositi na masu onih koji nisu u vladi (uključujući i bogate), kao i na etničku skupinu (slično engleskom

“a people”). Drugim riječima, francuski peuple je istovremeno narod kao “raja”, “narod” kao u “Mi, Narod” američkoga ustava i “narod” kao u “Francuzi su čudan narod”.

Ovaj članak je napisan s nadom da će nanijeti zlo nacionalnom konsenzusu. Sada kada je pokret Žutih prsluka sretno mrtav, pitanje koje postavljamo važnije je no ikad. Nacionalni idiotizam koji mu je prethodio nije masovno doveden u pitanje, ni od strane anarhista, niti od bilo koga drugog. Ništa nam ne govori da kriza izazvana Covidom-19 i njezini nastavci neće ojačati ovu strašno glupu ideju. Iz tih nam se razloga čini da valja uložiti napore u tom smjeru.

—

Radnici! Upamtite – laskanje moćnima pokazuje prezira vrijedan nedostatak principa, ali laskanje narodu je zločin!

Flora Tristan, pismo, 29. ožujka 1843

Nije li primamljivo obratit se na „Narodu”? Za početak, sam je izraz pomodan. Svakako, ne po prvi put u povijesti, ali budući da se doima posvuda prihvaćenim, čini se neophodnim obraniti ga.

Štoviše, romantično je. Uzbudljivo. Impozantno. Kad primjerice pozivamo Narod da ustane protiv elita, to zvuči tako srčano, iako ne čini ništa više do li navlačenja zaglušujućega mrtvog tereta svih revolucija i društvenih pokreta prošlosti.

Pamtimo pobijede „Naroda” koji je sjekao glave kraljeva, „Naroda” koji je gradio barikade, „Naroda” ujedinjenog protiv nepravdi velikih i moćnih. Zaboravljamo da je taj isti „Narod” masakrirao protestante, muslimane i židove. Da je urlao od radosti na javnim smaknućima (jesmo li danas toliko daleko od toga?). Da je držao žene podalje od svojih pobjedničkih povorki. Da „Narod”, ukratko, ne samo da nikad nije bio ujedinjen, nego da čak nadmoćna većina naroda nije nikad propu-

stila priliku da satre sjeme pobune pod svojim nogama.

Kaže se da je jučer prošlost, pa tako nasumično govorimo o narodu sa sela, narodu s mora, narodu u prslucima ili šalovima, o suverenitetu naroda, bijesnom narodu, narodu na ulicama, ali i o tihom narodu, narodu s lijeva i narodu s desna, o malom narodu, o predstavljanju naroda, zaboravljenom narodu... svatko sa svojim poimanjem naroda – za svakoga ponešto!

Ali kakve to ima veze? Treba pripadati Narodu! To je snaga, pravda, budućnost. Ukratko, to je ono *Dobro*, a uz sve te slike, to je i ono *Lijepo*. Toliko je dobro i lijepo da se svatko natječe da dokaže da je dio naroda. Užitek je pripadati narodu. Akademici kriju svoje diplome, političari svoju moć, šefovi svoje bogatstvo, i svi marširaju zajedno, ruku pod ruku – nije li dobro biti među rajom? Sad sam ja na redu, i ja pripadam narodu, ili barem moji roditelji. Toliko je važno pripadati!

Ipak, ako grebemo i grebemo, počinje svrbiti. Mi smo narod. Sjajno. Ali koji?

Narod kao radništvo? Ali šefovi koji mogu samo izrabljivati, ne rade li i oni? Jesu li i oni dio naroda? Da, oni „mali” (trgovci, poljoprivrednici, obrtnici...), ali ne i oni veliki? Prema kojem mjerilu?

Narod kao siromasi? Izvrsno, ali da razjasnimo: tko su ti siromašni? Oni koji „profitiraju od sustava”, primjerice, jesu li oni „loši” siromasi? Buržuj koji propada, pripada li on narodu? Proleter koji je najzad kupio kuću s okućnicom i ogromni auto s pogonom na četiri kotača nakon 30 godina mu-kotrpnog rada, dijeli li on još uvijek bijes naroda?

Trebalo bi postaviti granice, dogovoriti neke kriterije pripadnosti narodu. Na primjer: da nemamo moć ni nad kim. Ili da nismo posjednik. Ili da smo za emancipaciju i slobodu za sve pojedince.

Moramo biti oprezne i oko toga protiv čega se narod bori. Primjerice: protiv svih muškaraca i žena države, crkve i kapitala (a kad kažemo da se „bori“, tu podrazumijevamo sva fizička sredstva borbe). Takvo je bilo jedno od značenja te riječi tijekom Komune i društvenih pobuna koje su uslijedile prije nego što su reakcionari jednom zauvijek odbacili to značenje.

Bez kriterija, sve prolazi, sve se tali u kotlu naroda, a da nitko ne zna tko točno ima pravo da bude tu. Oni koji se bune marširaju pored onih kojima se gadi bilo kakva pobuna, (prava) sirotinja maršira uz drugu (malo manje pravu) sirotinju koju mrzi, radništvo prati svoje gazde i liberalne menadžere... Budući da vidimo kako su u narodnim masama svi prihvaćeni i kako je sve oprošteno, moramo postaviti sljedeće pitanje: što tvori *jedinstvo* ovoga najsajnijeg i najveličanstvenijeg Naroda?

„Mi“ navodno živimo na istoj zemlji (bila ona široka na tisuće kilometara), „mi“ govorimo istim jezikom (oni koji su došli nedavno se rijetko uzimaju u obzir), „mi“ živimo prema istim zakonima... Da bude jasno: nije li jedinstvo ovoga izuzetnog Naroda jednostavno sagrađeno na njegovim nacionalnim granicama? Jek ako pogledamo dovoljno dobro i ako slušamo njegove glasnogovornike, zaista postoje geografska ograničenja koja definiraju *naš* Narod – *naše* radništvo i *naše* siromahе! Ponekad je dovoljno odšetati nekoliko metara da postaneš tuđi radnik, tuđi siromah. Sada sve postaje drugačije, narod je odjednom puno uži kad si na krivoj strani ograde.

Reći ćete da tjeramo mak na konac. Ali ako inzistirate da nešto ispisujete po svojim transparentima i izvikujete na megafone, mogle biste također znati o čemu govorite.

Jer ako to doista nije ni Narod radništva, niti Na-

rod siromaha, čak niti Narod razočaranih, ako to nije način da se stane protiv *svih ostalih*, što preostaje od ove ujedinjene fronte? Čak i ako je francuski Narod nekoliko stoljeća vjerovao da je moguće predstavljati vrijednosti koje su istovremeno „njihove” i „univerzalne”! Besramnost te kontradikcije razmjerna je civilizirajućem barbarstvu kojega je poslao širom svijeta.

Vrlo vjerojatno malo toga, ili ništa, razlikuje Narod koji se bori protiv svojih elita od istoga Naroda koji se bori protiv drugog Naroda ispred sebe. Borimo se protiv političke i financijske elite, ali rado glasujemo za gospodare koji *nas predstavljaju* (ili smo razočarani što nas *ne predstavljaju dovoljno dobro*). Borimo se protiv toga da život bude robija, ali želimo spasiti *naša poduzeća* u *našoj zemlji* koja nam osiguravaju *naše poslove*. I u istom pokretu zaboravljamo golem narod masakriranih i izrabljivanih, koji povijaju leđa na „našim” granicama kao i svugdje drugdje, uvijek iz istog razloga što su samo oruđe svojih gospo-

dara, a ne gospodari vlastitih života.

A sva ta smješna pitanja o pripadnosti puno su grublja kad zapravo imaš tu nesreću da si radnica i/ili siromah. Teško da su to pitanja života ili smrti za diplomate, biznismene, umjetnike i akademike. Dakle, rumunjski, etiopski i kineski radnici, bilo da žive u Rumunjskoj, Etiopiji, Kini ili Francuskoj, jesu li oni dio „našega” Naroda budući da su radnici i/ili siromašni?

Koliko god se duboko zagledale u narodnu močvaru, narod kao da ostaje jednostavnim dvojnikom nacije (makar i „nesvjesno” ili čak „nevino”). Zbog toga se ne može prestati kolebati između izjava o narodnom suverenitetu i obične ksenofobije, mada je to dvoje sasvim kompatibilno. Dok god takva umjetna tvorevina kao što je narodno jedinstvo ne bude satrana, narod će uvijek, zureći u vlastiti pupak, braniti svoj „rod” nauštrb svih ostalih.

Jer pupak umiruje. Pomaže nam da se sjetimo odakle smo došli. Također pomaže nam da znamo kamo idemo. Prirodno je da svako traži zajednicu s kojom će se ušušhati, grupu kojoj će pripadati. Kad je čovjek sam, svijet je tako prostran! Život se čini tako besmislenim!

Dvostruka prednost bivanja u grupi jest što je, s jedne strane, naša posebna uloga u potpunosti priznata, a s druge, naša individualna odgovornost sasvim razriješana. Kako praktično!

Biti dio naroda je, također, pitanje pripadnosti. Rođena sam u ovom dijelu svijeta, govorim ovaj jezik, dio sam njega. Moja svakodnevna djela, moje težnje, plitkost moje hrabrosti i veličina mog kukavičluka nemaju nikakvu važnost. Pripadajući Narodu, kupam se u njegovoj auri, nosim dio njegove slave i mogu komotno nestati bez ikakve odovornosti. Već sam netko (zapravo, nešto). Preuzimam nešto što je država za mene odabrala davno prije mog rođenja: moju nacionalnost, najnormalniji način života u ovome društvu, blagdane koje trebam slaviti, „dužnosti“ koje prate „prava“ s čijim se propitivanjem neću zama-

rati. Ne pitam se želim li zaista zauvijek biti dio ovoga naroda, čitavog tog naroda.

Čini se da je u ovim čudesnim vremenima neophodno uhvatiti se za neki identitet kako bismo držali glavu visoko gore. Trebaš tvrditi da pripadaš ovoj ili onoj skupini, često upravo onoj koju nikad nisi ni mogao izabrati, kako bi obranio prava koja su ti tako nepravredno oduzeta. Tako je osobna izolacija pobrkana s utrkom oko kolektivnih nepravdi, nepravdi koje bi mogle, makar privremeno, dati životu neki smisao, neku težnju k dostojanstvu. Ali, jao! Ispunjenje koje osjećamo kao članice pojedinih grupa pored fragmentacije koju ovo društvo namjerno proizvodi samo može skliznuti kroz prste, jer ovo je društvo poznato po tome što nas stavlja u razne kutije ne bi li nas čim bolje samljelo

Narod nije iznimka. Njegovi branitelji nam s nemalim ponosom poručuju da Narod ne misli, Narod djeluje. Ovdje vas ponovo moramo razočarati. Narod, sam po sebi, nije ništa. Ne razmišlja. Ne djeluje. Da budemo potpuno iskrene, narod i ne postoji. Kao svaki fantom jedinstva, narod je

samo nit koja nas vezuje uz naše sužanjstvo. To što *jest* ili *nije* narod, u potpunosti određuju oni koji drže njegove uzde. Ne samo kako bi ga reku-perirali, za što se svi suparnički tabori vole međusobno optuživati, već i kako bi mu pokazali put, vodili ga odozdo, protiv mraka i prema svijetlu. Ništa ne bi bilo logičnije: sama ideja narodnog suvereniteta, koja je danas opet u modi, može se ostvariti samo kroz političko predstavljanje; stado koje traži gospodara je jedini narod koji postoji.

Godine 1871. Gustave Courbet predložio je ukidanje boga dekretom. Ne klera, ne religije, ne crkve, samoga boga. Ako danas svi želimo imati zraka za disanje, možda je nužno otarasiti se ideje naroda. Ne samo populizma, koji naprosto raste na tom plodnom, fantomskom tlu. Čak ni nacionalizma, koji ga svodi na vlastiti kostur, već Naroda, dobrog starog Naroda.

Protiv nacionalnog idiotizma, više nego ikad moramo ustvrditi da pojedinci mogu pronaći jedni

druge onkraj nacionalnih granica, dijeliti toplinu (jer nitko nije samodovoljan), smiješiti se i dijeliti zajednički trud. Za nas, taj trud treba ići protiv svega što dopušta ljudskom biću da naređuje drugome, i protiv svega što tjera drugog da se pokori.

Podrijetlo svijeta, Gustave Courbet, 1866 (ukidanje boga?)

Nacionalizam je temelj svake države

Prilog anarhističkoj analizi nacionalizma na postjugoslavenskom području

Ovaj je tekst pripremio drug iz Zagreba povodom anti-nacionalnih događanja u Solunu u martu 2018. godine.

Nacionalizam nas stalno "iznenađuje", uvijek se ponavlja stalno pitanje njegove privlačnosti, njegove sposobnosti da mobilizira mase koje spremno jure u nove sukobe, ako ne ratne, onda one zamišljenje, mitološke. Uostalom, nacionalizam je upravo to, mitologija o tlu i krvi, o narodu i žrtvi, o "našoj" pravednosti i "njihovoj" agresiji. Pokazao se kao moćno oruđe u rukama države i kapitala, čije interese su mnogi štitali u ime zaštite nacionalnih interesa i ponosa, koje su osjećali kao svoje. Čak i onda kad se čini da nacionalni pokreti dolaze "odozdo", zapravo je rezultat takvih pokreta uvijek jasan: još jača država i jača pozicija kapitala.

Suvremeni nacionalizam ne možemo gledati van okvira njegovog historijskog razvoja, odnosno kontinuiteta, jer od kad je postao pokretačka snaga, govorimo o jednoj ideologiji, koja

se samo prilagođava kontekstu, ali u suštini uvijek ostaje ista. Od rušenja starih imperija i stvaranja nacionalnih država pa sve do danas, nacionalizam je stalno prisutan. Govoreći iz postjugoslavenskog područja, stalna prisutnost nacionalizma na ovim područjima, još od devetnaestog stoljeća, svoju je kulminaciju ostvarila nekoliko puta u posljednjih stotinjak godina. Nacionalizmi su imali razna imena, hrvatski, jugoslavenski, njemački, srpski, talijanski, mađarski i drugi, no u suštini su imali istu svrhu: postaviti novu vlast, utvrditi nečiju hegemoniju, a sve kroz mobilizaciju širokih masa, kako bi pobjeda bila potpuna i uvijek u "ime naroda". Tko bi bio lud ginuti za interese države i kapitala? Ali u ime naroda i nacije, mnogi su spremni dati svoj život i još spremniji oduzeti život drugima. Taj mitološki ideal čistoće, neokaljanosti i pravednosti prikazan kroz ikonografiju izmišljene povijesti, a sve pod šarenim krpama koje zovemo zastavama, stvara osjećaj zajedništva i pripadanja. Nedostižan cilj koji, poput obećanja raja, nudi izlaz iz loše situacije za koju su uvijek "oni dru-

gi” krivi. I uvijek nudi bolju budućnost, koja nikad ne dolazi.

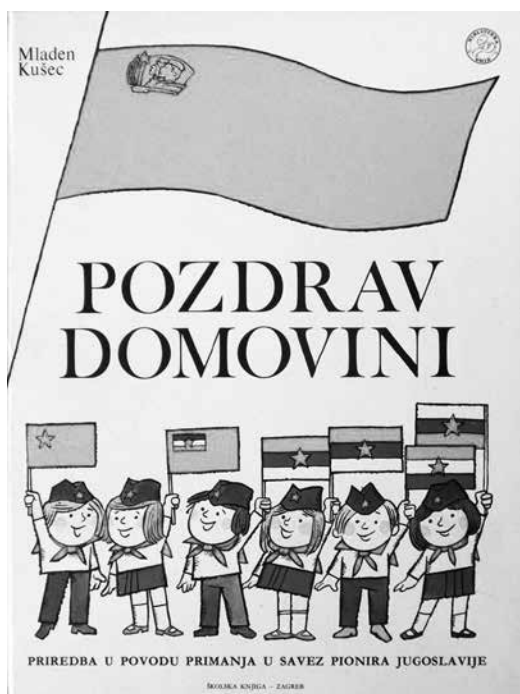
Kad pogledamo vlastitu nedavnu povijest, ne možemo se ne zapitati odakle je došao nacionalizam koji je uzrokovao najveći pokolj nakon Drugog svjetskog rata u Evropi? Nije li Jugoslavija bila prostor bez nacionalizma, ili barem prostor nove, jugoslavenske nacije i više etničkih skupina? Kako je uopće tretirano nacionalno pitanje u Jugoslaviji?

Sva ova pitanja nemaju jednostavan odgovor, ali neki od odgovora na njih nam mogu pokazati kako nacionalizam nije samo desničarski, već i ljevičarski, te da je upravo zbog toga “socijalistička utopija” lako postala nacionalistička distopija.

Ako se osvrnemo samo na antifašističku borbu u Jugoslaviji, najveći organizirani antifašistički pokret na tlu okupirane Evrope i kratko analiziramo na kojim osnovama je bazirao svoje pozive na otpor stranom okupatoru i njegovim domaćim slugama, ali i što je imao za konačan cilj,

vrlo lako ćemo doći do nekih zaključaka. Poziv na ustanak upućivan je “rodoljubima”, imao je nacionalni naboj, pozivao je na oslobođenje zemlje od stranog okupatora, itd. Naravno, pozivao je i na borbu protiv fašizma, ali je sebe vidio i kao rat za nacionalno oslobođenje. To se u posljednjoj fazi rata pokazalo izrazito važnim za novouspostavljenu vlast jer su partizani, tada već ustrojeni u Jugoslavensku armiju, preuzeli kontrolu nad dijelovima teritorija Italije i Austrije (koji i danas okupiraju te države), upravo zbog mogućnosti proširivanja vlastitog teritorija i nacionalnog oslobođenja područja naseljenih slavenskim stanovništvom. Antifašizam nije bio anacionalan u Jugoslaviji, imao je hrvatski, srpski, slovenski, bosanskohercegovački, albanski, makedonski i crnogorski predznak, ali i onaj jugoslavenski, kao ideju stvaranja nove nacije. Baziran na bratstvu i jedinstvu, kao jednom od bazičnih slogana, ipak je stvaranje nacionalne države, oslobođene od stranog okupatora, vidio kao svoj cilj. Hipotetski govoreći, ne možemo se ne zapitati, koliko bi otpor bio masovan da nije bila riječ o stranom okupatoru? Naravno, ovo ne umanjuje činjenicu da je borba protiv fašizma bila važna i široka, te da je obuhvaćala sve slojeve društva. Međutim, borba protiv fašizma nije jedino što se odvijalo, što nas dovodi do zaključka da sam antifašizam nije dovoljan, pogotovo ako je na bilo koji način patriotski orijentiran.

To prvenstveno možemo vidjeti kroz snažnu identifikaciju s državom, koja je nastala u krvavom ratu koji je ujedno bio borba za nacionalno oslobođenje. “Narodna” vojska, kao i kod svake nacionalne države, bila je sastavljena od svih, tako da su svi muškarci stariji od 18 godina bili vojnici, vojska je bila jedan od čvrstih temelja građenja nove države. U tom smislu, društvo je bilo prilično militarizirano, a vojska je bila prisutna u mnogim segmentima društvenog, političkog i kulturnog života. Na razini anegdote možemo samo spomenuti vojnu emisiju “Dozvolite da se obrati-

mo”, koja je na državnoj televiziji prikazivana svake nedjelje prijedodne. Snažna identifikacija sa državom kao “svojom” i vojskom kao garancijom sigurnosti, pokazala se mnogo puta kao put u polj, još od prvih dana nacionalizma i Francuske revolucije.

Osim toga, ta identifikacija sa “domovinom” i glorifikacija “domovine”, bila je prisutna od najranijih dana pa su tako mnoge dječje knjige bile prepune državnih zastava, slavila se veličina i važnost domovine, njena ljepota i snaga, njeno zajedništvo i zaštita. Domovina i podsjećanje na to kako je krvavo izborna njena sloboda, bile su nedodirljive kategorije.

Jugoslavenska vlast je vidjela svoju unutrašnju strukturu kao rješenje “nacionalnog pitanja” kroz stvaranje nacionalnih država (republika) koje su činile federaciju (uz autonomne pokrajine) i time zapravo ideja nacije bazirane na etničkoj pripadnosti nikad nije prestala biti prisutna. Ta ideja “krvi i tla” ili “jednog naroda, jedne nacije, jedne zemlje”, opstala je unatoč deklarativnom “brat-

stvu i jedinstvu”, koje je svakako bilo prisutno za velik broj ljudi, no za republičke vlasti to nije nužno bilo tako. Jedan od zanimljivih primjera u tom smjeru je jezična politika koja je gotovo cijelo vrijeme postojanja socijalističke Jugoslavije bila mjesto sukoba. Iako federacija nije imala službeni jezik, hrvatski/srpski su imali prednost pred ostalim jezicima (govorili su se još makedonski, slovenski, albanski, mađarski i nekoliko manje zastupljenih jezika). Položaj, naziv i standard hrvatskog i srpskog, iako je riječ o različitim varijantama istog jezika, bili su pitanje stalne rasprave pa onda i sukoba koji su u nekoliko navrata kulminirali i izazvali nacionalističke tenzije u zemlji. Iako su ove rasprave često bile akademskog karaktera, ne treba zanemariti njihov utjecaj jer je upravo dio akademije odigrao važnu ulogu u očuvanju i građenju nacionalističke ideologije. Osim toga, ne treba zaboraviti da je standardizacija jezika jedan od ključnih alata građenja “nacionalnog identiteta”. Tako su i po pitanju jezika republičke vlasti odlučivale o tome na kojem jeziku će objavljivati svoje službene dokumente.

Republičke vlasti su predstavljale temelj nacionalnih država koje će u devedesetima proglasiti svoju samostalnost. Partijski kadrovi Saveza komunista Jugoslavije, odnosno republičkih partijskih organizacija masovno su 1990. godine prešli u nove nacionalističke partije i time predstavljali ne samo institucionalni, već i kadrovski kontinuitet države. Primjerice, samo u Hrvatskoj je iz SKH (Savez komunista Hrvatske) u novoosnovani HDZ (Hrvatska demokratska zajednica) prešlo 97.000 članova (preciznije, prvo 27.000, a onda nakon izborne pobjede još 70.000). Time je zapravo nova nacionalistička partija simbolički postala nasljednica stare partije. Od ljevice do desnice je bio samo jedan korak - nova partijska iskaznica.

Iako je nacionalno pitanje do tada bilo prisutno, o njemu se od ovog trenutka drugačije govorilo, pitanje dominacije i nove podjele teritorija zahtje-

valo je široku mobilizaciju pa samim time i novo "nacionalno buđenje". Taj proces je pokrenut nešto ranije, od strane nekoliko različitih aktera. Danas znamo (iako većini u vrijeme kad se događalo nije bilo poznato) da su republičke tajne službe vodile međusobni tihi "rat" cijelo desetljeće prije raspada Jugoslavije, u Hrvatskoj je katolička crkva početkom osamdesetih pokrenula rehabilitaciju Alojzija Stepinca (kardinala katoličke crkve osuđenog zbog suradnje s nacističkom Nezavisnom državom Hrvatskom) i niz drugih akcija usmjerenih prema širenju novog "nacionalnog duha", navijačke skupine, kao svojevrsan pokazatelj dominantnog političkog trenda, sve su više svoje sukobe bazirale na nacionalnim podjelama, a manje na međugradskim i regionalnim, kako je to bio slučaj do tada. U Srbiji je obilježena godišnjica Kosovske bitke, mitološki sukob iz srpskog nacionalističkog folklor, Milošević je zajašio na nacionalistički val, a na Kosovu i u dijelu Makedonije se već cijelo desetljeće prije raspada SFRJ odvijao rat niskog inteziteta o kojem su mediji sustavno šutjeli i tek šturo izvještavali.

Krajem osamdesetih, situacija je već bila pripremljena za krvavi obračun, samo je trebalo podijeliti nove fotelje i uvesti "nove" (a zapravo stare) aktere koji će povesti "narod" u novu "nacionalnu pobjedu". U trenutku kad se sve to zbiva, cijela priprema izgleda kao da "narod" sam traži izlaz u nacionalizmu, te da je riječ o autentičnom pokretu odozdo, no zapravo imamo na djelu niz aktera koji stvaraju ili dopuštaju takav razvoj situacije zbog svojih interesa i interesa budućih država. Za države je to posve normalan način djelovanja.

Naravno, proces pokretanja sukoba nije bio posve jednostavan jer velik dio društva nije želio rat, niti je smatrao da je nacionalizam nešto dobro ili da je rat rješenje nagomilanih problema. Prijetnje, masovni "narodni" skupovi, dizanje barikada, naoružavanje (samostalno ili organizirano od ove ili one republičke vlasti ili vojske), ubijanje pojedinaca koji su se i na institucionalnoj razini opirali ratnom sukobu, dizanje u zrak spomenika antifašističkoj borbi, dizanje u zrak i paljenje kuća susjedima "krive" etničke pripad-

nosti, širenje straha, sustavna nacionalistička propaganda kroz medije i mnoge druge gadosti, bile su dio mehanizma koji je podizao novu razinu nacionalizma i mržnje prema “drugima”. U trenutku kad je pokrenut rat i granate padaju po svuda, a ratne operacije odnose sve više života, nacionalizam je do te mjere normaliziran i sveprisutan da je svaka kritika gotovo nemoguća jer ne dopire do gotovo nikoga.

Već i ovaj površan osvrt na gradnju i kulminaciju nacionalizma u Jugoslaviji daje jasnu ideju o tome da je nacionalizam, dolazio on naizgled “odozdo” ili “odozgo”, uvijek isti i više ili manje kontroliran proces čiji cilj je uvijek jednostavan: još više moći i bogatstva za staru/novu vlast. Ako pogledamo nacionalističke pokrete u prošlosti, poput fašizma u Italiji, ili nacizma u Njemačkoj, ne možemo ne primjetiti da su se i jedan i drugi predstavljali kao “antisistemi”, poput mnogih populističkih pokreta današnjice, i da su na isti način prividno izazivali stari poredak, prozivajući ga za nebrigu o “nacionalnim interesima”, “identi-

tetu”, “tradiciji”, “nacionalnoj ekonomiji”, itd, dok su se istovremeno predstavljali kao glasnogovornici radničke klase ili “naroda” koji su za “snažnu, ali socijalnu državu”. Na kraju su, upravo uz pomoć starog poretka osigurali kontinuitet države i kapitalizma, što im je od početka bio i cilj.

U suvremenom svijetu istu takvu prividnu “anti-sistemsku” nacionalističku opciju, predstavljaju rat u Ukrajini, referendum u Kataloniji i Španjolskoj, Brexit u Britaniji, ili pak sukob oko imena Makedonije. Svi ovi primjeri imaju jednu poveznicu: svoju bazu nalaze u istoj nacionalističkoj ideologiji, iako naizgled s drugačijim predznakom. Ljevičarski ili desničarski nacionalizam imaju iste posljedice, to su pokazali svi ratovi za nacionalno oslobođenje koje su socijalističke vlade svijeta podržavale, baš kao i one kapitalističke. Nacionalizam se svima pokazao kao dobro oruđe.

Naša anarhistička solidarnost ne poznaje nacije, ne poznaje etničke i druge podjele! Protiv svake ideje nacije, države i kapitala!

CARTE UTOPIQUE DE L'EUROPE PACIFIÉE

LES NATIONALITÉS SOLIDARISÉES DANS UN LIEN FÉDÉRATIF

CONFÉDÉRATION EUROPÉENNE

LE DROIT DE TOUS SUBSTITUÉ A LA VIOLENCE DE QUELQUES UNS

GRAND DÉSERT DU SAHARAH

Les Européens y tracent des routes parsemées de puits artésiens et ombragées de palmiers. Ils pénètrent dans la Nigritie ou Soudan, région inexplorée, d'où ils tirent les plus riches produits et qu'on pourrait appeler les INDES AFRICAINES.

NIGRITIE ou SOUDAN INDES AFRICAINES

Aussi riches que les Indes Asiatiques et beaucoup plus voisines de l'Europe.

"Confédération Européenne - Carte utopique de l'Europe pacifiée" (1867).

Protiv imperijalizma se ne može boriti anti-imperijalizmom

Clandestina
Solun

Danas se *imperijalizam* uglavnom shvata kao termin koji opisuje tendenciju određenih zemalja da eksploatišu druge zemlje. Ova naizgled jednostavna formulacija vodi ka veoma različitim i ponekad kontradiktornim interpretacijama – i političkim praksama.

uvod

Kako stanovništvo eksploatisanih zemalja pruža otpor? Koje su posledice činjenice da stanovništvo koje prebiva unutar 'moćnih zemalja', iako nije odgovorno za svoju poziciju, dobija udeo privilegija svoje zemlje? Da li činjenica da „(čitave) zemlje eksploatišu (druge) zemlje“ sugeriše da bi društva trebalo da budu organizovana u države kako bi se oduprla eksploataciji? I na kraju, da li postojanje suparničkih imperijalizama znači kraj tzv. globalizacije? Sva ova pitanja jasno pokazuju da imperijalizam nije lako definisati. U svakom slučaju, samo značenje reči se promenilo „barem dvanaest puta“ od sredine 19. do sredine 20. veka.¹

1. Richard Koebner i Helmut Dan Schmidt. "Imperialism: The Story and Significance of a Political Word", *American Political Science Review*, 12/1964.

Ovaj tekst, koji se zasniva na premisi da je **kolo-nijalizam kamen temeljac kapitalističkog sistema**, prvo razmatra posledice potpunog odsustva pojma 'imperijalizam' u Marksovom delu. Potom se ukratko dotiče činjenice da anti-imperijalizam, kako ga koristi levica u službi „borbe protiv imperijalizma“, pribegava istim ideologijama koje je buržoazija koristila protiv feudalizma, odnosno, navodnoj neophodnosti nacionalne države, mitu „razvoja“ i „progres“, i preovlađivanju ekonomskog nad društvenim i političkim. Konačno, izneta su neka razmišljanja o povratku anti-imperijalizma u aktualnom periodu, gde je nakon navodnog trijumfa globalizovanog kapitalizma navodno usledila duboka kriza, usled koje su na snazi intenzivni antagonizmi unutar sistema.

I DEO. SLOBODNO TRŽIŠTE VODI KA RATU, KAO I LENJINOV ANTI-IMPERIJALIZAM

Marks je obavio temeljno istraživanje samog procesa proizvodnje kao objašnjenja za fenomen rada, ali je za sobom ostavio svega nekoliko usputnih, površnih i nevoljnih komentara o pretpostavkama kapitalističke proizvodnje, o poreklu i prirodi inicijalnog kapitala koji je taj proces i učinio mogućim. Bez tog početnog kapitala ne bi bilo ni investicija, ni proizvodnje, niti velikog skoka napred. (...) Te pretpostavke ne mogu se pojaviti u samom procesu kapitalističke proizvodnje, pošto bez njih taj proces ne bi ni bio moguć. One moraju biti negde izvan samog procesa proizvodnje. To negde su pre svega kolonije, njihovo opljačkano i istrebljeno stanovništvo. (...) Primitivna ili prvobitna akumulacija kapitala nije nešto što se dogodilo jednom u davnoj prošlosti i nikada više posle toga. To je proces koji sve vreme prati kapitalistički proces proizvodnje, njegov sastavni deo.

Fredy Perlman. *The Continuing Appeal of Nationalism*, 1984

imperijalizam: poreklo pojma

Kao što je to pomenuto iznad, Koebner i Šmit (Schmidt) razlikuju dvanaest promena pojma 'imperijalizam' u periodu od sto godina. Robert Jang (Robert Young) dokumentuje ove različite upotrebe termina:² reč „imperijalizam“ je u engleskom prvi put iskorišćena u 1858, kao sinonim za despotizam (u istom smislu u kojem će je Marks kasnije koristiti). U najmoćnijoj kolonijalnoj sili tog vremena, koje je samozadovoljno sebe nazivalo „Britanskim carstvom“, termin 'imperijalizam' je prvobitno bio pogrdan i odnosio se na režim Napoleona III. Od 1880.

2. Robert Young. *Postcolonialism: An Historical Introduction* 2007.

do 1890, termin je u engleskom jeziku dobio pozitivno značenje i odnosio se na potencijalnu anglosaksonsku federaciju koja bi se prostirala širom planete, i koja bi unutar Britanskog carstva ujedinila sve zemlje sa stanovništvom britanskog porekla, kao što su SAD i Australija. Godine 1895, termin „novi imperijalizam“ je opisivao novu eksploziju evropskog kolonijalizma. Nakon Burskih ratova (1899–1902), termin je zadržao negativne konotacije naspram francuskog i britanskog kolonijalizma. Džon A. Hobson (John A. Hobson) je 1902. u svom delu *Imperialism: A Study* povezao imperijalizam sa kapitalizmom. Nedovoljna potrošnja, napisao je, osnovni je uzrok kapitalističke krize, a imperijalizam je stvorio nova tržišta kako bi rešio ovaj problem.

Marks i imperijalizam

Marsel Štocler (Marcel Stoetzler) primećuje da je „Marks koristio reč imperijalizam retko i samo u tadašnjem konvencionalnom smislu, kao praktično sinonim za *cazarizam* ili *bonapartizam*. U ovim kontekstima, imperijalizam je označavao vladavinu na osnovu saveza elita sa nižim klasama usmerenu protiv liberalne buržoazije, ili tačnije protiv parlamenta, i upravljanjem koje je bilo iznad pojedinačnih političkih partija, po rimskom imperijalnom modelu i na osnovu centralizovanih državnih agencija i monopola“.³

Entoni Bruer (Anthony Brewer) analizira Marksovo stanovište o progresivnoj ulozi kolonijalizma u doba industrijskog kapitalizma: „Marks je definisao kapitalizam u smislu odnosa između klase slobodnih najamnih radnika i klase kapitalista. Konkurencija podstiče akumulaciju i tehnički napredak. Kapitalizmu nije potrebno podređeno zaleđe ili periferija, ali će ih iskoristiti da profitira

3. Marcel Stoetzler. «Marx, Karl (1818-83) and imperialism», *Palgrave Encyclopaedia of Imperialism and Anti-Imperialism*, vol 1. 2016.

ukoliko postoje. Do industrijske revolucije, spoljni odnosi kapitalizma su se ostvarivali kroz trgovački kapital, i nisu nužno transformisali druga društva uvučena u svetsko tržište. Jednom kada je industrijski kapital preuzeo vođstvo, kapitalističko osvajanje je moglo da odigra progresivnu (iako svirepu) ulogu pokretanjem kapitalističke industrijalizacije.⁴

Rečima indijskog marksiste Prabata Patnaika (Prabhat Patnaik): „Model kapitalizma koji analizira Marks u *Kapitalu* je za sve praktične potrebe model zatvorene i izolovane ekonomije. Naravno, ovaj model se može proširiti kako bi obuhvatio i kolonijalni odnos, koji se pre svega vidi kao obezbeđivanje tržišta na kojem se gradska roba menja za one proizvode trećeg sveta koji su potrebne gradu; ali kolonijalizam kao proizvođač viška za akumulaciju u gradu (...)“ prema Patnaiku „imperijalizam se pojavljuje u Marksovoj diskusiji primitivne akumulacije kapitala. Ipak, nakon toga se retko može videti da igra značajnu ulogu u njegovoj analizi.“ Imperijalizam za Marksa pripada praistoriji kapitalizma.⁵

imperijalizam i klasični marksizam

Roza Luksemburg je pokušala da se pozabavi analitičkim nedostatkom Marksovog dela u svom „ekonomskom objašnjenju imperijalizma“, kako ga je nazvala.⁶ Prema Luksemburg, stalna ekspanzija kapitalističkog oblika proizvodnje je nemoguća unutar granica čisto kapitalističkog sistema. Jedino je moguća ukoliko je prati stalna ekspanzija potrošnje. Međutim, što se više kapitalistički sistem i automatizacija budu razvijali, to će manje kupovne moći radnici imati, stoga sistem mora da se obnovi kroz treći, u osnovi prekapitalistički ili ekstra-kapitalistički, oblik pro-

izvodnje. Njenim rečima: „Preovlađujući metodi (kapitalizma) su kolonijalna politika, međunarodni sistem zajmova – politika sfera interesa – i rat. Sila, prevara, ugnjetavanje i pljačka se otvoreno ispoljavaju bez ikakvog pokušaja prikrivanja, i potreban je izvestan napor da se unutar ovog političkog nasilja i nadmetanja moći uoče strogi zakoni ekonomskog procesa.“

Lenjin, koji je iznad svega želeo da preuzme ulogu vođe proleterijata, zahtevao je od svojih sledbenika doktrinalnu poslušnost njegovim teorijskim konstrukcijama marksizma. Nije se bavio unapređivanjem Marksove analize, već promoviisanjem i neosporivim vrednovanjem sopstvenih političkih izbora kao neupitnih posledica marksiističke ortodoksije. Lenjinov politički sud je bio ograničen na misao da će sukob kapitalističkih država za kontrolu nad kolonijama ubrzati kolaps kapitalizma, i da boljševici treba da budu spremni da iskoriste priliku. Samim tim, trebalo je samo da se ustoliči kao Marksov neosporni naslednik u analizi statusa kvo, i u tom kontekstu treba razumeti njegov čuveni pamflet o imperijalizmu iz 1916. Njegov esej je odražavao argumente Buharina („imperijalizam je politika finansijskog kapitala“) koji je zauzvrat odražavao analizu finansijskog kapitala austrijskog teoretičara nemačke socijalne demokratije Hilferdinga (1910): „finansijski kapital označava jedinstvo kapitala, jer su ranije razdvojeni sektori industrijskog, komercijalnog i bankarskog kapitala sada pod kontrolom velikog finansijskog kapitala sa kojim su blisko povezani industrijski i bankarski magnati. A što se tiče teorije ‘nedovoljne potrošnje’ u kapitalističkim gradovima kao uzroka imperijalističke ekspanzije, nju je već 1898. formulisao buržoaski ekonomista Dž. A. Hobson“.

Što se samog analitičkog dela tiče, Lenjinov pristup tu nema šta da doda. Generativna veza između finansijskog kapitala i imperijalizma je jednostavno konstatovana bez objašnjenja – eksplozija finansijskog kapitala krajem 19. veka

4. Brewer 1980.

5. Patnaik 2017.

6. Rosa Luxemburg. *The Accumulation of Capital* 1913.

poklapala se sa novom fazom kapitalističkog kolonijalizma, ali bi oba trebalo videti kao posledice istih promena kapitalističkog sistema, a ne kao da proističu jedan iz drugog. Očigledno je da imperijalizam nije faza kapitalizma, i svakako da nije poslednja (pre bi ga trebalo razumeti kao preduslov za pojavu kapitalizma), dok je stalna primitivna akumulacija, čiji je imperijalizam jedan deo, trajno obeležje kapitalističkog sistema. Novo i presudno u Lenjinovoj analizu su politički zaključci: „Ukoliko bi kapitalisti mogli da izbegnu krize kod kuće, onda bi kapitalizam bio večit. Oni su bez sumnje slepi pioniri u opštem mehanizmu [...] dezintegracija se sve više širi kroz svet“. Za Lenjina, „ove slepe pione boljševici mogu da iskoriste za interese revolucije“, jer „za stabilizaciju socijalističke demokratije, savez sa jednim imperijalizmom protiv drugog nije nerealan u principu [...] Naša politika je grupisanje oko Sovjetske Republike onih kapitalističkih država koje su pod jarmom imperijalizma. [...] Sumnje i strahovi koji i dalje postoje u naprednim zemljama, koje tvrde da Rusija može da rizikuje socijalističku revoluciju zato što je Rusija ogromna zemlja sa sredstvima za sopstveno izdržavanje dok one, industrijske zemlje Evrope, to ne mogu da urade jer nemaju saveznike – ove sumnje i strahovi su bez osnova. Kažemo: 'Sada imate saveznika, Sovjetsku Rusiju.'“⁷

anti-imperijalizam
kao proizvod lenjinističkog
takticizma

Ovaj Lenjinov citat se odnosi na (poželjnu) mogućnost taktičkog saveza „Socijalističke Republike“ sa SAD. „Britanija je iz rata izašla sa ogromnim kolonijama. Isti je slučaj sa Francuskom. Britanija je Americi ponudila mandat – to je jezik koji koriste danas – za jednu od kolonija koje

je zauzela, ali Amerika to nije prihvatila. Američki biznismeni očigledno razmišljaju na drugi način. Videli su da rat, razaranjem koje izaziva i raspoloženjem koje budi među radnicima, ima veoma jasne posledice i došli su do zaključka da ne mogu ništa da dobiju prihvatanjem mandata. [...] Amerika je u neizbežnoj kontradikciji sa kolonijama i ukoliko pokuša da se dodatno umeša time će nam desetostruko pomoći. Kolonije kipe od nemira, i kada ih dotakneš, svidelo ti se to ili ne, bio bogat ili ne – a što si bogatiji to bolje – pomagaćeš nama [...] Amerika ne može da se dogovori sa ostatkom Evrope – ovu činjenicu je dokazala istorija.“⁸ Lenjinova vera u sebe kao nepogrešivog demonskog inženjera revolucije navela ga je da se prema kapitalistima Sjedinjenih Država postavi kao prema običnim biznismenima. Ovde treba naglasiti da je 1913, američki ambasador u Velikoj Britaniji, V. Pejdž (W. Page), napisao američkom predsedniku Vilsonu (Wilson): „Budućnost sveta pripada nama... Šta ćemo sada uraditi sa pozicijom svetskog vođe koja očito pada u naše ruke?“ I 1914: „Šta ćemo uraditi sa Engleskom i ovim Carstvom, u ovom trenutku, kada ekonomske sile bez sumnje stavljaju vođstvo nad celom ljudskom rasom u naše ruke?“⁹

U ovom takmičenju na svetskoj šahovskoj tabli, podrška Komunističke internacionale „samoopredeljenju naroda“ nije prethodila podršci Sjedinjenih Država, nego joj je zapravo sledila: 8. januara 1918, američki predsednik Vilson, tokom obraćanja kongresu, pretvorio je mnoge zahteve progresivaca tog vremena u slogane američke spoljne politike: slobodna trgovina, demokratija i samoopredeljenje naroda. Vilson je 11. februara 1918. izjavio: „Nacionalne težnje se moraju poštovati; narodima se sada može dominirati

8. Lenin, *op. cit.*

9. Pisma ambasadora Pagea predsedniku Vilsonu, 1913 i 1914, citirana u Aimé Cesaire, *Discourse on Colonialism*, prevod Joan Pinkham, Monthly Review Press, New York 2001, s. 76.

7. V. I. Lenin, Eighth All-Russia Congress of Soviets, December 29, 1920.

i upravljati samo uz njihovu sopstvenu saglasnost. Samoopredeljene nije puka fraza. To je imperativni princip delovanja.”¹⁰

Nakon slabljenja evropskih sila izazvanog njihovim nadmetanjem za kontrolu nad kolonijama, Lenjin se složio sa Vilsonom po pitanju pretvaranja kolonizovanih teritorija u nacionalne države: „[...] doneli smo jednoglasnu odluku da govorimo o nacionalno-revolucionalnom pokretu umesto o ‘buržoasko-demokratskom’ pokretu [...] Nema sumnje da svaki nacionalni pokret može biti samo buržoasko-demokratski pokret [...] Mi, kao komunisti, treba da pružimo podršku buržoasko-oslobodilačkim pokretima u kolonijama samo kada su istinski revolucionarni.”¹¹

Ova promena u analizi, taktici i strategiji proizvela je niz propagandnih trikova, u kojima su boljševičke vođe obećavale bivšim muslimanskim podanicima Ruskog carstva „sveti rat protiv imperijalizma”, uzvikujući „Živela sovjetska sila, živeo šerijat”.¹² Godine 1920, na Kongresu naroda Istoka u Bakuu, u Azerbejdžanu, Gregori Zinovjev, generalni sekretar Komunističke internacionale proklamovao je: „Braćo, pozivamo vas u sveti rat (džihad), pre svega protiv Britanskog imperijalizma!” Vođa Crvene armije, Mihail Frunze, obratio se delegatkinjama Prvog kongresa turkistanskih žena – koje su sve nosile velove – rekavši da u očima sovjetske vlasti njihova *parandža* (teški veo od konjske dlake koji se pruža skoro do zemlje) ne govori ništa negativno o njima ili njihovim političkim pogledima. Naprotiv, tokom građanskog rata ovi velovi su čak imali vojnu svrhu: delegatkinje su mogle da pomognu u oslobođenju Turkistana, izjavio je, dodajući da

„pod parandžom kuca časno srce, pod parandžom se može verno služiti revoluciji i parandža nekada krije hrabru izvidnicu Crvene armije”.¹³

Teorijsku paradigmu u okviru lenjinističkog takticizma iskorišćenu da se ustanovi marksistička teologija sažeo je Marsel Štocler:

„U lenjinističkom poimanju imperijalizma središnje mesto zauzima misao da se dvoznačni kapitalizam koji donosi intenzivnu eksploataciju zajedno sa mogućnošću emancipacije (kako ga opisuju Marks i Engels) oko 1900. preobratio u potpuno negativni kapitalizam: to je ‘monopolski kapitalizam’ čije su karakteristike finansijski kapital, korumpirana radnička aristokratija i imperijalizam, a njega treba uništiti svim dostupnim sredstvima. Pojmu potpuno lošeg naspram dvoznačnog kapitalizma pridružuje se ideja lošeg, izvitoperenog nacionalizma (imperijalizma) naspram dobrog, benignog nacionalizma (na primer, ‘zdrav patriotizam’ itd.) [...] Lenjinistički pristup pravu naroda na samoopredeljenje istorijski je ukorenjen u ideji iz 19. veka, koju su tada delili liberali i demokrate, da građenje nacije prevazilazi klasno-feudalnu atomizaciju i sa ujedinjenim nacionalnim društvom stvara uslove za emancipatorske pokrete. Moglo bi se reći da postoje elementi orijentalizma u lenjinističkoj tvrdnji da je ‘narodima Istoka’ potrebno građenje nacije kao prva faza emancipacije, dok su oni na ‘Zapadu’ prošli kroz ovu ‘fazu’ i spremni su za klasnu borbu neopterećenu nacionalnošću i etnicitetom. (Realpolitika ‘socijalizma u jednoj zemlji’ brzo je zamenila čak i ovaj geografski ograničen anti-nacionalistički stav.)”¹⁴

10. 11. februar 1918: Obraćanje predsednika Wilsona Kongresu, analiza nemačkih i austrijskih izjava mira, <http://www.gwpda.org/1918/wilpeace.html>

11. V. I. Lenin, The Second Congress Of The Communist International, 19. juli - 7. avgust 1920.

12. Dave Crouch, “The Bolsheviks and Islam”, *International Socialism 2* : 110, proleće 2006.

13. Vođa Crvene armije Mikhail Frunze, 1920 citiran u D.T. Northrop, *Veiled Empire: Gender and Power in Soviet Central Asia*, New York 2004.

14. Marcel Stoetzler. «Critical Theory and the Critique of Anti-Imperialism», *The SAGE Handbook of Frankfurt School Critical Theory*, volumen 3. 2018.

kolonijalizam
kao preduslov kapitalizma

Drugim rečima, od ključnog je značaja jasno videti, jasno misliti – dakle, opasno misliti – i jasno odgovoriti na bezazleno prvo pitanje: šta je, u osnovi, kolonizacija? [...] Priznati jednom za svagda, ne prezajući od posledica, da su glavni akteri avanturista i gusar, prodavac na veliko i vlasnik broda, kopač zlata i trgovac, apetit i sila, a iza njih, opasna senka civilizacije koja se, u jednom trenutku svoje istorije, našla pozvanom da, iz unutarnjih razloga, na svetske razmere proširi nadmetanje svojih sukobljenih ekonomija.

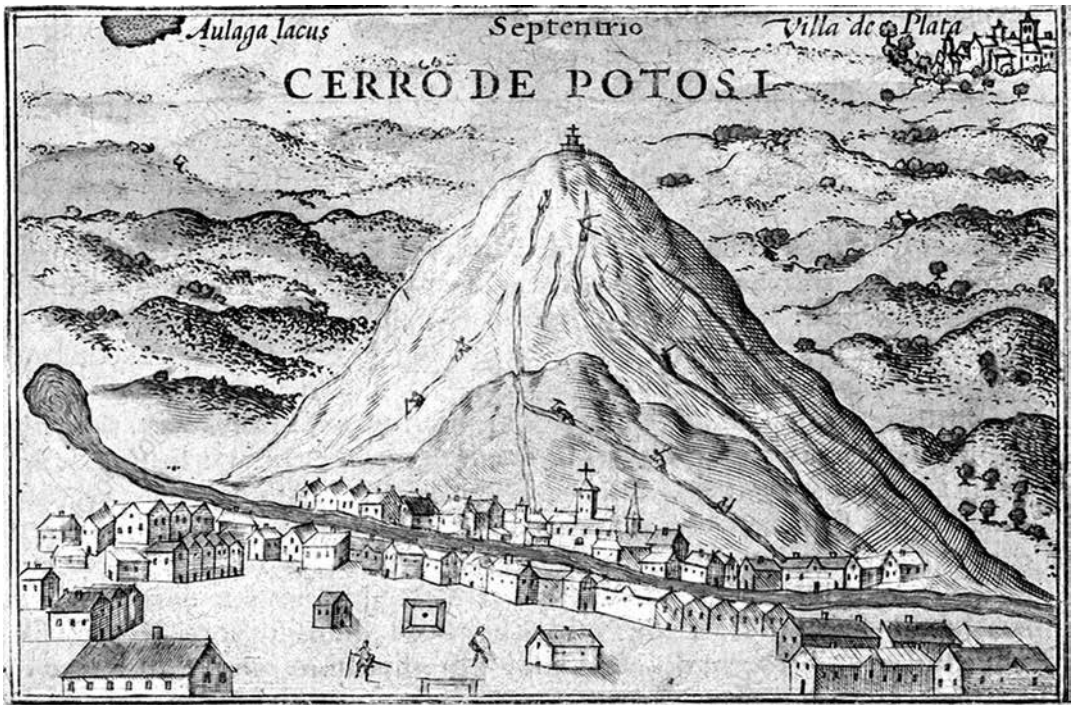
Vodeći se svojom analizom, našao sam da je licemerje novijeg datuma; niti je Korteiz otkrio Meksiko sa vrha velikog teokalijskog, niti Pizaro pre Kuska (a još manje Marko Polo pre Kambaluka) tvrdi da je donosilac superiornog poretka; da oni ubijaju; da pljačkaju; da imaju kacige, koplja, pohlepu; da su apologete ropstva došli kasnije; da je glavni krivac hrišćanska pedanterija, koja je izvela nepošteno jednačenje hrišćanstvo=civilizacija, paganizam=divljaštvo.

Da, vredelo bi truda klinički proučiti, u detalje, korake koje su preduzeli Hitler i hitlerizam i otkriti veoma istaknutoj, veoma humanističkoj, veoma hrišćanskoj buržoaziji 20. veka da [...] ono što ne možemo da oprostimo Hitleru nije sam zločin koji je počinio, nego zločin protiv belog čoveka, poniženje belog čoveka, činjenicu da je na Evropu primenio kolonijalističke procedure koje su do tada bili rezervisane isključivo za Arape iz Alžira, kulije iz Indije i crnce iz Afrike.

Aimé Césaire,
Discours sur le colonialisme, 1955

II DEO. „NOVI SVET“, BOŽANSKO DELJENJE PLANETE I TROUGAONA TRGOVINA

Doba velikih geografskih otkrića je nejasno definisan period evropske istorije od 15. do 18. veka. Počelo je željom evropskih sila da zamene 'put svile' alternativnom, pomorskom rutom skupocених proizvoda iz Indije kako bi izbegle prolazak kroz muslimanska kraljevstva, koji je za posledicu imao povišene cene začina i drugih egzotičnih proizvoda. Pomorske sile iberijskih kraljevina bile su pioniri ovog poduhvata. Brodovi iz Lisabona pokušali su da stignu do Indije obilazeći Afriku, dok su katolički kraljevi Kastilje i Aragona finansirali Kolumbovu ekspediciju stizanja do Indije plovidbom oko sveta. Navigatori iz Lisabona su 1470. otkrili nenaseljeno ostrvo na ekvatoru, sa idealnom klimom za tropsku zemljoradnju, nakon čega je 1493. osnovana kolonija Sao Tome. Sa ciljem osnivanja prostranih plantaža šećerne trske, Portugalci su sklopili sporazum sa susednim afričkim kraljevstvom Kongo. Kralj Konga je prihvatio hrišćanstvo i u zamenu za evropske proizvode snabdeo je „istraživače“ robovima za plantaže. To je bio početak kolonijalizma, trgovine robljem i „trougane trgovine“. U međuvremenu, Kolumbove pomorske ekspedicije su „otkrivale novi svet“. Papa Aleksandar VI je 1494. Sporazumom iz Trodesiljasa podelio svet na pomorska kraljevstva Iberije: sve zemlje zapadno od meridijana koji prolazi kroz Azorska ostrva pripala su tronu Lisabona, dok su zemlje istočno od zamišljene linije („Linea Alexandrina“) pripale tronu Kastilje i Aragona. Portugalski se i danas govori u zapadnoafričkim zemljama i Brazilu, a ne španski kao što je to slučaj sa ostatkom Južne i Centralne Amerike. Sporazumu iz Tordesiljasa pridodat je Sporazum iz Saragose (1529) koji je podelio azijske „posede“ na kraljevstva Iberije, „zapadno i istočno od antimeridijana“ (što objašnjava zašto se španski takođe govori na Filipini-

ma, i zašto je portugalski i dalje zvanični jezik u Istočnom Timoru i Makau).

Na Sao Tomeu je 9. jula 1595. izbila pobuna robova, *Revolta Angolar*. Pobunjenici su zauzeli glavni grad, a pobuna je ugušena u krvi godinu dana kasnije. Kolonijalisti, ne želeći da rizikuju novu pobunu, odlučili su da prebace „trougaoni sistem“ u tzv. Novi Svet, u Amerike. Transatlantska trgovina robljem, aktivna od kraja 16. do početka 19. veka, formirala je osnovu poznatog sistema „trougaone trgovine“, sistema cirkulacije robova, poljoprivrednih proizvoda i manufakturnih dobara između Afrike, Amerike i Evrope. Afrički robovi korišćeni su u „kolonijalnoj“ poljoprivredi u Amerikama, a proizvodi se su potom izvozili u Evropu. Sirovine su obrađivane u Evropi, a deo je izvožen u Afriku u zamenu za afričke robove koji su potom prebacivani iz Afrike u Amerike.

Robovi su dovođeni u Novi Svet ne samo radi plantaža, nego i za rudnike plemenitih metala, kao što je zlato („Eldorado“ koji su tražili kon-

kvistadori) i, najvažnije, srebro. Potosi je grad i prestonica istoimenog departmana u Boliviji. U 16. veku, ovaj region se smatrao najvećim industrijskim kompleksom na svetu i bio je pod kontrolom španske kolonijalne vlade. Osnivanje grada Potosi bilo je rezultat otkrivanja srebra u okolini, 1544. godine. Indijanci su primorani na prinudni rad u rudnicima srebra Potosija. Od samog početka, hiljade robova je umrlo zbog surovih uslova i velike nadmorske visine, od upale pluća ili trovanja živom tokom procesuiranja srebra. Stopa smrtnosti u lokalnim indijanskim zajednicama je do 1600. naglo skočila. Španski gospodari rudnika su 1608. podneli peticiju tronu Madrida da im dozvoli uvoz afričkih robova. Procenjuje se da je tokom kolonijalnih godina osam miliona domorodačkih i afričkih robova umrlo radi ekstrakcije srebra.

Kolonijalni posedi su pretvorili kraljevstvo Kastilje i Aragona u Špansko carstvo „u kojem Sunce nikada ne zalazi“, jer se raširilo čitavim

svetom. Međutim, održavanje svih ovih poseda bilo je veoma skupo i plemeniti metali koji su dolazili iz novih poseda uglavnom su korišćeni za finansiranje ratova u Evropi i odbranu prekomorskih poseda od gusara i plaćenika. Na kraju, Špansko carstvo nije pratilo tranziciju iz feudalizma u kapitalizam, pa je stupilo na dugu stazu opadanja.

rođenje kapitalističkog sistema

Svetsku dominaciju preuzele su sile iz severne Evrope koje su bile spremne da iskoriste nove uslove. Prvu zvaničnu berzu osnovala je 1602. Holandska istočnoindijska kompanija (VOC). VOC je postao prva kompanija u istoriji koja je izdavala obveznice i akcije. Teoretičari globalnih sistema Valerstin (Wallerstein) i Aridi (Arrighi) smatraju da je ekonomska i finansijska dominacija Holandske republike u 17. veku prvi istorijski model kapitalističke hegemonije. „Trgovački kapitalizam“ Holandije bio je zasnovan na trgovini, mornarici i finansijama, a ne na proizvodnji i poljoprivredi. Ogromna akumulacija kapitala u tom periodu stvorila je potražnju za „investicionim prilikama“. Za to su bile potrebne nove institucije koje bi regulisale investicioni kapital, što je dovelo do stvaranja Amsterdamske berze i Amsterdamske banke (Amsterdamsche Wisselbank). Pojavile su se i inovacije u pomorskom osiguranju i u legalnim strukturama poslovanja, kao što je stvaranje (takođe prvi put u istoriji) akcionarskih društava. Nakon osnivanja Holandske istočnoindijske kompanije (VOC) 1602. godine, zasnovana je i Holandska zapadnoindijska kompanija (WIC) 3. juna 1621. godine, a njena glavna nadležnost bila je učešće u trgovini robljem u Novi Svet („investicione prilike“ pomenute ranije). Bila je to vrsta kapitalizma državnog monopola, s obzirom da su VOC i WIC imali ekskluzivnu jurisdikciju nad pojedinačnim sektorima, dok su u isto vreme bili pod kontrolom federacije (Staten-Generaal) „parlamenta“ nezavisnih regija Holandije.

Holandija je nakon tridesetogodišnjeg rata stekla nezavisnost od supersile tog doba, Španije, ustanovila kapitalističku hegemoniju nad do tada nepobedivom Španijom i Portugalom, ali je nakon toga poražena (u još jednom tridesetogodišnjem ratu) od strane engleske mornarice, koja je bila umešana u promovisanje rivalnih kolonijalnih i komercijalnih projekata. „Čelikom i krvlju“, Britanija se konačno pojavila kao pokretačka sila svetskog kapitalizma. Današnji centar globalnog finansijskog sistema, Vol Strit, nalazi se na istom mestu na kojem je Holandska zapadnoindijska kompanija uspostavila 'Waalstraat' kada je Menheten bio centar grada koji se u to vreme zvao Novi Amsterdam, i njime je vladao jedan od najvećih trgovaca robljem tog vremena, Piter Stajvesant (Pieter Stuyvesant; u čiju su čast nazvane istoimene cigarete). Kada je grad 13. decembra 1711. prešao u ruke engleske krune i nazvan Njujork, gradsko veće je ustanovilo statutorno tržište za afričke i domorodačke robove na Vol Stritu. Veliki profiti trgovaca i špekulatora koju su preplavili tržište roblja i dodatne transakcije između njih na kraju su dovele do stvaranja Njujorške berze na istoj lokaciji.

Nova upotreba Vol Strita počela je svega deceniju nakon što su bivši kolonijalni posedi Severne Amerike stekli nezavisnost od evropskog kolonijalizma i Sjedinjene Države su počele da pišu sopstvenu kolonijalnu istoriju, na neki način predstavljajući most između prvog talasa ekspanzivne okupacije cele planete od strane zapadnih sila (između 15. i 18. veka) i drugog talasa, kolonijalizma industrijskog kapitalizma na kraju 19. veka, odnosno takozvanog „novog imperijalizma“. Drugi talas kolonijalizma dobrim delom je izazvan industrijskom revolucijom. Industrijskim državama su bile potrebne kolonije kao izvori jeftinog i stabilnog priliva sirovih materijala, kao tržišta za dobra koje je proizvela sama kolonijalna sila, ali i kao ispostave za ulaganje viška kapitala (sa garantovanim izgledima za visok profit uz minima-

lan rizik). U kontekstu industrijskog nadmetanja među evropskim državama, kolonije su takođe korišćene za kontrolu nad strateškim tačkama kao što su Gibraltar ili Suecki kanal. Osim toga, kolonije su mogle da se koriste kao vojne baze rasprostranjene širom sveta.

pobune kao pokretačka sila istorije

U ovoj krvavoj povesti rođenja kapitalizma na putu od kolonijalizma do „imperijalizma“ krajem 19. veka, ne mogu se zanemarivati svedočanstva o pobunama, koje je evrocentrična historiografija generalno ignorisala. Zaista, radnički i socijalistički pokreti nisu čak ni spomenuli pobune tokom prvog talasa kolonijalizma. Kao što smo videli, prva anticolonijalna pobuna, ona robova na Sao Tomeu, odigrala se već 1595, i za posledicu je imala reorganizaciju trougaone trgovine. Pomenućemo samo najveće među pobunama koje su usledile nakon toga, kada je trougaona trgovina evoluirala u prevoženje robova iz Afrike u „Novi svet“, gde su stvorene ogromne plantaže „kolonijalnih proizvoda“: pobuna čuvene „Dadilje maruna“, afričke robinje koja je 1734. započela prvi „rat maruna“ na Jamajci. Usledila je pobuna na Sv. Domingu¹⁵ 1751–1757, zbog koje su vođu, afričkog roba Franosa Makandala (François Macandal), francuski kolonijalisti spalili na lomači „kao čarobnjaka“. Nakon ovih su usledili veliki ustanak urođenika u Boliviji i Peruu 1780–1782, i ustanak 'Crnih jakobinaca' na Haitiju 1791. Ne bi bilo preterivanje reći da su nemiri robova i antikapitalističke revolucije u „Novom svetu“ odredile kurs kapitalizma (alternativna verzija Marksove formulacije da je istorija čovečanstva istorija borbe između klasa). Pobuna na Sao Tomeu je doprinela premeštanju plantaža u „Novi svet“. Nemiri na Karibima (sredinom i krajem 18. veka), i anticolonijalne buržoasko-demokratske revolu-

cije u Južnoj Americi premestile su „aktivnosti“ evropskih kolonijalista na plantaže robova na jugu SAD i u Brazilu. Kraj ropstva u SAD (1865) i Brazilu (1888) usmerio je pažnju kolonijalista na stvaranje robovskih plantaža u samoj Africi, u onome što je nazvano „jagma za Afrikom“ – sa užasnim posledicama, npr. u „slobodnoj državi Kongo“ (slobodnoj za eksploataciju) koja se od 1885. do 1908. nalazila u posedu belgijske krune, između pet i deset miliona Afrikanaca je umrlo na plantažama gume.

15. Današnji Haiti – prim.prev.

zaključci kratke genealogije dekolonijalizma kao kapitalizma

U skladu s vladajućom predrasudom (vrlo zgodnom za manipulaciju), imperijalizam je relativno skora pojava, a njegova glavna ambicija je kolonizacija celog sveta. To je „poslednji stadijum kapitalizma“. Ova dijagnoza podrazumeva specifičan lek: nacionalizam. Ratovi za nacionalno oslobođenje srušiče imperijalističko carstvo.

Ova dijagnoza možda služi svrsi, ali ne objašnjava bilo koji događaj ili situaciju. Mnogo bliže istini dolazimo kada ovaj koncept postavimo naglavačke i kada kažemo da je imperijalizam bio prvi stadijum kapitalizma, da je svet vremenom bio kolonizovan od strane nacionalnih država, a da je nacionalizam vladajući, aktuelni i nadamo se poslednji stadijum kapitalizma. Dokazi za ovu tvrdnju nisu otkriveni juče; oni su odavno poznati, baš kao i predrasude koje služe tome da ih ospore.

Fredy Perlman. *The Continuing Appeal of Nationalism*, 1984

Prelazak sa feudalizma na kapitalizam nije rezultat razvoja proizvodnih snaga; kapitalistička društva u kojima sukob između kapitala i najamnog rada nije zauzimao središnje mesto postojala su vekovima, prva pojava specijalizovanog rada nije bio industrijski radnik, već najamni vojnik. Prvobitna akumulacija nije događaj koji se odigrao jednom, već proces koji neprekidno traje. Čak i u užem smislu u kojem ju je Marks opisao, odigrala se mnogo ranije i izvan Evrope. U kontekstu Zapadnog sveta, unutar kojeg je Marks razmatrao fenomen prvobitne akumulacije, imala je mnogo više oblika.¹⁶

16. Za sažetke ove ideje, uglavnom razvijane u radovima Silvine Federiči, Džordža Kafenzisa, i Pitera Linbaua, pogledati npr.: Camille Barbagallo, Nicholas Beuret and David Harvey (eds.), *Commoning with George Caffentzis and Silvia Federici*,

Decenijama je glavno tumačenje imperijalizma od strane levice bilo to da on predstavlja *anizotropni razvoj*, tj. da su imperijalističke zemlje držale „treći svet“ nerazvijenim (zaustavljajući njegov „pravi“ kapitalistički razvoj) kako bi ga eksploatisale, dok je od prvog trenutka kolonijalizma (trougaona trgovina) središnje pitanje bilo ko, putem mača i topa, određuje vrednost ljudi i prirodnih resursa u globalnoj podeli eksploatacije.

Pluto Press 2019. Takođe pogledati *Proceedings of the conference: Towards a Global History of Primitive Accumulation*, International Institute of Social History, Amsterdam, 9-11. maj 2019.

III DEO. ANTI-IMPERIJALIZAM KAO SPOLJNA POLITIKA

imperijalizam i anti-
imperijalizam u
hladnoratovskom periodu

Kao što smo videli nešto ranije, Lenjinov državni kapitalizam je odabrao da „iskoristi“ nacionalnu ideologiju, ukrašavajući je raznim antikapitalističkim tricama i kućinama emancipacije, kako bi izgradio novu ujedinjujuću ideologiju nazvanu anti-imperijalizam. Oblikovanje kolonizovanog stanovništva širom sveta u nacionalne države pod kontrolom lokalnih komunističkih partija i buržoazija stvorilo je globalni, takođe imperijalni, sistem usmeren na SSSR. Vežanost za vojnu mašineriju sovjetske imperije će zaštititi nove nacionalne države pljačke njihovih sirovina od strane „imperijalista“. Naravno, „domovina socijalizma“ će sprovesti tu „eksploataciju“ prirodnog bogatstva, dok su njeni regionalni saveznici trebali da sprovedu ubranu industrijalizaciju, kako bi preokrenuli „anizotropni razvoj“, navodno „nametnut od strane imperijalizma“ – ovo je bio alternativni opis „prvobitne akumulacije“, ovog puta „u korist socijalizma“.

Maoistička Kina se pojavila kao suparnik „sa leve“ sovjetske imperije, koja se već takmičila protiv zapadnoevropskog i severnoameričkog kapitalizma. U aprilu 1969, tokom svog ključnog izlaganja o spoljašnjoj politici Kine na IX. kongresu komunističke partije, maršal Lin Biao (zvanični naslednik Mao Cetunga) proglasio je borbu na dva fronta, protiv SAD i SSSR, opisujući obe supersile kao „papirne tigrove imperijalizma“ i ističući spremnost svoje zemlje na učešće u ratovima velikih razmera: „Imperijalistički rat predstavlja veće uoči socijalističke revolucije. Osnovna Lenjinova teza nije izgubila ništa od svog značaja. U skladu sa istorijskim iskustvom Prvog i Drugog svetskog rata, možemo biti si-

gurni da bi započinjanje Trećeg svetskog rata od strane ruskih revizionista, američkih imperijalista, i svetske reakcije, neizbežno ubrzalo razvoj protivrečnosti i izazvalo narodne revolucije, koje će čitavu tu gomilu imperijalista, revizionista, i reacionara poslalo u grob nešto ranije. Tada bi Kina, pojačavajući ratna dejstva protiv SSSR-a, započela postupno približavanje sa SAD kako bi [...] odbranila Staljinovo političko nasleđe kao svetskog vođe međunarodnog proletarijata, nasleđe koje je SSSR odbacio de-staljinizacijom.“¹⁷

17. Lin Biao. Report to the Ninth National Congress of the Communist Party of China, delivered on April 1 and adopted on April 14, 1969, <https://www.marxists.org/reference/archive/linbiao/1969/04/01.htm>

Tokom 1970-ih, dok je „domovina socijalizma“ nametala kolonijalne mere državnog kapitalizma u svojoj zoni uticaja, u „slobodnom svetu“ je otpočinjao novi kolonijalizam, kroz MMF-ove zajmove nedavno dekolonizovanim zemljama, što ih je pretvorilo u dužničke kolonije. U kapitalističkim metropolama, središnje mesto u sferi politike i javnog diskursa zauzima je anti-imperijalistički revolucionarni militarizam, što je dovelo do neverovatnog kolaža koji je uključivao IRA, ETA, Gadafija, Stasi, RAF, „marksističke“ palestinske organizacije, „Karlosa Šakala“, podršku „anti-imperijalističkim“ diktatorima „trećeg sveta“ itd., i koji je više podsećao na loš detektivski roman nego na sprovođenje oslobodilačkih praksi i ciljeva. Istovremeno, maoistička „teorija o tri sveta“ za koju su umrle desetine hiljada širom čitave planete, na kraju se pretvorila u diplomatsku kartu u međunarodnim odnosima, u vreme kada se Komunistička partija Kine transformisala u ono što je danas, uspešno promenivši svoj model totalitarizma bez potrebe da makar promeni ime. Kao rezultat „ponovnog približavanja“ između SAD i komunističke Kine, Sjedinjene Države su (između 1970-ih i 1990-ih) u Angoli podržavale maoističku gerilsku grupu UNITA u borbi protiv prosovjetskog Narodno-oslobodilačkog pokreta Angole (MPLA), tokom građanskog rata između dve komunističke anti-imperijalističke gerilske grupe koji je odneo živote 500.000 ljudi.

Nakon završetka Hladnog rata i pada Sovjetskog saveza, na Balkanu smo doživeli grotesknu, ali takođe krajnje tragičnu, podršku „anti-imperijalističkom“ Miloševiću od strane grčkih poslovnih krugova, medija, pravoslavne crkve, komunističke partije, različitih grana državnog aparata, i neonacista. Zakleti grčki anti-imperijalisti, u poslednjoj fazi ratova u bivšoj Jugoslaviji, žestoko su osuđivali rat „koji je proizveo NATO“.

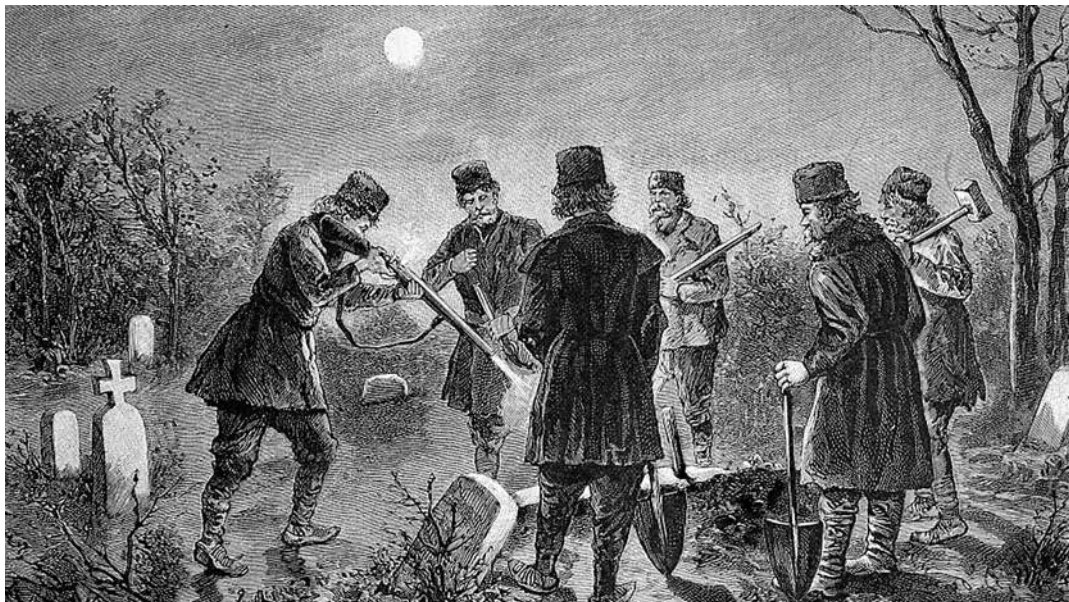
Zanimljivo je da je model „pronatovske OVK“ bila koalicija različitih anti-imperijalističkih komuni-

stičkih prohodžističkih („intervencionističkih“) organizacija na Kosovu. Nakon nasilne represije JNA nad etnički zasnovanim radničkim protestima na Kosovu (1981), različite levičarske grupe su se okupile kako bi osnovale Kosovski narodni pokret (LPRK). Oni su zagovarali „izvorni staljinizam“ Albanije usmeren protiv „prozapadnih revizionista“ iz Beograda, predstavljajući eksploataciju albanskog zemljoradničkog i industrijskog proletarijata na Kosovu kao jugoslovenski imperijalizam u sprezi sa kapitalističkim Zapadom. Nakon pada Hodžinog režima u Albaniji, sve što je ostalo od „staljinističkog anti-imperijalizma“ na Kosovu bio je nacionalizam, koji je saveznika potražio u NATO.

„osobenost“ balkana

Istorija Balkana ima sopstvene specifične i veoma važne karakteristike. Danas se u pravilnim intervalima neka od balkanskih zemalja opisuju kao „bure baruta“, održavajući stereotip opisivanja Balkana kao „evropskog bureta baruta“, koji je stvoren u godinama pre Prvog svetskog rata. Ovo je, pritom, prema dominantnom narativu, potvrđeno izbijanjem Jugoslovenskih ratova odmah nakon kolapsa Sovjetskog saveza. Ali prvi evropski stereotip o Balkanu je onaj o vampiru – setimo se Le Fanuovog horor romana *Carmilla* (1872), ili poznatijeg Stokerovog *Drakule* (1892).

Od sredine 19. veka, Balkan je postao popularna tema razgovora i odredište putovanja, kako su urbani putnici iz razvijenih evropskih nacionalnih država počeli da posmatraju egzotični Balkan kao živopisnu laboratoriju u kojoj mogu postati posmatrači sopstvene prošlosti, dok su se različite etnogeneze odvijale pred njihovim očima, a balkansko odsustvo kapitalističke etike i eurocentričnog scientizma fasciniralo Zapadnjake svojom divljom, animalističkom svakodnevnicom. Etnički nečist, „bastardni“ i „strani“ iden-

titet Balkana je najbolje izražen u liku Drakule, polučoveka i potčoveka koji pretili da zarazi rasno čistu Evropu. U romanima tog doba pojavljivale su se različite fiktivne Balkanske zemlje, poput Ruritanije, Stirije, ili Hercoslovačke, hvatajući transcendentni karakter etnogeneze. U godinama koje su usledile odmah nakon toga, pokrenuti su transcendentni ratovi za nasleđe, kako su različite lokalne buržoazije odabrale da poistovete svoje interese sa nekom od velikih evropskih sila koje su svoje međusobne sukobe prenele izvan Evrope, i u ovom slučaju želele da izvuku maksimalnu korist od kolapsa Osmanskog carstva. Brzina kojom je civilizovani Zapad uspeo da napravi iskorak od literature strave i užasa do strave i užasa realnosti ratova za kapitalističko proširenje, uporediva je samo sa brzinom same kapitalističke ekspanzije. Početkom 20. veka, antagonizam nacionalnih kapitalističkih klasa je tražio izgovor da izbije na Balkanu. Krajem istog veka, Balkan se vratio ratu, ovog puta u ime tzv. kapitalističke globalizacije. A sada ponovo čujemo poziv na rat, u kontekstu intrakapitalističkog nadmetanja.

IV DEO. BORBA PROTIV IMPERIJALIZMA NE MOŽE BITI ANTI-IMPERIJALISTIČKA

Preispitati kapitalizam znači izmeniti, a zatim i ukinuti način na koji on raspodeljuje moć. Ali da bi se to učinilo efikasno, moramo razumeti šta je tačno to što preispitujemo. Mi tvrdimo da moć nije spoljašnji činilac koji prekida ili daje potporu materijalnom procesu akumulacije; zapravo, ona je unutrašnji pokretač, opšte sredstvo i cilj kapitalističkog razvoja. Tako posmatran, kapitalizam se najbolje razume i preispituje ne kao model potrošnje i proizvodnje, već kao model moći.¹⁸

Ako je anti-imperijalizam istorijski bio odgovor na pitanje kako se nositi sa ne-ekonomskim aspektom kapitalizma (aspekt koji su sledbenici „egzogenog socijalizma“ prekasno otkrili) na način koji će služiti interesima boljševika, a zatim maoističkog državnog kapitalizma, mi bi verovat-

18. Shimshon Bichler and Jonathan Nitzan. "Capital as Power - Toward a New Cosmology of Capitalism," *Dissident Voice*, May 2010.

no trebalo da postavljamo druga pitanja: Kako će borbe onih koji žive u surovosti otimačine na kapitalističkoj periferiji izbeći da se ograniče na nacionalizam, i predlaganje alternativnih načina za kapitalističku pljačku? Kako se oni od nas koji žive u razvijenim oblastima mogu organizovati bez ignorisanja planetarne nejednakosti, i bez pribegavanja orijentalizmu? Kako povezujemo borbe isključenih, i onih kojima pretili isključenje, sa borbama u globalnim kapitalističkim centrima? Kako da uspešno na internacionalistički način odgovorimo na pojavljivanje krajnje desnice, navodno usmerene protiv posledica globalizacije? Kako da zaustavimo kapitalističku ratnu mašineriju? Odgovori na ova pitanja zavise od kolektivne inteligencije, i sposobnosti pokreta da bude aktivan na više nivoa. Ovde ćemo samo izneti nekoliko tačaka.

Mnogi dobronamerno pitaju: „Ali zar stanovništvo kapitalističke periferije ne bi trebalo da se samoorganizuje kako bi pružilo otpor eksploataciji?“ Ipak, istorija pokazuje da su, svaki put kada se stanovništvo organizovalo u vertikalni, piramidalni sistem moći „kako bi pružilo otpor moćnim zemljama“, rukovodioci tog sistema pokušali da ga integrišu u širi piramidalni sistem. Drugim rečima, oni se neće okrenuti protiv jačih kapitalističkih sila, a kamoli protiv hijerarhijskih sistema generalno. Pritom, savremenim internacionalizovanim kapitalizmom, pored vertikalnih struktura na kojima je zasnovan (različite nacionalne države, njihove armije i policijske snage), vlada gušća transnacionalna mreža banaka, ali i medijski sistem koji oblikuje imaginarnu dimenziju čovečanstva, i određuje naše apstraktno i simboličko mišljenje. Ako želimo da oslabimo vertikalne strukture moći i proširimo pukotine u mreži globalne ekonomije, prvo moramo pokušati da promenimo sam simbolički poredak. To se ne može učiniti reprodukcijom interpretacija koje su podbacile po svim pitanjima.

Takođe treba istaći da se, mada kapitalizam po-

staje sve univerzalniji, „jedinствena teorija“ koja pokušava da ga objasni odavno dezintegrirala. Da li je ikada postojao primer internacionalne organizacije i delovanja protiv kolonijalizma, osim anti-imperijalizma sovjetske imperije? Odgovor je – jeste. Prva internacionala, samo njeno postojanje i proklamovani ciljevi, oslobodila je sile širom planete. IWW (Industrial Workers of the World – prim. prev.) je bio model organizacije sa iskreno internacionalističkim revolucionarnim karakterom, u kojoj su se imigranti iz Evrope organizovali zajedno sa imigrantima iz Azije, i potomcima afričkih robova u SAD. IWW je podržavao pobunjene domorodačke seljake u Meksiku, pa čak i organizovao prve mešovite sindikate afričkih i belih radnika na afričkom kontinentu. „Dugo se moglo reći da je anarhizam bio posvećeniji internacionalizmu od svog suparnika [marksizma]. Taj stav je delimično proisticao iz činjenice da je anarhizam jahao na ogromnim talasima evropskih iseljenika, karakterističnim za četiri decenije koje su prethodile Prvom svetskom ratu: Italijani, Španci, Portugalci, Poljaci, Jevreji, itd. nagnuli su u Novi svet, širom Mediterana, i u imperije koje su Evropljani napravili u Aziji i Africi. (Na primer, Malatesta je godinama živio u Argentini i Egiptu, dok su Marks i Engels ostali u Zapadnoj Evropi.)“¹⁹

U mnogim delovima planete „odigrale su se masovne migracije proletera, koje su iskovale transnacionalne mreže militantata i stvorile radikalna izdanja. Kombinacija ovih procesa za rezultat je imala stvaranje pokreta koji se raširio na sve kontinente“.²⁰ S druge strane, kako D. Broder navodi, „[...] Kominternu je od početka u najvećoj meri bila evropski fenomen [...] učestvovala je izvestan broj predstavnika iz Azije, ali niko iz Latinske Amerike ili Afrike.“ Kominternu se raširila zahvaljujući politici tzv. „anti-imperijalizma“.

19. Steven Hirsch and Lucien van der Walt (ur.). «Anarchism and Syndicalism in the Colonial and Postcolonial World, 1870-1940», *Studies in Global Social History*, 6, 2010.

20. Adams 2003.

Broder citira karakterističnu frazu iz Ho Ši Minove autobiografije: „Ono što me je prvo navelo da verujem u Lenjina i Treću internacionalu, nije bio komunizam, već patriotizam.“²¹

U oštrm kontrastu sa ovim prioritetom otadžbine, praktična podrška koju su antikolonijalnim borbama ponudile anarhističke organizacije (sa kulminacijom u „Tragičnoj nedelji“ u Barseloni, tj. radničkim ustankom protiv španskog kolonijalnog rata u Maroku, koji je trajao od 26. jula do 2. avgusta 1909.) bila je propraćena izričitim protivljenjem militarizmu i nacionalizmu.

Dve godine pre objavljivanja Lenjinovog pamfleta o imperijalizmu, Vilijem Duboa (William Du Bois), često neshvaćeni afro-američki pisac i militant, objavio je opširnu analizu u *Atlantic Monthly* pod naslovom „Afrički koreni rata“ (The African Roots of War), u kojoj klanicu Prvog svetskog rata nije povezao sa „neravnomernim razvojem“, „stapanjem bankarskog i industrijskog kapitala“, i „monopolom kapitalizma“, već je ratu pristupio kao sudaru sukobljenih interesa Zapadnih sila u okviru procesa koji je započeo u poznom 19. veku.

„Trgovački princ, ili aristokratski monopol, pa čak ni klasa poslodavaca, nisu više ti koji eksploatišu svet: to je nacija; nova demokratska nacija sačinjena od ujedinjenog kapitala i rada. Radnici još uvek ne dobijaju, to je sigurno, onoliki deo koliki bi želeli, ili koliki će dobijati, i na dnu se još uvek nalaze velike i nemirne isključene klase. [...] Takve su nacije koje vladaju modernim svetom. Njihova nacionalna spona nije naprosto sentimentalni patriotizam, vernost, ili obožavanje predaka. To su uvećano bogatstvo, moć, i luksuz za sve klase, na nivou koji svet nikad ranije nije video.“²²

21. David Broder, "Machete and Sickle", <https://jacobinmag.com/2019/03/latin-american-communism-comintern-third-international>.

22. W.E.B. Du Bois, «The African Roots of War», *Atlantic Monthly*, Maj 1915.

U *Dušama belih ljudi* (The Souls of White Folk, 1920), Duboa tumači „novi imperijalizam“ kao nužan za reprodukciju moći na Zapadu:

„Modernoj beloju civilizaciji je jasno da potčinjenost bele radničke klase neće biti još dugo održiva. Obrazovanje, politička moć, kao i povećano znanje o tehnici i značenju industrijskih procesa, predodređeni su da u bliskoj budućnosti vode ka sve jednakijoj raspodeli bogatstva. Vreme izuzetno bogatih se približava kraju, barem kada su pojedinačne bele nacije u pitanju. Ali postoji rupa u tome. Postoji prilika za eksploataciju na nemerljivoj nivou i za neizmeran profit, ne samo za izuzetno bogate, već i za srednju klasu i radnike. Ova prilika leži u eksploataciji ljudi tamnije kože. Tu nas poziva zlatna ruka. Tu nema radničkih sindikata, ni glasanja, ni zabrinutih posmatrača, ni grize savesti. Ti ljudi se mogu iskoristiti do koske, i upucati i obogaljiti u „kaznenim“ ekspedicijama kada se pobune. U tim crnim zemljama „industrijski razvoj“ može na višem nivou ponoviti svaki užas industrijske istorije Evrope, od ropstva i silovanja do bolesti i sakaćenja, sa jednim jedininim pokazateljem uspešnosti – dividendama!“²³.

Anti-imperijalističke borbe protiv kolonijalizma imale su poverenja u okvir nacional-patriotske državno-kapitalističke perspektive, umesto da udare u srce kapitalizma kao sistema moći zasnovanog na pljački, ratu, i rasizmu - ali takođe i na integraciji. U pokušajima da sve svedu na „centralni sukob kapital/rad“, većina teoretičara marksizma ignorisala je ključne kategorije poput kolonijalizma i militarizma. Takticizam lenjinizma vratio je nacionalnu ideologiju na mala vrata. Ovo nije beznačajno, jer danas svedočimo prividno protivrečnom fenomenu „progresivnih“ članova transnacionalne globalne elite koji govore protiv rastućeg populističkog nacionalizma. Da

23. W.E.B. Du Bois. *The Souls of White Folk*, New York 1920.

li je moguće da kapitalizam, koji se oslanjao na nacionalnu ideologiju (kao ujedinjujući ideološki režim koji je zamenio religiju), sada promoviše transnacionalne formacije, definišući populistički nacionalizam kao svog suparnika? Transnacionalni kapitalizam traga za većim profitom kroz premeštanje proizvodnje u zone niske cene rada, u kombinaciji sa novim kolonijalizmom (pljačka resursa putem „slobodne trgovine“, zajmovi i neprestani ratovi „niskog intenziteta“ na periferiji), i sa napadima na prava i povlastice u „privilegovanim zonama“, stvarajući uslove ekstremne nejednakosti unutar kapitalističkih centara. U ovom kontekstu, mogli bismo da definišemo „imperijalizam“ kao ekonomski, kulturni, i vojni ekspanzionizam (izvan usko shvaćenog kapitalističkog načina proizvodnje) koji teži da reprodukuje kapitalizam kao globalni sistem. Uz to, postoje „individualni imperijalizmi“, koji

pojedine pokušaje ekspanzionizma (ne nužno teritorijalne) supranacionalnih formacija ili regionalnih sila opisuju kao deo takmičenja za moć unutar svetskog sistema. Na kraju, unutar globalne kapitalističke podele i u skladu sa svojim potencijalom, sve države su ekspanzionističke, jer, sa jedne strane, podržavaju ekspanzionizam svojih buržoaskih klasa, dok sa druge strane, učestvuju u nadržavnim formacijama koje su stvorene upravo zbog potreba imperijalističkog aspekta svetskog sistema. Nacionalna ideologija je i dalje neophodna: ona je najefikasnija lažna svest ugnjetenih. Sukobi donose novu ravnotežu, jer se opadanje kvaliteta života u zemlji može opravdati „nacionalnim neprijateljem“ (druga država, nadnacionalna organizacija, ali nikako kapitalizam i njegove krize). Oni takođe neprestano pripremaju teren za rat, ultimativnu *reboot and restart* operaciju kapitalističke mašine.

Nacionalizam je bio koristan tzv. buržoaziji dok je pravila svoje prve korake, jer ju je ujedinio razdvajajući je. Transnacionalni kapitalizam nije ugrožen individualizacijom svojih subjekata. Naprotiv, on pravi obrasce i reprodukuje najrazličitije vrste razdvajanja. Dok se rivalstva između država i antagonizmi između različitih nadržavnih formacija povećavaju, globalna dominacija kapitalizma se ni najmanje ne dovodi u pitanje. Zaista, ne samo da se kapitalistički imaginarijum ne dovodi u pitanje, već vidimo skok apatije do nezamislivih visina. Suprotno utešnom predviđanju Gi Debora (Guy Debord) kako su „dani ovog društva odbrojani [...] njegovi stanovnici su podjeljeni na dva dela, od kojih jedan želi da ga uništi“ (možda najpoznatiji aforizam iz četvrtog italijanskog izdanja *Društva spektakla*), „nacionalizmi odozdo“ širom sveta sada proizvodi podele koje će neizbežno pomoći ljudima da još više internalizuju strukture sopstvene potčinjenosti.

Popis korištenih i preporučenih radova:

- Jason Adams (2003), *Non-Western Anarchisms*, Zabalaza Books.
- Lin Biao. Report to the Ninth National Congress of the Communist Party of China, delivered on April 1 and adopted on April 14, 1969, <https://www.marxists.org/reference/archive/linbiao/1969/04/01.htm>
- Shimshon Bichler and Jonathan Nitzan (2010), "Capital as Power – Toward a New Cosmology of Capitalism", *Dissident Voice*, May 2010.
- Anthony Brewer (1980), *Marxist Theories of Imperialism – A Critical Survey*, Routledge.
- David Broder, "Machete and Sickle", <https://jacobinmag.com/2019/03/latin-american-communism-comintern-third-international>].

- Aimé Césaire (1955), *Discours sur le colonialisme*, Presence Africaine.
- Dave Crouch, "The Bolsheviks and Islam", *International Socialism* 2 : 110
- Giovanni Arrighi, *The Long Twentieth Century: Money, Power and the Origins of Our Times*, 1994.
- W.E.B. Du Bois (1915), "The African Roots of War", *Atlantic Monthly*, May 1915.
- W.E.B. Du Bois (1920), "The Souls of White Folk", *DARKWATER – Voices from within the Veil*, Harcourt, Brace and Company, New York.
- Steven Hirsch and Lucien van der Walt (επιμ.) (2010), "Anarchism and Syndicalism in the Colonial and Postcolonial World, 1870-1940", *Studies in Global Social History*, vol. 6.
- Richard Koebner and Helmut Dan Schmidt (1964), *Imperialism, The Story and Significance of a Political Word*, Cambridge University Press.
- Immanuel Wallerstein, *The Modern World-System*. 1974.
- V. I. Lenin, The Second Congress of the Communist International, July 19, 1920.
- V. I. Lenin, Eighth All-Russia Congress of Soviets, December 29, 1920.
- Rosa Luxemburg. *The Accumulation of Capital* 1913.
- D.T. Northrop, *Veiled Empire: Gender and Power in Soviet Central Asia*, New York 2004.
- Prabhat Patnaik (2017), "Marx on Imperialism", *People's Democracy*, vol. XLI, No 52.
- Fredy Perlman (1985), "The Continuing Appeal of Nationalism", *Fifth Estate* #319, <https://theanarchistlibrary.org/library/fredy-perlman-the-continuing-appeal-of-nationalism>
- Marcel Stoetzler (2016), "Marx, Karl (1818-83) and imperialism", *Palgrave Encyclopaedia of Imperialism and Anti-Imperialism*, vol. 1.
- Marcel Stoetzler (2018), "Critical Theory and the Critique of Anti-Imperialism", *The SAGE Handbook of Frankfurt School Critical Theory*, vol. 3.
- Woodrow Wilson's Address to Congress, Analyzing German and Austrian Peace Utterances, 11 February, 1918, <http://www.gwpda.org/1918/wilpeace.html>
- Robert Young (2001), *Postcolonialism: An historical introduction*, Oxford, Blackwell.

Jungslawen i nihilistički nacionalizam 1907 – 1914

1.

Jungslawen su bili mladi jugoslavenski revolucionarni nacionalisti iz bosne i hrvatske koji su se politički razvili tokom godina koje su neposredno prethodile Prvom svetskom ratu.

S obzirom da su u velikoj meri bili inspirisani evropskim nacionalističkim pokretima devetnaestog veka, kao i zbog jakog nemačkog intelektualnog uticaja na njih, istoričar Milorad Ekmečić dao im je nemačko ime "Jungslawen".

Mlada Bosna, grupa koja je 1914. godine izvršila atentat na Franca Ferdinanda u Sarajevu, danas je najpoznatija i najvažnija sekcija ovog pokreta. Mnogi anarhisti na Balkanu su danas spremni da istaknu anarhističke uticaje na ovu grupu, ili čak da mladobosance proglase za anarhiste, iako su članovi Mlade Bosne jasno odbacili anarhizam zarad nacionalizma.

Namera ovog teksta je pokušaj da se ova konfuzija razjasni.

Kako bismo bolje sagledali šta su Junglaweni stvarno bili, počecemo od razmatranja nekih aspekata istorije srbije, hrvatske i bosne, a zatm preći na razmatranje ideja koje su uticale na jugoslovenski revolucionarno-nacionalistički pokret s početka 20. veka.

2.

Tokom procesa koji je trajao od 1804. do 1835. godine, a koji je Leopold fon Ranke nazvao "Srpska revolucija", srbija je uspostavljena kao de facto nezavisna država, a ta je nezavisnost zvanično potvrđena na Berlinskom kongresu 1878. godine.

Tokom ovog procesa, ukinuti su feudalni odnosi i učinjeni prvi pokušaji uspostavljanja liberalnog ustavnog sistema u srbiji. Osnovano je nekoliko političkih partija koje su postojale u napetom odnosu sa često autokratski nastrojenim vladarima (prvo kneževima, potom kraljevima)

iz dve suparničke dinastije, Obrenovića i Karađorđevića.

Daleko najmnogoljudnija klasa u Srbiji bila je klasa sitnog seljaštva, koja je raspolagala sitnim zemljišnim posedima. Iz malobrojnog obrazovanog stanovništva formirana je nova vladajuća klasa: birokratija. Ovako je Bakunjin pisao o srbijanskim birokratama u svojoj knjizi *Državnost i anarhija* (1873):

“Dok su još mladi i nisu još stigli da se iskvaru u državnoj službi, te mladiće uglavnom odlikuje plameno rodoljublje, ljubav za narod, prilično iskreni liberalizam pa čak u posljednje doba demokratizam i socijalizam. Ali tek što stupe u službu, pobjeđuje gvozdena logika položaja, stanja stvari koje je prisutno u određenim hijerarhijskim i probitačnim političkim odnosima pa mladi rodoljubi postaju od glave do pete činovnici, ostajući reklo bi se, i nadalje i rodoljubi i liberali. No dobro je poznato kakav je liberalni činovnik, on je neusporedivo gori od obična i neprikrivena činovnika-boga i batine.”

Pro-austrijski autokrata, kralj Aleksandar Obrenović ubijen je 1903. godine od strane grupe zaverenika koji su svi bili oficiri srbijanske vojske. Tako Petar Karađorđević, iz rivalske dinastije,

postaje kraljem. Tokom celog ovog perioda dominantna politička partija bila je Narodna radikalna stranka, koja je podržavala ubistvo te je pokušavala da približi Srbiju Rusiji i Francuskoj.

Ovaj je događaj doveo do velikih napetosti između austro-ugarske imperije i Srbije. Te su se napetosti pogoršale tokom serije sledećih dešavanja: tzv. Carinski rat 1906-1908 (poznat i kao Svinjski rat), u kom je austro-ugarska Srbiji nametnula trgovinski embargo; unilateralna aneksija Bosne od strane austro-ugarske 1908. godine (srpski nacionalisti su Bosnu videli kao srpsku zemlju, a ovaj potez austro-ugarske su i evropske sile smatrale ilegalnim); kao i neočekivane pobjede Srbije u Balkanskim ratovima 1912-1913, uz teritorijalno proširenje Srbije na račun Turske.

3.

Nacionalizam se u Hrvatskoj razvijao u okolnostima koje su uglavnom bile određene i ograničene činjenicom da je Hrvatska bila teritorija u okviru austro-ugarske imperije. Habsburška imperija je 1876. godine reformisana kao austro-ugarska. Takozvana “Austro-Ugarska nagodba” uspostavila je imperiju kao dualnu monarhiju, savez dve suve-

Ubistvo kralja Aleksandra i kraljice
Draga 1903

rene države. Sledeće, 1868. godine, postignuta je "Hrvatsko-Ugarska nagodba", po kojoj je uveden dodatni dualizam, ovoga puta u okviru ugarskog dela imperije. Po hrvatskom shvatanju ovog kompromisa, hrvatska je viđena kao država i nacija, koja je bila u savezu sa ugarskom, a koja ja zauzvrat kao veća jedinica bila u savezu sa austrijom. Kako je ugarska strana imala drugačije viđenje sporazuma došlo je do nacionalističkih napetosti.

Hrvatska je imala parlament (sabor), vladu, i postavljenog "bana" - u suštini predsednika vlade.

Različite političke partije koje su se formirale u hrvatskoj obično su definisane prema njihovom odnosu spram nagodbe iz 1868. Drugo ključno pitanje ticalo se veliki populacije etničkih srba u hrvatskoj.

Hrvatski nacionalisti su ovom pitanju pristupali na različite načine, ali postojale su dve primarne struje mišljenja:

Prvo, postojao je ilirski i kasnije jugoslovenski pokret kog je predstavljala Narodna stranka, ka-

snije Nezavisna narodna stranka, a još kasnije Napredna omladina i druge grupe. Po mišljenju ovoga pokreta hrvati i srbi iz hrvatske bili su delovi iste nacije, koju je trebalo zvati jugoslovenskom. U skladu sa ovom idejom, hrvatski sabor je doneo različite odluke. Tako je 1861. godine sabor odlučio da se zvanični jezik hrvatske zove jugoslavenski.

Nasuprot tome, druga struja, koju je oličavao ideolog hrvatskog nacionalizma Ante Starčević, insistirala je na važnosti održavanja hrvatskog nacionalnog imena i "istorijskih prava" koja su tom imenu pripisivana. Po ovome pogledu srpska nacionalnost na teritoriji hrvatske nije postojala. Ali srbi kao takvi nisu odbačeni. Starčević (čija je majka bila srpkinja) smatrao je da su srbi hrvati. Štaviše, Starčević je sve slovenske stanovnike srbije, bosne i crne gore smatrao za hrvate. Starčević i njegovi sledbenici su osnovali Stranku prava, koja je kasnije imala mnogo različitih frakcija, a koje se sve mogu okarakterisati korišćenjem odrednice "pravaši", nasuprot jugoslovenski orijentisanih "naprednjaka".

4.

Isti onaj Berlinski kongres koji je 1878. priznao nezavisnost srbije (i crne gore) doneo je i odluku po kojoj se bosna, iako i dalje zvanično deo turske, našla pod austrijskom administracijom.

Od svih teritorija koje će kasnije činiti jugoslaviju, bosna je možda najjasnije bila u kolonijalnom položaju. Stari feudalni sistem osmanskog carstva je i dalje bio na snazi, a teritorijom su upravljali guverneri koje je postavljala austrija.

Godine 1914. je u Bosni bilo 93, 336 kmetovskih porodica . Pravoslavno stanovništvo, koje je činilo više od 40% ukupne populacije, kontrolisalo je samo 6% zemlje. Više od 90% zemlje imalo je muslimanske vlasnike, što naravno ne implicira da su svi muslimani bili zemljoposednici. Sa druge

Ante Starčević

strane, većinu državne birokratije činili su stranci. Manjinu lokalaca koji su bili zaposleni od strane države činili su gotovo isključivo katolici.

To znači da su od tri glavne etničke skupine koje su živjele u bosni, srbi bili najmarginalizovaniji. Ali bez obzira na to, pokret nacionalističke omladine koji se razvio u godinama pre Prvog svetskog rata bio je sačinjen od ljudi sva tri etnička porekla, i uz to blisko, lično i ideološki, povezan sa mladim nacionalistima iz hrvatske.

5.

Iako su mladi nacionalisti bosne (Mlada Bosna, MB) i hrvatske (Mlada Hrvatska, MH) bili blisko povezani, ne može se reći da su imali direktnog pandana u srbiji.

Najbliža nekakvoj Mladoj Srbiji bila je grupa studenata koja se okupljala oko novina *Slovenski jug*, koje su izlazile 1903. godine. Tu grupu pred-

vodio je Ljubomir Jovanović – Čupa, koji je bio jedan od vođa studenstkih demonstracija protiv kralja Aleksandra 1903. godine, a kog je jedan od mladobosanskih ideologa Vladimir Gaćinović prozvaao “Macinijem Mlade Srbije”. Ali ovo je očigledno bila starija generacija od Mlade Bosne i Mlade Hrvatske.

U vreme kad su Jungslawen-i već bili aktivni i uspostavljali veze u srbiji, grupa koja bi bila njihov ekvivalent u srbiji nije postojala. Ono što jeste postojalo bila je grupa nacionalističkih oficira koji su 1903. bili deo zavere da se ubije kralj, a koji su sada činili tajno društvo “Ujedinjenje ili smrt”, poznatije kao Crna ruka.

To je bila grupa sa kojom su Jungslawen-i uspostavili bliski odnos u srbiji. Čupina grupa je sada činila civilni deo Crne ruke. Njegov entuzijazam za, i znanje o evropskim nacionalističkim tajnim društvima 19. veka, poput Karbonara, omogućilo je koristan uzor za formiranje Crne ruke i njenih tajnih rituala i zakletvi.

6.

Mlada Bosna kao konkretna organizacija nije postojala. Ono što je postojalo bilo je mnoštvo tajnih klubova koji su osnivani svugde gde su postojala srednje škole u bosni. Tačnije bi bilo reći

Roditelji Gavrila Principa ispred porodične kuće

Čupa (sa šubarom) kao četnički borac

da je ime Mlada Bosna označavala generaciju, ili određeni milje, pre nego organizaciju.

Prvi klubovi ove vrste osnovani su u Mostarskoj gimnaziji 1905. godine: jedan je osnovao Dimitrije Mitrinović (koji će uskoro postati glavni ideolog MB), a drugi Bogdan Žerajić (koji će uskoro postati mučenik MB). Ubrzo su se ovakve grupe proširile po bosni, a jedna od najvažnijih grupa osnovana je u Sarajevu 1911. godine i nazvana "Srpsko-Hrvatska napredna organizacija". Gavri- lo Princip postat će njenim članom.

Dimitrije Mitrinović 1912. objavljuje pogram naslovljen "Program omladinskog kluba Narodno ujedinenje" (grupa nije zapravo postojala) kojeg su usvojile sve Jungslawen grupe u bosni i hrvatskoj.

7.

Za razliku od Mlade Bosne, konkretna grupa koje se zvala Mlada Hrvatska jeste postojala.

Bila je to grupa pravaške omladine koja se odvojila od glavne Stranke prava 1910. godine i objavljivala istoimene novine. Njihovo razdvajanje počelo je na sličnim osnovama koje su imali Jungslawen u bosni, tako što su usvojili i agitovali za militantnije medote borbe. Za grupu koja je dolazila iz pravaškog miljea, i čak bila u savezu sa najizrazitije anti-srpskom i šovinističkom strujom tog pokreta koju je predvodio Josip

Frank, sve više i više se otvarala za ideju jugoslovenske kulturne saradnje, iako je u početku i dalje podržavala ekskluzivni hrvatski nacionalistički program po kojem je na teritoriji hrvatske i bosne postojala samo hrvatska nacija.

Ipak, postojale su očigledne protivrečnosti u grupi, ako uzmemo u obzir da su članovi grupe bili i Mile Budak (očajan pisac i budući ustaša) i Tin Ujević (genijalni pesnik i budući jugoslovenski revolucionarni nacionalista, povezan sa Crnom rukom).

Ovo je samo uži smisao koji je pridavan imenu Mlada Hrvatska.

Isto ime, u širem smislu, korišćeno je za novi pokret koji se u hrvatskoj razvio naročito tokom

Tin Ujević, Krešo Kovačić i Ljubo Weisner, Zagreb 1911

Balkanskih ratova (1912-1913), a koji je bio sačinjen i od delova pravaške omladine (poput Ujevićeve grupe unutar uže MH) koji su usvojili jugoslovensku nacionalističku ideologiju, i od delova "napredne" omladine koji su usvojili militantnije oblike borbe. Ova nova grupacija postala je Mlada Hrvatska koja je bila direktni pandan Mladoj Bosni i razumevala je sebe kao jugoslovensku revolucionarnu nacionalističku omladinu.

8.

U Srbiji je već 1902. godine formirana tajna grupa inicijalno kao "privatna inicijativa", poznata pod različitim imenima: "Makedonski komitet", "Srpski komitet" itd. Grupa je bila inspirisana militantnom makedonsko-bugarskom grupom VMRO (Unutrašnja Makedonska revolucionarna organizacija) koja je koordinisala geriliskim ratom u makedoniji, koja je u to vreme još uvek bila deo turske.

Njihov je cilj bio da organizuju pro-srpske četničke odrede (VMRO je organizovala prve četnike, koji su sada poslužili kao uzor), kao paravojne formacije u službi nacionalističkih interesa srpske buržoazije, bez zvaničnih veza sa srpskom državom.

Simbol Crne ruke

Uskoro je ovu grupu u potpunosti preuzela država, i od tada je postojala kao tajna organizacija

pod imenom "Srpska odbrana", u formi obavestajne mreže kao i strukture korišćene za organizovanje gerilskog rata, u vidu četničkih odreda.

Kada je 1908. godine austrija odlučila da izvrši aneksiju bosne – što je značilo da je odlučila da prestane da se pretvara da priznaje suverenitet turske nad bosnom i da jednostavno otvoreno proglasi bosnu svojom teritorijom – unutar Srbije je došlo do velikih tenzija.

Četnički amblem

Taj je potez viđen kao velika provokacija usmerena protiv srpskih interesa i doveo je do intenzivne nacionalističke mobilizacije. Otvoreno se spekulisalo o mogućem izbijanju rata između austro-ugarske i Srbije.

U tim uslovima je "Srpska odbrana" preimenovala u "Narodnu odbranu" i reorganizovana kao javna nacionalistička politička organizacija. Narodna odbrana je upravljala javnim nacionalističkim manifestacijama kao i regrutovanjem dobrovoljaca u četničke odrede, u sklopu priprema za mogući rat. Organizacija je vrlo brzo omasovljena.

Međutim, srbijanska buržoazija je ubrzo napravila zaokret, počela da sledi poteze velikih sila i odstupila od nacionalističke pozicije spremne za

rat, te se pomirila sa aneksijom. Ovakav zaokret je od strane ekstremnih nacionalističkih krugova bio viđen kao čin izdaje.

Voja Tankosić u albanskoj nošnji

9.

Ekstremniji nacionalistički krugovi su bili posebno uticajni u srbijanskoj vojsci. Uskoro je grupa mlađih zaverenika i atentatora iz 1903. zaključila da vladu sačinjavaju slabići i izdajnici, i da je na njima samima da deluju.

Organizaciju su formalizovali 1910-11. pod imenom "Ujedinjenje ili smrt", poznatijom kao Crna ruka.

Crna ruka je bila ekstremno nacionalističko tajno društvo sa proto-fašističkim odlikama. Iako nisu delovali javno, odlučili su da pokrenu novine *Pijemont* (nazvane po italijanskoj državi koja je viđena ka predvodnik procesa ujedinjenja italije) koje bi služile njihovim ciljevima. Novine je uređivao Čupa, koji je takođe uveo masonske uticaje u ovu organizaciju.

Idelogija koju je ova grupa propagirala sastojala se od ekstremnog nacionalizma i od otvorenog zagovaranja kulta nacije i države. Zagovarali su ukidanje sloboda, ljudskih prava i demokratije zarad zaštite interesa nacije. U njihovoj ideologiji jugoslovenska ideja je često poistovećivana sa idejom velike srbije.

Grupu je predvodio fanatični i beskrupulozni pukovnik Dragutin Dimitrijević – Apis, koji je smatran sivom eminencijom srbijanskog političkog života i kojeg su se političari plašili. Njegova desna ruka bio je Voja Tankosić, glavni četnički komandant i organizator četničkih logora za obuku. Tankosić je od strane svojih savremenika bio opisan kao glup čovek koji je bio poznat po tome što je lično klat dezertere i neprijateljske vojnike.

Crna ruka je faktički kontrolisala četničku organizaciju, a i postavila je svoje ljude na uticajna mesta unutar Narodne odbrane.

Ovde je bitno uzeti u obzir da se Narodnom odbranom nastavilo koristiti kao obaveštajnom organizacijom, s mrežom agenata koji su blisko saradivali sa četničkom organizacijom i srbijanskom državom. Ali sada je Narodna odbrana dobila i parelni, tajni, možemo reći "duboko državni" centar koji je kontrolisala Crna ruka, a da mnogi članovi Narodne odbrane toga nisu bili svesni.

Od 1908. godine Narodna odbrana se sve više fokusirala na bosnu i počela je i tamo da razvija mrežu svojih agenata. Fokus je potpuno prebačen na bosnu posle pobeda srbijanske vojske u ratovima 1912-13, čime je srbija preuzala kontrolu nad velikim delovima makedonije. Crna ruka je bila u dobrom položaju da koristi mreže koje je uspostavila Narodna odbrana, bez znanja srpske vlade. Upravo su korišćenjem ovih kanala mladobosanci bili poslani u sarajevo da ubiju Franca Ferdinanda.

Pobede u makedoniji nisu značile da su tenzije između Crne ruke i srpske vlade nestale. Vojne vlasti u novoosvojenim delovima makedonije i kosova, često sačinjene od članova Crne ruke, odbijale su da priznaju nadležnost civilnih vlasti, pa je ovim teritorijama upravljano kao okupiranim teritorijama, od strane vojske. Tokom ovog perioda Apis je i zvanično postao šef vojne obaveštajne službe.

10.

Za mlade jugoslovenske nacionaliste iz hrvatske i bosne srbija je postajala sve privlačnija. Bila je to nezavisna južnoslovenska država, sa političkim i ekonomskim sistemom koji se mladim nacionalistima činio kao veoma egalitaran, pogotovo u usporedbi sa austrijom.

Vladimir Čerina, vođa nacionalističkih revolucionara iz hrvatske, napisao je ovo o srpskoj demokratiji: "Možda kao nigdje u Evropi u Srbiji vlada jedna luda demokracija (...) gdje su socijalisti i anarhisti brojniji od naših konzervativaca i djevojka je tamo emancipovanija od naše". Ovo je bilo veoma tipično mišljenje. Za vreme privremenog boravka u Beogradu (često su izbacivani iz bosanskih škola zbog političkih aktivnosti, pa bi svoje školovanje nastavljali u srbiji gde su sklopili odnose sa Crnom rukom) članovi MB su bili veoma impresionirani egalitarnom kulturom Beograda, gde su se ljudi veoma različitog društvenog statusa zajedno družili po kafanama. Uprkos tome što nisu bili religiozni, voleli su da posećuju liturgiju u maloj crkvi Ružici na Kalemegdanu, pošto su tamo mogli da sretnu i samog kralja Petra.

Aktivnosti mladobosanaca su inspirisale i Mladu Hrvatsku da krene u pro-srbijanskom smeru. Kada je Bogdan Žerajić pokušao da ubije guvernera bosne Marijana Varešanina 1910. godine (a potom počionio samoubistvo i tako postao

mučenik i veliki izvor inspiracije za mlade revolucionare), njegov prijatelj i ideolog Mlade Bosne Vladimir Gaćinović ustvrdio je da je Žerajić želeo da ubije Varešanina kako bi osvetio devetnaestovekovne hrvatske nacionaliste Eugena Kvaternika i Vjekoslava Bacha. Kvaternik i Bach su pokušali da izvedu oružani ustanak protiv austrije 1871. godine. Kada je pokušaj propao, hrvatski pravaši su okrivili Varešanina za smrt Kvaternika i Bacha. Obojica su bili bliski saradnici Ante Starčevića i među osnivačima Stranke prava.

Žerajevićeva žrtva je nagnala pravaše poput Tina Ujevića da usvoje jugoslovenski nacionalizam i pro-srbijansko stajalište: "Srbi pucaju i osvećuju naše mučenike".

Ali glavni podsticaj za pro-srbijansku stvar bili su uspjesi srbijanske vojske u balkanskim ratovima – oni su stvorili pro-srbijansku groznicu među omladinom kako u hrvatskoj tako i u bosni. Uje-

Vladimir Čerina

vić je tada ustvrdio: "Naši ljudi u Monarhiji ne slu- te koliko je naša Srbija naša, kako je Srbija sto puta, neću reći srpskija nego baš hrvatskija od same Hrvatske, i oni to moraju da doznaju, da čuju i da vide." A njegov bliski saradnik i takođe bivši pravaš, Kreško Kovačić je insistirao: "Hrvati ne smiju nikada zaboraviti, da postoji jedna slobodna hrvatska država – Srbija, kao što Srbija ne smije nikada zaboraviti da postoji jedna neoslobođena srpska država – Hrvatska."

I Ujević i Kovačić su otišli u srbiju, kao i hrvatski Jungslawen-i poput Vladimira Čerine, Luke Jukića, Oskara Tartalje i Pavla Bastajića, koji su svi uspostavili veze sa Crnom rukom. Pouzdano se zna da su Tartalja i Bastajić postali članovi Crne ruke. Ujević i Kovačić su napisali revolucionarno nacionalističku brošuru koju je objavio *Pijemont*, izdavačka sekcija Crne ruke, a Luka Jukić je naoružanje i obuku dobio od Voje Tankosića i njegovih četnika. Obuku i naoružanje će iskoristiti u pokušaju atentata na bana Cuvaja u Zagrebu 1912. godine.

Bosanski nacionalistički revolucionari imali su i bliže odnose sa Crnom rukom, i prema sećanjima jednog od njih, Mustafe Golubića, "svi članovi Mlade Bosne postali su članovi Crne ruke" – verovatno je ovde mislio na one koji su otišli u srbiju. Mnogi od njih postali su četnici, prošli su kroz obuku u logorima i stekli borbeno iskustvo u makedoniji.

Neki od njih, poput Principa i njegovih prijatelja, su od strane Tankosića ocenjeni kao previše bolešljivi, ali činjenica da su bili lošeg zdravlja, često kontemplirali o smrti i žrtvovanju, i bili spremni da umru za nacionalističku stvar, učinilo ih je veoma pogodnim potencijalnim atentatorima. Nejasno je da li su Apis i Tankosić zapravo mislili da će atentat na Franca Ferdinanda biti uspešan. Spekulisalo se da su oni zapravo verovali da Princip i drugovi neće biti uspešni i da će to proizvesti blamažu za vladu

srbije, koju je Crna ruka videla kao neprijatelja. U svakom slučaju, crnorukci su obezbedili kapsule sa cijanidom za mlade atentatore, kako bi mogli počinuti samoubistvo posle atentata, uspelog ili ne.

11.

Ideologija mladih jugoslovenskih nacionalista je na prvom mestu bila inspirisana nacionalističkim pokretima koji su doveli do ujedinjenja nemačke i italije. Anarhisti, levičari, kao i nacionalisti koji se danas dive Mladog Bosni negiraju činjenice kada je pitanju osnovna srž ove mladobosanske ideologije: liberalizam.

Jungslawen-i su imali različite ideološke uticaje, ali oni koji su odredili njihove ciljeve – društvo kakvo su želeli da vide u budućnosti – bili su liberalni uticaji.

Na primer, objavili su brošuru koju je napisao bečki anarhista Pjer Rami (Pierre Ramus) *Laž parlamentarizma*, što je zaista bila anarhistička kritika parlamentarizma kao takvog. Međutim, kada su oni sami pisali o parlamentarizmu kakav je postojao u bosni ili hrvatskoj, nisu pisali o laži parlamentarizma, već o lažnom parlamentarizmu.

Neprestano su dolazili do zaključka kako su odabrali revolucionarna sredstva zato što je bilo uzaludno koristiti parlamentarna sredstva političke borbe u zemlji lažne demokratije kao što je bila bosna. Sa druge strane, parlamentarni sistem koji je bio na snazi u srbiji videli su kao autentičan i privlačan.

Ne samo to, već i uprkos tome što su bili osetljivi na pitanja društvene i ekonomske nepravde, mislili su da ukoliko bi jugoslovenska nacionalna država koja bi se formirala na ruševinama austrijskog carstva, primenila kako agrarni tako i parlamentarni sistem koji je postojao u

Pierre Ramus – *Laž parlamentarizma*, Sarajevo 1914

srbiji (koja bi činila teritorijalnu srž ove nove države), bi to automatski rešilo sve socijalne, ekonomske i političke probleme sa kojima su se suočavali.

12.

Određena kognitivna disonanca je bila neophodna kako bi ovakvo viđenje srbije bilo održano - što je bilo olakšano činjenicom da su se, prema sopstvenim memoarima, mladobosanci tokom svog boravka u Beogradu družili isključivo među sobom. Prema jednom od njih, Ratu Parežaninu, tokom višemesečnog života u Beogradu (u toku kojeg je bio cimer Gavrila Principa), ne samo da se nije sprijateljio ni sa jednom lokalnom mladom osobom, već čak nije ni razgovarao ni sa jednom od njih. Njihovi jedini kontakti u Beogradu bili su oni povezani sa Crnom rukom.

Članovi Crne ruke

U to su vreme u Beogradu postojali su mladi anarhisti i revolucionarni sindikalisti. Da su bosanski Jungslawen-i sa njima imali ikakav kontakt, lokalci bi im mogli ispričati da su učestvovali u mnogim štrajkovima, da su neki od ovih štrajkova brutalno ugušeni i da su u nekim slučajevima radnici ubijani od strane države, kao i da su mladobosanski novi prijatelji, četnici, ponekad korišćeni za brutalne napade na radnički pokret. Takođe su im mogli ispričati kako država zabranjuje anarhističke novine.

Ali pošto se takvi razgovori nisu dogodili, mladobosanci, koji su čitali anarhističku literaturu i simpatisali delimično sa njenim sadržajem, nisu bili primorani da se suoče sa realnošću toga ko su njihovi novi saveznici bili, ili možda nisu želeli da se suoče sa ovom realnošću. Stoga su mogli da uspostave najbliže odnose sa antidemokratskom i proto-fašističkom Crnom rukom, i da se istovremeno dive "srpskoj demokratiji".

Princip (desno) sa članom Crne ruke (centralno)

Hapšenje Nedeljka Čabrinovića u Sarajevu

Jedini među njima koji će sebe opisivati kao anarhistu, Nedeljko Čabrinović, je takođe bio jedini među njima koji je imao neke kontakte sa mladim anarhistima iz Beograda. Zbog ovoga uticaja je oscilirao između anarhističkog i nacionalističkog stajališta, te ga je zbog toga Gavrilo Princip smatrao “nedovoljno inteligentnim” i “nedovoljno nacionalnim zato što je pre bio anarhista i socijalista”.

13.

Simpatije za neke aspekte anarhizma su bile stvarne, ali su takođe bile i svesno površne.

Jungslawen-i su sebe videli kao revolucionare i tražili su inspiraciju među drugim revolucionarima. U to vreme bilo je teško za svakoga ko je želeo da izvrši “prevrat političkog sistem” da ne bude inspirisan ili delimično pod uticajem primera anarhističkih revolucionara.

Simpatije su bile uglavnom za “anarhističke metode” koje su korišćeni u to vreme, a nekada su se na njih referisali i kao na “ruske metode” - ali u tim metodama (kao što je, na primer, atentat) nije bilo ničega inherentno anarhističkog, i omladina je toga bila svesna.

Tokom svog suđenja Princip je jasno izjavio da, iako je mislio da bi društvo uspostavljeno na principima koje je predlagao Kropotkin teorijski bilo moguće ukoliko bi se okolnosti promenile, ovo nije bila njihova briga: “Ali mi kao nacionalisti premda smo čitali i socijalističkih i anarhističkih spisa, nismo se mnogo tim pitanjem zabavljali, jer smo držali da svaki od nas ima drugu dužnost, nacionalnu dužnost”. Takođe je jasno istakao da je njihov cilj bilo uspostavljanje jugoslovenske nacionalne države, bilo u formi republike ili monarhije.

Čak je i Nedeljko Čabrinović, koji se barem neko vreme smatrao anarhistom, to formulisao ovako: “Ja sam pristaša radikalne anarhističke ideje, zatim da se terorizmom uništi današnji sistem i da se mesto njega zavede drugi, liberalniji sistem; stoga ja mrzim sve predstavnike današnjeg navodno ustavnog sistema, i to ne kao osobe ove ili one, već samo kao nosioce te vlasti, koja svet tlači”.

Ovde je evidentno izjednačavanje “anarhizma” sa određenim militantnim vidovima borbe, kao i liberalizam koji leži u temeljima takvog stava.

14.

Razlozi za ovo su očigledni ako uzmemo u obzir da su Jungslawen-i smatrali da svaka nacija mora imati svoju “Francusku revoluciju”, kao i da su štampali i s velikim entuzijazmom širili “Deklaraciju o pravima čoveka i građanina”.

Jedan od istorijskih uticaja koji je bio veoma inspirativan za njih bili su devetnaestovekovni nemački liberalni nacionalistički studentski klubovi, Burschenschaften. Oni su imali veliku ulogu u Martovskoj revoluciji i u ujedinjenju nemačke 1871. godine. Bili su liberalne i ekstremno nacionalističke orijentacije, zalagali su se za slobodu, prava i demokratiju, ali su nekada iz svog članstva isključivali jevreje, zato što su bili “nedovoljno nacionalni”.

Studenti iz Jene
odlaze u Rat oslobođenja 1813

Mitrinovićev program kog su svi Jungslaweni usvojili, i koji je u velikoj meri odredio njihovu frazeologiju, takođe je u svojim temeljima sadržao liberalizam. Isticao je da je cilj "kluba" širenje nacionalne svesti među onim delovima "našega rascijepanoga, raznoimenoga i raznokulturnoga naroda" koji su potpuno ili nedovoljno svesni svojih nacionalnih prava, nacionalnih dužnosti i nacionalne vrednosti, te preporučivao: "Suzbijanje svega anacionalnog i antinacionalnog u materijalnom i duhovnom životu našega naroda".

Cilj ovoga programa bila je modernizacija. Za Mladu Bosnu modernizacija je značila usvajanje vrednosti liberalne evrope, kao i njene kulture. Mitrinović je to ovako formulisao: "Ne možemo ostati neosetljivi prema bogatom i mnogostranom životu modernog i jakog Zapada, zato što će nas u tom slučaju, nekulturne i nemoderne kakvi jesmo, taj bogati i jaki Zapad pregaziti silom svoje kulture". A tokom suđenja zbog atentata na Franca Ferdinanda, Vaso Čubrilović, najmlađi među optuženima, je to ovako sumirao: "Nacionalista se bori da njegov narod dođe na stepen na kome su drugi narodi, da kulturno i politički podigne narod". Ova ideja dostizanja nivoa

razvoja drugih nacija prisutna je svuda u spisima MB. Kako je to Danilo Ilić rekao, takođe tokom suđenja: "Ako su Nijemci postigli to da budu jedna nacija, zašto to ne bi mogli i Srbi, Hrvati i Slovenci."

Za njih je nacionalizam bio neophodni preduslov za uspostavljanje demokratije, opšteg prava glasa, nacionalnog suvereniteta i ukidanje svih aristokratskih privilegija.

15.

Kao što je već rečeno, Jungslawen generacija je imala mnogo površnih simpatija za atentate koje su počinili anarhistički i nihilistički revolucionari. Ali postojale su i slične simpatije za metode koje su primenjivali revolucionarni sindikalisti. Ovaj uticaj je dolazio iz francuske i italije, a Žorž Sorel je bio pogotovo važna figura.

Oni su simpatisali ne-parlamentarne načine borbe i videli ih kao potencijalno korisne u svom kontekstu. Štaviše, upravo je ova generacija popularizovala upotrebu reči "štrajk" u srpsko-hrvatskom jeziku.

Studenti štrajkači 1912

Međutim, osnova i ciljevi ovih metoda transformisani su: umesto fokusa na proletarijat i porast solidarnosti među proleterima sa svakim novim štrajkom, kako su to videli i praktikovali sindikalisti, nacionalistička omladina je štrajk videla kao metodu transformacije anacionalnog naroda u naciju. Umesto generalnog štrajka koji će srušiti kapitalizam oni su verovali u revoluciju koja će stvoriti jugoslovensku nacionalnu državu.

Srednjoškolac Milivoj Šćerbak pokušao je 1911. godine da ubije učitelja i posle neuspeha je izvršio samoubistvo. Ovo je dovelo do prvog "đačkog štrajka" u hrvatskoj, koji se sastojao uglavnom od srednjoškolaca. Šćerbak je zapravo bio vođa jedne od mnogih đaćkih i studentskih nacionalističkih revolucionarnih grupa. Drugi đaćki štrajk izbio je 1912. kad je ban Cuvaj otvoreno iskoristio apsolutističke metode u vođenju političkog života hrvatske. Studenti su okupirali univerzitetsku zgradu i postavili na nju crnu zastavu, u čemu je učestvovalo više od 300 studenata.

U Sarajevu su održane studentske demonstracije u znak solidarnosti sa Zagrebačkim studentima. Ove demonstracije su bile organizovane od strane "srpsko-hrvatskih" revolucionara kojima je pripadao i Gavrilo Princip. Usledio je "đački generalni štrajk" u hrvatskoj koji je bio važan korak u širenju jugoslovenske nacionalističke ideje,

kao i u sklapanju bliskijih veza između srpske i hrvatske omladine, što je uključivalo i bivše pravaše koji su sada prihvatili pro-srbijansku orijentaciju i spremali su se za nacionalnu revoluciju sa ciljem uspostavljanja jugoslovenske države: Po njima, Ante Starčević je sebe video kao jugoslovena zato što je verovao da su svi srbi hrvati – Verovali su da je jugoslovenska ideja preformulisala taj isti Starčevićev program, ali na višem nivou i sada sa revolucionarnim metodama na raspolaganju.

16.

Jugoslovenski nacionalistički revolucionari su svoje ideje razvijali u periodu kada su ideje "integralnog nacionalizma" bile popularne među mladim nacionalistima evrope. Ova doktrina koja je dolazila iz francuske insistirala je na važnosti kulturno homogene nacije i unitarne nacionalne kulture.

Utjecaji integralnog nacionalizma pogotovo se mogu prepoznati u omladinskoj ideji da pojedinačni delovi jugoslovenske nacije ne mogu preživeti ako su izolovani, kao i da svaka nacija koja je u procesu formiranja, ili je na neki način u opasnosti, zahteva velike žrtve od svojih individualnih pripadnika, pogotovo od omladine. Po ovoj doktrini moralno je ono što služi naciji.

Ideja da je jedinstvo i homogenost nacije preduslov za njeno preživljavanje i razvoj, rezultovalo je u agresivnoj tendenciji zagovornika integralnog nacionalizma ka asimilaciji drugih nacija. Integralni nacionalizam je bio važno poglavlje u istorijskom razvoju reakcionarnih ideja u evropi, koje je obezbedilo istorijsku vezu između liberalnih ekstremno nacionalističkih ideja devetnaestog veka sa jedne strane, i fašizma sa druge. I upravo su među ovim intelektualcima francuske i italije, koji su odlučili da pomešaju aspekte integralnog nacionalizma i revolucionarnog sindikalizma, formulisani prvi fašistički programi.

Jungslawen generacija je u velikoj meri oblikovana tendencijom koja je često nazivana "pobunom protiv razuma". Ovo je uključivalo ne samo već pomenute uticaje poput Sorela, u smislu u kom je on formirao svoje sindikalističke ideje instistirajuću na važnosti mita, već pre svega i uticaj koji je na njih imao Niče.

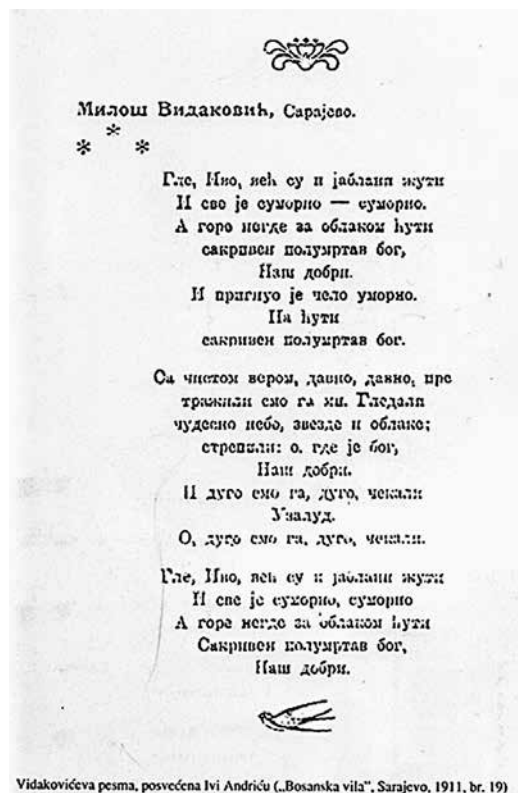
Nacionalistička omladina u bosni i hrvatskoj je puno i stalno čitala. Ono malo novca što su imali trošili su na knjige – često ih iznajmljujući u malim knjižarama koje su služile i kao pozajmne biblioteke: čitali su dok su hodali ulicom, tokom obroka, i uveče pred spavanje. A omiljeni među piscima bio im je Niče. Kako su to tvrdili njegovi prijatelji, Gavrilo Princip je stalno citirao Ničea.

Motivi volje i odlučnosti, vitalnosti i aktivnosti, bili su veoma jaki u Jungslawen generaciji. Je-

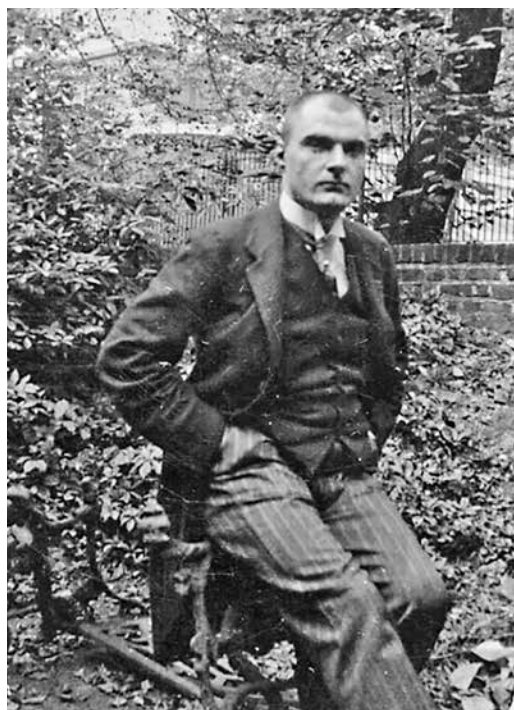
dan od članova je kasnije rekao kako je ceo program Mlade Bosne mogao biti sumiran jednom rečju: akcija. Princip je verovao da je za razvoj snažne volje spavanje sa bombom u krevetu (nešto što je i sam praktikovao) daleko adekvatnije nego što su to bile sve popularne ideje francuskih pedagoga.

Ne iznenađuje to što su mladobosanci bili veoma otvoreni za ideje umetničke avangarde, pogotovo futurizma i ekspresionizma.

Miloš Vidaković, član Mlade Bosne, pisao je o *Manifestu futurizma* pre nego što je tekst postao poznat (1909). Omladina je sa oduševljenjem pozdravila destruktivni program futurizma, a po Vidakoviću cilj omladine bio je radikalna borba do tačke žrtvovanja. U poeziji ovih mladih revolucionara smrt i krv su stalno prisutni, kao i ideje konačne žrtve davanjem svog života za dobro nacije, ponekad u ratu u kom svi, uključujući i samog pesnika, ginu.

Miloš Vidaković, 1911

Dimitrije Mitrinović

Dimirije Mitrinović je otišao korak dalje kada je 1913. godine napisao sopstveni futuristički manifest: *Estetičke kontemplacije*. On je takođe bio taj koji je uspostavio direktne veze između mladobosanaca i nemačkih ekspresionista 1912. godine.

Ideja raskida sa starijim generacijama, čiju su umerenu politiku mladi nacionalisti odbacili, bila je veoma komplementarna sa temom sukoba očeva i sinova koja je često bila prisutna u ekspresionističkim delima, kao i sa mišlju Hajnriha Mana da je ekspresionizam "duh ojačan akcijom".

17.

Entuzijam mladih jugoslovenskih nacionalista za nemački nacionalistički pokret uzvraćen je kada je u prvom izdanju *Majn Kampfa*, Hitler napisao ovo o atentatu mladobosanaca na Franca Ferdinanda u Sarajevu: "Ovo je ruka Boginje pravde uklonila najvećeg i najsmrtonosnijeg neprijatelja nemačke Austrije, nadvojvodu Franca Ferdinanda."

U kasnijem izdanju je ova rečenica izbačena, a danas se Hitlerov stav spram Mlade Bosne obično ilustruje fotografijom okinutom u toku nacističke okupacije jugoslavije koja pokazuju kako nemački vojnici Hitleru predaju memorijalnu ploču posvećenu Gavrilu Principu i atentatu.

Šta je Hitler tačno mislio u tom trenutku danas je nemoguće reći, ali možemo reći nešto o odnosu nekih pripadnika Jungslawen generacije prema fašizmu.

Posle Prvog svetskog rata, individue povezane sa Jungslawen generacijom, imale su različite političke puteve, ali neki veoma važni ljudi iz ove generacije povezali su se sa fašističkim pokretima i eksplicitno te pokrete doveli u vezu sa svojim idejama.

Ljubo Leontić, važni član jugoslovenske revolucionarne nacionalističke omladine iz hrvatske, entuzijastično je radio na osnivanju zajedničke revolucionarne organizacije, ali je u tim nastojanjima sprečen atentatom u Sarajevu (baš tog

Adolf Hitler
prima
rođendanski
poklon 1941

Voda jugoslovenskih nacionalista
Dr. LJUBO LEONTIĆ
Predsednik Direktorija Glavnoga Odbora Orjuna

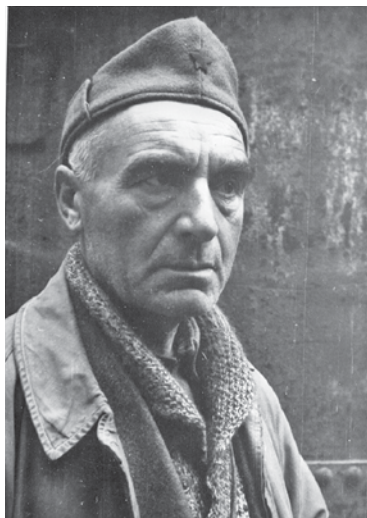
Ljubo Leontić kao vođa fašističke Orjune 1920-ih

dana je Leontić organizovao sastanak mladih nacionalista radi osnivanja nove organizacije).

Tokom 1920-ih Leontić je bio vođa Orjune (Organizacija jugoslovenskih nacionalista), fašističke organizacije koja je zagovarala uspostavljanje integralne jugoslovenske nacije. Ova organizacija je takođe zagovarala uvođenje korporativnog sistema, slavila je "domaći produktivni kapital i rad" i osuđivala finansijski i spekulativni kapital kao parazitski i anacionalan.

Dobroslav Jevđević, član Mlade Bosne koji je lično poznao Principa, postao je jedan od vođa Orjune, pogotovo njenih paravojnih četničkih odreda koji su korišćeni da bi se skršio radnički pokret. Tokom Drugog svetskog rata Jevđević je bio kolaboracionista.

Niko Bartulović je bio nacionalistički revolucionar iz dalmacije, a posle rata, član Orjune. Napisao je brošuru koja je kao svoj eksplicitni

Ljubo Leontić kao većnik AVNOJ-a, 1943

cilj imala da objasni kako fašistička Orjuna ima svoje korene u predratnom omladinskom pokretu.

Tokom 1930-ih, pojavila se nova fašistička organizacija u jugoslaviji. To je bio Zbor, koji će kasnije postati glavna kolaboracionistička organizacija tokom nacističke okupacije srbije. Jedan od njenih vođa bio je Ratko Parežanin, član Mlade Bosne i cimer Gavrila Principa u Beogradu.

Komunistički i anti-staljinistički pisac Miroslav Krleža, koji je lično poznao mnoge pripadnike ove generacije, pisao je za Vladimira Čerinu, jednog od vođa nacionalističke omladine iz hrvatske, da je njegov glas bio jedan od onih u kojim su se manifestovali "prefašistički simptomi histeričnog šovinizma".

Teško je ne složiti se sa Krležom ako uzmemo u obzir ovaj citat iz Čerininog teksta o pesniku Vladimiru Nazoru: "Ovaj apostol naše nacionalne energije, optimizma i religije, razarač varvarske kulture i vjesnik civilizovanih varvara, nas preporoditelja i pobjednika sutrašnjih, najfiniji i najstrasniji glas naše Krvi i Rase, pjesnik buduće Revolucije Duša, vizionar Nove Otadžbine, po-

svetitelj zemlje i života i objavitelj novih Heroja, on dolazi od Boga.”

Takođe je interesantno napomenuti da kada je atentat 1914. počinjen, Dimitrije Mitrinović je vest o tome dobio u nemačkoj, tokom boravka u kući britansko-nemačkog rasnog teoretičara Hjustona Stjuarta Čemberlena, kog je Mitrinović pokušao da regrutuje za jedan od svojih planiranih časopisa (Mitrinović je u pogledu ovoga bio veoma eklektičan, pa je za svoje planove pokušavao da regrutuje i Čemberlena i Kropotkina).

18.

Kao što je već pomenuto, dok je Nedeljko Čabrinović boravio u Beogradu, ulazio je u rasprave sa mladim anarhistima, za razliku od ostalih članova Mlade Bosne, i bio rastrgan između nacionalističkih i anarhističkih ideja.

Na kraju se vratio nacionalizmu, i to se verovatno delimično može objasniti činjenicom da se u Beogradu upoznao sa Krstom Cicvarićem. Cicvarić je bio najpoznatiji zagovornik anarhosindikalizma u Srbiji pre Prvog svetskog rata.

U trenutku kada je upoznao Čabrinovića, Cicvarić se i sam prebacivao na nacionalističke pozicije i bio je jedan od urednike lista *Pijemont* kojim je upravljala Crna ruka. Iako je sve više i više usvajao nacionalistička gledišta, u to vreme je sebe i dalje nastavio da zove anarhistom.

Štaviše, Cicvarić je pokušao da sintetiše anarhizam i nacionalizam u pamfletu kog je naslovio “Kako ćemo pobediti Austriju”, i kog je dao Čabrinoviću (Čabrinović je tokom suđenja eksplicitno potvrdio da je čitao ovaj tekst).

Ovo je jedan sasvim neobičan tekst, i možda prvi primer nečega što može biti nazvano nacional-“anarhizmom”. U njemu Cicvarić poziva na “sve-srpsku revoluciju” koju bi predvodio “srpski proletarijat” (koji se po njemu uglavnom sastoji

Pijemont, 1913

Krsto Cicvarić

od seljaka), što bi bio nastavak i završetak srpske revolucije sa početka 19. veka. Cilj takve revolucije bilo bi uspostavljanje "velike srbije", u kojoj će postojati socijalna pravda i jednakost, i neće biti "suza i krvi". Ovo je bio jasan pokušaj kombinovanja anarhističkih ideja sa nacionalističkom retorikom, ali se na kraju sve završilo u čistom nacionalizmu. Posle Prvog svetskog rata, Cicvarić je postao otvoreni nacionalista, antisemita i zagovornik fašizma, a tokom nacističke okupacije srbije postao je i entuzijastični kolaboracionista.

I tako, dok je Čabrinović bio usred dilema između svog nacionalizma sa jedne strane, i anarhizma sa druge, prišao mu je neko (ko je sasvim je moguće bio agent Crne ruke) ko mu je rekao da može biti i nacionalista i anarhista istovremeno. Među intelektualnim uticajima na Jungslawen generaciju bilo je puno primera mešanja nacionalizma sa revolucionarnim, anarhističkim i sindikalističkim uticajima (na površan način), ali ovaj tekst je jedinstven pokušaj da se na ovako eksplicitan način pomešaju tako suprotstavljene ideje.

Naravno, nisu svi pripadnici ovog pokreta koji su preživeli Prvi svetski rat otišli u zvanično fašističkom smeru posle.

Izuzetno interesantan slučaj je onaj Vase Čubrilovića. Vaso Čubrilović je bio najmlađi među atentatorima iz Sarajeva kojima je suđeno, a posle je postao cenjeni istoričar i umro je u dubokoj starosti 1990. godine.

Tokom 1930-ih, Čubrilović je postao član nacionalističke intelektualne grupe koja se zvala Srpski kulturni klub (SKK), a 1937. je napisao rad za jugoslovensku vladu koji je bio naslovljen "Isterivanje Albanaca", u kom je naučno razvio metode za rešavanje "albanskog problema na kosovu" tako što je preporučio različite načine za ostvarenje totalnog etničkog čišćenja albanaica iz jugoslavije. Neke od preporučenih metoda su: nasilna policijska represija, spaljivanje sela i komšiluka, ekonomski pritisak, verska diskriminacija, i drugi.

Ali, za razliku od mnogih drugih intelektualaca nacionalista, tokom Drugog svetskog rata

Vaso Čubrilović, kao starac i kao član Mlade Bosne

Čubrilović je podržao Partizane, a ne kolaboracionističke snage. Posle rata, 1945. postao je ministar u vladi novog titoističkog režima. Već 1944. napisao je novi naučni rad o etničkom čišćenju naslovljen "Manjinski problem u novoj Jugoslaviji", ovoga puta za potrebe režima kog je predvodila Komunistička partija Jugoslavije. U njemu se založio za isterivanje albanaca, nemača, italijana, mađara i rumuna iz jugoslavije, kao "ne-nacionalnih elemenata", tvrdeći da je trenutni rat najpogodniji period za takva rešenja, i da rat stvara priliku da se u nekoliko meseci ili godinu dana postigne ono što bi u doba mira zahtevalo mnogo godina ili decenija. Novi režim je zaista odlučio da protera većinu lokalnog nemačkog i italijanskog stanovništva. Iako je bilo mnogo represivnih mera usmerenih protiv albanskog stanovništva, odluka da se Čabrinovićev plan primeni protiv albanaca nije doneta do 1999, kada je Miloševićev režim uspeo da privremeno raseli stotine hiljada albanaca sa kosova i pobije ih na hiljade.

20.

Važno je reći da je postojao barem jedan član ove generacije koji se javno odrekao nacionalizma nakon Prvog svetskog rata, dok je istovremeno prihvatio revolucionarni socijalizam. Bio je to Rudolf Hercigonja, kom je 1914. u Zagrebu suđeno jer je bio deo revolucionarne nacionalističke grupe, a koji je nakon rata postao komunist.

Hercigonja je 1919. godine napisao pamflet u kom se odrekao jugoslovenskih nacionalističkih ideja, osuđujući novu državu kao jednako represivnu kao što je to bilo austro-ugarsko carstvo, proglašavajući jugoslaviju za veliki zatvor koji mora biti raznesen dinamitom. Tekst je potpisao imenima mrtvih drugova iz Jungslawen generacije. Hercigonja je bio deo komunističke grupe koja je nekada nazivana anarhističkom zbog

Hercigonjina komunistička grupa

Rudolf Hercigonja

njihove anti-parlamentarne orijentacije. Ova grupa je bila u vezi sa savetnim komunistima iz nemačke. Nakon što je grupa ubila jugoslovenskog ministra unutrašnjih poslova 1921. godine, Hercigonja je otišao u SSSR gde je ubijen u staljinističkim čistkama.

21.

Miroslav Krleža ja napisao da je za Mladu Bosnu nacionalizam bio mnogo važniji od ideje socijalne pravde. U romanu *Zastave* napisao je da su mladobosanci podržavali srpsku imperijalističku politiku na kosovu i u makedoniji. Sa tim se moramo složiti ako znamo da su se mnogi mladobosanci priključili četničkim jedinicima koje su počinile brojne zločine u tim područjima, i sledili ekstremno nacionalističke ciljeve. U isto vreme, ovi mladi nacionalisti su ili bili nesvesni, ili su odlučili da ignorišu, anti-radničko i anti-socijalističko nasilje koje su ovi isti četnički odredi činili u srbiji.

Jungslawen generacija je potpuno poistovetila svoje nacionalističke ciljeve sa ostvarenjem neke vrste društvene pravde. To je očigledno u načinu na koji je Tin Ujević pisao o srpskim pobedama u Balkanskim ratovima 1912-1913. Ova srbijanska teritorijalna proširenja je okarakterisao kao "ostvarenje utopije" kao i da je "nemoguće postalo ostvarena činjenica".

Ova je konfuzija proizašla iz činjenice da su pripadnici ove generacije bili u stanju da konceptualno razlikuju državu od nacije, ali nisu bili u stanju da utvrde tačan odnos između ta dva fenomena.

U nacionalističkoj groznici, delimično indukovanoj tlačenjem i siromaštvom, delimično sklonošću ka nihilizmu i jakim nagonom za smrću i voljom da okončaju svoje živote žrtvujući se na oltaru otadžbine, ubedili su sebe da je nacija ostvarenje utopije.

Danas, na žalost, nismo prevazišli ovakvu konfuziju.

Pre nekoliko godina, tokom diskusije o nasleđu Krste Cicvacića, jedan "srpski anarhista" je ustvrdio da ne postoji nikakva protivrečnost u tome što je Cicvarić koristio nacionalistički

jezik dok je još uvek bio u svojoj anarhističkoj fazi, i kada je govorio o stvaranju "velike srbije" da je mislio na "jugoslaviju", a obe ove stvari su označavale ostvarenje anarhije (velika srbija = jugoslavija = anarhija). Po ovoj osobi, ono što su Cicvarić i mladobosanci želeli bilo je "ujedinenje naroda u anarhiji" - Ova parafraza sociološke definicije nacije, nešto je najbliže pravoj definiciji apsurdna koji predstavlja nacional-"anarhizam".

Uz to, na ulicama Beograda možemo videti grafito koje je napisala antifašistička grupa, a koji tvrde da je predsednik srpske kolaboracionističke vlade Milan Nedić "izdajnik". Ovde, više od sto godina posle Cicvacića, vidimo pokušaj formulisanja slobodarske politike korišćenjem nacionalističkog jezika

To je nemogući cilj, svaki pokušaj mešanja anarhizma sa nacionalizmom neminovno će rezultovati jedino nacionalizmom.

Zaista bismo trebali biti u stanju da konceptualno diferenciramo naciju i državu, kako bismo bili bolje opremljeni i efikasniji u odbacivanju oba. Iz primera Jungslawen generacije možemo naučiti da ako izbacimo određenu državu kroz vrata, ali i dalje prigrlimo nacionalizam, država će nam se vratiti kroz prozor. A sa državom i sva represija koja ide uz nju, kao što je to Rudolf Hercigonja naučio na najbrutalniji način kada mu se cela jugoslavija ukazala kao džinovski zatvor.

Iz ovog primera takođe možemo naučiti da koliko god nam se plemenito određeni nacionalistički borci mogu činiti, i simpatično zbog nepravdi koje su pretrpeli tokom svojih života, kao žrtve represije i eksploatacije, bez obzira na njihove plemenite namere i iluzije, način na koji su odabrali da se bore, i ciljevi koje su za sebe zacrtali, samo će reprodukovati represiju i eksploataciju.

Trebali bismo ovo naučiti ne da bismo moralistički osudili nekoga, već da bismo bili efikasniji u borbi protiv bednog stanja sveta, delimično proizvedenog i od strane nacionalizma i nacionalnih država.

Sve u svemu, ovo je veoma tužna, iako poučna, priča, i čini mi se neprikladnim da je završim nekim vedrim sloganom. Ali biti tužan ponekad je prigodno osećanje. Pre nego da pravimo anarhističke heroje od pripadnika ove generacije radije možemo biti tužni zbog njihovih sudbina, kao i zbog svih onih života koje je nacionalizam učinio bednijima.

Ali ovde mogu upotrebiti jedan trik i završiti tekst sa par fotografija načinjenih 2014. godine tokom pobune u bosni, pobune koje je iznedrila odličan slogan pisan na zidovima bosanskih gradova, dok su gorela sedišta nacionalističkih partija: "Smrt nacionalizmu!"

Smrt nacionalizmu

Bosna 2014

Bosna 2014

"Nedić izdajnik" – antifašistički grafit u Beogradu – svaki pokušaj mešanja slobodarskih ideja sa nacionalističkom retorikom samo će reprodukovati nacionalizam

Korišćene knjige:

- Miloš Vojinović, *Političke ideje Mlade Bosne*, Filip Višnjić, 2015.
- Josip Horvat, *Pobuna omladine 1911-1914*, SDK Prosvjeta – Gordogan, 2006.
- Vladimir Dedijer, *Sarajevo 1914*, Prosveta, 1966.
- Veselin Masleša, *Mlada Bosna*, Kultura, 1945.
- Mirjana Gross, *Nacionalne ideje studentske omladine u Hrvatskoj uoči I svjetskog rata*, u: *Historijski zbornik*, godina XXI-XXII, 1968-1969.
- Leo Pfefer, *Istraga u Sarajevskom atentatu*, Nova Evropa, 1938.
- Vojislav Bogičević, *Sarajevski atentat – stenogram Glavne rasprave protiv Gavrila Principa i drugova*, Državni arhiv Sarajevo, 1954.
- Ratko Parežanin, *Gavrilo Princip u Beogradu*, Catena Mundi, 2013.
- Dobroslav Jevđević, *Sarajevski zaverenici*, Familet, 2002.
- Miloš Ković, *Gavrilo Princip – dokumenti i sećanja*, Prometej, 2014.
- Niko Bartulović, *Od revolucionarne omladine do ORJUNE: istorijat jugoslovenskog omladinskog pokreta*, Direktorijum Orjune, 1925.

**ЖИВЕО
У КОНГРЕС
КПЈ**

U tamnici nacionalizma

Komunistička partija Jugoslavije i nacionalno pitanje

Uvod

Kada se govori o raspadu socijalističke jugoslavije, kao jedan od uzroka spominje se stoljetna etnička mržnja između srba i hrvata zbog koje država koja ih je nastojala objediniti jednostavno nije mogla opstati. Osim što je taj argument nacionalistički i što do apsurdna pojednostavljuje povijest socijalističke jugoslavije, on natrag u povijest projicira koncepcije o etnicitetima ljudi na sjevernom balkanu koje su svoj današnji oblik dobile upravo tijekom perioda socijalističke jugoslavije. U 19. stoljeću, kao i prvog polovici 20. stoljeća, istovremeno su postojale heterogene predodžbe o tome tko su ljudi koji žive na sjeveru balkana, koje ime za njih koristiti, jesu li jedan narod ili više naroda itd., a ovisile su u velikoj mjeri o trenutnim političkim interesima zastupnika pojedine ideje¹.

1. Postojale su ideje ekskluzivnog hrvatskog, odnosno srpskog nacionalizma, ali istovremeno i ideje o jugoslovenskom nacionalizmu tj. o stvaranju jedinstvene jugoslovenske nacije (npr. u okviru Ilirskoga pokreta u Hrvatskoj 30ih godina 19. stoljeća koji je zastupao ideju jedinstva južnih slavena, odnosno „Ilira“). Treba napomenuti da su i ideje ek-

Zločini ustaškoga režima u drugom svjetskom ratu na krvavi su način afirmirali jednu dotad politički i društveno marginalnu viziju etničkih odnosa na sjevernom balkanu. Koliko god je pobjeda narodno oslobodilačke borbe (NOB) pod vodstvom Komunističke partije Jugoslavije (KPJ) bila negacija te vizije, uspostavljena država, Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija (SFRJ), svojim nacionalnim politikama nije uspjela dekonstruirati lažne etničke podjele, već je institucionalizirala i učvrstila spone teritorija, etniciteta i državne uprave. Sentimenti i ideje o nacijama s kojima današnji ljudi s iskustvom života u Jugoslaviji i post-jugoslaviji barataju nisu rezultat povijesnih događaja i ideja

skluzivnih nacionalizama često bile formulirane na drastično drugačiji način od toga kako se formuliraju danas. Tako je glavni ideolog hrvatskog nacionalizma 19. stoljeća, Ante Starčević, smatrao da na Balkanu postoje samo dva slavenska naroda – bugari i hrvati, što je za njega podrazumjevalo da se „srbi“, trebaju nazivati „hrvatima“. S druge strane, Vuk Karadžić je smatrao da su svi govornici štokavskog dijalekta srbi, govornici kajkavskog slovinci, a govornici čakavskog hrvati.

ličnosti iz 18., 19. i početka 20. stoljeća koje su danas dio individualnih nacionalnih narativa². Zapravo, pretpostaviti kontinuitet ovih ideja do danas je ahistorijska i nacionalistička ideja. Ti su osjećaji i ideje prije svega rezultat desetljeća institucionalizacije nacija u jugoslavenskim socijalističkim republikama, institucionalizacije kapitalističkih odnosa te svega što to povlači za sobom u svakodnevnom iskustvu ljudi. Kao sljedbenica Kominterne i Lenjinove buržoaske ideologije nacionalnoga oslobođenja³, KPJ je vrlo rano (1920.) izgubila s horizonta opciju da bi alternativa kraljevini jugoslaviji mogla biti išta drugo osim neke druge forme državne vlasti. Zbog iste vjernosti Lenjinu, KPJ je bila glavni entuzijast progresa i kapitalističkoga razvoja koji su nužno isprepleteni s nacionalizmom. Zahvaljujući politici KPJ i SFRJ, reprodukcija života radništva ostati će nusproduktom reprodukcije države i kapitala, a „oslobođeni” ljudi ugnjetenih nacija postat će osnova budućih nacionalnih policija i nacionalnih vojski.

Cilj teksta pred vama je pružiti pregled politika Komunističke partije Jugoslavije u vezi nacionalnoga pitanja, od njena osnutka 1919. godine do raspada SFRJ 1991. godine, razmotriti ih u odnosu na njihov povijesni, društveni i ekonomski kontekst iz perspektive koja jedinu alternativu kapitalističkom društvu vidi u potpunom demontiranju njegovim temeljnih elemenata – apstraktnoga rada, robne proizvodnje, roda, države i nacije. Historiografija iz perioda SFRJ nacionalne politike KPJ kroz povijest procjenju-

2. Primjerice, ideje Ante Starčevića (1823.-1896.) i napad na Stjepana Radića 1928. u skupštini kraljevine jugoslavije za hrvatski nacionalni narativ, ili pak ideje Dositeja Obradovića (1739.-1811.), Vuka Karadžića (1787.-1864.) i srpska revolucija (1804.-1835.) za srpski.

3. Rosa Luxemburg je do kraja upozoravala na oportunitizam Lenjinove nacionalne politike te je u *Ruskoj revoluciji* (1918.) napisala da su Boljševici svojom ideologijom nacionalnoga oslobođenja i prava nacija na samoodređenje osigurali ideologiju kontrarevolucije i učvrstili poziciju buržoazije, slabeći poziciju proletarijata.

je iz lenjinističkoga kuta, ocjenjujući pozitivnim sve što je tome blisko, a kao zablude ili nedoraslost problemu sve ono što se odmiče od Lenjinovih koncepcija. Suvremena historiografija ocjeni ovih politika također pristupa isključivo iz buržujskih perspektiva – desne ili lijeve, a ne iz perspektive radništva. Desna perspektiva u Jugoslaviji vidi isključivo gušenje nacionalnih sloboda za što ćemo vidjeti da je vrlo daleko od istine. Lijeva perspektiva se mahom vodi logikom osvajanja i očuvanja kontinuiteta državne moći, pozitivno ocjenjujući politike koje su po njima pridonijele utjecaju KPJ i stabilnosti SFRJ.

Tekst je podijeljen na tri poglavlja: Nacionalizam kao strategija osvajanja vlasti (od osnivanja partije 1919. do kraja rata 1945.), Nacionalizam i primarna akumulacija (period takozvanoga revolucionarnog etatizma 1945. - 1963.) i Nacionalizam i dominacija države nad društvom (period takozvanoga socijalističkog samoupravljanja od 1963. nadalje), koja prate nacionalne politike KPJ u relaciji prema njezinoj ulozi promotora interesa kapitala, predvodnice industrijalizacije i čuvara moći države. Budući da je historijski period kojeg tekst obuhvaća već podosta velik, radi sažetosti se neću u većoj mjeri baviti pojavama nacionalizma koje nisu usko vezane uz partijske politike, debatama oko nacionalizma i političkoga sistema Jugoslavije u kasnijim 80ima, ustavnim promjenama 1988. godine kao ni događajima koji su uslijedili i doveli do raspada Jugoslavije⁴.

4. O pitanju raspada Jugoslavije, vidi više u tekstu 'Kako (ne) kritizirati: Demistificiranje anti-imperijalističkog narativa o raspadu Jugoslavije', kolektiva Our baba doesn't say fairy tales u drugom broju Antipolitike posvećenom Jugoslaviji.

Nacionalizam kao strategija osvajanja vlasti

Od osnivanja partije 1919. do kraja rata 1945

Naše stranke moraju znati da se bore ne samo za osmočasovni radni dan itd., već i za pridobijanje masa u datim okolnostima, moraju znati da je nacionalno pitanje u mnogim državama jedno od naših najjačih oružja u pobjedonosnoj borbi protiv postojećeg režima.

Zinoviev, završna riječ

Izvršni komitet komunističke Internacionale
III. Prošireni plenum, lipanj 1923

Prvi svjetski rat zatekao je narode koje se smatra jugoslavenskim u nejednakom političkom položaju. Srpska buržoazija imala je nacionalnu državu i težila oslobođenju i ujedinjenju još neoslobođenih srba. Hrvatska buržoazija bila je podijeljena, bez nacionalne države, ali s izvjesnom autonomijom i jakim utjecajem državnog prava na njihovu nacionalnu ideologiju. Albanija je bila dio osmanske imperije. Slovenska buržoazija živjela je u nekoliko krunskih zemalja, bez nacionalne države i državne tradicije. Crnogorska buržoazija je izgradila svoju nacionalnu državu, istovremeno se smatrajući dijelom srpstva, ali sa zasebnim nacionalnim obilježjima. Makedonski segment nije bio priznati kao nacionalnost i bili su objekt svojtanja nekoliko buržoazija balkanskih država. Do osnutka Komunističke partije Jugoslavije, radnički pokret u sloveniji, bosni i hercegovini, vojvodini i hrvatskoj bio je pod utjecajem austrijske i mađarske, a pokret u srbiji njemačke socijaldemokracije. Socijaldemokratske partije u jugoslavenskim zemljama, stvorene krajem XIX. i početkom XX. stoljeća, prošle su dugu i različitu evoluciju u odnosu na nacionalno pitanje. Srpska socijaldemokratska partija (SSDP) djeluje u nezavisnoj nacionalnoj državi u kojoj je srpska buržoazija izgradila svoj nacionalni program i u kontekstu nedovršenoga oslobođenja i ujedinjenja srpskoga naroda. Kao partija iz nezavisne države, SSDP uživa veću samostal-

nost u II. Internacionali te je nacionalno pitanje za njih prvenstveno političko i ekonomsko. S druge strane, za socijaldemokratske partije pod austrougarskom je sve do rata, zbog nerazvijenosti socijalističkog pokreta i njegove predređenosti socijaldemokratskoj partiji austrije u II. Internacionali, nacionalno pitanje bilo kulturno pitanje u granicama legitimizma i za-

Vođe VMRO Aleksandrov i Močev

Delegati na Prvom kongresu SRPJ(k), ispred hotela Slavija, Beograd, 1919

htjeva za demokratskom i federalističkom preobrazbom Austrougarske monarhije. Međutim, viđenje nacionalnog pitanja kao kulturnog se mijenja nakon balkanskih ratova i pobjede Srbije.⁵ SSDP je prva došla do načela o pravu naroda na samoodređenje, do ideje o povezanosti borbe za socijalno i nacionalno oslobođenje i do balkanske federacije kao formule rješenja balkanskoga pitanja. Nakon ujedinjenja 1918. Kraljevine Srbije, Crne Gore i južnoslavenskih dijelova Austrougarske u Kraljevinu Slovenaca, Hrvata i Srba (od 1929., Kraljevina Jugoslavija)⁶, SSDP je novu državu doživljavala kao na-

5. Socijaldemokratske partije iz drugih jugoslavenskih zemalja predbacivale su srpskim socijalistima da pridaju veliki značaj ostalim balkanskim državicama, a ne vode računa o slavenskim narodima pod Austrougarskom. Do Prvog svjetskog rata, SSDP nije prihvatio jugoslavenski nacionalni program ni kao program zbližavanja i uzajamnosti, niti kao program oslobođenja naroda pod Austrougarskom i njihovog ujedinjenja sa Srbijom u okviru Jugoslavije. Srpska socijaldemokracija ostala je na poziciji Balkanske federacije, a ona pod Austrougarskom na jugoslavenskoj poziciji. Svoju balkansku politiku srpski su socijalisti objašnjavali potrebom udruživanja balkanskih naroda u obrani od imperijalizma, prvenstveno Austrougarskog.

6. Iako je prije rata kralj Aleksandar zastupao politiku Veli-

cionalnu državu, a srbe, hrvate i slovence kao jedan narod. Po pitanju forme države zalagala se je za centralizam za kojeg je smatrala da daje velike prednosti borbi protelarijata, a po nacionalnom pitanju za unitarizam.⁷

ke Srbije, tijekom rata se iz strateških razloga priklonio ideji jugoslovenstva. Naime, kako bi se stvorila snažna, stabilna i legitamna država pod jednim vladarem, bilo je potrebno da nacija i država budu izjednačene, a zato je morala postojati jedna nacija – jugoslavenska. Iako je ideja jugoslovenstva imala etničke (pa i rasne) korijene, jer se temeljila na ideji da postoji neka vrsta jedinstva među slavenskim narodima, a posebno južnim slavenskim narodima, koja vodi prema njihovom stapanju u jedan narod - jugoslavenski, stvaranjem države ona je postala prije svega politički projekt, koji nije isključivao priznavanje kulturnih različitosti.

7. Zanimljivo je napomenuti da je od 1918. u Rusiji postojala Južnoslovenska komunistička grupa pri Boljševičkoj partiji koju su činile tisuće slovenaca, srba, bugara i hrvata, i koja je izdavala vlastite novine *Svetska revolucija*. Grupa se ubrzo podijelila na dvije frakcije po pitanju poslijeratnoga političkog uređenja: jedna se frakcija zalagala se za Jugoslaviju kao državu Južnih Slovena, a druga za Balkansku federaciju koja bi obuhvatila i albance, grke i rumune, a u nekim varijantama i mađare. Po povrtaku iz Rusije i neposredno prije osnivanja Socijalističke radničke partije Jugoslavije (komunista), mnogi od njih su pod utjecajem uapostavljanja Kraljevine SHS prihvatili ideju narodnoga jedinstva Jugoslavena.

Rukovodstva socijaldemokratskih partija Srbije i Bosne i Hercegovine su u prosincu 1918. inicirala ujedinjenje radničkih organizacija u novoj državi. Kongres ujedinjenja socijaldemokratskih partija i organizacija održan je u Beogradu od 20. do 23. travnja 1919. godine. Na kongresu je donesena odluka o osnivanju Socijalističke radničke partije Jugoslavije (komunista) - SRPJ(k). Osim članova socijaldemokratskih partija, činili su je mahom nezavisni ljevičari od kojih su mnogi potjecali, bar u bivšim austrougarskim krajevima, iz redova Nacionalističke omladine⁸. Državopravno ujedinjenje Jugoslavena 1918. godine podržala je cjelokupna jugoslavenska socijaldemokracija. SRPJ(k) prihvaća ujedinjenje kao rezultat nacionalne revolucije jugoslavenske buržoazije, ali odbija monarhizam i centralizam državno-pravnog i političkog uređenja. Priznaje tri nacionalne buržoazije – hrvatsku, srpsku i slovensku - ali ne i to da se radi o tri naroda, već su to za njih tri historijska imena istoga naroda. Stoga, nacionalistički sukobi su sukobi nacionalnih građanskih partija nikli iz kapitalističkoga uređenja i načina izvršenja ujedinjenja. Kao rješenje nacionalnoga pitanja zahtijeva se preuređenje u republiku i jednu nacionalnu državu s najširoom samoupravom oblasti, okruga i općina.

Po osnivanju, „radikali” unutar SRPJ(k) prihvaćaju ideje III. Internacionalne: ideju o oružanom putu k socijalizmu kroz objedinjavanje radničkih pokreta jugoslavenskih naroda u jedinstve-

8. Pojam “nacionalistička omladina” obuhvaća omladinske frakcije “revolucionarno nacionalističkog” usmjerena iz bosne i hercegovine i hrvatske (u vezi sa nacionalističkim krugovima iz srbije) koje su delovale početkom 20. stoljeća (prije prvoga svjetskog rata) i koje su pretežno prihvatile ideju jugoslovenskoga nacionalizma i stvaranja jugoslavenske države i nacije ujedinjivanjem srbije i crne gore sa jugoslovenskim zemljama koje su tada još uvek bile pod austrougarskom upravom. Mlada Bosna je najpoznatija frakcija “nacionalističke omladine”. Poslje prvoga svjetskog rata neki su omladinski nacionalisti postali komunisti, dok su mnogi postali fašisti (Orjuna, Zbor, četničke organizacije).

nu proletersku frontu; tezu o jedinstvenom jugoslavenskom narodu; ideju da osnivanje Kraljevine SHS olakšava proletarijatu čistu klasnu borbu te da je nacionalno pitanje buržoasko pitanje. S druge strane, ‘centrumaši’ su se zalagali za legalne forme rada i socijalne reforme. Prihvaćali su stanovište nacionalnog jedinstva srba, hrvata i slovenaca, ali su bili protivnici centralizacije partije te su smatrali da federalizacija partije može poslužiti ideji nacionalnog jedinstva.

Valja spomenuti da je stav Kominterne o ujedinjenju jugoslavenskih naroda iz Proglasa balkanskim komunističkim partijama 1920. bio da je Kraljevina SHS stvorena oružanom silom Antante i Srbije kao njene saveznice, bez pitanja naroda. Njegov je zadatak da, oslanjajući se na Antantu, buržoaziju i nacionalistički obojeni socijaldemokratski pokret, postane jedna od centara svjetske kontrarevolucije te da sprečava revolucionarne pokrete na svom teritoriju i suprotstavi se ruskoj i međunarodnoj socijalističkoj revoluciji. Kominternu odbacuje takvo ujedinjenje jer nije na osnovi samoodređenja naroda i to vidi kao ogromno teritorijalno povećanje Srbije koje će nacionalno pitanje na Balkanu učiniti još kompleksnijim. Njihova je ideja bila da će, nakon uspješno provedene proleterske revolucije, balkanski proletarijat ostvariti svoje državno ujedinjenje u federativnoj socijalističkoj balkanskoj (ili Balkansko-podunavskoj) sovjetskoj republici.

Na Drugom kongresu SRPJ(k) u Vukovaru 20. - 25. lipnja 1920., pobjeđuje „radikalna” struja. Partija mijenja ime u Komunistička partija Jugoslavije (KPJ) i pristupa Kominterni. Dio centrumaša napušta Kongres, a ostatak je u prosincu 1920. isključen iz partije. Prihvaća se stav Kominterne kako Kraljevina SHS⁹ mora biti

9. KPJ u propagandi ponekad koristi termin “tamnica naroda” odnoseći se na Kraljevinu SHS. Isti termin koristili su drugi komunisti za Austro-Ugarsku monarhiju i Ruski imperij.

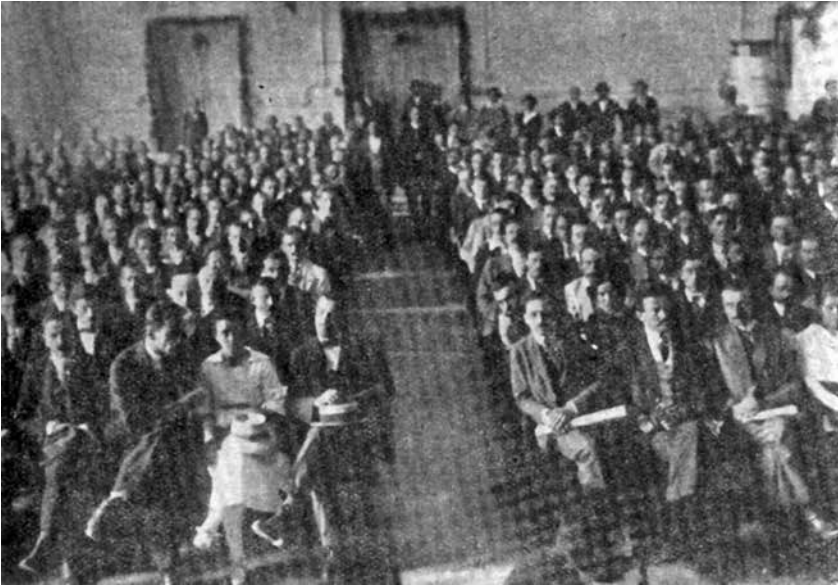
Pokrajine Kraljevine SHS, 1920-1922

zamijenjena Sovjetskom republikom Jugoslavijom koja treba ući u federaciju balkansko-podunavskih zemalja¹⁰ i biti dio međunarodne fede-

racije sovjetskih republika. Međutim, odbacuje ideju Kominterne o proširenoj Srbiji i srpskoj hegemoniji tvrdeći da će u novoj državi postojati

10. Dok je u XIX. stoljeću među socijalistima bila prisutna ideja balkanske federacije, tada je dominirala ideja federacije općina odnosno komuna pod utjecajem Prudhona, anarhizma te ruskoga narodnjačkog socijalizma. Pitanje o načinu ujedinjenja jugoslavenskih naroda socijalističke partije prvi su puta pokrenule 1908. godine u vezi pitanja austrougarske aneksije Bosne i Hercegovine. Slovenski i Hrvatski socijalisti su smatrali da će uvođenje još slavenskih naroda unutar granica Austrougarske ubrzati njihovo pretvaranje u konfederaciju naroda. Srpski socijalisti su pak isticali da se ujedinjenje jugoslavenskih naroda ne može postići u okviru Austrougarske, već kroz jedinstvenu socijalističku balkansku politiku. Već 1903. razvijali su ideju Balkanske federacije, a 1910. godine, na balkanskoj konferenciji socijalista u Beogradu na kojoj su sudjelovali delegati socijalističkih partija Srbije, Slovenije, Slavonije, BiH, Turske, Rumunjske, Grčke i Hrvatske te delegati socijalističkih organizacija Makedonije i Crne Gore, potvrđena je ideja Balkanske socijalističke federa-

tivne republike. Međutim, nije bilo slaganja oko načina ujedinjenja te su samo bugarski i srpski socijalisti prihvatili ideju o Balkanskoj federaciji kao državno-političkom izrazu ujedinjenja balkanskih naroda. Ideju je podržala i II. Internacionala. Povodom izbijanja Prvog balkanskog rata, II. Internacionala je podržala ideju demokratske federacije balkanskih naroda koja bi uključivala Srbiju, Rumunjsku, Bugarsku, Grčku, Tursku i Albaniju, a narodima pod Austrougarskom monarhijom predlaže da rade na provođenju prava na demokratsku samoupravu. Dakle, pojedinim narodima predlaže različite opcije i nema u vidu državno ujedinjenje. Srpski socijalisti su i tijekom Prvoga svjetskog rata ostali pri ideji balkanske federacije, a ideja je potvrđena i na II. Balkanskoj socijalističkoj konferenciji u Bukureštu 1915. godine. Socijalisti pod Austrougarskom se ideji ujedinjenja kroz Balkansku socijalističku federativnu republiku približavaju tek nakon Februarske revolucije u Rusiji, a pogotovo nakon tzv. Oktobarske revolucije.

*Drugi kongres
SRPJ(k),
Vukovar, 1920*

samo jedna nacija, jugoslavenska, i nacionalne manjine.

Unatoč velikom uspjehu partije na izborima u kolovozu 1920., već krajem godine, Zakonom o zaštiti javne bezbednosti i poretka u državi poništeni su mandati KPJ u Narodnoj skupštini, a vodstvo je uhapšeno, prisiljeno na egzil i na ilegalno djelovanje. Dva centralna pitanja za partiju postaju pitanje nastavka komunističko-ga djelovanja u uvjetima ilegalnosti te nacionalno pitanje. U raspravama se formiraju dva tabora – „ljeвица” i „desnica”. Takozvana „ljeвица” je počela smatrati kako su nacionalna i klasna opresija međusobno povezane te je u konačnici prihvatila Kominterninu poziciju kako srpska buržoazija tlači slovensku i hrvatsku buržoaziju što potiče njihovu tendenciju k federalizmu ili čak otvoreno antijugoslavenske sentimente. Držali su da ne treba gušiti nacionalističke inicijative u pojedinim krajevima jer to može samo pojačati separatizam. Dapače, potrebno je poštivati naslijeđene političke tradicije jer radnička klasa potlačenih nacija ne može biti indiferentna prema nacionalnom položaju svo-

je nacije. KPJ mora računati sa separatizmom i federalizmom, čak i ako su to zablude, smatraju „ljevičari”. Neki od istaknutih „ljevičara” bili su Đuro Cvijić, Vladimir Čopić, Ante Ciliga, Kamilo Horvatin, Kosta Novaković i Triša Kaclerović.

„Desno” je krilo prvo počelo govoriti o trima nacijama, ali je nacionalno pitanje razdvajano od zadataka klasne borbe. Smatrali su kako država ne bi smjela biti organizirana na etničkoj federalnoj osnovi već na temelju autonomije pojedinih segmenata jugoslavenskih naroda, što je bila ideja bliska prvotnoj zamisli Jugoslavije kao centralističke države koju je KPJ zastupala 1919. godine. Nacionalno pitanje trebaju rješavati nacionalne buržoazije, a KPJ mora na terenu klasne borbe ubrzavati socijalne promjene koje će dovesti do skidanja toga pitanja s dnevnoga reda. Procjena „desničara” bila je da je revolucija daleko te je autonomija najbolji način sprečavanja etničkih podjela. Odbacivali su tezu o srpskoj buržoaziji kao jedinom uzročniku pojave nacionalnih tenzija i nisu pravili razliku među građanskim partijama na vlasti i onima u opoziciji, što je prema „ljevicima” bila pozicija koja smanjuje mogućnost širenja fronte saveznika.

Istaknuti „desničari“ bili su Sima Marković¹¹, Lazar Stefanović i Ljuba Radovanović koji su svi bili članovi predratne Srpske socijaldemokratske partije.

Ustaše 1930-ih

Partizansko vođstvo

11. Sima Marković je prije Prvoga svetskog rata bio revolucionarni sindikalist, odnosno pripadnik radikalnoga krila SSDP-a, zvanog „direktaši“ zbog njihovog inzistiranja na direktnoj akciji.

I za „ljevičare“ i za „desničare“ je nacionalno pitanje bilo sredstvo ostvarivanja cilja, odnosno socijalističke revolucije. Međutim, „ljeвица“ je optuživala „desnicu“ da se protivi separatističkim i federalističkim idejama hrvatskih radnih masa te da su birokratski centralisti. „Ljevičari“ su smatrali da će federalizam ubrzati revolucionarni proces jer će ubrzano rješavanje nacionalnoga pitanja destabilizirati državu. S druge strane, „desničari“ su vjerovali da će tome doprinijeti autonomizam jer će izbjegavanje nacionalnog pitanja zaustaviti nepovoljne učinke nacionalizma na jedinstvo radničke klase. Ova podjela mišljenja u vezi nacionalnog pitanja će postojati do nakon III. zemaljske konferencije (1924.). Zanimljivo je primijetiti proizvoljnost s kojom se ove pozicije nazivaju „ljevicom“ i „desnicom“. Pozicija koja je pobijedila sebe je naknadno nazvala „ljevicom“. U historiografiji iz razdoblja socijalističke Jugoslavije je prisutno konzistentno pristajanje uz poziciju „ljevice“ uz konstataciju kako „desnica“ nije „realno“ sagledavala situaciju. „Realna“ pozicija bila je ona koja dovodi do više moći.

Od IV. kongresa 1922., Kominternu dobiva sve veći autoritet nad partijama članicama te se formira posebna komisija za KPJ. Komisija ustanovljava da je u sukobu unutar KPJ nacionalno pitanje od centralnoga značaja. Kao rješenje situacije na Balkanu, delegat KPJ na IV. kongresu ističe „borbu protiv imperijalističkoga mira i imperijalističkoga rata“ te Federativnu sovjetsku republiku podunavskih i balkanskih zemalja.

Nacionalno pitanje službeno je postavljeno na dnevni red na II. zemaljskoj konferenciji KPJ u Beču u svibnju 1923. godine. Jedan od glavnih problema koji se raspravljaju je tzv. hrvatsko pitanje odnosno masovna podrška hrvatskoga radništva i seljaštva Hrvatskoj seljačkoj stranci (HSS) te slična situacija u BiH i Sloveniji. Srp-

ska hegemonistička i centralistička politika proglašavaju se glavnim uzrokom takve situacije. Nacionalni sukobi sada se interpretiraju kao sukobi cijelih plemena, a ne samo plemenskih buržoazija. Sukobi buržoazija su uzrokovani nejednakim ekonomskim razvojem tih buržoazija. Adresira se pitanje nacionalno obojenih pokreta makedonskih turaka, njemaca, mađara, bunjevaca i rumunja. Makedonci se kao nacija ili pleme ne spominju, a za srbe, slovence i hrvate koristi se pojam 'plemena' mada se javljaju i dileme oko uporabe toga termina. Termin 'nacija' koristi se za neslavenske narode poput njemaca, mađara, itd., a pojam 'stanovništvo' samo za makedonce. U sklopu konferencije je odlučeno da je potrebno otvoriti debatu o nacionalnom pitanju te da drugovi koje to pitanje zanima diskutiraju o tome u partijskoj štampi. Debata se vodila u okviru Nezavisne radničke partije Jugoslavije, legalne partije preko koje je djelovala KPJ do zabrane NRPJ 1924. godine. Iste je godine i časopis *Borba* (zabranjen 1924., kao i časopis *Radnik*) pozvao na debatu o nacionalnom pitanju.

Poseban doprinos debati predstavlja knjiga *Nacionalno pitanje u svjetlu marksizma* Sime Markovića. To je bio prvi obimniji teorijski rad o nacionalnom pitanju nakon ujedinjenja. Marković je smatrao da su do 1920. u političkom diskursu dominirali socijalni momenti, a nakon toga nacionalni koji imaju tendenciju da „maskiraju i zamračuju socijalnu strukturu političkoga života, muteći klasnu borbu...” Prvi period karakterizira klasni savez buržoazije s ciljem stabilizacije svoje vlasti i u tom periodu ni slovenska ni hrvatska buržoazija nisu imale interes da ističu svoja nacionalna pitanja. U drugom periodu je buržoaska vlast učvršćena te se slovenska i hrvatska buržoazija grupiraju kako hegemonija srpske buržoazije postaje jača. Marković je prihvatio tezu Kominterne o hegemoniji srpske buržoazije, ali naglašava da to nije politička već samo ekonomska hegemonija. Odbacuje

ideju nacionalnoga jugoslavenstva i zamjenjuje je koncepcijom o jugoslavenskoj državi kao višenacionalnoj zajednici. Prema Markoviću, republikansko demokratsko uređenje i nacionalni mir ostvarit će prostor za radničku borbu. Držao je da u jugoslavenskim uvjetima federacija i konfederacija mogu biti samo parola separatističkoga buržujskog nacionalizma protiv kojeg se radnička klasa mora boriti jednako kao i protiv srpskoga centralističkog imperijalizma.

Sima Marković

Kao rješenje između centralizma i federalizma nudi pokrajinsku autonomiju, kulturnu i političku, za sve nacije, dijelove nacija i nacionalne manjine koje su se izjasnile da žele biti u zajedničkoj državi. Takvo rješenje bi slovincima i Hrvatima pružilo garanciju protiv srpske hegemonije. Pravo naroda na samoodređenje do otcijepljenja Marković ne smatra obvezujućim nego svrsishodnim pitanjem koje treba urediti ustavom. Ipak, vjeruje kako bi se većina nacija

August Cesarac

opredijelila za jugoslavenski državni okvir.¹²

Tijekom debate iskristalizirale su se tri pozicije. Prva, koja je bila izrazito manjinska, negirala je postojanje nacionalnoga pitanja u Kraljevini SHS. Druga, nastojeći opravdati raniju politiku partije, tvrdila je da se nacionalno pitanje pojavilo tek nakon 1920. godine. Treća pozicija bila je da nacionalno pitanje postoji od početka stvaranja kraljevine te kako je ideja njegovog negiranja duboko pogrešna.

Diskutiralo se je i o ideji federalizma čemu je najviše doprinijeo August Cesarac¹³ On federa-

12. Pisao je kako se slovinci, srbi i hrvati mogu tretirati kao tri grane jedne narodnosti. Oni su etnički, dakle, jedan narod, ali se više tako ne osjećaju jer su stoljećima živjeli pod drugačijim kulturnim, ekonomskim, političkim i socijalnim uvjetima. K tome, za to što se ne osjećaju kao jedan narod krive su slovenska, srpska i hrvatska buržoazija. Te su tri grane za sad nespremne za život u jednoj državi, ali mogle bi postati jedan narod tijekom budućega historijskog razvoja. U nekim spisima piše kako je rješenje nacionalnog pitanja u doba imperijalizma (period od oko 1870ih koji kulminira u Prvom svjetskom ratu) nemoguće. Međutim, dodaje kako je to pitanje generalno nemoguće riješiti u okviru kapitalizma.

13. August Cesarac (1883. - 1941.) bio je književnik, prevoditelj i član KPJ od njezina osnivanja. Prije Prvoga svjetskog rata sudjelovao je u socijaldemokratskom pokretu i bio je član Nacionalističke omladine. Godine 1912. uhićen je i optužen za

ciju ne smatra principom već etapom koja će kao prelazni oblik biti potrebna i nakon proleterske revolucije. Prema njemu se cilj ostvarivanja federacije ne može smatrati buržujskim samo zato što je njegov nositelj buržoazija i to stoga što u potlačenim nacijama postoje nacionalni pokreti koji teže dovršenju svoje nacionalne revolucije. Čak i ako rezultira dodatnim nacionalnim tenzijama, federacija može pospješiti njihovo razrješenje kroz osvještavanje ljudi da

sudioništvu u atentatu na kraljevskog povjerenika Slavka Cuvaja, zbog čega je osuđen na pet pa tri godine zatvora. Krajem 1918. godine pristupio je obnovljenoj Socijaldemokratskoj stranci te se opredjeljuje za tzv. „ljevicu” koja će 1919. godine osnovati SRPJ(k) (od 1920. KPJ). U Kraljevini SHS je s Miroslavom Krležom 1919. pokrenuo i uređivao časopis Plamen koji je u kolovozu iste godine zabranjen. U jesen 1922. KPJ ga šalje, u svojstvu delegata, na IV. kongres Komunističke internacionale u Moskvi. Nakon Kongresa u Moskvi ostaje pet mjeseci a na povratku je na granici uhićen i potom osuđen na dva mjeseca zatvora. Na vijest o njegovu uhićenju i utamničenju, listovi *Borba* i *Savremenik* traže puštanje na slobodu, a Miroslav Krleža u svom poznatom članku „Slučaj Augusta Cesarca” u listu *Nova Evropa* (br. 16, 1923.) kritizira tadašnje stanje u kraljevini. Za vrijeme NDH zatočen je u Kerestincu odakle je pobjegao u organiziranom bijegu. Bijeg nije uspio zbog loše organizacije i svi su preživjeli bjegunci uhvaćeni. Nekoliko dana nakon toga su osuđeni na smrt zbog pokušaja pobune protiv državne vlasti. Vjerojatno je streljan zajedno s ostalim drugovima u zagrebačkoj Dotršćini 17. srpnja 1941. godine.

Stjepan Radić – HSS

napuste nacionalističke zablude i kroz stvaranje čistih odnosa za klasnu borbu, veli Cesarec. Dakle, on podrazumijeva da se interesi buržoazije da dovrše nacionalne revolucije poklapaju s interesima ljudi kojima je dodijeljeno da pripadaju toj naciji. Istovremeno, nacionalizam se smatra tlapnjom koju će ljudi napustiti jednom kad budu dovedeni u ekonomski i institucionalni okvir koji zapravo pospješuje nacionalističke osjećaje i sukobe.

Izvršni komitet komunističke Internacionalne (IKKI) se na svom III. Proširenom plenumu u lipnju 1923. u svom izvještaju osvrnuo na veliki uspjeh HSS-a na izborima za Narodnu skupštinu. Napisali su da HSS odlično iskorištava revolucionarni osjećaj širokih slojeva seljačkoga proletarijata i da u svojoj agitaciji koristi revolucionarnu, antimonarhističku retoriku¹⁴. Nacionalne osjećaje radnih masa također iskorištavaju slovenska i hrvatska buržoazija. Za razliku od njih, KPJ nije zauzela „ispravan stav” o nacionalnom pitanju, zbog čega nije formulirala odgovarajuće parole te u konačnici nije uspostavila vezu s agrarnim masama i indu-

14. U periodu tijekom 1924. i 1925., na inicijativu Zinovijeva, Kominternu je učlanila HSS u Krestinternu (Seljačka internacionala, osnovana od strane Kominterne).

strijskim proletarijatom¹⁵. K tome, na samom plenumu je konstatirano da među nekim komunističkim partijama postoji ‘nihilizam prema nacionalnom pitanju’, a među takvim partijama navedena je i KPJ. Zinovijev ističe Simu Markovića kao jedinog iz vodstva KPJ koji ispravno razumije nacionalno pitanje, a sam smatra da je nacionalno pitanje jedna od najvažnijih poluga za svrgavanje tadašnjega režima u Kraljevini SHS¹⁶. IKKI zaključuje da komunističke

15. Delegat KPJ ‘Vladić’ Đuka Cvijijć je u obranu KPJ kazao kako to pitanje nije adresirano zbog ilegalnosti, ali da KPJ čvrsto stoji na poziciji suprotstavljenosti srpskoj hegemoniji, za reviziju ustava i samoodređenje svih naroda i plemena.

16. Zinovijeva završna riječ na sjednici: „Radiću i drugima pošlo je u velikoj mjeri za rukom da, zbog neshvatanja nacionalnog pitanja od strane Jugoslovenske stranke, mnoge radnike uhvate u svoje nacionalističke (separatističke) mreže... Naše stranke moraju znati da se bore ne samo za osmočasovni radni dan itd., već i za pridobijanje masa u datim okolnostima, moraju znati da je nacionalno pitanje u mnogim državama jedno od naših najjačih oružja u pobjedonosnoj borbi protiv postojećeg režima. Naše stranke nesumljivo moraju ostati radničke stranke, ali i te radničke stranke moraju znati pravilno da odgovore na nacionalno pitanje u svim ovim državama u kojima je ono goruće. Mi, dakle, zahtevamo da, u državama u kojima nacionalno pitanje igra veliku ulogu, naše stranke umeju da iskoriste nacionalni elemenat u borbi protiv građanskog režima.” Zanimljivo je da je uspjeh HSS-a pripisan isključivo iskorištavanju nacionalnog pitanja, a ne primjerice činjenici da se ta stranka obračala seljaštvu u dominantno seljačkoj zemlji, dok KPJ-u seljaštvo nije nikad bilo u fokusu.

partije moraju preispitati svoj odnos prema 'čistoj klasnoj borbi' te svoju borbu trebaju shvatiti kao borbu cijele nacije za socijalizam. KPJ mora širiti frontu saveznika među seljaštvom i sitnom buržoazijom.

Nakon III. plenuma IKKI, KPJ počinje zastupati ideju o pravu naroda na samoodređenje do odcjepljenja te odbija ideju cijepanja Jugoslavije osim ako to nije u interesu progresa i klasne borbe proletarijata, odnosno ako nije oportuno. Međutim, o tome svakako odlučuje NRPJ (PKJ). Od tada nadalje KPJ počinje raditi na uspostavljanju suradnje sa seljačkim strankama i govoriti o srbima, slovincima i Hrvatima kao nacijama. U skladu s time, revidira se i stav o ujedinjenju 1918. godine – sada smatraju da je tada prvi put izvršeno ujedinjenje triju jugoslavenskih nacija. One su etnički srodne, ali ipak odvojene nacije.

Na III. zemaljskoj konferenciji u siječnju 1924. javlja se ideja da je očuvanje jugoslavenske državne zajednice pravac historijskoga progresa i interes klasne borbe proletarijata. KPJ se osim pitanja političkoga položaja hrvatskoga i slovenskog naroda, bavi i pitanjem autonomije Crne Gore te nasiljem, kolonizacijom i asimilacijom Makedonije, kao i pokretima za autonomiju Bosne i Vojvodine. Prvi put se priznaje postojanje makedonske i crnogorske nacije. Budućoj se državi predviđa ime Federativna radničko-seljačka republika Jugoslavija, a za trenutnu monarhiju se zahtijeva ukidanje Vidovdanskoga i donošenje republikansko-federalističkog ustava koji će značiti najpotpuniju ravnopravnost svih nacija. Diskutira se o povezanosti nacionalnoga i seljačkog pitanja te se zaključuje kako je proleterska revolucija u uvjetima socijalne i nacionalne strukture Kraljevine SHS nemoguća bez povezivanja borbe radničke klase s borbom seljačkih masa. Dakle, ako je nešto oportuno u stjecanju podrške radi osvaja-

janja moći, mora da je dio klasne borbe.

U sklopu konferencije izdana je *Rezolucija o nacionalnom pitanju* u kojoj su zaključili da je u interesu 'historijskoga progresa i oslobodilačke borbe radnoga naroda da se 1) ostvarenjem punog prava naroda na samoodređenje odstrani hegemonija srpske buržoazije i njene militarističke klike, koja je danas jedno od glavnih uporišta kontrarevolucije na Balkanu, 2) da radnička klasa pomaže borbu seljačkih masa i potlačenih nacija protiv kapitalizma, 3) da se ujedinjenjem radnog naroda raznih nacija u zajedničkoj borbi protiv kapitalizma stvore preduvjeti za stvaranje federativne (savezne) radničko-seljačke republike u Jugoslaviji, na Balkanu i u Podunavlju.' Osim toga, usvojena je *Rezolucija o antimilitarističkoj propagandi* koja se zalagala za zaštitu nacionalnosti u vojsci odnosno aktivno pomaganje težnji pojedinih nacija za ravnopravnost sa srpskom vojskom i za služenje vojske na svom teritoriju. Prema KPJ je, dakle, postojanje nacionalnih vojski antimilitaristički cilj.

Na svom V. kongresu (lipanj – srpanj 1924.), Kominternu je reaktualizirala ideju o razbijanju Kraljevine SHS koju je bila ponudila još 1920. godine. Smatrali su da se opća parola KPJ o pravu naroda na samoodređenje mora izraziti u formi izdvajanja hrvatske, slovenije i makedonije iz sastava Kraljevine i stvaranja nezavisnih republika. KPJ ne prihvaća tu odluku. Kominternu je opravdanje za tu ideju našla u govoru Filipa Filipovića, delegata Balkanske komunističke federacije koji je Kraljevinu SHS interpretirao kao agenta kontrarevolucionarne politike francuskoga imperijalizma te je rekao da se KPJ zalaže za ideju samoodređenja do odcjepljenja i potpune neovisnosti Makedonije, Trakije, Dobrudže, Slovenije i Hrvatske koja je bila prihvaćena još 1923. na Konferenciji balkanske komunističke federacije.

U travnju 1925., prošireni plenum Izvršnoga komiteta Kominterne donio je *Rezoluciju o jugoslavenskom pitanju*. U Rezoluciji je stajalo da 'nikakav bojazan od rasplamsavanja nacionalnih strasti ne smije Partiju sprečavati da u tom najvažnijem pitanju (nacionalnom) svim svojim silama apelira na mase. Bude li se ona plašila plamenih elemenata nacionalnih pokreta, nikad neće postati pobjedonosnim vođom velikog revolucionarnog narodnog pokreta koji će u Jugoslaviji nastati iz revolucionarne kombinacije radničkoga, seljačkih i nacionalnooslobodilačkih pokreta'.¹⁷

Godine 1925. se Sima Marković, koji se već 1921. na III. plenumu Kominterne sukobio s Izvršnim komitetom Kominterne i Zinovijevim zbog njihovog stava o KPJ smatrajući da je Izvršni komitet nedovoljno informiran o stanju u Kraljevini, sukobljava sa Staljinom i Dimitrijem Manuilskim, ponovo oko nacionalnoga pitanja. Oni su Markovićev stav o nacionalnom pitanju smatrali anti-lenjinističkim i socijaldemokratskim, te ga je Staljin optužio da nacionalno pitanje svodi na ustavno.¹⁸

Na III. Kongresu (1926.), KPJ i dalje zanemaruje zahtjev Kominterne za dezintegracijom Kraljevine SHS. Prema KPJ, Kraljevina je višenacionalna država u kojoj se srpska nacija javlja kao vladajuća. Pitanje nacionalne eksploatacije širi se na sve socijalne grupacije unutar jedne nacije zbog čega se nadograđuje stav o građanskim opozicionim strankama iz potlačenim nacija. Dakle, i dalje se širi spektar potencijalnih saveznika.

Godine 1927. ponovo izbija konflikt oko naci-

onalnoga pitanja, Sima Marković je smijenjen i na njegovo mjesto postavljen Đuro Cvijić¹⁹, predstavnik umjerene „ljevice“. S ciljem boljševizacije KPJ, Kominternu formira Paralelni centar KPJ u Moskvi. Ideološku podlogu Paralelnoga centra predstavljao je rani rad Đure Cvijića koji je tijekom 1920-ih bio skeptičan prema parlamentarizmu i reformističkim sindikatima te je podržavao federalistički model Jugoslavije u kojem konstituirajuće nacije imaju pravo na samoodređenje do otcijepljenja.

19. Đuro Cvijić (1896. - 1938.) je kao i August Cesares u mladosti bio dio nacionalističke omladine te je sudjelovao u atentatu na kraljevskog povjerenika Slavka Cuvaja, zbog čega je osuđen na pet pa tri godine zatvora. Godine 1917. pristupa Socijaldemokratskoj stranci Hrvatske i Slavonije. Od studenog 1918. postaje glavni urednik socijalističkoga lista *Sloboda* u kojem surađuje s Krležom. Kao delegat ljevice Socijaldemokratske stranke sudjeluje u pripremi dokumenata za osnivački kongres SRPJ(k) 1919. godine. Uhapšen je 9. VIII 1919. godine zbog umješanosti u Aferu Diamantstein (navodni pokušaj komunističkog ustanka u kraljevini shs). Pred opasnošću novog zatvaranja u rujnu je emigrirao u Austriju. Zajedno sa Kamilom Horvatinom bio je urednik partijskoga časopisa *Borba* od njena pokretanja 1922. godine. Godine 1923. godine izabran je za rukovodstvo tzv. partijske „ljevice“ i ujedno za delegata KPJ na proširenoj sjednici Izvršnoga komiteta Komunističke internacionale u Moskvi. Tijekom 1924. godine Cvijić se u *Borbi* uključuje u unutarpartijsku raspravu o nacionalnom pitanju, o čemu diskutira i na V proširenom plenumu IK Kominterne. Zbog frakcijskih borbi u KPJ, Kominternu je smijenila partijsko rukovodstvo izabrano na Trećoj konferenciji KPJ i za sekretara Privremenog rukovodstva 1925. postavila Đuru Cvijića. Na Plenumu CK KPJ u studenom 1926. Cvijić je izabran za političkog sekretara. U travnju 1928. sudjeluje na moskovskom savjetovanju na kojem je prihvaćeno Otvoreno pismo IK Kominterne KPJ, koje osuđuje frakcije u KPJ. Bio je jedan od prvih koji se složio s tim pismom. Godine 1928. Cvijić je osuđen kao glavni urednik *Borbe*. Protiv njega su podignute 32 optužbe te je zbog članaka pisanih u *Borbi* osuđen na dvije i pol godine zatvora. Pušten je 1931. nakon intervencije Miroslava Krleže. Nakon ustaškog „velebitskog ustanka“, koji je podržala KPJ, Cvijić 1933-1934. godine po direktivi partije izdaje list »Hrvatski put«, koji je bio organ tzv. nacionalno-revolucionarnih grupa formiranih u zemlji. Zbog protivljenja vodstvu, 1937. izbačen je iz partije. Likvidiran je u staljinskim čistkama u tzv. Sovjetskom Savezu 1938. godine.

17. Za usporedbu, Sima Marković je pisao kako se socijalizam ne može razviti iz rasplamsavanja nacionalnih strasti već iz demokracije.

18. Debata je objavljena u *Brošuri o stavu komunističke internacionale po sporu KPJ i u Boljševiku*. Marković je ubijen u Staljinovim čistkama 1939. godine.

Đuro Cvijić

KPJ prihvaća ideju Kominterne o nužnosti razbijanja Kraljevine na IV. Kongresu 1928. u Drezdenu. Naime, u međuvremenu je u Narodnoj skupštini ustrijeljen vođa HSS-a, Stjepan Radić, a na VI. kongresu Kominterne raspravljalo se o mogućnosti izbijanja svjetskoga imperijalističkog rata. Unutar KPJ se javilo uvjerenje da će ubojstvo Radića imati utjecaja na radikalizaciju HSS-a prema razbijanju kraljevine te su zaključili kako je njihov novi zadatak koordinacija hrvatskoga seljačkog pokreta i pokreta drugih potlačenih nacija s klasnom borbom proletarijata. Međutim, integrirana revolucionarna borba proletarijata i seljaštva na teritoriju kraljevine bit će buduća buržoaskodemokratska revolucija koja će samo pripremiti teren za socijalističku revoluciju. Dakle, nacionalno pitanje ipak nije dio klasne borbe, već ga mora riješiti buržoaska revolucija. Na konferenciji se osim slovenskog, makedonskog i hrvatskog, diskutiraju i crnogorsko, albansko i mađarsko nacionalno pitanje.

U siječnju 1929. uvedena je Šestojanuarska diktatura. Kralj Aleksandar I. Karađorđević raspustio je Narodnu skupštinu, zabranio rad svih partija, sindikata, političke skupove, uveo cenzuru, proglasio ideologiju „integralnoga jugoslavenstva“ te državi promijenio ime u Kraljevina Ju-

goslavija. Kao odgovor na uvođenje diktature, vodstvo KPJ je izdalo direktivu o podizanju oružanoga ustanka.

Kralj Aleksandar I

Nakon drezdenskoga kongresa, KPJ počinje podržavati i surađivati s raznim militantnim nacionalističkim organizacijama koje su se borile protiv srpske prevlasti, uključujući Komitet narodne odbrane Kosova, Unutrašnju makedonsku revolucionarnu organizaciju (VMRO) i ustaše. Tijekom diktature, početkom 1930-ih godina, KPJ je često izravno surađivala s hrvatskim i makedonskim nacionalistima. Primjerice, u rujnu 1932. ustaše organiziraju tzv. „Lički ustanak“ (poznat i kao Velebitski ustanak), odnosno napad na jednu policijsku stanicu u kojemu je sudjelovalo desetak ljudi. Tom prilikom, KPJ piše Proglas u partijskom organu *Proleter*:

„... Iz okolnosti da ustaški pokret započinje u Lici i sjevernoj Dalmaciji - najsiro-

mašnjim krajevima Jugoslavije - može se zaključiti da socijalno-ekonomski momenti igraju veliku ulogu u tom pokretu. Ali značenje nacionalnog momenta također je veliko, jer je pokret najviše razvijen u hrvatskim dijelovima Like i sjev. Dalmacije. Komunistička Partija pozdravlja ustaški pokret ličkih i dalmatinskih seljaka i stavlja se potpuno na njihovu stranu. Dužnost je svih komunističkih organizacija i svakog komuniste da taj pokret potpomognu, organiziraju i predvode. ..."

Ovdje je bitno naglasiti da ustaški „pokret” u tom trenutku bio sačinjen od nekoliko stotina ljudi. Bila je to organizacija terorističkoga karaktera koju je podržavala i financirala musolinijeva fašistička Italija koja je služila i kao baza te organizacije. K tome, Lički ustanak nije pokrenulo lokalno stanovništvo, već ustaše bez ikakve komunikacije s lokalnim ljudima. O tome svjedoči činjenica da su ustaše švercali oružje potrebno za „ustanak” iz Italije preko Zadra (tada pod talijanskoj kontrolom). Naime, kada su jugoslavenske vlasti izvršile represiju protiv lokalnoga stanovništva, uvele policijski sat i pohapsile mnoge nedužne seljake, otkrili su da je lokalno seljaštvo puno oružja jer se mnogi zbog siromaštva bave švercom oružja. Da su ustaše bile na ikakav način povezane s lokalnim stanovništvom, švercanje oružja iz Italije ne bi bio potrebno. Pitanje je koliko je KPJ mogao biti dezinformiran o okolnostima Ličkoga ustanka i prirodi ustaškoga „pokreta”, a koliko se radi o autoritarnom nerazumijevanju o tome što su društveni pokreti.

Tri mjeseca kasnije, u *Proleteru* za veljaču-ožujak 1933. potvrđuju se raniji stavovi CK KPJ u odnosu na ustaški pokret, te se članstvo KPJ poziva da pomogne „nacionalno-revolucionarnom pokretu”. Policijski teror koji je uslijedio nakon pokušaja ustanka dodatno je zbližio KPJ

i ustaše, pogotovo one u zatvorima. *Proleter* iz veljače 1933. objavljuje veliki članak pod naslovom „Za pomoć i oslobođenje političkih i vojnih osuđenika” u kojem se zalaže za oslobađanje svih političkih zatvorenika iz „velikosrpskih zatvora”, uključujući brojne ustaše. Početkom 1934. u zatvoru Lepoglava formira se „Zajednica političkih osuđenika: hrvatskih nacionalnih revolucionara, makedonskih nacionalnih revolucionara i komunista” s ciljem zajedničke borbe protiv diktature. KPJ je od početka bila upoznata s fašističkom prirodom ustaškoga „pokreta” te je službeno osuđivala „fašističke elemente”, njihovu ideologiju i metode. Teško je reći kako je moguće podržavati neku organizaciju istovremeno osuđujući njezinu ideologiju i metode. Lenjinistička ideologija podržavanja takozvanih nacionalno-oslobodilačkih pokreta omogućila je KPJ da podrži fašističku organizaciju misleći da time podržavaju siromašne ličke i dalmatinske seljake koji se bore protiv policijskoga nasilja, siromaštva i „nacionalnoga” tlačenja.

Tijekom IV. zemaljske konferencija KPJ 1934. odlučeno je da se radi jačanja interesa hrvatskih i slovenskih masa za partiju i radi borbe protiv buržuskoga nacionalizma u okviru KPJ osnivaju KP Hrvatska i KP Slovenija, te u bliskoj budućnosti KP Makedonija, radi mobilizacije makedonaca usred okolnosti da dvije susjedne države politički i historijski ne priznaju postojanje makedonskoga naroda.²⁰ Više se ne inzistira na ideji Balkanske federacije radničko seljačkih republika. Cilj razbijanja Jugoslavije puno je slabije izražen da bi nakon konferencije bio u potpunosti napušten. KPJ nastoji steći što veću neovisnost od Kominterne. Dominantnom

20. KP Hrvatske i KP Slovenije osnovane su 1937., KP Makedonije i KP Bosne i Hercegovine 1943., KP Srbije 1945. godine. KP Kosovo i KP Vojvodina osnovani su 1944. kao pokrajinski komiteti KPJ koji će od 1945. biti dio KP Srbije. Posebne partijske organizacije, odnosno Savez komunista (SK) Kosova i SK Vojvodine, osnovane su tek 1968. godine.

linijom partije postaje borba za nacionalnu i socijalnu ravnopravnost, pretvaranje Jugoslavije u demokratsku državu ravnopravnih naroda i narodnosti te stvaranje širokoga antifašističkog fronta demokratskih snaga.

Uskoro se u propagandnim tekstovima više se ne obraćaju radničkoj klasi, već narodima. Jedan se tekst iz 1937., primjerice, zove *Radnici! Radni narode! Slovenci!, a Proglas komunističke stranke Hrvatske* iz iste godine započinju s „Hrvatski narode!“. U oba se teksta obraćaju mnogim društvenim slojevima - seljacima, malim trgovcima i obrtnicima, poštenoj inteligenciji, građanstvu. U ovim i drugim tekstovima objašnjavaju kako su borbe radništva i borbe za narodno oslobođenje povezane, kako treba zaštititi slovensku i hrvatsku industriju i radništvo od vanjskih kapitalista i od Beograda. Njihove interese treba zaštititi od beogradske banke i centralizacije putem poreza, davanjem financijskih sredstava i povoljnim kreditima.

Iste 1937. godine, Stjepan Cvijić, brat Đure Cvijića, u Chicagu objavljuje brošuru o narodnoj fronti pod naslovom *Radnička klasa i hrvatski narodni pokret*. Ubrzo je zabranjena u Jugoslaviji, ali je cirkulirala ilegalno. Cvijićev stav iznesen u brošuri bio je stav većine vodećih članova partije u to vrijeme. U potpunosti je podržao liniju narodnoga fronta te je pozvao na uspostavljanje nove ustavotvorne skupštine u Jugoslaviji koja bi donijela rješenje koje bi zadovoljilo većinu srba, slovenaca i hrvata. Osim toga je pozvao i na nacionalno samoodređenje crnogoraca i makedonaca. Za njega je socijalizam krajnji cilj borbe za demokratsku Jugoslaviju te će on, između ostalog, dokinuti nacionalističke tenzije u zemlji. Naglasio je da bi sve „nacije“ trebale imati i svoje vlastite ustavotvorne skupštine unutar kojih bi one moglo slobodno odlučiti o priključivanju Jugoslaviji, a skupštine bi trebali imati i narodi Bosne i Hercegovine, Kosova i Vojvodine. To je ideja bliska modelu

Josipa Broza Tita koji je uključivao novu ustavotvornu skupštinu tijekom rata (AVNOJ) kao i pokrajinske skupštine, te koji je postao osnovom za republike i pokrajine u socijalističkoj Jugoslaviji.

U periodu narodnoga fronta (1935. – 1939.) je politika KPJ zbog mobilizacije protiv fašizma dobila neke nove momente. Iako je „velikospaska hegemonija“ i dalje bila glavni neprijatelj, KPJ je napadala pokušaje imperijalističkih sila da iskoriste periferne nacionalizme. U ovom periodu, prvenstveno pod utjecajem Tita se u retorici KPJ privremeno javljaju i elementi jugoslavenskog patriotizma.

Debate oko nacionalnoga pitanja su zaoštrene u ožujku 1938. nakon nacističke aneksije Austrije i dolaskom njemačkih trupa do granice Jugoslavije. S ciljem obrane države, vodstvo KPJ je tom prilikom izdalo proglas kojim je pozvalo na suradnju ne samo s Ujedinjenom opozicijom²¹ već i s jugoslavenskim monarhističkim centralistima i nacionalistima koji su se protivili vlasti. Proglas je izazvao oštre kritike od strane KP Hrvatske čije je vodstvo tvrdilo da za njih takva suradnja ne dolazi u obzir. Neki su hrvatski komunisti rješenje hrvatskoga nacionalnog pitanja postavili kao preduvjet za njihovu podršku ujedinjenoj Jugoslaviji. Tito je oštro kritizirao takvu poziciju kao sektašku. Hrvatsko nacionalno pitanje opet je eskaliralo u prosincu iste godine tijekom izbora. Kako je Hrvatska bila jedno od uporišta komunista na izborima 1920., KPJ se nadala

21. Ujedinjena opozicija, odnosno Zemaljska oporbena lista Bloka narodnog sporazuma, bila je politička lista koja se na izborima za narodne poslanike Kraljevine Jugoslavije 1935. godine suprotstavila vladajućoj Jugoslavenskoj nacionalnoj partiji. Listu su činile sljedeće partije: Seljačko-demokratska koalicija, Jugoslavenska muslimanska organizacija, jedno krilo Demokratske stranke (Ljubomira Davidovića) i jedan dio Zemljoradničke stranke. Nositelj liste bio je Vlatko Maček. Ujedinjena opozicija je zastupala federalističko državno uređenje Kraljevine Jugoslavije.

ponavljanju tog uspjeha. Međutim, neslaganja između vodstva KPJ i KPH su to onemogućila. KPH je masovnu podršku HSS-u doživljavala kao znak da je prema javnom mnijenju jedino ta partija istinska zastupnica hrvatskih nacionalnih interesa pa su stoga smatrali da bi konfrontacija s HSS-om još više umanjila podršku KPJ među „hrvatima“. KPH je stalno naglašavala da je Hrvatska poseban slučaj u Jugoslaviji te da je za narodnu frontu jedino ispravno da bude na liniji s partijom koja predstavlja interese „hrvata“, a koja smatra da su oni potlačeni u Jugoslaviji. Dok je KPH provodila taktiku infiltracije u HSS i druge organizacije Ujedinjene opozicije, Tito i Privremeno rukovodstvo²² optuživali su je za podilaženje hrvatskim nacionalistima, unatoč tome što je KPJ i drugim prilikama koristila iste taktike. Sukobi oko nacionalnoga pitanja uzrokovani slučajem KPH²³ nastavit će se u partiji i nakon 1940. godine.

22. Tito je 1936. godine imenovan organizacionim sekretarom CK KPJ. i zamjenikom Milana Gorkića koji je postao generalni sekretar. U svibnju 1937. Tito je u zemlji formirao Privremeno rukovodstvo. Milan Gorkić, pravim imenom Josip Čižinski (1904. - 1937.), bio je generalni sekretar KPJ od 1936. do 1937. godine. Sa 17 godina postaje sekretar Okružnog komiteta SKOJ-a za Bosnu i Hercegovinu, s 18 godina zamjenik je glavnog urednika sindikalnog lista *Radničko jedinstvo*. Godine 1923. tajno napušta zemlju i sudjeluje na Drugoj partijskoj konferenciji SKJ u Beču. Iz Beča upućuju ga u Moskvu na školovanje. Radi u aparatu Kominterne obavljajući razne dužnosti. U periodu između 1928 i 1935 Gorkić vrši funkciju Organizacionog sekretara Komunističke omladinske internacionale. Piše brojne brošure i članke u raznim časopisima. Kao instruktor Komunističke internacionale putovao je po raznim europskim zemljama. U rujnu 1936. Izvršni komitet Kominterne smijenio je sve članove Centralnog komiteta KPJ osim Gorkića. On je 9. rujna 1936. imenovan za generalnoga sekretara KPJ, dok Josip Broz postaje organizacioni sekretar. Godine 1937. pozvan je u Moskvu gdje je u srpnju ili kolovozu uhićen. Navodno mu je suđeno kao gestapovskom špijunu nakon čega je likvidiran.

23. Radi konteksta, valja se kratko osvrnuti i na politiku Kraljevine u ovom periodu. Strah da bi unutarnje podjele oko hrvatskoga pitanja, povezane s utjecajem vanjskih sila (fašističke Italije u prvom redu), mogle postati prijetnja opstanku i sigurnosti jugoslavenske države, potakle su krajem tridesetih kneza Pavla I., namjesnika Kraljevine nakon ubojstva Aleksandra 1934. do 1941., i političku elitu da modificiraju konstitutivni

Nacionalistička i oportunistička politika KPJ postaje posebno evidentna rijekom rata. *Proglas Centralnog komiteta KPJ* od 12. srpnja 1941. započinje s „Narodi jugoslavije!“ te se u posebnim paragrafima obraća ‚hrvatskom narodu‘ i ‚srbi-ma‘. Poziva se na ustanak protiv fašista, njemačkih okupatora i ustaša te naglašava kako je potrebno očuvati „nacionalne tekovine“ i „slavne tradicije“. Spominju se i „sinovi hrvatskog naroda“, „svetlo hrvatsko ime“ i „slavni preci“.

Milan Gorkić

koncept narodnoga jedinstva zbog kompromisa s hrvatskim konceptom nacije. Prethodni koncept narodnog jedinstva prema kojemu jugoslavenska država stvara jednu, jugoslavensku naciju napuštena je Sporazumom iz kolovoza 1939. između Krune i hrvatskih političara predvođenih Vladkom Mačekom. Tim je sporazumom formirana autonomna Banovina Hrvatska u okviru Kraljevine Jugoslavije. Prema historičarima, taj je sporazum smanjio tenzije između ‚hrvata‘ i ostalih segmenata južnoslavenskih naroda, značio stavljanje hrvatskog pitanja *ad acta*, zakratko eliminirao dvije radikalne opcije za budućnost Jugoslavije: doktrinu radikalnoga jugoslavenskog integralizma i doktrinu hrvatskog separatizma. Također, smanjio je prisutnost radikalnih antijugoslavenskih, antisrpskih i antihrvatskih retorika u javnosti. S druge strane, Sporazum je promovirao koncept koji više nije mogao biti spojiv s prvobitnom idejom identiteta jugoslavenske države i nacije.

Tijekom cijeloga ratnoga perioda, KPJ je princip nacionalne emancipacije isticala daleko više nego ideju socijalne pravde i socijalističke revolucije. Osim političkoga oportunizma, to je bio i izraz lojalnosti prema glavnim saveznicima, Ujedinjenom Kraljevstvu i Sovjetskom savezu, koji su preporučali da se ne otvaraju politička pitanja (a posebno ne u formi građanskoga rata) usred rata za oslobođenje zemlje od okupatora.

Osim nacionalističke politike i retorike, oportunizam se ogledao i u političkim savezništvima s buržujkim partijama. Narodni front u Jugoslaviji uključivao je reformističke socijalističke partije kao i buržujске stranke koje su prihvaćale vodstvo KPJ. Za Josipa Broza Tita narodni front je u suštini podrazumijevao infiltraciju u legalne partije i stvaranje čelija unutar njih koje odgovaraju Centralnom komitetu KPJ. Ovom je taktikom KPJ stekla bazu unutar svih većih partija te povećala svoje članstvo s 1500 u 1937. godini na 8000 u 1942. godini.

Dugo je vremena trebalo da vrh partizanskoga pokreta otvoreno prizna svoju komunističku političku orijentaciju. Umjesto toga, isticali su patriotski karakter svoje borbe, govoreći o bratstvu i jedinstvu, idealu koji se lako mogao identificirati s liberalno-demokratskim vrijednostima. Čak ni kad je krajem 1943. postalo jasnije da će nova Jugoslavija biti politički drugačija od stare, i dalje se socijalizam ne nalazi u programu nastupajuće vlasti, borba protiv kapitalizma uopće se ne spominje, a monarhija nije zabranjena. Partizanska je retorika vješto ujedinjavala specifične nacionalističke patriotske elemente s jugoslavenskim elementima koji su bili privlačni mnogima. Također, obećavala je radikalne promjene, ali bez konkretiziranja o kakvim se promjenama radi. Partizanski pokret i ideja nove Jugoslavije zahvatili su mnoge različite struje i populacije nudeći svima ponešto, ali nikome ništa specifično.

Prvo zasjedanje AVNOJ, Bihać, 1942

U historiografiji i teorijskim tekstovima iz perioda socijalističke Jugoslavije govori se kako je „prva povijesna zasluga Komunističke partije Jugoslavije upravo u tome što je spoznala vezu klasnog i nacionalnog kao jedinu mogućnost borbe za socijalizam u Jugoslaviji i što je na platformi demokratskoga patriotizma znala uspješno organizirati revolucionarnu borbu koja je imanentno sadržavala svakodnevno prožimanje klasnog i nacionalnog, nacionalne slobode i klasne emancipacije, nacionalne afirmacije i socijalnog progresa”²⁴ Historijski se događaji evaluiraju iz perspektive koja je već upoznata s time koje će struje unutar KPJ dominirati i koji će biti rezultati rata. Samo pobjede, bilo kao dominacija neke struje unutar partije bilo kao pobjeda u ratu i osvajanje vlasti, diktiraju koja će se pozicija označiti kao ispravna

24. Citirano iz: Šušar, Dujić i Mimica: *Klasno i nacionalno u suvremenom socijalizmu*, Zagreb: Naše teme, 1970.

i „lijeva“, a koja kao zabluda i „desna“. To nije samo stvar ideologiziranosti literature iz socijalističkoga perioda, jer čak i u vrlo recentnoj literaturi iz post-socijalističkog perioda ne postoji nikakvo propitivanje kategorija poput primjerice partijske „ljevice“ i „desnice“. Mnogi_e komunisti_kinje iz članstva KPJ su u međuratnom periodu imali originalne i razrađene ideje o nacionalnom pitanju kao i srce na mjestu. Ipak, politika same partije oko mnogih pitanja, tako i oko nacionalnog, nije bila utemeljena na analizi kapitalističkih društvenih odnosa i moći koje je radništvo imalo da potencijalno te odnose doku- ne, već isključivo na analizi političke moći. Također, nije se vodila ciljem širenja komunističke ideje među što širom populacijom, jer u suprotnom te ideje ne bi bile namjerno skrivane. Cilj je isključivo jačanje moći partije, neovisno o načinu. Kada marksisti/boljševici govore o razlici između reforme i revolucije, oni govore samo o različitim metodama osvajanja vlasti. Sam cilj, osvajanje vlasti, ne propituje se. Ako je to cilj, jasno je da će taktike biti neprestano mijenja-

ne ovisno o okolnostima. KPJ je u međuratnom periodu o nacionalnom pitanju iskušala gotovo sve pozicije koje su o tom pitanju u jugoslavenskom kontekstu uopće bile moguće. Da rezimiramo samo neke momente u grubim crtama. Od početnoga prihvaćanja jugoslavenskoga nacionalnog unitarizma (1919. – 1921.) i zalaganja za Jugoslaviju kao sovjetsku republiku koja bi bila dio federacije balkansko-podunavskih zemalja (1919. - 1934.), preko priznanja da „srbi“, „slovinci“ i „hrvati“ predstavljaju tri različite nacije (početak dvadesetih), zalaganja za Federativnu radničko-seljačku republiku Jugoslaviju (1924.), otvorenog podržavanja nacionalističkih pokreta (1926. – 1935.), privremenoga povratka jugoslavenskom patriotizmu tijekom perioda narodnoga fronta, ali uz paralelno zaoštravanje hrvatskog pitanja i infiltraciju u buržoaske partije` (1935. – 1939.) do intenzifikacije nacionalističke retorike tijekom rata. Sve što je u nekom trenutku moglo doprinijeti jačanju moći KPJ postalo je 'ispravni marksistički stav', a sve suprotno od toga 'zabluda'.

Nacionalizam i primarna akumulacija

Period takozvanoga revolucionarnog etatizma 1945.-1963.

Nacija je specifična narodna zajednica nastala na osnovi društvene podele rada epohekapitalizma, odnosno na razvojnom nivou proizvodnih snaga kada je kvantitet viška društvenog rada počeo da se pretvara u novi kvalitet društvene integracije na višem stepenu, to jest na kompaktnoj nacionalnoj teritoriji, odnosno u okviru zajedničkog jezika i bliske etničke i kulturne srodnosti uopšte.

Edvard Kardelj, *Razvoj slovenačkog nacionalnog pitanja*, 1939.

Tijekom rata su u okviru pet „nacija“ (Crne Gore, Makedonije, Srbije, Hrvatske i Slovenije) te Bosne i Hercegovine²⁵ formirani glavni štabovi i

25. BiH je prije drugoga svjetskog rata smatrana zajedničkim teritorijem dvije nacije - srba i hrvata, kao i muslimana koji su prije drugog svjetskog rata KPJ smatrala za zasebnu etičku grupaciju bez svojstava nacije. CK SK BiH je u maju 1968.

zemaljska vijeća te zajednička tijela na razini federacije – vrhovni štab, Antifašističko vijeće

godine iznio stav da su se muslimani razvili u naciju što je potvrđeno novim Jugoslavenskim ustavom 1971. godine. Valja naglasiti da su neke republike imale više konstitutivnih naroda, npr. Hrvatska je bila nacionalna država hrvata i srba, a BiH srba, hrvata i muslimana.

narodnog oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ) i druga. Na drugom zasjedanju AVNOJ-a, 1943. godine donesena je državna odluka da se Jugoslavija izgradi na federativnom principu „koji će obezbijediti punu ravnopravnost Srba, Hrvata, Slovenaca, Makedonaca i Crnogoraca, odnosno, naroda Srbije, Hrvatske, Slovenije, Makedonije, Crne Gore i Bosne i Hercegovine”. Nakon toga zasjedanja, nacionalna antifašistička vijeća svih naroda Jugoslavije konstituirala su se u vrhovne organe vlasti u federativnim jedinicama i potvrdila odluke AVNOJ-a čime su postavljeni ustavno-pravni temelji „Jugoslavije kao ravnopravne zajednice jugoslavenskih naroda i narodnosti”.

Prvi ustav Federativne Narodne Republike Jugoslavije (FNRJ)²⁶ donesen 1946. godine potvrdio je odluke drugog zasjedanja AVNOJ-a. Svaka nacija konstituirala se kao politička posebnost izražena u narodnoj republici, uz izuzetak Bosne i Hercegovine (vidi fusnotu 26). Iako u ovom periodu nema mnogo rasprava o nacionalnom pitanju, identiteti političkih i državnih institucija Jugoslavije kakvima ih je koncipirao politički vrh bili su dakle etnički i nacionalno utemeljeni, jer je Jugoslavija bila zemlja južnoslavenskih naroda i nacija, a nacije su se konstituirale u republike. Stoga, iako je bilo popraćeno manjom tendencijom kulturne i jezične homogenizacije nego kod nekih drugih nacionalnih projekata, kao etnički utemeljeno, jugoslavenstvo je također bilo nacionalni projekt s ciljem izgradnje određenoga nacionalnog identiteta. U poslijeratnom periodu, dok je zemlja i dalje bila u opasnosti, jugoslavenstvo je i dalje moglo poslužiti kao temelj eventualnoga otpora. A kada više ne bude potrebno, tu je već spreman sustav nacionalno utemeljenih republika koji na sebe može preuzeti zadatak osiguravanja kontinuiteta reprodukcije države i kapitala.

26. Preimenovana je u Socijalističku Federativnu Republiku Jugoslaviju donošenjem Ustava iz 1963. godine.

Drugo zasjedanje AVNOJ, Jajce, 1943

Radi bolje ilustracije jugoslavenske nacionalne politike, korisno ju je u kratkim crtama usporediti s onom takozvanoga Sovjetskog saveza. Krenimo od sličnosti. U obje zemlje je primijenjen sustav etno-teritorijalnoga federalizma, odnosno „etničke” grupe su teritorijalizirane i institucionalizirane kroz složenu hijerarhiju jedinica s obzirom na razinu državnosti i suverenosti: sovjetske (SSSR) odnosno socijalističke republike (Jugoslavija), autonomne republike (SSSR) i autonomne pokrajine (Jugoslavija), autonomne oblasti i regioni (SSSR, Jugoslavija) i skupine bez vlastitoga teritorija (SSSR i Jugoslavija). U oba su slučaja republike bile osnovne partijske i administrativne jedinice, kao i teritorijalno definirane nacionalne države titularnih nacija, odnosno većinske etničke skupine. Cilj nacionalnih politika bio je spriječiti prevlast dominantne nacije (Rusa i Srba), uz zadovoljavanje „prava” dominantne etničke skupine na nekom teritoriju, odnosno „konstitutivnoga naroda” na samoodređenje. I u SSSRu i u Jugoslaviji je patriotizam bio prihvatljiv izraz privrženosti novom sistemu i oba su sistema u konačnici ojačala vezu etniciteta, države i teritorija te stvorila osnove za nastanak novih nacija.

Za razliku od SSSR-a gdje su sovjetske republike bile nosioci prava na samoodređenje,

Grbovi i zastave FNRJ

jugoslavenski ustav nije specificirao pripada li to pravo republikama ili „nacijama/narodima”. Pitanje osobne nacionalne identifikacije je u sovjetskom savezu bilo rođenjem pripisano obilježje, dok je u Jugoslaviji to bila stvar osobnoga izbora pri popisu stanovništva što je omogućavalo promjenu nacionalne identifikacije, kao i odabiri identiteta „jugoslaven”²⁷. Dok je u SSSR-u postojalo preklapanje sovjetskih i ruskih institucija, odnosno je Ruska Socijalistička Federativna Sovjetska Republika (RSFSR) imala status ostatka teritorija nakon što su druge nacionalne i autonomne republike uzele svoj komad zajedničkog teritorija, u Jugoslaviji je federalizam bio primijenjen i na Srbiju zbog odlučnosti KPJ-a da spriječe da Srbija postane dominantna nacija po uzoru na ruse u SSSR-u. Iz istoga su razloga stvorene dvije autonomne

pokrajine – Kosovo i Metohija, i Vojvodina²⁸. Najzad, u Jugoslaviji je stvorena jedna republika bez jasne titularne nacije - BiH, za što ne postoji analogni primjer u SSSR-u.

Ovaj period, koji završava donošenjem novog ustava 1963. godine, naziva se periodom „revolucionarnog etatizma” i obilježava ga formiranje državno-centralističkog sustava, državno vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju te državno centralističko planiranje proizvodnje i raspodjele, zbog čega država još uvijek ne funkcionira kao federacija. Prema službenim historografskim interpretacijama ovoga perioda iz 1970ih godina, za takvo uređenje postoje dva razloga. Prvi je da se tek uspostavljeno socijalističko uređenje obrani od kontrarevolucionarnih napada. Drugi razlog je nedostatak drugih modela izgradnje socijalizma, osim onog sovjetskog, u izazovnom kontekstu složenih međunarodnih odnosa. Čvrsti državni centra-

27. Suprotno tendenciji službene politike koja u ovom periodu potiče identificiranje kao „jugoslaven_ka” kao izraz privrženosti socijalističkoj Jugoslaviji, što će već od 1960. prestati biti službena politika, ta će identifikacija rasti upravo u tom idućem periodu, dosežući vrhunac u 80im godinama.

28. RSFSR je također imala u sebi autonomne republike, ali one nisu imale istu simboličku težinu kao Kosmet i Vojvodina za Srbiju.

Jugoslavija 1945-1992

listićki sistem bio je za KPJ jedina mogućnost opstanka države u tom trenutku. U skladu s tim, ideja o odumiranju države koja je na Trećem kongresu Narodnog fronta Jugoslavije 1949. bila postavljena kao jedna od centralnih koncepcija jugoslavenskog socijalizma, spominjala se samo na unutarstranačkim skupovima te nije imala utjecaja na političke odluke.

Nacionalizacija je u Jugoslaviji izvršena u nekoliko faza nakon 1946. godine te je kao i u drugim socijalističkim državama predstavljala materijalnu osnovu moći sloja profesionalnih upravljača. Kako bi taj sloj izvršio svoju političku sudbinu koju je u zemljama razvijenoga kapitalizma već bila izvršila buržoazija, on je svojim glavnim ciljem morao učiniti industrijalizaciju i ekonomski progres. Budući da je teritorij Jugoslavije bio industrijski nerazvijen,

a većina populacije seljaštvo, historijska uloga novih država-nacija bila je da osiguraju i učvrste pravno-institucionalni i ideološki okvir za daljnji razvoj kapitalističkoga robno-proizvodnog sistema. Seljaštvo je moralo biti razvlašteno i proletarizirano kako bi moglo biti uključeno u novi ekonomski sistem. A da bi se stanovništvo moglo legitimno koristiti kao resurs u skladu s novom ideologijom, ono se moralo smatrati konstitutivnim narodom ili nacijom. Za pripadnike nacije oslobođene od vanjskoga okupatora, rad više nije teret i eksploatacija već nacionalna obaveza koja se ispunjava s radošću. Već 1937. godine u proglasu Komunističke partije Hrvatske²⁹, vidimo kako KP gleda na radništvo kao na

29. Vidi Proglas komunističke stranke Hrvatske, u: Nacionalno pitanje u djelima klasika marksizma i u dokumentima i praksi KPJ/SKJ, Zagreb: Udžbenici i priručnici politologija 5, 1978.

resurs: „Svima kleveticima koji kleveću Komunističku stranku zbog nehaja za svoju zemlju i svoj narod, mi komunisti dovikujemo: Mi, komunisti, volimo svoju domovinu i svoj narod!”, „... potrebno je da hrvatski radnici, organizirani u tim organizacijama, vode zajednički borbu protiv zajedničkih neprijatelja – hrvatskih i tuđih kapitalista, - koji najbezdušnije izrabljuju i uništavaju dragocjeni narodni kapital – hrvatsko radništvo.” Nacionalizam kao dio diskursa KP-a nije imao samo ulogu mobilizacije naroda protiv vanjskog okupatora tijekom rata, već i ulogu aktivnoga postojevčivanja ljudi s rintanjem za državu nakon rata. Zadaća nacionalnih entiteta i institucija nije bila kultiviranje jezika, kulture i običaja, već razvoj ekonomije, pretvaranje seljaštva u radništvo i vojsku, a sitno-buržujskih pogona u velika kapitalistička poduzeća.

U poslijeratnom periodu pretvaranje seljaštva u radništvo još nije bila potpuno izvršeno, a postojala je potreba za akumulacijom početnoga kapitala kako bi sustav robne proizvodnje dobio novi zamah. Kao i u slučaju drugih zemalja bez vanjskih kolonija, primarna akumulacija mogla je biti izvršena putem eksproprijacije seljaštva, i to najbolje onih seljaka koji još nisu imali status nacije. Najveći pritisak na seljaštvo vršio se u razdoblju od 1946. do 1953. godine, a podrazumijevao je prisilni otkup poljoprivrednih proizvoda i kolektivizaciju koja je provođenja po uzoru na onu u takozvanom Sovjetskom savezu. Količina određenih poljoprivrednih proizvoda koje je seljaštvo moralo prodati državi nerijetko je bila veća od prosječne količine proizvoda proizvedene u toj godini, što je dovelo do nekoliko seljačkih pobuna. Jedna od takvih pobuna bio je oružani ustanak seljaka iz Cazinske krajine u Bosni i Korduna u Hrvatskoj koji je izbio 6. maja 1950. godine. Velika većina pobunjenika iz bosanskoga dijela bili su Bošnjaci. Mnogi ljudi još nisu bili obnovili svoje kuće nakon rata, nisu mogli prehraniti svoje obitelji, a ispunjavanje ionako nerealnih obaveza

prema državi te je godine bilo dodatno otežano velikom sušom. Stoga ih je država brutalno pritiskala policijskim nasiljem, konfiskacijom imovine i mobilizacijom na prisilan rad u šumama, gradilištima i tvornicama. Tijekom ustanka, seljaštvo je zapalilo nekoliko arhiva lokalnih vlasti, razoružalo nekoliko policajaca, rušilo telegrafске stubove, konfisciralo nekoliko zadružnih skladišta i zarobilo nekoliko političkih funkcionera. Država je ustanak brzo ugušila poslavši na pobunjeno seljaštvo nekoliko stotina vojnika. Uhapšeno je više od sedamsto ljudi, petnaestak ih je ubijeno prilikom hvatanja, osamnaest ih je osuđeno na smrt, 275 osoba je osuđeno na velike zatvorske kazne uključujući i doživotne, a od posljedica teških radova u zeničkom rudniku umrlo je više osuđenika, neki su izvršili samoubojstvo. Između 70 i 100 obitelji bošnjačkih ustanika prisilno je preseljeno u Srbac stočnim vagonima bez vode i hrane. U Srbcu su se stariji prognanici bavili prošnjom, a djeca su čuvala stoku bogatijim mještanima.

Godine 1939. u svojoj knjizi *Razvoj slovenačkog nacionalnog pitanja*, Edvard Kardelj, od ožujka 1945. potpredsjednik Savezne vlade a zatim i ministar vanjskih poslova, naciju definira na sljedeći način: „Nacija je specifična narodna zajednica nastala na osnovi društvene podele rada epohe kapitalizma, odnosno na razvojnom nivou proizvodnih snaga kada je kvantitet viška društvenog rada počeo da se pretvara u novi kvalitet društvene integracije na višem stepenu, to jest na kompaktnoj nacionalnoj teritoriji, odnosno u okviru zajedničkog jezika i bliske etničke i kulturne srodnosti uopšte.”³⁰. Valja ipak reći da su mnogi elementi robno-proizvodne podjele rada omogućeni tek zahvaljujući naciji-državi, njezinom pravnom okviru i vojsci. U tome je socijalistička Jugoslavija bila znatno uspješnija od prethodnih

30. U drugom dopunjenom izdanju iz 1957., Kardelj kritizira Staljina i nasuprot njemu tvrdi kako nacionalno pitanje nije samo pitanje seljaštva nego cijelog društva - gradske sitne i srednje buržoazije podčinjene nacije te inteligencije koje obje igraju ulogu u narodnooslobodilačkim pokretima.

država. KP je svojom nacionalno-oslobodilačkom retorikom tijekom rata, svojim nacionalno i etnički baziranim republičkim sistemom i institucijama, svojom vojskom te kasnije sistemom radničkoga samoupravljanja na ovim postigla do tada neviđenu razinu i, kako bi rekao Kardelj, „kvalitet društvene integracije”.

Kapitalistički sustav društvene regulacije efikasan je samo ako je svaki segment društva njemu podređen i od njega ovisan. Dakle, nakon što su uspostavljene nacije-države, primarna akumulacija nakon rata u Jugoslaviji odvijala se u neko-

liko usporednih procesa: 1) eksproprijacija seljaštva; 2) pripitomljavanje i koncentracija radništva putem udarničkoga rada, uvođenja sve većeg broja radnika u tvornički rad i urbanizaciju, 3) uspostavljanje državnoga vlasničkog monopola. U svim je tim procesima etnički baziran jugoslavenski nacionalizam igrao bitnu ulogu u poistovjećivanju populacije s novim režimom rada i državne vlasti. Privremeni centralni državni monopol kao jedan od načina osiguravanja kontinuiteta države i kapitalističke proizvodnje u idućoj će fazi biti zamijenjen sasvim drugačijim metodama.

Nacionalizam i dominacija države nad društvom

period takozvanoga socijalističkog samoupravljanja od 1963. nadalje

U socijalističkim samoupravnim odnosima interesi radničke klase, koja se izborila za položaj vladajuće klase u naciji, postaju interesi nacije, a interesi nacije postaju interesi klase.

Tito, referat
X. kongres SKJ

Na VIII. kongresu Saveza komunista 1964. godine³¹, nacionalno pitanje stavljeno je na dnevni red zbog borbe između republika oko distribucije centraliziranoga nacionalnog dohotka, krize proizvodnje i drugih problema koje je navodno stvorio centralistički državni sistem. Nasljeđe revolucionarnoga etatizma od jednom je trebalo likvidirati, pa se iste godine pristupa prirednoj reformi koja će omogućiti „slobodnije društveno-ekonomske odnose” i djelovanje „objektivnih ekonomskih zakonitosti”. Na istom kongresu uz Titovo je ime na glasačkom listiću po prvi put pisalo Hrvat, a ne Jugoslaven.

Godinu dana ranije novi je ustav potvrdio radničko samoupravljanje kao temelj društvenoga uređenja i, u načelu, stvorio pravne pretpostav-

31. 1952. godine, Komunistička partija Jugoslavije mijenja ime u Savez komunista Jugoslavije.

ke za njegov daljnji razvoj. Uvođenje samoupravljanja započelo je još početkom 1950ih godina te je ono dva puta reformirano – 1960ih i 1970ih – u smjeru sve veće slobode tržišta.

Ključna osoba u kreiranju nove ekonomske politike bio je Boris Kidrič, dugogodišnji čelnik Komunističke partije Slovenije. Kidrič je vjerovao da se jugoslavenska alternativa sovjetskoj „socijalističkoj prvobitnoj akumulaciji” nalazi u „socijalističkoj robnoj proizvodnji” koja je nužna u prelaznom periodu od kapitalizma prema komunizmu. Nužnost ovakvoga modela, za njega, proizlazi iz neuspjeha SSSR-a – etatistički socijalizam neizbježno dovodi do jačanja birokracije, gušenja socijalističke demokracije te, konačno, do pretvaranja državnog socijalizma u državni kapitalizam. A kako bi se spriječio daljnji razvoj kapitalizma, orema Kidriču, potrebno

je društvo organizirati prema zakonu vrijednosti, iako taj zakon predstavlja samu suštinu kapitalističkoga načina proizvodnje i društvene regulacije. Već je na plenumu centralnog komiteta KPJ u siječnju 1949. Kidrič istaknuo kako centralizirana kontrola nad distribucijom ugrožava slobodno funkcioniranje ekonomskih zakona koji su glavni poticaj proizvodnje. Na šestom kongresu KPJ 1952. Kidrič insistira na tom pristupu: „...novi ekonomski sistem mora biti baziran na objektivnim ekonomskim zakonima i u najvećoj mogućoj mjeri izbjeći administrativno gušenje tih zakona“. Ne bi li se osigurao rast, kvaliteta i raznolikost materijalnih dobara te normalizacija uvjeta života, potrebno je podignuti proizvodnost rada, odnosno uvesti radno-intenzivne inovacije u proizvodnju.

Boris Kidrič

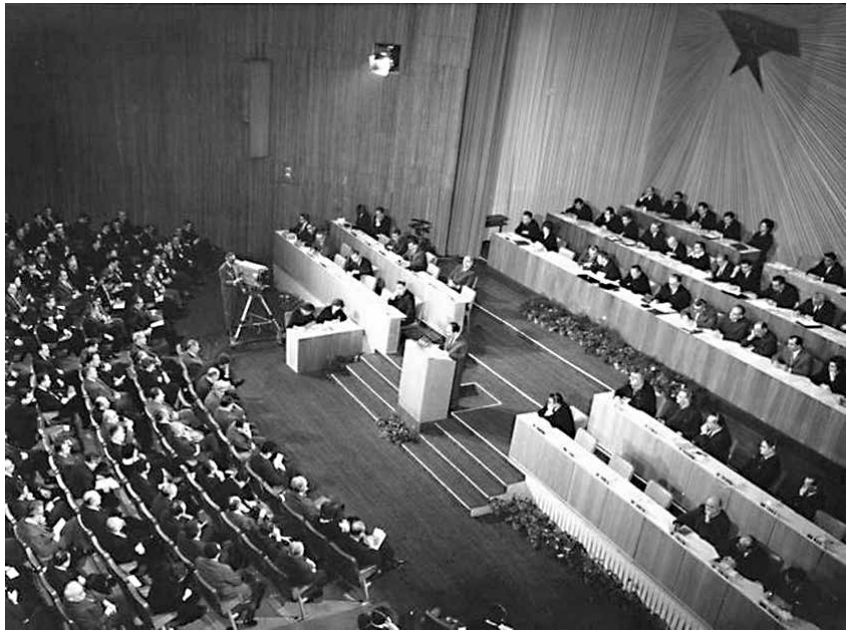
SKJ se našao pred problemom: kako natjerati radništvo na više rada, a istovremeno ostati unutar socijalističkih ideoloških okvira. Zanimarena tijekom prethodnog perioda, ideja o odumiranju države sada je uzdignuta na nivo vladajuće doktrine. Osim što je poslužila partijskom dokazivanju prednosti socijalističke demokracije i nesocijalističkoga karaktera SSSR-a, ona je omogućila ideološku legitimaciju institucionalnih promjena u smjeru jačanja uloge tržišta, a institucionalizirana je prvenstveno putem koncepta radničkoga samoupravljanja. Samoupravljanje, uvedeno odozgo, a ne kao rezultat radničke borbe, kao koncept je omogućilo niz

stvari. Kako je prihod nekoga radnog kolektiva sada ovisio o njihovom uspjehu na tržištu, svatko je individualno bio motiviran vlastitim preživljavanjem da radi što više. Na taj je način povećana produktivnost te su stvoreni socio-ekonomski uvjeti za daljnju industrijalizaciju. Istovremeno, ideološki koncepti odumiranja države i radničkoga samoupravljanja u konačnici su osigurali preživljavanje trenutne vlasti, a u širem smislu, kako ćemo vidjeti, i države. Radništvo je prisiljeno na više rada, osiguran je legitimitet države, pa je ona i dalje mogla mirno skrbiti o očuvanju kontinuiteta „objektivnih ekonomskih zakonitosti“, odnosno kapitala.

Prema Laslu Sekelju, samoupravljanje je od početka bilo zamišljeno isključivo kao model administrativne decentralizacije, te je, prema njemu, jedini stvarni rezultat samoupravljanja bilo pomicanje težišta moći sa federacije na republike. U usporedbi s periodom „revolucionarnoga etatizma“, država je i dalje vršila svoju redistributivnu funkciju, samo putem nešto drugačijih institucionalnih metoda.

Ideja bratstva i jedinstva koja je bila dominantna u prethodnom periodu, postepeno je napušтана kako bi ranih šezdesetih bila zamijenjena konceptom socijalističkoga jugoslavenstva, zatim ranih sedamdesetih konceptom zajedništva jugoslavenskih naroda i narodnosti. Od Osmog do Desetog kongresa, paralelno s naglašavanjem važnosti tržišne samostalnosti radnih kolektiva, konzistentno se donose promjene u smjeru jačanja moći i proširivanja ovlasti republika i pokrajina, a koje su opravdavane nužnošću afirmacije nacija u samoupravljanju.

Prve naznake napuštanja jugoslavenstva pojavljuju se već na spomenutom VIII. kongresu Saveza Komunističke partije, a Tito se prvi put potpisuje kao Hrvat. Na istom kongresu, najviša partijska ru-

VIII Kongres SKJ,
Beograd, 1964

kovodstva republika (na IX. kongresu i pokrajina) dobivaju pravo da samostalno kreiraju vlastitu politiku. Prema Rezoluciji kongresa, kao i prema Kardeljevom i Titovom referatu, osnovni momenti reforme privrednog sustava su: deetatizacija sredstava i odlučivanja na svim nivoima društveno-političkih zajednica, ukidanje svih centralnih fondova namijenjenim privrednim investicijama; samostalnost radnih kolektiva u odlučivanju o cjelokupnoj proširenoj reprodukciji; radne organizacije i njihovi interesi kao nosioci integracionih procesa; slobodno djelovanje ekonomskih zakonitosti robne proizvodnje, itd. Prema Titovom referatu, „Jugoslavenska socijalistička integracija je novi tip društvene zajednice, u kojoj sve nacionalnosti nalaze zajedničke interese“, „međunacionalni ekonomski odnosi moraju biti postavljeni tako da se obezbijedi sve punije osposobljavanje cijele društvene zajednice i svih njenih nacionalnih dijelova“. U svom referatu, Kardelj pak razvija tezu o nacionalnoj ekonomskoj samostalnosti i nacionalnim državama socijalističkog karaktera: „Polazna tačka međunacionalnih ekonomskih odnosa svakako je ona ekonomska samostalnost svakog naroda

koja mu obezbeđuje samostalnost u radu i raspolaganju plodovima rada, odnosno u izgradnji materijalne baze sopstvene kulture i civilizacije.“ Dok je smatrao da država historijski odumire i da će je zamijeniti asocijacija slobodnih proizvođača, Kardelj je istovremeno insistirao da nacije prirodno tendiraju svojim državama, pa prema tome da Jugoslavija ima historijskoga smisla samo ako svim jugoslavenskim „dovršenim“ nacijama omogućiti ostvarivanje toga cilja. Ostali izlagači na kongresu također su naglašavali veću važnost republika. Primjerice Veljko Vlahović, jedan od tri sekretara u Izvršnom komitetu, kazao je kako „naš razvoj, čiji je izraz novi Ustav, afirmiše naciju u samoupravljanju“, a uz to je u svom izlaganju upotrijebio pojam socijalističke robne proizvodnje.

Nakon Brionskog plenuma, odnosno Četvrte plenarne sjednice Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije (CK SKJ) 1966. godine, pravo postavljanja viših i srednjih rukovodilaca prešlo je s organizacionoga sekretara CK SKJ na republičke kadrovske komisije što je dodatno ojačalo moć republičkih organa.

Godine 1968. dogodile su se do tada u Jugoslaviji najmasovnije i najartikuliranije studentske pobune. Započete zbog loših uvjeta života studenata, ubrzo su prerasle u demonstracije protiv klasnoga društva i vladajuće birokratske klase koja je tada proglašena „crvenom buržoazijom”. Način na koji će SKJ reagirati na studentske nemire potvrdio je dotadašnje nacionalističke politike i dodatno zacementirao put kojim će SKJ krenuti. Nacionalizam postaje sredstvo političke manipulacije i preusmjerenja sukoba koji su se događali na drugim linijama, primjerice na klasnoj liniji. Dok su se demonstracije odvijale u Zagrebu, Beogradu, Prištini i drugim gradovima, samo je u Prištini na demonstrante uz policiju izvedena i vojska. S druge strane, u Zagrebu je štab za suzbijanje studentskoga pokreta bio sačinjen od onih koji će ubrzo postati ideolozima hrvatskoga nacionalizma, a k tome su ovlaštteni članovi SKJ na zborovima studenata govorili „da su u Beogradu četnici preuzeli vlast”. Nacionalizam sve više postaje nova legitimirajuća osnova SKJ.

Na Devetom kongresu SKJ, 1969. godine, otvoreno se naglašava nacionalna samostalnost kao konstitutivni princip jugoslavenskog socijalizma. Osim termina nacionalna samostalnost, upotrebljava se i termin nacionalni suverenitet. Ovo su bili opći partijski stavovi o nacionalnoj samostalnosti izneseni na kongresu: da se „stvarna sloboda, suverenost i ravnopravnost nacija temelje na društvenom i ekonomskom položaju radnog čovjeka. I obrnuto, društveni položaj radnog čovjeka ne može dobiti socijalističku sadržinu bez ostvarivanja slobode, suvereniteta nacija”; da se „samo kao vodeća snaga svoje nacije, odnosno svoje republike, radnička klasa može potvrditi kao vodeća snaga socijalističkog društvenog kretanja u celom društvu”, i da u „današnjim materijalnim i društvenim okolnostima nije moguće potpuno prevazići protivrečnosti nacionalnih interesa u

ekonomskim odnosima”. Dakle, službena politika SKJ-a podrazumijevala je daljnju heterogenizaciju radništva prema nacionalnoj osnovi, uz homogenizaciju unutar granica republika. Prema SKJ, proturječnosti nacionalnih interesa osnovne su društvene proturječnosti, a radnička klasa jedne republike ima više zajedničkoga s centrima moći republike kojoj pripada nego s radničkom klasom drugih republika. Na istom je kongresu Predsjednik SKJ nemire na Kosovu označio kao nacionalističku i iredentističku diverziju.

Istovremeno s naglašavanjem važnosti nacije i jačanjem nacionalnih ekonomija, tijekom osmog, devetog i desetog kongresa, SKJ nominalno kritizira nacionalizam, unitaristički i partikularistički. Problem unitarističkoga nacionalizma jest što u ime „apstraktnog internacionalizma” zanemaruje nacionalno pitanje, a problem partikularističkoga što u ime jedne nacije zanemaruje nacionalna pitanja drugih nacija. Vidimo da kritike obje vrste nacionalizma ne dolaze iz kritike nacionalizma kao takvog, već su same ukorijene u nacionalističkim idejama. U suštini, nacionalizam jest zanemarivanje nacionalizma³². Više nego ikad, naglašava se da komunisti moraju prije svega napadati nacionalizam svojega naroda, a tek onda ostalih. Partikularistički nacionalizam se u diskursu uglavnom vezuje uz sloveniju, makedoniju i posebno hrvatsku za koju se koristi izražajna formulacija separatističkoga nacionalizma. Preciznijih objašnjenja tog nacionalizma nije bilo, osim ideje da je povezan s liberalizmom i tehnokratizmom te da predstavlja političku platformu raznih protivnika socijalizma.

32. Primjer takva stava iznose Šušar, Dujić i Mimica u „Odnos klasnog i nacionalnog u suvremenom socijalizmu”; u: *Klasno i nacionalno u suvremenom socijalizmu*, Zagreb 1970: „Nacionalizam je teorija i praksa suprotstavljanja klasnog interesa nacionalnom, njihovog razdvajanja i međusobnog poništavanja.”

Savka Dabčević-Kučar,
Zagreb, 1971

Između Devetoga i Desetoga (1974.) kongresa, princip je nacionalnoga, republičkoga i pokrajinskoga suvereniteta neprestano normativno i institucionalno jačao s paralelnim sužavanjem nadležnosti federacije. K tome, SKJ neprestano učvršćuje svoju moć nad društvom dajući niz ekonomskih privilegija ključnim slojevima društva na republičkoj, pokrajinskoj i lokalnoj razini. Najvažnije promjene na tom području donijeli su ustavni amandmani doneseni 1972. godine koji su predstavljali prvu fazu ustavnih promjena ugrađenih u novi ustav iz 1974. godine. Amandmanima je načelno otvoren prostor da republičkim ustavima svaka republika definira svoju političku organizaciju. Također, amandmani postaju političkom osnovom sve agresivnijega nacionalizma SKH u SR Hrvatskoj. Pišući o pojavi takozvanoga hrvatskog proljeća, odnosno tzv. masovnoga pokreta (MASPOK, 1967. - 1971.), historičari iz perioda Jugoslavije često će reći da su „nacionalisti” (nacionalisti pod navodnicima se odnosi na vanpartijske nacionaliste, jer se u literaturi taj pojam koristi na neodređeni način, vjerojatno kako bi se prikrla činjenica da je i vodstvo i članstvo SKJ bilo nacionalističko) i ustaška emigracija koristili taktiku oslanjanja na nacionalne komuniste, preuzimajući diskurs

Saveza komunista kojemu su onda davali svoje naglaske i usmjerenja radi širenja zabluda i okretanja diskursa u vlastitu korist. Međutim, isto se može reći i za SKJ koji već neko vrijeme koristi nacionalistički diskurs u svrhu jačanja svoje moći nad društvom i skretanja pažnje s drugih društvenih podjela. K tome, indikativno je da je ustaškoj emigraciji i „nacionalistima” bilo tako jednostavno osloniti se na diskurs SKJ. Konačno, vođe MASPOK-a bili su članovi SKH, Savka Dabčević-Kučar i Miko Tripalo, a ne neki neodređeni „nacionalisti”.

Miko Tripalo, Drniš, 1971

Paralelno s osudama nacionalizma koje su iznosili Centralni komitet na 10. sjednici i Izvršni komitet u nekoliko navrata, neki članovi SKH 1970. i 1971. otvoreno govore kako su napadi na nacionaliste napadi na sam CK SKH, kritizirajući nedovoljno nacionalističke članove SKH. Pitanje hrvatskih nacionalnih interesa postaje mejnstrim te se oni koji ih zagovaraju u partiji smatraju „progresivnima”. Sastanak Izvršnog komiteta SKH s Titom³³ 4.7. 1971. trebao je imati funkciju primirivanja više nacionalističkoga dijela SKH. Međutim, oni su nastavili sa savezništva s nacionalistima izvan SKH te su, k tome, imali ambiciju da upravo SKH, odnosno njezina „progresivna jezgra” bude na čelu MASPOK-a. Nije bilo riječ o nekoliko marginalnih članova SKH, već o osobama iz samog vrha. Zahtjevi MASPOK-a kretali su se od smanjenja udjela profita stvorenoga u SR Hrvatskoj koji se šalje u centar federacije, preko suprotstavljanja većoj zastupljenosti ljudi kojima je pripisana srpska nacionalnost u politici, vojsci i tajnim službama, do promicanja ideje kako je hrvatska varijanta jezika posebna u odnosu na srpsko-hrvatski jezik. Funkcioneri SKH i „nacionalisti” govorili su istim jezikom: i jedni i drugi naglašavali su nužnost nacionalne države i tezu o opljačkanosti Hrvatske. Gledajući u kojem smjeru idu stvari, mnogi „umjereniji” članovi SKH počeli su prihvaćati nacionalističke argumente iz oportunizma. Na studentskim prosvjedima koji su izražavali podršku nacionalističkoj politici SKH mogle su se čuti parole poput „Hrvatske banke moraju zadržati svoja sredstva u svojim trezorima” i „Živjelo bratstvo”, bez jedinstva. Unutar partije, te unutar nekih institucija i radnih organizacija od strateškog značenja, počinju se vršiti pritisci na one koji se ne priklanjaju MASPOK-u koji sada već zahtjeva nacionalnu valutu, nacionalnu armiju i teritorijalna proširenja. Na-

33. Kad je Tito bio prisiljen kritizirati MASPOK, više je nego ikad ranije isticao da je Hrvat. Navodno se u MASPOK-u pjevala pjesmica „Druže Tito / ljubim te u čelo / daj obuci / ustaško odijelo.”

cionalisti izvan SKH stvaraju svoje organizacije u radnim kolektivima te donose kadrovske promjene po nacionalnosti u ime „pomlađivanja” i „stručnosti”, što podržavaju neki iz vrha SKH, predstavničkih tijela i organa vlasti, kao i neki od poslanika u Saveznoj skupštini (npr. Marko Veselica, Jure Sarić). Konačno, neki od zahtjeva hrvatskoga MASPOK-a bit će prihvaćeni kao službena politika važeća za sve republike i integrirani u ustav 1974. godine. Za usporedbu, kad će 1981. godine izbiti nemiri na Kosovu, na demonstrante će biti poslana vojska s tenkovima, a bit će i ubijenih, iako će njihovi zahtjevi biti daleko skromniji od zahtjeva MASPOK-a. Naime, tražit će status republike, ustav umjesto statuta, posebne državne praznike i zastavu.³⁴ Kosovski albanci nisu bili priznati kao nacija već kao narodnost, a čini se da su neki nacionalizmi smatrani opasnijima od drugih. Opasniji su očito bili nacionalizmi „nedovršeni” nacija, iako su kriteriji da bi neka nacija bila priznata kao „dovršena” bili potpuno arbitrarni, odnosno vodili su se liberalnom logikom da su dovršene nacije one čiji politički „predstavници” imaju veći pristup moći.

Na Desetom kongresu 1974. Tito izjavljuje: „U socijalističkim samoupravnim odnosima interesi radničke klase, koja se izborila za položaj vladajuće klase u naciji, postaju interesi nacije, a interesi nacije postaju interesi klase” (referat, X kongres SKJ, „Komunist” Beograd 1974, str 47). Iste godine donijet je novi federativni ustav, ustavi republika i po prvi put ustavi autonomnih pokrajina. Državni suverenitet dobivaju republike, a politički legitimitet nacije, odnosno, konstitutivni narodi. Jugoslavenski narod i jugoslavenski identitet ne postoje više u političkom smislu. K tome, ustavom je potvrđeno ko-

34. Dodjeljivanje ili ne dodjeljivanje određenih prava pojedinih grupa često se opravdavallo opsegom sudjelovanja te grupe u ratu. Primjerice, jedan od glavnih argumenata protiv stvaranja Republike Kosovo 1945. bilo je slabo sudjelovanje kosovskih Albanaca u partizanima.

X Kogres SKJ, Beograd, 1974

rištenje termina „radni ljudi” umjesto radničke klase, te su normativno izjednačeni svi pripadnici jedne nacije, odnosno administrativno-političkih entiteta (republika, pokrajina, općina, mjesnih zajednica).

Ovaj ustavni koncept, koji se ponekad naziva „četvrtom Jugoslavijom”, uglavnom je pripisivan Edvardu Kardelju. Unatoč tome što SKJ nije bila potpuno jedinstvena po tom pitanju³⁵, Kardeljev koncept je u konačnici ipak bio dominantan. Naime, on je dosljedno zagovarao tezu da komunisti moraju ovladati nacijom kojoj pripadaju, te da država mora biti, prema Staljinovoj formulaciji, „socijalistička po sadržaju, nacionalna po formi”. Njegov se koncept jugoslavije bazirao na ideji tzv. „odumiranja države”, dok je

35. Od osmoga kongresa, zatim intenzivno tijekom ustavne debate pa sve do raskola SKJ u januaru 1990., vodit će se rasprave između podržavatelja Kardeljeva koncepta i zagovornika prethodnog koncepta socijalističkog jugoslavenstva. Ipak, pitanje je koliko su ta dva koncepta suštinski različita s obzirom da se oba temelje na uspostavljanju i jačanju etnički definiranih nacionalnih država.

istovremeno naglašavo važnost republika kao država u kojima nacije ostvaruju svoju suverenost. Taj je paradoks Kardelj nastojao prikriti neprestanim nominalnim napadanjem etatizma i birokratizma. Dapače, kritike etatizma i birokratije nužan su refren gotovo svakoga teksta iz kasnih šezdesetih i sedamdesetih godina.

Kako je točno bilo zamišljeno odumiranje države? Prema Kardelju, državu su trebali zamijeniti bezbrojne osnovne organizacije udruženoga rada (OOUR), samoupravne interesne zajednice (SIZ), društveno-političke organizacije, institucije općenarodne obrane i brojne druge organizacije. OOUR-ovi su trebali predstavljati demokratizaciju društva na razini same proizvodnje te je putem njih radništvo trebalo upravljati vlastitim radom i cjelokupnom društvenom reprodukcijom. Međutim, u kombinaciji s tržištem i nacionalnim republikama, sve čemu su doprinijeli bila je ekstremna atomizacija, jačanje dominacije države nad društvom i nacionalnim podjelama među radništvom. Svakom

Edvard Kardelj

Jugoslovensko vođstvo: Kardelj, Ranković, Tito

OOUR-u drugi OOUR-ovi predstavljaju konkurenciju, republičke ekonomije postaju nacionalnim ekonomijama, te je horizontalno povezivanje radništva preko granica republika izrazito otežano. Već od 1965., republike su imale autonomne bankarske sustave, s time da je opstao jedinstven porezni sustav. Krajem 1976. godine, 2.892 radnih organizacija (RO) imale su 15.302 OOUR-a, od toga je sjedište OOUR-a samo u 2,1% slučajeva bilo u drugoj republici od središta radne organizacije, a 1981. 4.541 RO s 21.488 OOUR-a u drugoj republici sjedište je imalo još manje, svega 1,5% OOUR-a. Godine 1976. u Jugoslaviji je bilo 123 SOUR-a (Složene organizacije udruženog rada) s 887 RO-a od kojih su samo dvije imale sjedište izvan matične republike SOUR-a. Krajem 1980. godine bilo je 364 SOUR-a s 2.807 RO-a od čega je samo 45 ili 1,6% imalo sjedište u drugoj republici (Korošić, 1988.) Od 1970., kada je započela inflacija, trgovina među republikama pala je na 20% u usporedbi s ukupnom ekonomskom aktivnošću.

OOURizacija ne samo da je fragmentirala radničku klasu prema nacionalnoj osnovi, već je, suprotno Kardeljevoj intenciji, stvorila ogromnu

državnu birokratsku strukturu koja je neprestano rasla u veličini i kompleksnosti. Godinu dana nakon donošenja Zakona o udruženom radu (1980.), u Jugoslaviji je bilo 94.415 OOUR-a. Radi ilustracije složenosti strukture, spomenimo primjer pošte, telefona i telegrafa (PTT). PTT je sadržavao ne manje od 291 OOUR-a, dvije radne organizacije bez OOUR-a, 26 radnih organizacija s OOUR-ima, četiri radne zajednice koje su imale OOUR-e i 22 druge radne zajednice. Čak je i kontrola zračnog prometa na saveznoj razini bila organizirana u 52 različite jedinice, od kojih su 21 bile OOUR-i. Ovaj sustav zaista jest postigao da više radništva sudjeluje u raznim upravnim tijelima svojih OOUR-ova i SOUR-ovima. Međutim, daleko od toga da je radništvo upravljalo tvornicama i cjelokupnim procesom društvene reprodukcije, ono je sudjelovalo u odlučivanju samo u svojoj maloj jedinici, bez ikakvoga realnog utjecaja na ono što se događa izvan nje.

Kongres samoupravljača jugoslavije je u ovom periodu sazvan samo dva puta – 1971. i 1981. godine. Ideja da se formira Vijeće udruženoga rada u Saveznoj skupštini, kao što je bio slučaj

u republičkim i pokrajinskim, nije bila podržana od strane većine te je napadnuta kao unitaristička. S obzirom da jugoslavenska, odnosno nadnacionalna radnička klasa ne postoji, nema potrebe za postojanjem jugoslavenskog skupštinskoga vijeća. Iako je Tito do smrti govorio o ujedinjenoj radničkoj klasi, političari koji su zapravo imali utjecaja na konkretne politike, poput Kardelja i Vladimira Bakarića, zastupali su ideju o nacionalnim radničkim klasama, odnosno o radničkim klasama dovršenih nacija.

U literaturi iz 1970ih godina jačanje nacionalizma od druge polovice 1960ih na dalje pripisuje se etatizmu, birokratizaciji i tehnokraciji. Odnosno, težnji birokratskih, republičkih i tehnokratskih slojeva da ojačaju svoju vlast i moć u ime čuvanja interesa svoje nacije, a na štetu samoupravljanja. Nacionalizam je također pripisivan ekonomskim nejednakostima među republikama, borbama republičkih buržoazija i interesima republičkih lidera. Međutim, kao što je evidentno iz rasprava i zaključaka kongresa SKJ, kao i politika koje je donosio, sam je SKJ tim slojevima dao moć i sistemski je učvršćivao. Kako iznosi Jelka Kljajić-Imširović, aktivna u radikalnoj struji studentskoga šezdesetosmaškoga pokreta, „neke kritikovane konkretnije manifestacije nacionalizma nisu – više je nego očigledno – rezultat delovanja antipartijskih nacionalističkih snaga, već logične konzevence određenih sistemskih načela oficijelne partijske politike” (Kljajić-Imširović, 221). „Ideološko i normativno-institucionalno podredjivanje klasnih i socijalnih interesa nacionalnim, u ime njihovog jedinstva u okvirima „nacionalne samostalnosti” (VIII kongres), a pogotovo u okvirima „nacionalne suverenosti” (IX kongres), sputavalo je i ograničavalo integrativne procese unutar jugoslavenskoga društva, doprinosilo antagonizovanju u suštini identičnih klasno-socijalnih interesa na nacionalnoj osnovi, a time i otežavanju ili blokiranju mogućnosti konsti-

tuisanja autonomnog samoupravnog pokreta i autentične klasne i socijalne svesti” (Kljajić-Imširović, 242).

U tekstu „Odnos klasnog i nacionalnog u suvremenom socijalizmu”, (u istoimenom zborniku iz 1970.) Stipe Šušvar, Andrija Dujčić i Vatroslav Mimica su napisali:

„Nacija se formirala i egzistira kao oblik organiziranja klasne podijele društva, koji je „najprirodniji”, pa prema tome i najprogresivniji, na određenom stupnju razvitka ljudskih proizvodnih snaga. ... Da bi naciju povela u pravcu socijalizma i predvodila socijalističku praksu, ona [radnička klasa] se mora što više identificirati sa samom nacijom i iz same nacije isključiti eksploatorske klase i slojeve. Radnička klasa nije, dakle, ni nadnacionalna ni antinacionalna ni anacionalna. Sve dok ona postoji kao klasa i sve dok nacija postoji, radnička klasa se bori za ulogu vodeće klase vlastite nacije. Interesi radničke klase i interesi nacije koju ona vodi nužno su podudarni. U tim okolnostima, narušavanjem nacionalnih interesa ugroženi su klasni interesi, kao i obrnuto. U narodnooslobodilačkim borbama najreljefnije se ogleda bitna povezanost nacionalnog i klasnog interesa, njihova osnovna istovetnost u borbi za progres.”

U istome zborniku, Šefko Međedović kaže:

„Nacija, kao društvena grupacija, kao određeni oblik društvenog života rezultat je društvene podjele rada koju razvija kapitalistički način proizvodnje (i koji je sam rezultat te podjele rada); Stoga nacija predstavlja „krajnju tačku” ovog društva – dovršeno kapitalističko društvo. U tom smislu, tj. kao društveni istorijski oblik društvene zajednice (zajednice društvenog života) ona sačinjava viši istorijski oblik udruživanja ljudi u druš-

tvu, oblik podruštvljenja procesa proizvodnje i društvenog života. Nacionalna konstitucija izražava i predstavlja društveni proces ukidanja feudalnih, srednjovjekovnih, patrijarhalnih oblika društvenog života...”

Progres o kojemu govore Šuvar, Međedović i drugi isključivo je kapitalistička buržujaska preokupacija tipična za jugoslavenske ideologe i teoretičare. Da bi se ostvario progres, cjelokupno društvo mora biti usisano u proizvodnju, državu i naciju. Ništa ne može ostati izvan toga odnosa, a to se postiže putem takozvanoga podruštvljenja. Zahvaljujući jugoslavenskom socijalističkom samoupravljanju i njegovoj sveprisutnoj razgranatoj arhitekturi osnovnih organizacija udruženoga rada (OOUR), kapital

je najzad trijumfirao na ovim prostorima: apstraktni rad je donekle racionaliziran i humaniziran te je kao društveni odnos generaliziran na veći dio društva, najamni odnos postaje etatiistički odnos, društvo postaje država. Nacija kao „oblik podruštvljenja procesa proizvodnje i društvenog života”, kako kaže Međedović, jest kruna toga procesa i to na dva načina: prvo, kao rezultat konkretnih politika federacije i republika usmjerenih na očuvanje i jačanje koncepta i interesa nacija, i drugo, kao subjektivno ljepilo koje je dodatno privezalo svaku individuu uz interese kapitala i republike/nacije koja joj je pripisana. U tom kontekstu, nikakav autonomni samoupravni pokret kakvoga spominje Jelka Kljajić-Imširović nije mogao imati šanse.

Zaključak

Uloga nacionalističkih politika KPJ u održavanju kontinuiteta kapitalizma i države

Početak 20. stoljeća je marksističko vodstvo SSDP-a bilo zabrinuto zbog borbenosti tadašnjega radništva u Srbiji. Brinula ih je nezainteresiranost radništva za političku borbu (pod čime su podrazumijevali borbu za osvajanje vlasti) i strahovali su da će zbog previše štrajkova „stranci izgubiti interesovanje da investiraju svoje toliko željene kapitale.”³⁶ Dušan Popović je smatrao da je klasni položaj srpskoga proletarijata bliži lumpenproletarijatu, a Dimitrije Tucović je konstatirao da je masa sklona anarhizmu, i da je treba izvesti na pravi put³⁷. Kapital je i ovdje morao izvršiti svoju „civilizirajuću

misiju”³⁸, a radništvo još nije razumjelo i prihvatilo taj put ka komunizmu. Radnička klasa će i dalje ostati borbena. Tijekom cijeloga perioda socijalističke Jugoslavije kao i tijekom rata 90ih godina, neprestano će se događati štrajkovi i pobune. Stoga će kapital i država morati nalaziti uvijek nove strategije slamanja otpora.

Na teritoriju na kojemu se pričalo mnoštvo govora i dijalekata, a različite vizije nacionalnih identiteta i odnosa koje su buržoazije polako gradile još nisu bile sasvim stabilne i afirmirane nacionalnim državama, nacionalni sentimente u nastajanju mogli su KPJ-u poslužiti kao jedna od strategija privlačenja i oblikovanja ljudi kako bi postali upravljivi za njihovu politiku. Zato je nacionalno pitanje

36. Vinaver, Vuk, 1964. „Sindikalno-štrajkački pokret u Srbiji (1903-1910)”, *Istorija 20. veka*, 6/1964, Beograd, str. 37.

37. Ješić, Rafajlo, 1969. „Ideološko-političke struje u radničkom pokretu Srbije 1903-1914”, *Tokovi revolucije*, 4/1969, Beograd, str. 101

38 Marx, *Komunistički manifest*, *Grundrisse*, itd.

Jugoslovenska vojna parada, 1985

bilo jedno od centralnih pitanja za Komunističku partiju Jugoslavije od njezina osnutka. Kako se u međuratnom periodu mijenjala geopolitička situacija na Balkanu i u Europi, tako je KPJ mijenjala svoj odnos prema nacionalnom pitanju. Suradnja s buržujkim partijama i fašističkim organizacijama bile su legitime ako su doprinosile moći partije. KPJ je slavno povelu narodno oslobodilačku borbu na platformi buržujskog antifašizma, spajajući specifične nacionalističke patriotske elemente s jugoslavenskim patriotizmom i ne spominjući ikakve anti-kapitalističke ciljeve. Već je 1920. iz partijskih diskusija nestala svaka primisao da bi revolucija trebala značiti oslobođenje naroda od države – ne ove ili one vlasti, već države kao takve. A kada je nakon pobjede u ratu cilj formiranje nove države, ideologija nacionalnoga oslobođenja ili narodno oslobodilačke borbe postaje samo još jedno ideološko legitimiranje nečijega prava vladanja nad drugima.

Kao i druge komunističke partije u svijetu, KPJ je u Jugoslaviji historijski doprinijela namećanju kapitala kao jedinoga mogućeg oblika ljudske zajednice, što zahtjeva različite taktike pripitomljavanja radništva. Nakon uspostavljanja nove države, nacionalizam je prvo upotrebljen kao jedna od strategija akumulacije i koncentracije radništva, a zatim od 60ih godina na dalje kao jedna od strategija atomizacije. Kako je Jugoslavija prije rata bila dominantno agrarna zemlja, a radništvo borbena i „sklono anarhizmu”, uloga nove države bila je da izgradi i učvrsti pravno-institucionalni i ideološki okvir za daljnji razvoj kapitalističkoga robno-proizvodnog sistema te da stanovništvo pretvori u funkcionalne građane spremne na velike količine rada, odnosno da masu pretvori u naciju. U tom je smislu pretvaranje stanovništva u konstitutivne narode i nacije bilo funkcionalno za njihovo legitimno iskorištavanje kao resursa

putem udarničkoga rada. Za pripadnike nacije oslobođene od vanjskoga okupatora, rad prestaje biti eksploatacija i postaje nacionalna obaveza koja se ispunjava s radošću. (Paralelno s udarničkim radom konstitutivnih naroda i nacija, akumulacija je vršena i eksproprijacijom seljaštva.)

Krutost centralnoga državnog monopola nije mogla dugo osigurati kontinuitet ekstrakcije viška vrijednosti pa su upravitelji jugoslovenskoga kapitalizma prepoznali da društvenu regulaciju valja prepustiti „objektivnim ekonomskim zakonitostima“. Paralelno sa sve većim okretanjem logici tržišta, od 60ih se godina konzistentno donose promjene u smjeru jačanja moći i proširivanja ovlasti republika koje su opravdavane nužnošću afirmacije nacija u samoupravljanju. Radništvo više nije pripitomljavano nužnošću obrane i izgradnje nove zajedničke države južnih slavena, već obranom vlastitog dohotka, dohotka vlastitoga radnog kolektiva i profita stvorenog u vlastitoj republici, odnosno pomoću atomizacije. Jačanje nacionalizma u tom kontekstu nije samo stvar institucionalne i političke strukture koja mu je pogodovala kroz jačanje moći etnički utemeljenih narodnih republika i njihovih političkih vodstava, već je to nužan element kapitalističkoga društva. Kada su apstraktni rad i forma vrijednosti temelj druš-

tvene regulacije i kada je radništvo apsorbirano institucijama i organizacijama nametnutim odozgo kao što su to bili OOUR-ovi, čak i ako se te institucije zovu samoupravnim, postojat će tendencija da se ljudi ponašaju gonjeni svojim partikularnim interesima. Sebično, partikularističko i nesolidarno rezoniranje jest najsmiselnije i najlogičnije rezoniranje u kapitalističkim društvima. Nacionalizam je jedna vrsta takvog rezoniranja.

Devedestih godina je globalni kapital morao pronaći novu legitimacijsku osnovu za još strože režime ekstrakcije vrijednosti. Za zemlje perifernoga kapitalizma to je često podrazumijevalo prisilne restriktivne ekonomske mjere čije je provođenje olakšano daljnjom brutalnom atomizacijom i slamanjem moći radništva poticanjem etničke mržnje, vojnim operacijama i etničkim čišćenjima, ukratko ratom. No raspad jugoslavije i rat nipošto nisu bili samo stvar vanjskih pritisaka i intervencija, već i same logike kapitalističkih društava kakvo je Jugoslavija bila. Kapitalizam i nacionalizam nisu se odjednom pojavili niotkud, već je socijalistička Jugoslavija imala historijsku ulogu razvijanja, učvršćivanja i održavanja njihovog kontinuiteta na ovom teritoriju. Nacionalizam je ratom i novim državama samo poprimio drugačiju spektakularnu formu.

Popis korištenih tekstova

- Atlagić, David, 1970. „Teze o suštini nacije u socijalizmu i o odnosu nacije i radničke klase“; u: *Klasno i nacionalno u suvremenom socijalizmu*, Zagreb
- Banac, Ivo, 1988. *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji: porijeklo, povijest, politika*, Globus, Zagreb
- Camatte, Jacques, 2003. *Protiv pripitomljavanja*, Anarhija blok 45, Beograd

- Bedszent, Gerd, *Staatsgewalt vom Beginn der Neuzeit bis heute. Der Nationalstaat als Geburtshelfer und Dienstleister der Warenproduktion*, <https://www.exit-online.org/textanz1.php?tabelle=aktuelles&index=19&posnr=708>

- Gužvica, Stefan, 2020. *Jugoslavija ili Balkanska federacija? Dileme jugoslovenskih komunista u doba Oktobarske revolucije*, Tragovi, god. 4, br. 1, str. 102-133

- Gužvica, Stefan, 2020. *Prije Tita: frakcijske borbe u Komunističkoj partiji Jugoslavije 1936-1940*. Srednja Europa, Zagreb
- Ješić, Rafajlo, 1969. „Ideološko-političke struje u radničkom pokretu Srbije 1903-1914“, *Tokovi revolucije*, 4/1969, Beograd
- Jović, Dejan, 2003. *Jugoslavija: država koja je odumrla: uspon, kriza i pad Kardeljeve Jugoslavije: (1974-1990)*, Prometej, Zagreb
- Kljajić-Imširović, Jelka, 1991. *Od staljinizma do samoupravnog nacionalizma*, Centar za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd
- Korošić, Marijan, 1988. *Jugoslavenska kriza*, Naprijed, Zagreb
- Marković, Sima, 1923. *Nacionalno pitanje u svijetlu marksizma*, Izd. Centralnog odbora N.R.P.J., Beograd
- Mattick, Paul, 2007. *Anti-Bolshevik Communism*, Merlin Press, UK
- Međedović, Šefko, 1970. „Aktuelni aspekti međunacionalnih odnosa u socijalizmu“ ; u: *Klasno i nacionalno u suvremenom socijalizmu*, 153-171, Zagreb
- Nacionalno pitanje u djelima klasika marksizma i u dokumentima i praksi KPJ/SKJ, 1978. Udžbenici i priručnici politologija 5, Zagreb
- Our baba doesn't say fairy tales, 2019. *Kako (ne) kritizirati: Demistificiranje anti-imperijalističkog narativa o raspadu Jugoslavije*, Antipolitika, br. 2, str. 118-129
- Perلمان, Fredy, 2003. *Stalna privlačnost nacionalizma, Anarhija blok 45*, Beograd
- Savez komunista Hrvatske, Centralni komitet, 1972. *Izveštaj o stanju u Savezu komunista Hrvatske u odnosu na prodor nacionalizma u njegove redove*, Zagreb
- Sekelj, Laslo, 1990. *Jugoslavija, struktura raspadanja: ogled o uzrocima strukturne krize jugoslovenskog društva*, Rad, Beograd
- Simonović, Nina, 2019. *Protiv svake Jugoslavije: O ideologiji prelaska iz kapitalizma u kapitalizam*, kroz kapitalizam, Antipolitika, br. 2, str. 153-166
- Socijalizam i nacionalno pitanje, 1970. Centar za aktualni politički studij, Zagreb
- Šušar, Dujić i Mimica, 1970. „Odnos klasnog i nacionalnog u suvremenom socijalizmu“; u: *Klasno i nacionalno u suvremenom socijalizmu*, Zagreb
- Vinaver, Vuk, 1964. „Sindikarno-štrajkački pokret u Srbiji (1903-1910)“, *Istorija 20. veka*, 6/1964, Beograd
- Vlajčić, Gordana, 1974. *KPJ i nacionalno pitanje u Jugoslaviji 1919 – 1929*, August Cesarec, Zagreb

Nacionalni fenomen

Grupa protiv nacionalizma Solun

Ovaj tekst je prvo poglavlje publikacije pod naslovom «Naprijatelj je jedan... nacija, anti-imperijalizam i antagonistički pokret» koju je sastavila Grupa protiv nacionalizma 2007. godine. Grupa je bila deo skvota Fabrika Yfanet i skupštine koja je i dalje aktivna u Solunu. Kolektiv je povodom pogroma 4. septembra 2004., nakon poraza grčkog nacionalnog fudbalskog tima od strane Albanije, shvatio da je neophodno da se pozabavi pitanjem nacionalizma-patriotizma. Manja grupa je, putem skupštine, odlučila da se više usredsredi na ovo pitanje i da ode korak dalje s postojećom analizom.

Verujemo da čak i danas, 16 godina kasnije, ovaj tekst ima puno toga da ponudi u rešavanju misterije oko toga šta čini naciju i koji elementi predstavljaju plodno tle za pojavu nacionalizma. To je važno zato što nastavljamo da se suočavamo s nacionalizmom u školama, na trgovima, na protestima, pa čak i u društvenim pokretima. Smatramo da projekat poput ovog može da predstavlja prvi korak ka njegovoj dekonstrukciji.

U dobro poznatoj šali *Staljin u Beču*¹, ruski umetnik izlaže istoimenu sliku koja prikazuje navodnu Staljinovu ženu samu u Kremlju. Nakon što je pozornik postavio razumno pitanje: «A gde je Staljin [na slici]?», odgovor odmah stiže začinjen prstohvatom lošeg humora: «U Beču». Oba učesnika šale dobro znaju, ali to usrdno kriju, da je «veličanstveni Gruzijac» bio u Beču tokom zime 1913. Tamo je, kao Lenjinov izaslanik, «namerio da napiše sjajan članak»², ozloglašeni «Marksizam i nacionalno pitanje», u kojem budući generalni sekretar predstavlja definiciju 'nacije' zasnovanu na pet objektivnih kriterija: jezik, teritorija, ekonomski život, psiha i kultura. Ispunjavanjem svih ovih kriterija, entitet se mogao smatrati 'nacijom'.

1. Naslov ove šale takođe bi mogao da bude i «Lenjin u Barsobiji» ili «Breznief u Atini», ili bilo koji drugi generalni sekretar Komunističke partije Sovjetskog saveza u bilo kojoj evropskoj prestonici.

2. Iz pisma Lenjina Michaelu Lowyju, *Marksisti i nacionalno pitanje*.

Osim morbidne reference na Staljina, napor da se objektivno definiše nacija je proizveo mnoge varijacije u kojima je nacija definisana ili putem jezika, ili putem religije, a u nekim situacijama putem zajedničkog porekla, tradicije, istorije, proživljenih iskustava, političkih prava, patriotske vernosti itd.

Uopšteno govoreći, ove definicije pripadaju oblasti kod koje na jednoj strani možemo da nađemo 'naciju-krv', nemačku romantičnu percepciju koja ističe 'kulturni kriterij' (jezik, religija, teritorija, rasa), a na drugoj 'naciju-ugovor', francusku selektivnu percepciju koja naglašava 'politički kriterij' (prava, zakone, političku svest, sećanje). Oba pristupa vrlo brzo vode ka metodološkom ćorsokaku. Poduhvat koji teži da prevaziđe aktuelne nacionalizme i pokušava da nađe univerzalne i stabilne ključne elemente nacije osuđen je na propast.

Čak i najjači argumenti nacionalističkog arsena mogu da se logički ispituju. Jezik, koji se

smatra manje neodređenim simbolom nacionalnog identiteta pokazuje se neadekvatnim ako se uzmu u obzir ljudi koji dele isti jezik bez da dele osećaj zajedničkog nacionalnog identiteta (na primer, Amerikanci, Australijanci i Novozelanci), ili nacionalne države koje potvrđuju svoje jedinstvo bez jednog nacionalnog jezika (na primer Švajcarska). Religija se takođe može podvrći istoj kritici. Religiozna raznolikost u SAD-u nikada nije pretela da razbije državu u više različitih nacija, dok s druge strane države poput Italije i Filipina, koje dele zajedničku katoličku veru ne osećaju da pripadaju opštoj 'katoličkoj naciji'. Zajedničko rasno poreklo ili biološka osnova ne mogu da prođu ni u jednom ozbiljnom istorijskom ili naučnom istraživanju. Međusobno mešanje ljudi je konstantna pojava u prostoru i vremenu. Isto tako, posvećenost ustavu i prepoznavanje građanskih prava nosiocima nacionalnog državljanstva nije pružilo odgovarajući društveni legitimitet među navodnim starosedeocima čak ni za drugu ili treću generaciju imigranata. Slučaj moderne Republike Francuske i njene nesposobnosti da prihvati imigrante iz starih kolonija, čak i kada su prepoznati kao francuski građani, veoma je indikativan. U suštini, ne postoji heuristički metod ili objektivni kriterij koji može da odredi kada i gde imamo naciju. Pojam nacije je poput mita o Proteju. Svaki put kada mislimo da je uhvaćen, on se pretvori u nešto nedostižno.

Rešenje bi moglo da se nađe u subjektivnoj percepciji nacije. Renan tvrdi da je «nacija šta god grupa pojedinaca definiše (kao naciju)», odnosno da je «nacija naša volja da postanemo nacija». Kada se odgovara na pitanje šta čini naciju, prioritet ne treba da budu svesna politička volja niti racionalno planiranje, nego se treba fokusirati na imaginaciju. Nacija je ono što grupa ljudi oseća ili zamišlja kao naciju. Nebitno je što su rasni kontinuitet i kulturno jedinstvo razotkriveni kao mitovi koje je racionalno razmišljanje odbacilo. Kada ljudi misle da su ovi mitovi va-

lidni, onda oni obično rezultiraju konkretnim društvenim praksama. Na isti način, u političkoj percepciji nacije, Renanov društveni ugovor i društveni referendum su plodovi mašte, ali su istovremeno efikasni u stvarnosti za one koji se na njih pozivaju kao na nešto obavezujuće. Ukratko, dostižemo poentu koju iznosi Benedict Anderson: *Nacije su zamišljene zajednice*³, što dopunjuje ono što je objasnio Etienne Balibar; u određenim uslovima, *samo su zamišljene zajednice stvarne*.

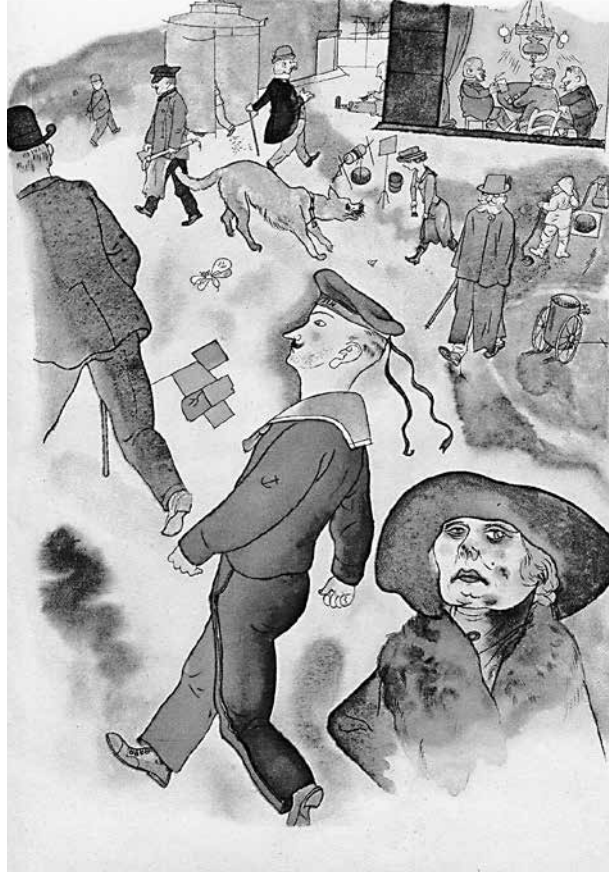
Subjektivna percepcija nudi perspektivu, ali ne stavlja tačku na raspravu o naciji. Elementi navedeni gore kao delovi objektivne percepcije (krv, rasa, teritorija, politička prava) ključni su za verifikaciju istorijskih obeležja ili istorijske dinamike koja je dovela do pojave različitih ideja, u vremenu i prostoru, a koje se tiču nacije. Pojedinačno proučavanje pojedinačnih istorijskih nacija i nacionalizama prevazilazi ciljeve ovog teksta. Pokušaćemo da se krećemo na apstraktnijem nivou, to je naša metodološka referenca. Međutim, kako bismo detaljno osvetlili pojam nacije, pozabavićemo se još dvoma terminima: nacionalistička ideologija i nacionalni identitet.

i. nacionalistička ideologija

Kako bi se pristupilo nacionalizmu kao ideologiji, potrebno je steći uvid i u samu ideologiju. Recimo, uz izvesnu neodređenost, da je ideologija «više ili manje sistematski skup ideja i praksi koji opravdava i racionalizuje odnose moći i suvereniteta, ali takođe integriše individue na drastičan način».⁴ Citirajući Althussera, «Ideologija funkcioniše tako što regrutuje subjekte. Metodološka opaska: pristup ideologiji koji je usvojen ovde daleko je od doktrinarnih pogleda nekih marksisti

3. Benedict Anderson, *Imagined Communities*.

4. Nikos Demertzis, "Nacionalizam kao ideologija" u zbirci *Nacija-Država-Nacionalizam*. (dostupno samo na grčkom)

sta koji povezuju ideje sa objektivnom stvarnošću proizvodnih odnosa, koristeći termine 'lažna savest' ili 'subjektivna manipulacija objektivne istine'. Ideologije mogu da obuhvataju nedoslednosti i antinomije, ili mogu da iznose nestabilne i kontradiktorne principe, međutim, one su deo stvarnosti jer su njihove posledice itekako stvarne. Što se tiče odnosa pojedinca sa stvarnošću i jednosmernim određivanjem drugog prema prvom ili obrnuto, tome ćemo suprotstaviti «ključnu ambivalentnost našeg ljudskog prisustva u našoj sopstvenoj istoriji, delom subjekte, delom objekte, dobrovoljne agente naših sopstvenih nehotičnih opredeljenja»⁵. «Istina je da ljudi ne stvaraju istoriju kako im je volja, a njihovi svesni ciljevi se ne poklapaju uvek sa stvarnim rezultatima: međutim, oni takođe ne sprovode unapred uspostavljeni porijek; oni nisu prinuđeni da proživljavaju osnovnu

5. E.P. Thomson, *The poverty of theory and other essays*.

strukturu koju ne poznaju»⁶. Samim tim, društvena stvarnost nije nedostižna ljudskom razumevanju niti je nezavisna od delovanja i razmišljanja društvenih subjekata. Dakle, društveni subjekti se ne mogu razumeti izvan društvene stvarnosti koja ih okružuje. Oni su istovremeno njena kreacija, isto kao što su i kreatori nje same⁷.

Ali zašto bi trebalo da posmatramo nacionalizam kao ideologiju umesto kao pojam koji pripada istoj kategoriji kao i srodstvo, u antropološkom smislu te reči, ili religiju, kao antropološki sistem ideja, kako to sugerise Benedict Anderson? Kao i u svim modernim ideologijama, u nacionalizmu je pozivanje na vandruštenog stručnjaka, kao što je Bog, zamenjeno potrebom za idejama zasno-

vanim na dokazima i argumentima empiričkog, svetovnog, nemetafizičkog tipa. To ukazuje na inherentnu racionalnost čiji je cilj da legitimise ispravnost tvrdnji, a ne suštinu onoga što je rečeno. «Logika je šablon putem kojeg ideologija oblikuje svoje tvrdnje, 'sintaksa' koju usvaja kako bi formulisala svoja tumačenja»⁸. To je svrsishodna racionalnost koja se odnosi na strukturu umesto na sadržaj ideja.

Osim toga, nacionalizam se od religije razlikuje na još jedan način. Doktrine religija, barem kada su u pitanju tradicionalna društva, po definiciji su stabilne i nepromenljive (istina dobijena otkrovenjem) i svaki pokušaj da se doktrina modifikuje smatra se kultom. Nasuprot tome, nemoguće je zamisliti identičnu nacionalističku ideologiju u datom prostoru i trenutku. Sadržaj nacionalizma je podložan okolnostima svakog društva u obliku različitih kulturnih i političkih ideja. Takođe, unutar jednog društva, nacionalizam ima mogućnost da se promeni kroz istoriju s jedinstvenim stepenom efikasnosti, barem kada su u pitanju interesi moći, i na način koji je povezan s promenama izazvanim istorijskim uticajem masa. Možda u tome možemo naći objašnjenje za njegovu veliku otpornost.

U svakom slučaju, ako ostavimo pojedinačne istorijske razlike po strani, nacionalistička ideologija, kao manifestacija fenomena, u svim svojim verzijama zadržava određene osnovne preduslove:

- (A) Postoji nacija sa očiglednim i podesnim karakteristikama.
- (B) Nacija mora da ima ili ističe svoj politički suverenitet.
- (C) Interesi i vrednosti nacije dolaze pre bilo kojih drugih interesa ili vrednosti⁹.

6. J. Larraín, *The Concept of Ideology*.

7. P. Lekkas, Nacionalistička ideologija – pet radnih pretpostavki historijske sociologije. (dostupno samo na grčkom)

8. Ibid.

9. Nikos Demertzis, *ibid*.

ii. nacionalizam i identitet

Dvojna funkcionalna uloga ideologije proizilazi iz prethodeće definicije: ona je objašnjavajuća i etička. Ideologija sadrži shvatanja i doktrine koje opisuju i tumače svet, dok ga takođe i evaluiraju. Ona opisuje 'stanje' sveta, dok istovremeno ističe 'kakav bi trebalo da bude'. Svako pominjanje 'stanja' praćeno je pominjanjem 'kakvo bi ono trebalo da bude'. Ova neraskidiva koegzistencija dve funkcije rezultira elementom prakse. Nedoslednost, ili čak poklapanje, među dvema predstavama nameće specifične načine ponašanja i političke akcije kako bi se premostile razlike ili održala ravnoteža između njih. Drugim rečima, dok ideologija opisuje kakav bi svet 'trebao da bude', ona takođe određuje 'šta treba da uradimo' kako bismo to postigli, od interpretacije do podsticanja i, konačno, odgovarajućeg ponašanja. Na ovaj način, nacionalizam teži ka formiranju kolektivnih i individualnih identiteta koji definišu i vezuju njegove entitete.

Pre nego što nastavimo, mogli bismo da eliminiramo veštačku dilemu jukstapozicije kolektivnog identiteta i mnoštva individualnih identiteta. Svaki identitet je individualan, međutim, svaki je stvoren istorijski, konstruisan u okruženju različitih društvenih vrednosti, pravila ponašanja i kolektivnih simbola. Ljudski identiteti se nikada međusobno ne poklapaju, ali su ipak svi stečeni iz spoljnog okruženja¹⁰. Osim toga, pojedinci ne prihvataju nacionalističku poruku uniformno. Postoji niz mogućnosti, od potpunog usvajanja do delimičnog prihvatanja, pri čemu postoji sklonost ka modifikaciji ili čak osmozi s drugim ideologijama.

Onda se postavlja pitanje zašto subjekti prihvataju nacionalističke ideologije? Ili pre, šta

stvaranje identiteta, odnosno preciznije, nacionalnog identiteta, znači za subjekta? Izgleda da je identitet osobi neophodan kako bi ušla u simbolički društveni poredak i zauzela svoje mesto u njemu. Sa ove tačke gledišta, osoba obrazuje osnovni koherentni osećaj sebe, pojavljuje se kao subjekt, i percipira svet kao svet značenja. Svaki identitet se konstruiše kroz centralni pojam koji organizuje i daje značenje drugim identitetima. Dakle, kroz ideološku formu nacije «*subjekt integriše onu inkulaciju u elementarniji proces (koji možemo da odredimo kao 'primarni') fiksacije efekata ljubavi i mržnje i reprezentacije sebe*»¹¹. Nacionalna ideologija sadrži idealističke oznake (ime nacije, otadžbine) kroz koje se mogu preneti osećaji svetog, ljubavi, poštovanja, žrtve ili straha. To je tačka u kojoj nacionalizam počinje da liči na religiju. To je sekularni način označivanja moći, vremena, društva i smrti. Ili, kako bi to rekao Benedict Anderson, to je način na koji se nasumično obraća u sudbinu.

Da rezimiramo, rekli bismo da su ideologije prihvaćene pre svega jer imaju tendenciju da formiraju subjektivne identitete tako što pojedincima nude imaginarni ili simbolički kontekst kroz koji pokušavaju da, bez da to ikada u potpunosti postignu, sakriju njihov podeljeni karakter, prisustvo nasumičnosti te uznemirujućih razlika i heterogenosti u društvenim odnosima¹². Ipak, neuhvatljivi osećaj dovršenosti je uvek povezan sa odnosima nadmoći u ekonomskom, političkom i privatnom kontekstu.

Međutim, u svim svojim oblicima, identitet koji obrazuje nacionalistička ideologija deli neke značajne zajedničke karakteristike. To je pre-

10. Etienne Balibar, "The historical nation" in Balibar E. & Wallerstein I., *Race, Nation, Class: ambiguous identities*.

11. Ibid.

12. Nikos Demertzis, *ibid*.

vladavajući identitet koji upravlja, integriše, oranzuje, preformuliše i uređuje hijerarhije, ili čak remeti sve druge društvene i individualne identifikacije. Na primer, to znači da je neko pre svega Grk, Turčin, Amerikac, Izraelac itd., a tek onda desničar ili komunista, radnik ili šef, muškarac ili žena, otac ili sin, zdrav ili 'mentalno bolestan'.

Dakle, budući definitivan kao superiorna društvena veza, nacionalizam je veoma blizu da okonča sve diskusije o društvenim konstrukcijama time što sve kontraste i kontradikcije čini besmislenim¹³. Nacionalizam oblikuje sliku totaliteta u okviru koje je ograničen kada ne cilja svesno da iskoreni neidentično kako bi simbolička razlika između 'nas' i 'stranaca' ostala naglašena i doživljena kao primarna i ne-redukcioniistička. Koristeći se terminologijom koju predlaže Fichte u *Govoru nemačkom narodu*, pojedinci moraju neprestano da zamišljaju eksterne granice kao projekciju i zaštitu od interne kolektivne ličnosti¹⁴. Prema retoričkoj šemi inverzije koju predlaže Slavoj Žižek: «*Ideologija nije snovita iluzija koju gradimo da bismo pobjegli od nepodnošljive stvarnosti; u svojoj osnovnoj dimenziji ona je konstrukcija fantazije koja služi kao podrška našoj 'realnosti'. Funkcija ideologije nije da ponudi bekstvo iz naše stvarnosti, nego da nam ponudi samu društvenu stvarnost kao bekstvo od nekog traumatičnog, realnog jezgra: društveni antagonizam kao interni deo svakog društva*»¹⁵. Drugim rečima, nacionalizam je pokušaj univerzalizacije koji neuspešno pokušava da sakrije znakove sopstvene nemogućnosti.

Koristeći termin 'društveni antagonizam', ne želimo da ga ograničimo na klasnu borbu, na razne načine impliciranu. Odnosi moći leže u političkoj sferi, u klasnim protivrečnostima, u eksploataciji

prirode, rasizma, seksizma i svih aspekata svakodnevnog života u kojima se reprodukuju autoritarne prakse. Međutim, ne želimo ni jednom od ovih elemenata da dodelimo centralni prostor.

Na ovom mestu, hteli bismo da preispitamo pojam 'nacije', počevši od nacionalizma. 'Nacija' je sama po sebi prazan označitelj, nema nikakvo konceptualno značenje izvan praksi koje koriste subjekti modernih društava da definišu i institucionalizuju svoju državu. Činjenica da je 'nacija' sama po sebi besmislena takođe je očigledna kada razmotrimo da iako «*deluje kao da našem životu daje punoću i živost, ipak jedino možemo da je odredimo ako pribegnemo različitim verzijama iste isprazne tautologije. U krajnjoj instanci, sve što o njoj možemo da kažemo je da je ona Stvar sama po sebi, 'prava Stvar', 'ono o čemu je u stvari reč', itd. Ako nas upitaju kako prepoznamo prisustvo te Stvari, jedini dosledni odgovor je da ta Stvar postoji u onom neuhvatljivom entitetu koji zovemo 'našim načinom života'*»¹⁶. Nacionalizam je izgrađen oko odsustva smisla, koji u isto vreme samom sebi daje smisao. Materijali izgradnje su kulturne (jezik, religija, tradicija) i političke (volja, zakoni, ustav) karakteristike. Iako politički i kulturni elementi koegzistiraju u svakom nacionalnom identitetu, prema našem empirijskom gledištu najveći se značaj uglavnom pridaje onim drugim, kulturnim elementima.

Hteli bismo da se fokusiramo na dva od ovih elemenata: jezik i rasu. Prvo, neophodno je da se stvori lingvistička zajednica. U ovom procesu nije važno jedinstvo i čistoća nacionalnog jezika, nego njegova sposobnost da funkcioniše kao jezik javnog i privatnog života, dnevnih odnosa i zvaničnih institucija. Međutim, 'lingvistička' zajednica sama po sebi nije dovoljna. Takođe je potrebno stvaranje 'rasne' zajednice (uopšteno govoreći, pojam srodstva proširen

13. Ibid.

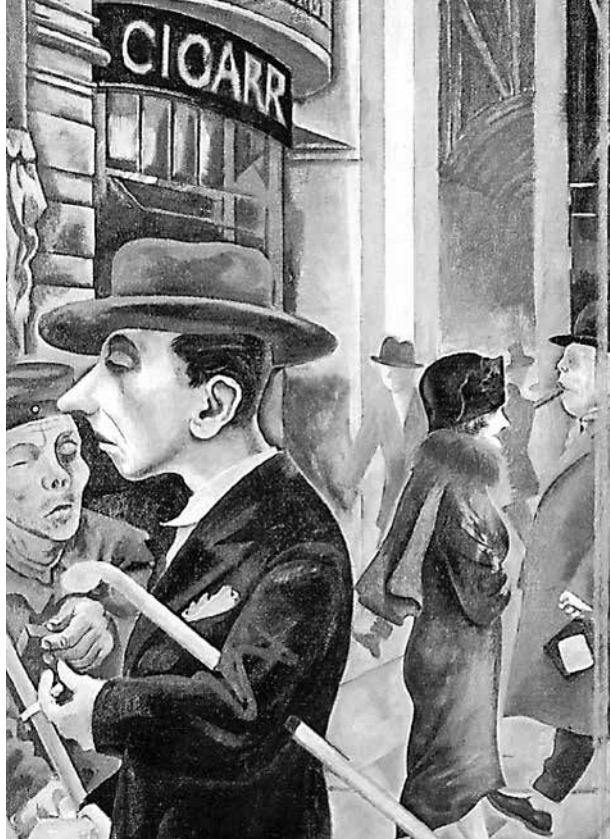
14. Etienne Balibar, *ibid.*

15. Slavoj Žižek, *The sublime object of ideology*.

16. Slavoj Žižek, "Enjoy Your Nation as Yourself", in Les Black and John Solomos, (ed.), *Theories of Race and Racism: A Reader*.

na nacionalnu populaciju). Ova rasna zajednica se konsoliduje na osnovu ideologije mešovitenih brakova. Mehanizam koji igra odlučujuću ulogu (na isti način na koji škole doprinose stvaranju lingvističke zajednice) je moderna porodica (zbog nestajanja tradicionalnih formi kao što su 'generacija' i 'rod'). Moderna porodica 'generiše' privatni život i u isto vreme čini osnovnu ćeliju Države, a zaštićena je i kontrolisana zbog njene integracije u mehanizme obrazovanja, javnog zdravlja i socijalne zaštite¹⁷.

Ova tvrdnja pokazuje još jedan aspekt prodrornosti nacionalnog identiteta. Osoba se tokom života ostvaruje kao *homo nacionalis* kroz različite svakodnevnne prakse (od poreskih kancelarija u kojima ga primaju, do sudova kojima će se žaliti), a ne samo kroz doktrine. U osnovi, organizacija svakodnevnog života povezuje subjekte s nacionalnim jedinstvom kojem pripadaju putem izrazi-to katalitičkih korelacija zavisnosti.

iii. konstruisanje nacije

Nacija ne prethodi nacionalizmu, ni logički, ni istorijski. Iako nacionalizam predstavlja naciju kao sveprisutnu u prostoru i vremenu, ona je istorijska konstrukcija koju je stvorila i ozakonila nacionalna ideologija. Kako kaže Gellner, «Nacije se mogu definisati u smislu doba nacionalizma a ne obrnuto, kao što se to obično veruje».

U ovoj istorijskoj eri tranzicije s tradicionalnih (*Gemeinschaft*) na moderna društva (*Gesellschaft*), ljudi institucionalizuju naciju kao zamišljenu zajednicu. Prema Andersonu, nacija je zamišljena zajednica zato što se percipira kao duboko ukorenjeno horizontalno zajedništvo, kao porodica čiji članovi zamišljaju i veruju da pripadaju i u njoj učestvuju, iako članovi čak i najmanje nacije nikada neće poznavati sve čla-

nove nacionalne zajednice. Nacija postoji kao 'mentalno' jedinstvo ljudi, koje 'postoji' na nivou objekta imaginarne percepcije.

Poseban osećaj 'pripadanja' koji je karakterističan za naciju pojavljuje se kao međusobno preplitanje vertikalne i horizontalne identifikacije. Pojedinci jedne zajednice vertikalno se identifikuju putem nacije i njenih simbola, i upravo iz tog razloga se takođe identifikuju intersubjektivno, međusobno se prepoznajući na osnovu horizontalnog zajedničkog pojmovnog imenitelja koji predstavlja 'nacija'¹⁸. Tako se, kao što ističe Benedict Anderson, pojavljuje horizontalno zajedništvo u mašti nacionalnih subjekata. Ovde bismo istakli razliku između solidarnosti i neprijateljstva koje stvaraju tradicionalna društva. Centralna referentna tačka ondje nije

17. Etienne Balibar, *Research on Nationalism and Racism*.

18. Nikos Demertzis, *ibid*.

apstraktni pojam nacije, nego klan, selo, feud, gilda ili religijska zajednica, što su specifični i opipljivi entiteti koje definiše polje neposrednog ljudskog iskustva. Osim toga, okupljanje protiv spoljnih pretnji je skoro uvek rezultat sticaja okolnosti i reakcije na spoljnu opasnost i prestaje nakon što je pretnja prošla¹⁹. Uz sve što je rečeno do sada, ne želimo da se suprotstavimo imaginarnim zajednicama i zalažemo za tradicionalne kao jedine stvarne. Naprotiv, u istorijskim uslovima modernosti, svaka zajednica koja se reprodukuje kroz institucije je imaginarna. Ova tvrdnja je identična s pretpostavkom iznetom na samom početku, prema kojoj su u modernoj istoriji samo imaginarne zajednice zapravo stvarne. Važno je naglasiti da, čak iako antropološki opisi tradicionalnih društava ne odgovaraju istorijskoj stvarnosti, imaju tendenciju da u ljudskoj imaginaciji vrše funkciju nostalgичnog sećanja na intimnost koju je čovečanstvo

nekada delilo. Međutim, ova nostalgija tumači odsustvo kao gubitak. Izaziva tugu za nečim što verujemo da smo izgubili, iako u stvarnosti to nikada nismo ni imali. Nacionalizam koristi ovu subjektivnu psihološku potrebu i nudi mogućnost da se rekonstruiše ova mitska 'izgubljena intimnost' potaknuta tradicijom.

Ono što je do sada izrečeno jasno ukazuje na konstruktivističku prirodu pojma nacije. Drugim rečima, nacije se istorijski stvaraju i razgrađuju i nisu nepromenjivi prirodni pojmovi. Ovo samo po sebi nije dovoljno da se opravda pogled na istoriju kao na otvoreni proces umesto kao na deterministički tok. Pogled na nacije kao na istorijske konstrukcije takođe obuhvata i esencijalističke koncepcije nacije, koje naglašavaju da je nacionalni identitet, čak iako su nacije u jednom trenutku bile konstruisane, ipak nešto istorijski ujedinjeno i nepromenjivo kroz vreme. Prema ovom modelu razmišljanja, nacija postoji danas zato što je oduvek postojala kao seme, i ovaj pre-večni nacionalni nukleus je prošao kroz milenijum etnogenetske progresije i nekoliko faza evolucije kako bi sazreo u sadašnju formu nacionalne države. Shodno tome, postoji i funkcionalistička koncepcija nacije, u kojoj se nacija reprodukuje isključivo kroz državne strukture i funkcioniše kao alatka za efikasno ispoljavanje državne moći, nezavisno od nacionalizma i društvenih procesa njene formacije. Ovo apsolutno svođenje nacije na državu takođe uključuje statičku i mehanicističku percepciju istorije. Nasuprot tome, smatramo da istorijsko stvaranje nacionalnog identiteta nije nešto unapred dato niti nepromenjivo u vremenu, nego periodično varira u zavisnosti od dinamičnih društvenih odnosa i ne svodi se na ujedinjenu unutar-istorijsku formu²⁰.

19. Pantelis Lekkas, *ibid.*

20. Dimitris Dimoulis – Chrostina Gianouli, *Nations – Ranks – Politic – The dialectics of war.* (dostupno samo na grčkom).

iv. Rođenje i reprodukcija nacije

Da bi ideologija nacionalizma i nacija nastali kao globalna pojava, svakako je neophodan čitav niz kulturnih, filozofskih, političkih, ekonomskih, institucionalnih i tehničkih uslova. Nećemo zastupati determinističku linearnu evoluciju koja vodi od već postojećih institucija do nacionalne države, nego smatramo da postoji niz međusobno povezanih događaja koji integrišu nejednako zastarele institucije i mehanizme u nove političke strukture. Na primer, progresivna formacija apsolutnih monarhija u 17. i 18. veku vodila je do potpunog monetarnog monopola, fiskalne i administrativne centralizacije, pravosudne unifikacije, konstantne birokratizacije poreskog sistema, i značajne unutrašnje pacifikacije postignute putem uniformirane policije i koncentracije vojnih snaga. Prethodno poimanje teritorijalnog integriteta je time odlučno odbačeno. Reformacija i kontrareformacija su ubrzali prelaz s nadmetanja između države i crkve (npr, između teokratske i sekularne države) do njihovog međusobnog dopunjavanja. Ponovno pojavljivanje rimskog zakona (umesto običajnog), merkantilizam i konsolidacija feudalnih gospodara²¹ većim su delom imali potpuno drugačije okvire, ali su vremenom proizveli elemente nacionalne države ili, bolje rečeno, bili su nacionalizovani i potom su počeli da nacionalizuju društvo. Svi ovi procesi, pod pretpostavkom da su se ponavljali i da su integrisani u nove političke strukture, odigrali su

ključnu ulogu u pojavi nacionalnih formacija²². Rasprostranjenost nacionalne države značila je da su mnogi od ovih procesa završeni. Stvaranje nacionalne vojske, standardizacija i racionalizacija pozitivnog zakona, obavezno obrazovanje i disciplinsko upravljanje populacijom učinili su nacionalnu državu znatno drugačijom od svih ranijih tipova države.

Ključna tačka je izvanredan stepen legitimiteta koji su nacionalne države stekle u očima svojih populacija. Moderna država je, putem monopola na nasilje kojeg je sebi obezbedila, postigla etničku homogenizaciju i disciplinu među svojim građanima. Međutim, ona se uspešno održava zahvaljujući sposobnosti da odgovori na potrebe svojih građana na način koji je do sada bio bez presedana. Ovu fazu evolucionog lanca najbolje predstavlja institucija države blagostanja, proizvod institucionalizacije društvenih borbi na kraju 19. veka čiji su rezultati ušli u opšte propise tokom 20. veka. To je omogućilo da se status 'građana' zameni statusom 'člana etničke zajednice' - država koja se meša u reprodukciju ekonomije, a posebno sa pojedincima, porodičnim strukturama i sistemima javnog zdravlja, država koja je opšte prisutna u čitavim sferama privatnog života. To je dovelo da samo postojanje svih pojedinaca, bez obzira na njihovu društvenu klasu, bude u potpunosti podređeno statusu građana nacionalne države²³.

Foucault iz potpuno druge perspektive prikazuje prelaz s 'teritorijalne države' na 'populacionu državu' i posledični rast značaja biološkog života i zdravlja populacije kao preduslov za suverenu vlast²⁴. To otvara mogućnost biomo-

21. «Reakcija aristokrata početkom 18. veka za cilj je imala znanje - mehanizam moći koji spaja administrativni mehanizam s državnim autoritarizmom s krajnjim ciljem ponovnog osvajanja njihovih prava. U ovom kontekstu, oni legalnom znanju jukstaponiraju novi istorijski diskurs i subjekat koji govori sam za sebe. Nacija bez jasno definisanog, nedvosmišlenog značenja će podsticati sukobe, od kojih će neki biti od velikog značaja tokom perioda Francuske revolucije.» (Michel Foucault, *Society must be defended*).

22. Etienne Balibar, *ibid*.

23. *Ibid*.

24. Giorgio Agamben, *Homo Sacer*.

ći koja se kreće u dva pravca: s jedne strane je usmerena prema telu-mašini i povećanju svojih kapaciteta, ekstrakciji svojih snaga, integraciji u efikasan i ekonomski strukturiran sistem kontrole; ka anatomske politici ljudskog tela. S druge strane, vlast stavlja biološke procese u epicentar: rođenje, smrt i preživljavanje potpadaju pod niz regulacija i modifikacija, pod biopolitiku populacije. Sve to stvara autoritet čija vrhovna funkcija više nije samo da uništava, nego da u potpunosti obujmi život²⁵. Upravo biološki život, u fazama, zauzima centar političke scene. Građanin nacionalne države prepoznaje vrstu života o kojem se stara njegova 'sopstvena' država, a koja svojim strukturama ne obuhvata stranca, drugog ni opasnost po zdravlje nacionalnog tela.

S tačke gledišta klasične politike, ova dedukcija se opisuje političkim, a ne biološkim terminima, putem pojma 'Naroda'. Ovaj termin se obično koristi u značenju koje «*oscilira između dva suprotna pola: s jedne strane celokupan 'Narod' kao integralno političko telo, s druge strane podgrupa 'Narod' (popolo) kao fragmentirano mnoštvo uskraćenih i izopštenih tela*»²⁶. Ovde nas zanima prvi pol, zajednica koja svoju političku borbu realizuje na horizontu sopstvene države²⁷. U tom kontekstu, narod je povezan s društvenim ugovorom i narodnim suverenitetom. 'Narod' se kao pojam pojavljuje s Francuskom revolucijom i 'ne postoji' sem kroz predstavništvo. Treba se razumeti ne kao sociološka, nego kao 'politička idealizacija'. Ukratko, 'Narod' postoji pre svega kroz akt koji ga utvrđuje kao suverenog, tj., na osnovu ugovora koji ga konstituiše. Ovo delovanje je politička funkcija predstavništva. Predstavništvo postaje nova politička religija modernog doba, zvanični ritual proizvodnje 'jed-

nog i nedeljivog' naroda, njegovog preklapanja s nacijom²⁸.

S druge strane, vodeću ulogu u razvoju i širenju nacionalne ideje odigrali su činioци kao što su štamparska presa, novinski časopisi (štampani kapitalizam, kako ga pominje Benedict Anderson) i standardizacija štampanih nacionalnih jezika. Degradacija svetog jezika, latinskog²⁹, širenje određenih kolokvijalnih jezika kao instrumenata administrativnog aparatusa, nove štamparske tehnologije, ali i cirkulacija štampe pod uslovima pojave kapitalizma, izmenili su svet, jednom za svagda izmenivši način na koji se informacije, osećanja i ideje razmenjuju među ljudima. Među izvorima nacionalizma nije jednostavno jezik, nego štampani jezik, koji zbacuje svete tekstove sa prestola i nameće sebe lokalnim dijalektima tako što biva prepoznat kao zvanični jezik države.

Mentalni pojam nacije bio bi nezamisliv bez odgovarajućih prekida u organizaciji i percepciji vremena i prostora. «*U post-tradicionalnom univerzumu Diskursa, vreme je institucionalizovano nasuprot prostoru. Prekid, udaljavanje vremena od prostora, razdvojilo je njegovo subjektivno poimanje od, do tog trenutka, njegovog lokalnog i konkretnog karaktera i stvorilo uslove za univerzalnu, merljivu, ali i apstraktnu koncepciju temporalnosti*»³⁰. Gde je nekada postojalo simultano prisustvo prošlosti i budućnosti u trenutnoj sadašnjosti, mesijansko vreme koje je opisao Walter Benjamin, sada ja zamenjeno 'homoge-

28. Adreas Pantazopoulos, *For the People and the Nation – The Moment* Adreas Papandreou 1965 - 1989

29. «*Sveti jezik se smatra izdankom stvarnosti, a ne arbitrarnom reprezentacijom iste; delom Istine, a ne samo sredstvom njenog izražavanja. Oni koji njime barataju i koji nisu brojni smatraju se strateškim slojem kosmološke hijerarhije. Sudbina raznolikosti ljudskih jezika i teritorijalna ograničenja svake religije podrivaju ekumenološku uobrazilju hrišćanstva. i doprinose degradaciji svetih jezika.*» [Anderson, op. cit.]

30. Nikos Demertzis, o. p.

25. Michel Foucault, *The History of Sexuality: The Will to Knowledge*

26. Giorgio Agamben, *Homo Sacer*.

27. Etienne Balibar, o. p.

nim, praznim vremenom', što je još jedan pojam preuzet od Benjamina. «Protok vremena više nije zamišljen kao beskrajno ponavljajuće jedno i, kao funkciju razvoja sekularne nauke, preuzima oblik evolucionog niza, tj., neprekinutog toka razvoja koji vodi od jedne tačke do sledeće, beskrajni niz uzroka i posledica meren satom i kalendarom».³¹ Hronološka sekvenca postaje logička. Svest o vremenu je izražena u svim aspektima društvenog života, od ekonomske proizvodnje do političke akcije i kulturnog izražavanja. Apstraktna koncepcija vremena je povezana (ali bez da bude jednostrano svedena na nju) s generalizacijom robne privrede i dominacijom njenog opšteg ekvivalenta: novca. Merljivo vreme postaje generalizovani kriterij razmene vrednosti, vreme je podeljeno kako bi bilo uporedljivo, a potom homogenizovano kako bi bilo razmenljivo.

Nacionalizam se ne pojavljuje kako bi govorio o diskontinuitetima, prekidima i nekompatibilnostima. On se pojavljuje kako bi izrodio prazno, homogeno vreme nacije. Nacija se ne predstavlja kao jedan od mnogih oblika društvene solidarnosti koji su se pojavljivali kroz istoriju, nego kao društvena veza koja je oduvek postojala u vremenu. Ideal zajednice sa stalnim dubokim korenima u prošlosti koji će formirati osnovu za buduće rešavanje ljudskih poslova kroz istorijski kontinuitet. Dolazi iz prošlosti kao prirodna kulturna zajednica, kako bi se ostvario kao politički entitet u sadašnjosti i postigao ideal nacije (onako kako ga razume svaki zasebni nacionalizam) u budućnosti.

Što se tiče percepcije prostora, promena koja se odigrala u svojoj srži sadrži pojam geopolitičke teritorije. Politički autoritet uvek je bio povezan s teritorijom. Ono što se promenilo je priroda ove povezanosti. U feudalnoj Evropi, feude je definisao njihov centar, granice su bile

propustljive i neodređene, dok su autoriteti nepaženo slabili dok su prožimali jedni druge³². U modernosti, granice su dobile ekskluzivni, nepromenljivi karakter o kojem se ne može pregovarati, a koji se može promeniti isključivo ratom. Ovo razdvajanje je pokret s dvojnomo ulogom. Istovremeno spaja i razdvaja ljude, sa ciljem da ih ujedini pod jednim političkim krovom nacije, ali takođe da fragmentira zajednice kako bi ih umrežila, da uokviri teritoriju kako bi homogenizovala različite kulture, i da individualizuje kako bi uništila diverzitet i razlike³³. Nacionalizacija teritorije i teritorijalizacija nacije su simultani procesi.»*Granice i nacionalna teritorija ne postoje pre unifikacije onoga čiju strukturu sačinjavaju: ne postoji originalno nešto-unutra koje kasnije treba ujediniti. [...] Država označava granice ovog serijskog prostora tokom samog procesa unifikacije i homogenizacije onoga*

32. Benedict Anderson, *Idib.*

33. Nikos Poulantzas, *State, Power, socialism.*

31. Pantelis Lekkas, *The Game of Time* (dostupno samo na grčkom)

što te granice uokviruju.³⁴» Kraljevo telo, koje simbolizuje totalitarni autoritet, zamenjeno je nacionalnom teritorijom u kojoj se autoritet reprodukuje uniformno i nedeljiv je na svakom pedlju zemlje. Nacionalna politička hegemonija ne postoji bez reference na idealnu ili postojeću teritoriju, što je suštinski dovodi do stalnog sukoba, bilo očiglednog ili skrivenog, s drugim nacionalnim državama. Rivalstvo između njih se podrazumeva, uprkos retoričkim floskulama u vezi sa miroljubivim nacionalizmom.

Ovde moramo da naglasimo nešto što obično ne dobiva dovoljnu količinu pažnje. Pozornica na kojoj nacionalna država sebe predstavlja i

na kojoj, na kraju, dobija univerzalno priznanje jest bojno polje. Ondje ona dokazuje svoju efikasnost, u poređenju s drugim oblicima državne organizacije kao što su tradicionalna carstva, u dobijanju ratova. Kako je vreme prolazilo, sve veći obim ratova, a posebno oslanjanje na tehnološki napredak, industrijalizaciju i specijalizaciju, u kombinaciji s razvojem komercijalnih, legalnih i diplomatskih interakcija između država, dao je modernoj, centralizovanoj nacionalnoj državi jasnu prednost u odnosu na druge oblike države³⁵. Sposobnost vođenja ratova zavisila je od efikasnosti i sposobnosti države da obezbedi resurse, ljudstvo, oružje, hranu i poreze kako bi podržala svoje ratne napore. Razvoj nekih od glavnih mehanizama moderne države pojavio se kao rez između rata i napora da se on finansira. S jedne strane, ovo je dovelo do monopolizacije sredstava prinude i do sistematske organizacije disciplinarnih sredstava države. S druge strane, što je više ljudi bilo upleteno u rat i borbu, više su postajali svesni svoje pozicije kao članova političke zajednice. Opštu regrutaciju prate rasprostranjeni zahtevi za učestvovanjem u političkim procedurama. To je podstaklo pojavu niza predstavničkih institucija karakterističnih za moderne države. U ovom kontekstu, država igra dvojnu ulogu; vlade je koriste da legitimizuju državne postupke, ali se takođe koristi u borbi za učestvovanjem u političkim procedurama. U oba slučaja, površni nacionalni identitet osigurava koordinaciju politike, regrutacije i legalnosti.

Rat postoji na početku nacionalne države, ali je nacionalni identitet najuspešnije sredstvo legitimizacije svakog ratnog napora. Ovaj dokazani odnos zadržao je svoj značaj tokom celog 20. veka, a na snazi je čak i danas kada plaćeničke vojske preuzimaju veći deo prljavog posla nacionalnih armija. Na kraju, očevinu spašava očevina zahvaljujući jedinstveno efikasnoj spo-

34. Nikos Poulantzas, *Idib*.

35. Stewart Hall - Bram Gieben, *Formations of Modernity*

sobnosti nacija da stvore oprečne strane koje poseduju neophodna sredstva za vođenje međusobnog rata u bilo kom trenutku. Nacionalna zajednica je dovoljno zrela da izrazi, kroz nošenje oružja, jedinstvo koje proživljava u vreme mira kao osnovni deo društvenih i ekonomskih procesa. Nacionalni sukob nije samo cinični slogan koji vara mase, nego je posledica već stabilizovane, strukturirane i nacionalizovane organizacije finansijskih interesa i mehanizama naoružanog nasilja. Međutim, on omogućava širok opseg autonomije od direktnih finansijskih interesa jer stvarnost sveta podeljenog na nacije i postojanje manjina u susednim državama stvara konfliktnu situaciju koje se ne mogu kontrolisati na osnovu glatkog procesa akumulacije kapitala. Drugim rečima, nacije, na osnovu sopstvene logike privlačenja i odbijanja, određuju kontekst međunarodnih političkih antagonizama koji se ne mogu svesti na finansijsku dimenziju³⁶.

Ova dva pojma, nacija i kapitalizam, od samog početka su u bliskoj vezi, ali nikada se ne poistovećuju. Već u 16. veku, formiranje kapitalističke ekonomije na sve internacionalnijem nivou, prvo širenjem tržišnih odnosa, a kasnije formiranjem industrijskog kapitalizma, bilo je primarni i odlučujući faktor obima i ograničenja državne moći. Bezuslovni zahtev buržoazije na pomolu bio je stvaranje državne strukture koja bi zahvaljujući svojoj stabilizatorskoj sposobnosti osigurala koordinirajući okvir za novu kapitalističku ekonomiju sprovođenjem zakona, obezbeđivanjem ugovora i transakcija i promovisanjem konkurentskih potraživanja na vlasnička prava. Međutim, oblik koji nacija preuzima nije direktno izjednačen s kapitalističkim odnosima proizvodnje. «... u istoriji kapitalizma, pojavili su se i drugi državni oblici osim nacionalnog i neko vreme su se takmičili sa njim, pre

36. Dimitris Dimoulis- Christina Giannoulis, Idib. (dostupno samo na grčkom)

nego što su konačno bili potisnuti ili instrumentalizovani»³⁷.

Na primer, carstvo, grad, Hanzeatska liga. Drugim rečima, nacionalna država nije neki buržoaski plan, nego je rezultat niza političkih saveza i klasnih borbi koje su se iskristalisale u različitim geopolitičkim formacijama klasne i državne moći. To su sile koje su za cilj imale da koncentrišu političku moć i finansijske dogovore, uz iskorenjavanje preostalog autoriteta aristokratije i sveštenstva, kao i finansijski interesi koji su radili na uklanjanju prepreka ekspanziji tržišnih odnosa putem snažnih društvenih mreža, kako ruralnih tako i urbanih, koje su ulazile u saveze, ali su se i sukobljavale kada god je ekonomija bila ograničena nacionalnim granicama i pod pretnjom arbitrarne državne intervencije. Na kraju, mogli bismo reći da je nacionalna država, sa svojom centralizovanom strukturom, klasnim sastavom i demarkiranom teritorijom bila istorijska tačka ravnoteže za dvostruko nadmetanje buržoaskih klasa. Između eksterne borbe u kojoj individualni akteri kapitala antagonizuju jedni druge tražeći podršku za 'svoj' državni mehanizam dok u isto vreme nadilaze sve nacionalne granice, i unutrašnje borbe, koja je znatno jednostavnija i esencijalnija za svaku vrstu društvene strukture, pre svega one između klasa. Prolazeći kroz žrvanj lokalnog, komunalnog otpora i internacionalizma radničke klase, nacionalna država je, istorijski, bila najuspešniji odgovor na razvoj unutrašnjeg tržišta i eksploataciju rada. Međutim, s obzirom na neujednačeni istorijski razvoj kapitalizma, kako u vremenu tako i u prostoru, kapitalistički odnosi su se razvili na drugačije načine u drugačijim vremenima i u različitim geografskim regijama. Stoga se umesto jedinstvene internacionalne buržoazije pojavio niz različitih buržoazija u vezi s odgovarajućim nacionalizovanim teritorijama. Kako je došlo do toga, kao i do saveza i

37. Etienne Balibar, Idib.

sukoba koji su iz toga proistekli, nešto je što se treba proučavati zasebno za svaku nacionalnu državu.

Ovde smo pokušali da analiziramo procese i promene izvesnih tendencija i razvojnih procesa koji su doveli do uspona, ali nažalost još uvek ne i pada, nacionalne države. Međutim, uvek će biti 'neplaniranih', 'neizvesnih' i 'nepredvidljivih' situacija koje su doprinele da struktura nacionalne države postane dominantna nad ostalim državnim formama, kao i pojavu i opstanak, s vremena na vreme, određenih država umesto nekih drugih. Zbog ljudske intervencije, istorija nije podložna zakonima niti je unapred definisana, niti se u retrospektivi može u potpunosti razumeti.

S druge strane, element slučajnosti koji je svojstven svakoj etnogenezi ne bi trebalo da se smatra istorijski arbitrarnim. Postoji nešto što se zove 'sirovina', ili 'proto-etničko' podzemlje, odakle svaki nacionalizam vuče elemente, razne lokalne, raštrkane tradicije u međusobnom su-

kobu, koje stvaraju svoj mit, jednu novu istorijsku kreaciju. Nacija, s druge strane, ne može da se svede ni na jednu jedinstvenu i pojedinačnu lokalnu tradiciju, religijsko nasleđe ili lingvističku posebnost. Iako ovi elementi podržavaju naciju i ona koristi materijale iz prošlosti, ona ih transformiše, preformuliše i homogenizuje, uglavnom tako što im daje prioritet kako bi prestali da budu ono što su nekad bili. Ona piše sopstvenu tradiciju.

Kako primećuje Agamben; "*Čistoća nikada ne postoji na početku*". Formativna, inicijalna država je lingvistička i biopolitička mešavina, dok je katarza i stvaranje nacionalno specifičnih ljudi rezultat napornog procesa a ne, u bilo kojem slučaju, prirodan proces koji se pripisuje precima³⁸. Zaključak se, dakle, pretvara u Cilj/svrhu, a samim tim u Početak, kako vremenski tako i logički³⁹. U ovom 'nizu događaja' koje predstavlja nacionalizam, Benjaminov Anđeo «*vidi katastrofu koja stvara jednu olupinu za drugom i gomila ih pod svojim nogama*⁴⁰». Istu stvar vidimo i mi.

38. Akis Gavrillidis, *The Incurable Necrophilia of Radical Patriotism*.

39. *ibid.*

40. Walter Benjamin, "IX", *Theses on philosophy of history*.

Protiv Astlana Kritika čikano nacionalizma

Ediciones Inéditas
Los Angeles

Ova fotografija kačketa kruži internetom kao kontrapunkt sada već [bivšem] predsjedniku Donaldu Trampu i kačketu koji je on učinio poznatim. On služi kao vizuelni podsetnik da je veliki deo teritorije SAD nekada bio meksička nacionalna teritorija. Čikanx čin deturnamenta.¹ Doduše, čin deturnamenta kojemu nedostaje kritička analiza meksičke istorije. Naime, da značajni deo nacionalističkog žara čikanx pokreta proizilazi iz gubitka meksičke teritorije u rasističkoj agresiji od strane SAD-a. Ona je za ishod imala Sporazum iz Gvadalupe Hidalgo 1848., kojim je SAD-u „predata“ teritorija danas poznata kao Kalifornija, i velika oblast koja, ugrubo, obuhvata polovinu Novog Meksika, najveći deo Arizone, Nevade, Jute i delove Vajominga i Kolorada.

Prošle godine su dvojica umetnika odlučila da obeleže severnu granicu Meksika iz 1821. po-

stavljanjem obeliska koji leže duboko unutar trenutnih granica SAD-a. Danas taj istorijski oblik Meksičke republike nazivamo Prvo meksičko carstvo; to carstvo se prostiralo preko velikog dela Centralne Amerike, zahvatajući nacionalnu teritoriju Kostarike. Da su ovi umetnici obeležili južnu granicu Carstva, očiti previd tog projekta bio bi nam vidljiviji. Da, oni tvrde kako žele da prikažu prolaznu prirodu granica, ali nehotično ukazuju na to šta projekat Meksičke republike zapravo predstavlja: ekstrakciju kapitala unutar njenih granica, bez potrebe za agresorskim ratovima (kolonijalizmom); projekat koji preferira klasni rat kroz privatizaciju prirodnih resursa² u zajedničkom vlasništvu i ekstrakciju viška vrednosti od svog urođeničkog, crnačkog i mestičkog stanovništva. Nekada je ovaj državni projekat vladao daleko prostranijom teritorijom.

1. Dalja literatura o deturnamentu: Situacionistička internacionala, *Détournement as Negation and Prelude*, 1959.

2. Najbolji, aktuelni primer je borba za vodu koju ljudi Meksikalija i okolnih oblasti vode protiv kompanije Constellation Brands. <https://edicionesineditos.com/2018/01/17/communique-our-resistance-at-rancho-meno-6-arbitrary-arrests/>

Nostalgična slika miroljubive domovine koju čikano ljudi često projektuju na Meksiko počinje da gubi sjaj. Uprkos tome, iz te nostalgije je rođen značajan deo čikano nacionalizma.

Make America Mexico again

¿Aztlán Libre?

Popularizovanje priče o Astlanu kao mitskoj domovini Mešika uglavnom se pripisuje Aluristi, čikano pesniku. Pored toga, on je napisao delo koje će postati glavnim dokumentom čikano nacionalista – *El Plan Espiritual de Aztlán*. Tu nalazimo prve ključne greške čikano nacionalizma:

„Nacionalizam kao ključ za organizaciono prevazilaženje svih religijskih, političkih, klasnih i ekonomskih podela ili granica. Nacionalizam je zajednički sadržalac oko kojeg

svi pripadnici la raza mogu da se slože.“

Alurista

Hic salta, hic Aztlán: nova nacija će se uzdići na teritoriji koja trenutno čini jugozapad/zapad SAD-a u skladu sa pretpostavljenim zaveštanjem predaka, a koje sve Čikano osobe dele preko navodno zajedničkog etničkog nasleđa.³ Kao antietatistički komunist, ja želim zbacivanje kapitalizma *en su totalidad*. Kako bi onda čikano antietatističke komunistkinje/anarhistkinje podržale plan koji će nas neizbežno svrstati uz novu nacionalnu buržoaziju? Protivrečnosti su očigledne, i za ishod ne bi imale oslobođenje konkretnih ljudi koji bi činili ovu „čikano naciju“ od najamnog rada ili eksploatacije kao takve. Bila bi to još jedna revolucija odložena u ime nacionalnog suvereniteta. Mada postoje izvesne stvari koje povezuju Čikano osobe uprkos tim „podelama“ i „granicama“ na koje Alurista aludira, upravo te veze slabe komunistički projekat, koji razume da je ideja čikano nacije lažna. Fredi Perlman, u svom zapaljivom eseju *Neprestana privlačnost nacionalizma*, piše:

3. Naglašavam da je ovo nasleđe navodno, jer čak i da teritorija koju Alurista naziva Astlan zaista jeste drevna domovina Mešika, ne bi sve Čikano osobe „polagale pravo“ na nju pošto nisu svi naslednici tradicije Mešika. Čikano osobe obuhvataju mnoštvo etničkih nasleđa, uključujući ono starosedelačkog stanovništva tzv. Meksika, ali i druga porekla, poput evropskog i afričkog. Čikanx nisu rasa.

Smeđe beretke 1970

„Čitalac će možda pokušati da primeni poznatu definiciju nacije kao uređene teritorije na kojoj žive ljudi koji imaju isti jezik, religiju i običaje ili makar nešto od toga. Ta definicija, jasna, zgodna za upotrebu i statična, ne govori ništa o samoj pojavi, već služi samo tome da je opravda.“

Ovo fabrikovano opravdanje koristi se za omogućavanje projekta kapitalističke eksploatacije. Dalje, ako bismo počeli da analiziramo ovu domovinu koju se čikano nacionalisti nadaju da će povratiti, takođe nailazimo na suštinsku protivrečnost u činjenici da tu navodnu domovinu već hiljadama godina u kontinuitetu naseljava mnoštvo različitih starosedelaca. Da pome-

nemo neke od njih: Tongva-Gabrijelino, Čumaš, Juman, Komanči, Apači, Navaho i Mohavi.

Dalje, *Plan Espiritual de Aztlán* saopštava da čikano nacionalisti „proglašavaju nezavisnost [svoje] mestičke nacije“. Ovde vreba opasnost novog oblika ugnjetavanja: još jedna naseljeničko-kolonijalna nacija, ovog puta mestička, ponovo pravi zabran oko starosedelaca. Mada Nacionalne smeđe beretke, kao čikano nacionalistička grupa, tvrde sledeće:

„Udeo evropske krvi u venama naših ljudi je tek kap u vedru, u poređenju sa milionima starosedelaca koji su naseljavali ovu hemisferu. Većina nas ima starosedelačke/

domorodačke pretke i ta krv nas vezuje za zemlju i vapi za njom.”⁴

Čudna igra krvne pripadnosti polaže temelje za pretpostavljeno pravo na Astlan. Kim TallBear, antropološkinja sa Univerziteta Teksas u Ostinu i pripadnica Siseton-Vapeton Ojata (Siseton Wahpeton Oyate) iz Južne Dakote se žali:

„Kod mnogih ljudi u SAD-u postoji jaka želja da osećaju kako pripadaju ovoj zemlji. Nedavno sam se preselila u Teksas, i mnogi belci koje srećem kažu: ‘Imam pretka među Čirokima’ /.../ To nas zabrinjava u zemlji gde već osećamo da postoji vrlo malo razumevanja za istoriju naših plemena, naših odnosa sa kolonijalnim silama /.../”⁵

Čikano ljudi su istorijski proizvod kolonijalizma, rasizma, kapitalizma, ropstva, genocida i iščezavanja [starosedelačke] kulture. Deo borbe za oslobođenje Čikana (i svih ljudi) bi neizbežno podrazumevao povratak zaboravljenim drevnim običajima, ali to ne sme značiti uzurpaciju borbe starosedelaca koji su uspeli da očuvaju direktnu vezu sa svojom dubokom prošlošću i sadašnjošću. Starosedelaštvo je više od samog genetskog nasleđa; ono je istinska kulturna veza. A politika zasnovana na genetskom nasleđu sve više i više počinje da deluje eugenički.⁶ Nejasno je kako bi se čikano nacionalistički projekat razlikovao od suvereniteta koji su američki kolonijalni trgovci („očevi osnivači“) želeli da ustanove u odnosu na englesku krunu.

4. National Brown Berets, Our Nation Aztlán

5. New Scientist, *There is no DNA test to prove you're Native American*; <https://www.newscientist.com/article/mg22129554-400-there-is-no-dna-test-to-prove-youre-native-american/>

6. Treba pomenuti da je ideja „kosmičke rase“ (*la raza cósmica*) meksičkog filozofa Joséa Vasconcelosa (koja je široko prihvaćena među čikano nacionalistima) u svojoj suštini eugenička.

La causa. Plan Espiritual de Aztlán.

Protiv svih nacionalnih država, protiv policije

Originalni program Smeđih beretki u 10 tačaka uključuje zahtev da „svi policajci u meksičkoameričkim zajednicama moraju živeti u tim zajednicama i govoriti španski.“⁷ Četrdeset sedam godina kasnije, 2015., LA Times je izvestio da je 45% ljudstva LAPD⁸ latino, ali odnos između LAPD-a i grada koji nadziru je i dalje ostao zategnut. Neko bi mogao reći da je u vreme pisanja programa to bio radikalni zahtev, ali anegdota o događaju koji se odigrao 61 godinu ranije pokazuje da su Meksikoamerikanci već tada znali da je drugačiji put neophodan.

7. Hecho en Aztlán, „Brown Beret Ten-Point Program“ (1968).

8. Los Angeles Police Department, tj. Policija Los Angelesa.

„... mase čoloa su skočile na noge i krenule ka mestu gde je policajac [LAPD] navodno sedeo. Da je zaista bio tamo ništa ne bi zaustavilo brutalni napad i moguće krvoproliće.“⁹

A sada kontekst: meksičkoamerički detektiv LAPD-a, Felipe Talamantes, je, zajedno sa drugim meksičkoameričkim detektivima LAPD-a, 1907. godine u Los Anđelesu uhapsio tri pripadnika PLM-a, meksičke anarho-komunističke organizacije, pod fabrikovanim i lažnim optužbama. Tada je postojalo mišljenje da detektivi LAPD-a vrlo verovatno rade po naređenju meksičke federalne vlade, na čijem čelu se nalazio diktator Porfirio Dijaz. Hapšenje je viđeno kao način da se izvrši pritisak na meksičke radikale u SAD-u u osvit izbijanja Meksičke revolucije 1910. godine.

Neko u sudnici je rekao da bi detektiv Talamantes možda mogao biti prisutan na saslušanju, što je dovelo do gorepomenute scene sa čoloima. U to vreme je odnos između LAPD-a i Meksikanaca u Los Anđelesu već bio vrlo napet. To je za posledicu imalo masovnu podršku Meksikanaca, Meksikoamerikanaca, i belih radikala trojici anarhista. To je proširilo svest o tome da se, u skladu sa svojim ubeđenjima, svi anarhisti protive ustanovi policije. Tokom trajanja pritvora uspeli su da prikupe značajnih 1.950 dolara za odbranu: značajnih u svetlu skromne visine donacija, koje su se kretale od 0,10 do 3,00 dolara.¹⁰ Ova anegdota je toliko upečatljiva jer onima koji su pružili podršku trojici uhapšenih nije mnogo značilo to što su detektivi LAPD-a i sami bili Meksikoamerikanci. Bilo je jasno da su detektivi saučesnici belačke većine koja je kontrolisala konzervativnu strukturu moći i činila

tadašnju lokalnu vlast.

Čikano nacionalnooslobodilačka grupa Unión del Barrio do danas u Los Anđelesu zagovara ono što su Smeđe beretke zagovarale 1968.: građanski odbor za nadzor policije. Dok radikalniji elementi pokreta Black Lives Matter pozivaju na potpuno ukidanje policije, čikano nacionalisti, zbog svoje rasne kratkovidosti, ne uspevaju da prepoznaju i priznaju anticrnačke korene policije u SAD-a.¹¹

Fredi Perlman primećuje nešto zanimljivo kod pronacionalista i kaže:

„Upravo među takvim ljudima, koji su izgubili svoje korene, koji sanjaju o mestu menadžera supermarketa ili šefa policije, pokreti za nacionalno oslobođenje puštaju svoje korenje; to su mesta gde se formiraju buduće vođe i njihovi najverniji sledbenici. Nacionalizam nastavlja da privlači te ispraznjene ljude, jer im sve druge opcije deluju još sumornije.“¹²

Ricardo Flores Magon, posle hapšenja od strane LAPD 1907. godine

Ali kakvu perspektivu, koliko god pustu, nude antietatistički komunisti?

9. *LA Times*, 13. novembar 1907.

10. Edward J. Escobar, *Race, Police and the Making of Political Identity: Mexican Americans and the Los Angeles Police Department, 1900-1945*, str. 58

11. Dalja literatura: D. Whitehouse, *Origins of the Police*

12. Fredi Perlman, isto.

Contra el nacionalismo, por el comunismo y anarquía!

Čikano nacionalisti često kažu da je „granica preskočila njih“, odgovarajući na rasistički diskurs prema kojem Meksikanci vrše nekakvu invaziju na teritorije koje danas čine američki jugozapad. Oštro kritikuju granice koje njihovi roditelji, roditelji njihovih roditelja, i drugi moraju da prelaze uz ogroman rizik, ali očito ne žele njihovo ukidanje, već novo povlačenje. Antietatistički komunisti i komunistkinje (i anarhisti i anarhistkinje) žele potpuno ukidanje granica, nacionalnih država, kapitalizma, patrijarhata, kolonijalizma i rada. Svakako je teško odlučno koračati ka ovim rešenjima bez razgovora o iskustvu identiteta, ali govoriti isključivo kroz nacionalnooslobodilačku vizuru znači govoriti o polovičnim rešenjima.

Perlman ovde kritikuje misao Mao Ce Tunga, koji je čest izvor ideologije nacionalnog oslobođenja:

„Svega nekoliko potlačenih naroda ima tek po neki atribut nacije, stečen u bližoj ili daljoj prošlosti. Misao bi trebalo da bude primenja na narode čiji su preci živeli bez nacionalnih vođa, vojske i policije, bez kapitalističkog načina proizvodnje i samim tim bez ikakve potrebe za početnim kapitalom.

Revizije su bile vršene tako što je inicijalna Misao [Mao Ce Tunga] bila obogaćena pozajmicama od Musolinija, Hitlera i izraelskih, državotvornih Cionista. Musolinijeva teorija o ostvarenju nacije kroz državu bila je glavna dogma. Najrazličitiji narodi, mali ili veliki, sa ili bez industrije, koncentrisani ili raspršeni, bili su posmatrani kao nacije, ali ne u pogledu svoje prošlosti, već u pogledu svoje aure, kao potencijal koji su oličavali njihovi nacionalni oslobodilački pokreti. Hitlerovo, ali i cionističko, tretiranje nacije kao rasnog entiteta bilo je druga, središnja dogma. Kadrovi su

bili regrutovani među ljudima lišenim tradicionalnih rodbinskih veza i običaja, tako da se oslobodioci ubrzo nisu mogli razlikovati od tlačitelja u pogledu jezika, verovanja, običaja ili naoružanja; jedino što ih je držalo u vezi s njihovom masovnom bazom, bio je isti onaj materijal koji je povezivao bele slugu i bele gazde duž američke Granice; „rasna povezanost“ dala je identitet ljudima bez identiteta, osećanje pripadnosti ljudima bez rodbine, osećaj zajedništva ljudima koji su izgubili svoje zajednice; bila je to poslednja spona među kulturno opustošenim ljudima.“¹³

Projekat izgradnje alternative nacionalnom oslobođenju čikana, ili nekom drugom lažnom pozivanju na naciju, je potrebniji nego ikad. Kao radikalne čikano osobe koje žele da zaista oslobode (ili, možda, unište) ovaj svet, trebalo bi da na sebe preuzmemo stvaranje govora, pokreta i istorije koju želimo da vidimo. Radujem se učešću u otkrivanju, započinjanju i razvijanju delovanja koje bi ostvarilo projekat potpunog oslobođenja, ne samo čikana, već svih ugnjetenih ljudi.

13. Isto.

Uspon i vladavina ekstremnog centra

Nakon globalnog poraza levičarskih političkih partija na izborima (naročito u Latinskoj Americi, ali i u Grčkoj i nekim drugim mestima), činilo se kao da je na pomolu bila globalna vladavina krajnje desnice. U određenoj meri to i jeste bio slučaj, videli smo uspon Trampa, Džonsona, Višegradske grupe i Bolsonara. S obzirom na njihovu vatrenost u potpirivanju surovih graničnih režima, održavanju belaačke nadmoći i ubojitih rasističkih zakona, osnaživanju dodatnih klasnih podela i represije anarhističkih i antifašističkih aktivnosti, uz manje ili više otvoreno ohrabrivanje, ako ne i direktno podržavanje nacionalističkih, rasističkih i neonacističkih uličnih siledžija, oni definitivno predstavljaju veoma konkretnu opasnost za sve one koji se protive njihovom režimu i koji se bore za slobodu i socijalnu pravdu.

Međutim, jačanje podrške krajnjoj desnici na izborima, doprinelo je formiranju drugog ekstrema koji hrani nacionalizam, naizgled suprotstavljenog, ali jednako opasnog, no drugačijeg imidža i metodologije: prevlasti ekstremnog centra.

Posledice su možda čak dugotrajnije nego što je slučaj kod klasične politike kranje desnice. Naime, ekstremni centar ne izaziva mnogo pobuna, dok istovremeno nanosi veliku štetu našoj mogućnosti da dođemo do fundamentalne društvene promene; isisava kiseonik iz društvenih pokreta koji pokreću subverzivni potencijal. Jednostavno, iznova potvrđuje status quo baziran na konceptima kapitalističke države i nacionalizma. Štaviše, ekstremni centraši se često predstavljaju kao alternativa pravoj krajnjoj desnici, te tako u praksi funkcionišu kao sveobuhvatni državni aparat, obuhvatajući sve oblike života. Oni su istinski naslednici konzervativne himne *Nema alternative*.

Debata o opasnostima ekstremnog centra na teritorijama koje su pod vladavinom, ili koje su upravo smenile, vlade krajnje desnice, je naravno zahtevna rabota. S jedne strane, u situaciji smo u kojoj su često jedino anarhisti oni koji su kadri da brzo i hitro odgovore na rastući fašizam. Nakon izbora Trampa, igrači civilnog društva su mesecima bili u zbrci, dok su jedino antifašisti i anarhisti

imali kapaciteta da istog trena izađu na ulice da se bore protiv neonacista i policije. S druge strane, snažna državna represija ima svoje posledice. Uz mnoge drugove koji su povređeni, zatvoreni, u iščekivanju suđenja, u bekstvu, finansijski skrhanj kaznama i sudskim troškovima, pa čak i sa savezničkim grupama civilnog društva svedenim na nešto poput potpune društvene klaustrofobije, razumljivo je da što god je moglo da ponudi prostor za disanje društvenom pokretu deluje bolje od toga. Borbom protiv ekstremnog centra nemamo nameru da impliciramo da anarhizam bolje uspeva pod krajnjom desnicom, ili da nismo svesni stravične cene koju njegova vladavina ima nad subverzivnim pojedincima, pokretima i njio-

vom infrastrukturom.

Međutim, kada su u pitanju svireposti države, tu nema hijerarhije, nema konkurencije, ne zna se koja klika nanosi više štete potencijalu slobode. Čak i kada je nešto naizgled bezopasno, moramo pažljivo istražiti opasnosti koje se nalaze pred nama. Kao anarhisti, moramo se latiti teških debata, naročito u vreme kada imamo pažnju šire javnosti. Kada globalni ekstremni centar ponovo dođe na vlast, taj politički prostor će nestati i ponovo ćemo se naći izolovani i izgnani, van oka javnosti, dok će prilika za moguću revolucionarnu promenu biti izgubljena za barem još jednu generaciju.

Izgradnja jedinstva u centru, razvijanje nacionalizma na rubovima

Ekstremizam se uvek proglašava sa pozicija onih koji imaju moć. Anarhizam je obeležen kao ekstreman zato što ugrožava centrističku koncentraciju moći. Ekstremna desnica je obeležena kao takva zato što je u interesu onih koji drže moć da imaju kontra-pol kako bi još više delegitimisali subverzivne anarhističke ideje proglašavajući ih jednakim metodama na drugom kraju spektra.

Uprkos izbornim gubicima tradicionalnih centrističkih političkih partija, kao što se pokazalo tokom poslednjih evropskih izbora, politika ekstremnog centra – barem u Evropi i Sjedinjenim Državama – danas prevladava u socijalnoj i političkoj logici. S leva na desno, od liberala do konzervativaca, od političkih partija do ljudskopravaških NVO-a, svi žele da budu u „apolitičnom“, neutralnom centru. Ako ne po nazivu, onda po politici.

Koncepti poput vladavine reda i zakona, zakonite zaštite granica, odgovorne migracije, društvene odgovornosti, saosećajnog sprovođenja

zakona, dijaloga, jedinstva, demokratskog reda, racionalnog političkog izbora, mahom dolaze iz rečnika novog ekstremizma, onoga koji postaje današnji zeitgeist. Svi simbolizuju reafirmaciju koncentracije moći u državi, drugačije sisteme opresije i kapital, koji se održava i upravlja kroz primenu svirepe sile onih koji se bore za ultimativnu kontrolu protiv rastućeg broja onih kojima nedostaju resursi.

Ekstremni centar se uvek predstavlja kao nosilac racionalizma, gurajući svaki drugi politički koncept u polje emocija, iracionalnog i političke naivnosti. Ekstremni centar želi da se sretnemo u sredini, na naizgled neutralnom tlu koje omogućava kompromis, dijalog, pregovaranja i poniznost, koje navodno vodi ka uzajamnom učitivom razumevanju. Ekstremni centar se time proglašava moralno i etički neutralnim.

Kao anarhisti koji su u proteklih deset godina učestvovali u društvenim pokretima koji su pitanje demokratije postavili u centar svoje agende, kao što je Occupy/Pokret trgova, trebalo bi da

budemo obazrivi kada naiđemo na takve fraze i da se setimo naših istorijskih iskustava. Gdegod su skupštine igrale na postizanje pregovaranog kompromisa, umesto da su svoju moć gradile na grupama afiniteta, svedočili smo istiskivanju najsubverzivnijih ideja i metoda iz pokreta (obično u vezi sa osudom militantne direktne akcije). Sve je to vodilo procesu bolne samo-neutralizacije koji je porazio čitavu generaciju razočaranih drugova koji su se radikalizovali tokom Occupy/Pokreta trgova i koji su nestali nakon poraza.

Ako u kontekstu uspostavljanja ekstremnog centra, neutralno znači nezauzimanje strana, to nije opcija ni za koga ko teži revolucionarnoj promeni. Ako dijalog znači govor onih koji koncentrišu moć, protiv govora onih kojima je moć oduzeta a žele je nazad, onda to nije dijalog nego opresija. Ako se poniznost iskazuje prema onima koji koncentrišu moć kako bi tlačili, onda to nije poniznost nego poniženje. Ako poštovanje znači klečanje pred autoritetom, onda to nije poštovanje nego represija.

Pogledajmo primer ekstremnog centra na Balkanu. Slovenački dvo-mandatni predsednik Borut Pahor uspeva u svom cilju istorijskog izmirenja u vezi sa odnosom prema građanskom ratu u Sloveniji između pronacističke kvislinške vojske i levičarskih partizana tokom Drugog svet-skog rata, a istovremeno i po pitanju Balkanskih ratova '90ih. Koliko god je važno setiti se i priznati sve žrtve i ulogu rata, ne smemo to pobrkati sa viktimizacijom pronacističkih jedinica i dekontekstualizacijom situacije. Zagovaranjem praznog i apsolutnog istorijskog pomirenja, slovenački predsednik aktivno, ako ne i direktno, otvara politički prostor u kojem javna relativizacija fašističke politike i njenih materijalnih posledica postaje moguća, dok globalni istorijski konsenzus u vezi sa fašizmom biva zaboravljen. Pahor takođe zagovara sličan politički kompro-

mis i jedinstvo kao vrhovnu vrednost politike kada su u pitanju savremene političke partije, uključujući i one koje su aktivno učestvovala u „oslobođenju“ Slovenije koje je potpalilo rat za nezavisnost koji je bio praćen nacionalističkim građanskim ratovima i krvoprolićem u drugim republikama nekadašnje Jugoslavije u '90ima. Jedinstvo u centru obezbeđuje javno prihvatanje i normalizaciju krajnje desnice, obezbeđuje teren za održavanje društvenog statusa quo i pomera čitav politički spektar udesno. Kroz ovakvu vrstu ujedinjenja, koncept onoga šta je *političko* se sužava; omogućava se javno denunciranje, nepoznavanje, i naročito represija svake antiparlamentarne subverzivne aktivnosti. Ono što izgleda kao izgradnja centra, u suštini postaje opasan ekstrem, prurušen u razumnu alternativu jačanju politika krajnje desnice.

Jedinstvo u centru, koje definiše mejnstrim političku agendu, zadaje konačni udarac svakom društvenom pokretu. Pod Trampom, ljudi u Sjedinjenim Državama ustali su protiv policije, upustivši se čak i u samoodbranu zajednice kako bi se stvorile i održale autonomne zone bez policije, i uspeli su da započnu mejnstrim diskusiju o ukidanju policije i doveli teritoriju takozvanih Sjedinjenih Država do ivice revolucionarnog trenutka, dok država nedeljama i mesecima nije uspevala da uspostavi kontrolu. Naknadno izborna ujedinjenje vladajuće klase (demokrata i umerenih republikanaca) iza Bajdena imalo je jasnu poruku. Tramp više nije bio korisno oruđe i stoga je postao prihvatljiva žrtva u procesu održavanja *business as usual*. Za manje od godinu dana, diskusija se prebacila sa teme ukidanja policije na temu definansiranja policije, pa nazad na temu reformisanja policije usmeravajući joj još više finansija, i konačno slavljenjem policije kao žrtava koje su dale svoje živote 6. januara kako bi se sprečilo jačanje fašizma.

Svaki nacionalistički potez je legalan

Nakon 11. septembra i globalnog rata protiv terorizma koji je usledio, koji je za rezultat imao brojne otvorene ratove i ratove u senci, pretežno na Bliskom istoku, politika ekstremnog centra bila je viđena kao razuman odgovor na ono što je začeto kao potreba za očuvanjem Zapadnih vrednosti. Ako je odgovor krajnje desnice na napade na Zapadu bio otvoreni nacionalizam i rasizam (zatvaranje granica, mržnja prema manjinama, zabrane putovanja, rasistički zakoni, rasno profilisanje itd.), ekstremni centar je izumeo birokratsko opravdanje kako bi proizveo iste nacionalističke političke rezultate.

Šengenski granični režim u Evropi se suštinski raspao 2015. kao rezultat borbi migranata; srušili su čitav granični sistem i Evropskoj Uniji je trebalo nekoliko dana da ga ponovo uspostavi. Slovenačka vlada, pod vodstvom Partije modernog centra, postavila je kilometre bodljikave NATO žice duž svoje

južne granice. Nazvali su to preprekama za kretanje - želeli su da osiguraju legalnu migraciju odgovarajućim procedurama. U praksi je to značilo da su mnogi ljudi bili prinuđeni da prelaze granicu na njenim najopasnijim delovima, sa smrtnim ishodišta. Slovenija je ostala jedna od zemalja EU sa najnižim brojem odobrenih azila zahvaljujući strogoj zakonodavnoj vlasti. Kada je 2020. na vlast stupila krajnje desničarska vlada Janeza Janše, nije bilo potrebe da išta menjaju. Sistem gotovo hermetične politike migracije već je bio na snazi.

Slična priča važi i za Dansku u kojoj je trenutno na vlasti socijal-demokratska vlada. Nedavno je usvojila zakon koji omogućava deportaciju migranata u udaljene logore (npr. u Africi) i na taj način legalno onemogućava povratak deportovanim koji bi možda u suprotnom pokušali da se oslobode i zatraže azil u nekoj drugoj evropskoj zemlji.

Zahvaljujući svojim liberalnim standardima i privrženosti kompromisu u sredini, ekstremni centar svaki ekstrem (osim svog sopstvenog) vidi kao pretnju svojoj vlasti. Kako se oni često predstavljaju kao alternativa krajnjoj desničarskoj izbornoj politici, skloni su donošenju zakona i povećavanju policijske nadležnosti u borbi protiv neonacističkih grupa na ulici i na internetu. Na sličan način često vode kampanje zasnovane na konceptu suprotstavljanja govoru mržnje na društvenim mrežama. Kako svaku vrstu ekstremizma vide kao pretnju svojoj vlasti, razvijaju procedure protiv ekstremizma uopšteno, a ne protiv specifičnih fašističkih politika, i tako u javnosti predstavljaju svoju politiku. Za posledicu, ove mere protiv krajnje desnice, u realnosti se odnose i na anarhiste i antifašiste (a možda i samo na njih). Kada je nedavno Fejzbuk usvojio nova pravila protiv govora mržnje, na primer, zabranio je nekoliko anarhističkih i antifašističkih sajtova uključujući CrimethInc, SubMediu, Redneck Revolt itd. Ekstremni centar uvek traži birokratska rešenja koja naziva „vladavinom reda i zakona“ za probleme koji ugrožavaju njihovu vlast.

Pandemija virusa COVID-19 postala je savršeno igralište za testiranje ekstremno-centrističkih politika kontrole i nacionalizma u praksi. Laburi-

stički lider Novog Zelanda, koji je postao poznat po uspešnoj borbi protiv virusa, dobar je primer koji pokazuje kako su mere protiv pandemije – umesto kolektivne brige, zaštite najugroženijih i efikasne borbe protiv opasnog virusa – još otvorenije pokazale globalnu nejednakost i uspostavile sistem kontrole koji nikada ranije nije bio viđen. Tri stuba borbe protiv pandemije bila su nacionalizam (zatvaranje državnih granica), strah (od drugoga, nosioca zaraze) i kapitalistička eksploatacija (rad od kuće za one koji mogu to sebi da priušte zahvaljujući radu onih koji nemaju tu mogućnost).

Necentristsička budućnost

Živimo u eri koja označava kraj istorijskog kompromisa između vladajuće i radničke klase, koji je u Evropi rezultovao stvaranjem države blagostanja. Kako se pristup resursima sužava usled klimatskih promena, ekoloških katastrofa, ratova i kapitalističke eksploatacije, u toku je formisanje nove definicije zajednice. Ako to pitanje prepustimo etatističkim elementima, bilo ekstremne desnice, ekstremnog centra ili neke druge parlamentarne opcije, većina ljudi će nastaviti da bude prisiljena da živi na društvenim marginama u uslovima koji se sve više pogoršavaju.

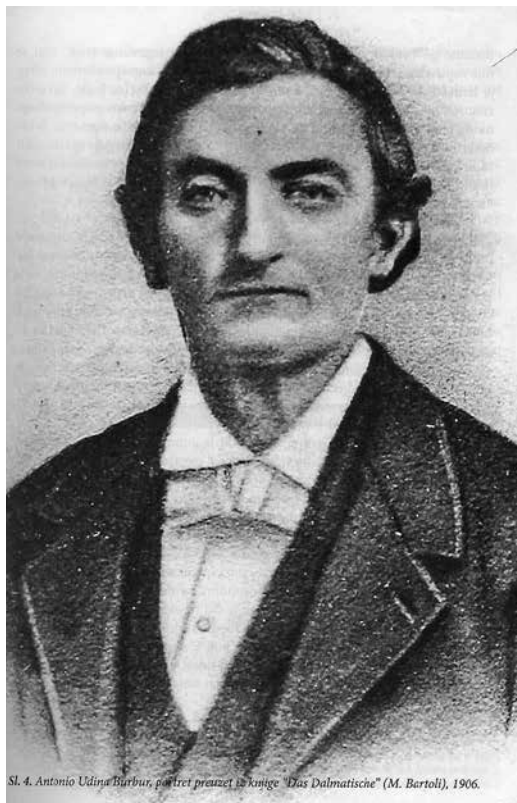
Psametihova djeca ili kojim će jezikom progovoriti revolucija

Nina Čolović

Nekim jezicima moguće je, kažu, odrediti točan datum, ako ne i neposredni uzrok smrti. Takva vrsta forenzike načinjena je nad veljotskim na otoku Krku, dijalektom nekada razgranatijeg dalmatoromanskog, čiji je posljednji govornik Tuone Udaina Burbur poginuo 10. juna 1898. u eksploziji mine pri izgradnji jedne lokalne ceste. Kada je 1897. lingvist Matteo Bartoli u razgovoru s Udainom krenuo zapisivati riječi, fraze i sjećanja na veljotskom, naišao je na ne toliko pouzdana kazivača koji se jezikom nije služio punih dvadeset godina.

Potruga za jezikom na njegovom izdisaju već je početak izgradnje nekog oblika sjećanja na jezik, struganje uspavanki, brojalice, predaja i još uvijek neishlapjelih riječi s dna želuca, jer jezik presušuje nešto prije odlaska onih koji su ga posljednji poznavali, u trenutku kada presuše razgovori i drugi oblici komunikacije među govornicima. Smrt jezika događa se s odumiranjem govornih kolektiva, dezintegracijom go-

vorne interakcije i govornih mreža, pri čemu mrtvozornički izvještaji rijetko navode slučajne i nesretne okolnosti. Drugi varijeteti dalmatoromanskoga, koji su se govorili i na otoku Rabu, u Zadru, Splitu, Dubrovniku, Ulcinju, Budvi i drugim priobalnim naseljima, već u 15. st. izbljedili su u toponime, supstrate čakavštine te dijelove ribarskoga i pomorskog nazivlja, istisnuti mletačkim, veljotski kasnije i talijanskim i južnoslavenskim idiomima. Povijest standardnoga talijanskog jezika, koji nastaje na dijalektalno raslojenom području 1861., ujedinjenjem apeninskih država, konačnim odabirom i razradom firentinskoga toskanskog, kao i povijest južnoslavenskoga idioma stasalog na novoštokavskoj osnovici, imaginiranog u četiri standardne varijante, bosanskom, crnogorskom, hrvatskom i srpskom (BCHS) ili, tridesetak godina ranije, hrvatskosrpskom / srpskohrvatskom, u koje će se utopiti dalmatoromanski i njegov veljotski dijalekt, još su jasnijim pokazateljima da nastanci i nestanci jezika nemaju nikakve veze sa slučaj-

Sl. 4. Antonio Udina Burbur, portret preuzet iz knjige "Das Dalmatische" (M. Bartoli), 1906.

Tuone Udaina Burbur

nostima i prirodnim zbivanjima. Dalmatoromanski, mletački, BCHS i talijanski poprištem su različitim ozljeda, vođenih povijesnim, ekonomskim i političkim kontekstom, i prouzročeni (strukturnim, kasnije i planskim) modeliranjem govornih mreža sukladno religijskim, imperijalnim / kolonijalnim i državnim politikama i interesima. U ovome će se tekstu razmotriti načini na koji su govorne mreže eksploatirane, modelirane i usmjeravane kao povijesni resursi i alati u izgradnji naroda te, kako nekadašnjih tako i suvremenih (nacionalnih), država te propitati mjesto standardizacije (ako bismo se uopće dogovorili da to mjesto postoji) u emancipatornim lijevim politikama (ili koje teže da takvima budu) s pogledom na različite ciljeve i kontekste osmišljavanja i provedbe.

Kako su i zašto nastali standardni jezici

Za razliku od mletačkoga kojim su se bilježile carinske naknade, izračunavali porezi i pregovarale cijene levantskih začina, pamuka i svile, dalmatoromanski jezici bili su jezici bez (posvjedočene) pismenosti. Osnovne pretpostavke za stvaranje, konsolidiranje i funkcioniranje religija, carstava i država stvorene su razvojem i usvajanjem pisma, kojem su prvotni zadaci bili namirivanje ekonomskih interesa zemljoposjednika i trgovaca, zapis rgvedskih himni, kuranskih ajeta i starozavjetnih zapovijedi, a zatim i protezanje volje namjesnika boga na Zemlji svakim, pa i najzabačenijim, dijelom upravljana posjeda. Memoriranje je trgovačkih dugova ili praćenje opskrbe žitom posebnim načinima vezanja pamučnih užadi (*quipusi* kod Inka) ili pak većih komada religijskoga teksta recitiranjem zamijenjeno praktičnijom i složenijom mogućnosti pohrane i organiziranja ideja i ekonomskih odnosa.

„U Starom svijetu ekonomska, administrativna, politička i ideološka funkcija pisma bila je nezaobilazna za koncentriranje rastuće moći dominirajuće elite. (P)isanje je kvalitativnim skokom s ureza na lončariji i drugih jednostavnih tehnika bilježenja do potpuno razvijenih, fleksibilnih sustava dokumentiranja kojim elita institucionalizira svoju moć kao država: centralizirana, transcendentalna i obično neupitna, osim kada je suočena s drugim državama ili snažnim frakcijama unutar sebe“ (Maiseis 1999: 247).

U odnosu na piktograme ili ideograme koji čine potencijalno beskonačne i ne toliko usustavljene sklopove znakova koji mogu varirati od situacije do situacije, ograničene opsegom i iskoristivosti materijala na kojima su bilježeni (kamenju, školjkama, glinenim posudama), pismo je minimalnim i (manje ili više u pojedinim razvojnim fazama) ujednačenim inventarom

grafema omogućavalo neograničenu kreativnost u slaganju i visoku uniformnost u upotrebi. Pisanje je jamčilo trajnost, provjerljivost i nadogradnju podataka koji su se mogli zadržati, dopunjavati i elaborirati unatoč protoku vremena, ali isto tako, i njihovo filtriranje, organiziranje i interpretaciju sukladno vrsti i obliku kontinuiteta koji se nastojao proizvesti da podigne, održi i pronese određene oblike ekonomske, imperijalne, državne i/ili religijske moći.

Quipu konopi

Govorena narav jezika čini da se jezik neprestano mijenja i razdjeljuje. Jezik migrira zajedno sa svojim govornicima, u njemu se stapaju i talože iskustva boravka na različitim prostorima, različiti utjecaji i iskustva koja su njime konceptualizirana i koja se zahvaćaju komunikacijom. Usporavanje promjena i stabiliziranje, a samim time i kontrola jezičnih oblika postignuti su osmišljavanjem i ekspanzijom pisma, uzimajući maha izumom tiskarske tehnike u 15. st., jezične su strukture istrgnute iz materijalnih okolnosti i uvjeta u kojima se proizvode; iz govornih praksi u kojima se jezične strukture oblikuju i u kojima postaju intelegibilne. Otudnjem jezika od govora, pismo je omogućilo nadvladavanje vremena i prostora, ulančavanje i usložnjavanje jezičnih, a s njima i kulturnih, znakova u mistificirani narativ o dugovječnosti i povijesnosti uz

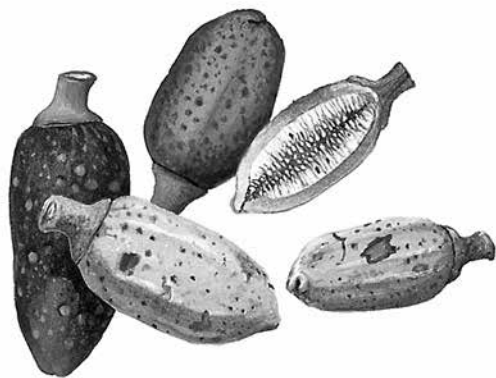
te znakove asociranih religijskih grupa, naroda, nacija i država.

Za razumijevanje kako je pismom jezik otuđen od govora i kako je to omogućilo srastanje s narodima, nacijama i državama, potrebno se vratiti na prvo razdvajanje, prvotnu razinu otudjenja kojim je jezik istisnut iz svojih materijalnih odrednica u procesu svoga nastanka. Da bi se moglo kreirati dijeljeno znanje, jezik se trebao odmaknuti od pojedinačnih komunikacijskih situacija i varijacija vođenih interesima i ciljevima individualnih govornika, napuštajući ne samo pojedince nego i cijele grupe govornika, ovisno o razini društvene, prije svega, klasne stratifikacije kolektiva. U tenzijama disonantnih govornih praksi izoštrjeni su oni oblici govornog rada kojima je pripisana relevantnost za organizaciju i opstanak zajednice, destiliranjem govornih praksi u kondenzate kojima je ta organizacija bila što usustavljenija, ekonomičnija i efikasnija. Govorni rad (odnosno *govor kao rad*) vrednovan je regulirajućim (vertikalnim) poretcima koji su na snazi u nekom društvenom i ekonomskom kontekstu, a kojima se procjenjuje u kojem obliku i kako može koristan za raspodjelu drugih materijalnih i nematerijalnih resursa koji su tim radom konceptualizirani i prenošeni.

Udruženi rad, ne harmoničnih, već međusobno osporavajućih, konfliktnih intervencija, sagradio je, repetitivnošću, sabiranjem i legitimizacijom određenih govornih praksi, obrasce i mehanizme potrebne za podizanje govornih mreža kojim će protjecati kolektivno oblikovano i kolektivno posjedovano znanje. Nasuprot Chomskom, čija transformacijsko-generativna gramatika polazi od ideje da je jezična sposobnost mogućnost generiranja niza gramatički ovjerenih rečenica s kojih je moguće oljuštiti teret njihove izvedbe i naslage povijesnosti (lomeći koplja s empirijski (korpusno) orijentiranim lingvistima), nijedan govornik ne posjeduje sve komadiće slagalice, ona se upotpunjuje (nikada dovršena) u tran-

sformativnoj dinamici razmjene i interakcije s drugim govornicima.

Prvi je oblik razdvajanja prvom razinom nakupljanja ili pristjecanja jezičnoga znanja (odnosno jezika kao znanja). Kolektiv koji govori (i koji je izrastao iz govornih interakcija) pohranjivao je one spoznaje koje su se smatrale bitnim za njegovo održavanje i funkcioniranje u nekom povijesnom, ekonomskom i geografskom kontekstu u jezične strukture i konstrukcije. Iz veljotskoga su, primjerice, sačuvani toponimi *Murāj* (> velj. *Murái* < lat. *moretum* 'mjesto gdje raste murva') i *Sarakājī* (< velj. *Saracāit* < lat. *ceresetum* 'mjesto gdje rastu trešnje' (Spicijarić Paškvan 2014), koji govore o tome na kojem su dijelu Krka rasli koji plodovi, u BCHS jezicima odabirom genitiva ili akuzativa moguće je kodirati traže li se kriške ili cijele štruce kruha (*dati kruha* ili *dati kruh*), u aboridžinskom đirbalu posebnim se gramatičkim nastavcima (imenskom klasom) označava je li neka biljka jestiva ili nije kako bi sakupljači hrane znali što ubrati, a što ne (dozreli plodovi biljke *Ficus pleurocarpa* pripadaju toj kategoriji (*balam gabi*), dok kada je referentom njezina kora, koja se izrezuje u izradi pokrivača, stječe drugu morfološku oznaku (*bala gabi*) (Dixon 2015)), kao što se u venezualanskom piaroa jeziku imenskim klasifikatorima razlaže niz karakteristika koje se

Plodovi *Ficus pleurocarpa*

gramatički pridaju različitim botaničkim pojavama (*isose*, 'tvrda, prazna ljuska', *isot'a*, 'kuglasto voće', *isot'æ*, 'debela, drvenasta loza', Bates i dr. 2009).

To je znanje u koje nije upućen samo jedan uži, kontrolirani krug ljudi, nego znanje u koje su upućeni cijeli govorni kolektivi jer je bilo neophodno za preživljavanje i opstanak, kolaborativno građeno i dostupno svakom govorniku, i koje postoji bez ikakvih namjernih, naknadnih zahvata akademskih i državnih institucija. No, prvobitno otrgnuće jezika od govornih praksi nije ništa manje opresivno od onoga koje će ga pomjeriti još kilometrima i stoljećima dalje od konkretnih govornih situacija u kojima nastaje; pregovaranja strukture i načina upotrebe dijeljenoga resursa značila su aproksimaciju (uprosječnjavanje) govornih praksi (i to ne svih mogućih govornih praksi, nego izgradnje presjeka onih u koje je ubrizgana simbolička i materijalna moć unutar nekoga kolektiva), redukciju fenomena, odnosa i iskustava na njihove shematizirane modele (*isot'a* kazuje da je riječ o 'kuglastom voću' odbacivši pritom pregršt drugih mogućih značenjskih komponenti asciranih uz voće koje obuhvaća), kao i hijerarhizirano ustrojavanje izvučenih konceptualnih fragmenata (jezgrena značenja i oblici upravljaju konceptualnim grananjem kategorija koje zauzimaju, pa će 'kuglasto voće' privlačiti u svoju značenjsku strukturu daljnja vizualna svojstva voća nauštrb npr. olfaktivnih ili obavijesti vezanih uz mjesto uzgoja ili način dozrijevanja).

Kada se grananjem pisma (pri čemu je pismenost u Egiptu i Mezopotamiji prije svega prerogativom posebno školovanih kasti u službi vladara i hramova), s kojim se odvija i grananje ekonomskih, administrativnih i religijskih djelatnosti, zahvatila neka epistemička nakupina (jezik), ucrtane su pretpostavke za njezinu razradu, distribuciju i kontrolu. Selektivno zgrabljeno i preuzeto znanje iz određenih govornih konteksta repetitivnošću i dosljednošću u pisa-

nju razdjeljivat će se među komplementarnim i međuovisnim domenama državnih i ekonomskih poslova. Specijalizacije se pojedinih domena razvijaju zajedno sa specijalizacijom jezika, što će biti korijenom današnje ideje funkcionalne razdiobe jezika koju jezična standardizacija treba 'kultivirati' (sukladno potrebama institucija, a onda tek govornih kolektiva u onoj mjeri u kojoj trebaju komunicirati s tim institucijama), gdje se prikupljeni epistemički materijal razlaže po institucionalnim domenama uspostavljajući specifičnu raspodjelu govornoga rada: kako će koja institucionalna domena to znanje organizirati i koje će obrasce (govornog, a onda i s njime povezanih oblika rada) nametnuti. Razrađujući vlasničke, trgovinske, kulturne i diplomatske odnose, pojedine domene zadužene za upravljanje različitim aspektima organizacije rada i života izgrađuju različiti poredak jezičnih (epistemičkih) struktura koje služe tim specifičnim svrhama upravljanja odnosno specifičnim načinima govorenja. Jezik se tu nameće kao temeljni epistemički sloj čijom se razradom i 'kultivacijom' omogućila izgradnja upravnoga, ekonomskog, agrikulturnog znanja kojim će upravljati posebno obrazovane elite, od babilonskih i egipatskih pisara do, danas, profesora i akademika, stoga se već s ranim državama osvijestilo da je osnovnom pretpostavkom za usmjeravanje ekonomskih i političkih aktivnosti školovanje i ustoličenje posebne grupe stručnjaka (nekada pisara, danas nacionalnih filologinja; kroatista, srbista, anglista, rusista) zaduženih za upravljanje fundamentalnom vještinom; za uspostavljanje kontrole nad jezikom da bi se mogla uspostaviti kontrola nad time što će se i kako njime proizvesti. (Isprepletenost s pismom i tekstom dovest će do toga da se za standardni jezik kao sinonim nerijetko i danas uzima pojam 'književni jezik' u BCHS-u, *Schriftsprache*, 'pisani jezik' u njemačkome.)

Počeci školstva i organiziranoga obrazovanja

zato ne kreću slučajno s etabliranjem te specijalizirane kaste, nastankom pisarskih škola u Nippuru ili Uru u južnoj Mezopotamiji, imajući u vidu da su te škole trebale omogućiti da se preuzeta sirovina, prikupljeni epistemički sloj generiran radom govornih kolektiva i govornih mreža (govornih kolektiva u prožimanju i ispreplitanju), uredno i konzistentno preradi i uobliči razvijajući institucionalne interese na nekom području; od gradova-država do kolonijalnih carstava (sa širenjem posjedovane zemlje i stanovništva čiji je rad bilo potrebno nadzirati). Dok kolektivizacija jezičnoga znanja neminovno znači odmicanje od situacijskih i kontekstno vezanih govornih radnji, distanca se u drugom otrgnuću između jezika i govora produbljuje privatizacijom jezika postignutom njegovom institucionalizacijom; institucionalno potaknutom i održanom svijesti o jeziku koji se zapisuje i načinima na koji je pismom moguće modelirati i usmjeravati jezične (temeljne epistemičke) resurse i znanja koja su njime i u njemu oblikovana. Te predstandardizacijske procese moguće je podijeliti na dva dijela; kanonizacijsku i vernakularizacijsku fazu.

Drugo je otrgnuće jezika od govorne prakse produžetak i elaboracija prvoga. Zagrabljeni oblici i strukture, iznjedreni konfliktnim i nejednako vrednovanim govornim praksama, već uprosječnjeni, shematizirani i hijerarhizirani, institucionalnim zahvatima dorađuju se na način da se prednost dodjeljuje onim oblicima i strukturama koji diktiraju načine toga uprosječnjenja, shematizacije i hijerarhizacije. Oblici i strukture koji stjeću određenu dozu simboličke i materijalne moći unutar govornih kolektiva i mreža podižu se polugom sada prepoznatljivih i obuhvatnih (institucionalnih) ralja da bi se uspjeli na pisarske tabele, u administrativne spise ili vjerske knjige. Ovu je predstandardizacijsku fazu (do razvoja i omasovljenja tiska) moguće nazvati **kanonizacijskom** jer se oblici i strukture filtriraju i izoštravaju stvaranjem i sakupljanjem

funkcionalno sličnih ili usporedivih tekstova u kojima se ustanovljuju bliskosti i zrcaljenja među tim oblicima i strukturama, bilo tako što će se neki oblici i strukture dosljedno pojavljivati zajedno u nekom tekstu ili spletu tekstova (dijeliti mjesto) bilo tako što će nalikovati jedni drugima (analogijom i metaforičkim pomaci-ma). Snopovi oblika i struktura uvezuju se u jezične kanone integralne književnim, filozofskim, religijskim kanonima; kako su se odabirali, umnožavali, kategorizirali, tumačili i interpretirali tekstovi vrijedni i nužni učenja, tako su se odabirale, umnožavale, kategorizirale, tumačile i interpretirale jezične konstrukcije vrijedne i nužne usvajanja, recipročno se provjeravajući, korigirajući i afirmirajući. Jezična i tekstna kanonizacija omogućuju i prate jedna drugu. Kako će Davis ukazati (1998: 9), „prepisivanje i arhiviranje (su) sama srž kanoniziranja. (...) Tekst se kanonizira: a) tako što se čuva prepisivanjem dok ne stekne status klasika i b) tako što se klasificira kao dio određene zbirke. Rukopisi i sami po sebi mogu biti kanoni, ali veći broj rukopisa treba biti arhiviran: što zahtijeva određeno sortiranje i označavanje“. Kanonski se status tek učvršćuje i potvrđuje radnjama kao što su egzegeza, poduka ili kritičko vrednovanje koje se uz kanone tradicionalno vežu. Oblici i strukture ponavljaju se iz teksta u tekst, a njihovim izoštravanjem iz rukopisa u rukopis nastaju obrasci, kanonski jezici pogodni za akomodiranje i socijaliziranje određenih ideja u nekom političkom kontekstu; standardni babilonski na plećima starobabilonskih idioma ovjekovčenih Epom o Gilgamešu ili literalni kanon grčke epike s homerijanskim jezikom snabdijevenim jonskim i drugim, nekada uporabnim, grčkim dijalektima.

Kanonske forme zadavala su božanstva, nebeska i zemaljska, autoriteti boga, vladara i akademije (pisarskih škola kao njezine preteče), čiji je kontinuitet trebao biti osiguran kontinuitetom njihovih tekstova te s njima jezičnih struktura i

oblika koji će usmjeriti tumačenje i granice njihova razumijevanja. Odabrani dijelovi jezičnoga znanja redaktorskim su i recenzentskim praksama iz teksta u tekst obrađivani i doradivani kako bi se dosegla značenja kojima će se sataki ideje koje su 'veliki narativi' trebali ponijeti, udaljavajući se od žive govorne razmjene do te mjere da bi se nekada poželjni oblici i strukture rastezali toliko daleko da bi se njima djelovalo perom i dugo nakon što bi govorna upotreba prestala, pa se tako npr. tada već izumrli sumerski upotrebljavao kao diplomatski i književni jezik u akademskoj Asiriji tokom 2. tisućljeća pr. n. e., kao i latinski dugo u 18. i 19. st. diljem Europe. Za razliku od akademskoga koji više nije optjecao govornim mrežama, u latinskom su se govorne prakse okretale i odmicala od umrtvljenih latiničnih slova u živuće oblike tzv. vulgarnih (svjetovnih) latinитета; „Unatoč oprimjerenosti Cezarovim povijestima i Ciceronovim esejima i govorima, (klasičnim latinskim) zapravo nitko nije govorio. (...) (D)ok se (...) govoreni jezik nastavio razvijati i mijenjati malo po malo iz generacije u generaciju, kao što je to oduvijek činio, klasični latinski, jednom kada je fiksiran, ostao je zamrznut u vremenu, isti 950. ili 1950. po. n. e. kao i 50. pr. n. e.“ (Solodow 2001: 108). Iako primjeri sumerskoga u Asiriji ili u suvremenije doba latinskog u Europi ukazuju na radikalnije nesrazmjere kojima se dokida s praksama djelatnih govornih kolektiva preuzimanjem zamrloga idioma (čime javna komunikacija i snalaženje u svim aspektima života koji se tom komunikacijom uređuju postaju još teže dostupnim), vrijeme je govorene i pisane proizvodnje (koje nikada ne može biti do kraja sinkronizirano zbog tendencije pisma da usporava, stabilizira) u kanonizacijskim težnjama u suprotnom, regresivnom raskoraku s obzirom na to da tekst ne kaska za iskustvom budućih čitatelja čiji se jezik s vremenom promijenio nego je prašnjav i zastario već u trenutku nastanka, bilo da se iz minulih vremena povlače neka partikularna

značenja ili značenski potencijali starih oblika i struktura ili pak samo zadah tih vremena izvučenih iz naftaline kako bi se zavukao u rečenice osiguravajući njihove odjeke u onome što će tek biti zabilježeno. Pomakom prema prošlosti (odnosno njezinoj kanoniziranoj formi pretvorbom u usustavljeni historiografski tekst) postiže se puknuće sveze između rada govornih kolektiva i proizvoda toga rada; i to zato što više nema govornih kolektiva koji će nastaviti razvijati i transformirati nakupljeno znanje (kao u slučaju sumerskoga) ili zato što je proteklo dovoljno vremena da se izbrisalo sjećanje na postojanje te spona (kao u slučaju jonskog i drugih epihorskkih grčkih dijalekata na kojima su podignute i utvrđene Homerove Troja i Itaka).

Troja I

Zaborav je u temeljima društvenoga ugovora koji pripisuje jezik kao znanje onima koji tvrde da im pripada božanskim, kraljevskim, državnim i/ili akademskim pravom. Govorni kolektivi koji nisu ili nisu do kraja svjesni odnosa vlastita rada prema znanju koje je nerijetko zlorabljeno za strukturiranje okolnosti i oblika njihove svakodnevniće, ne mogu preusmjeriti, uskratiti ili preokrenuti taj rad prema oslobađanju i prisvajanju generiranoga znanja, stoga se zaborav neprestano treba poticati zaranjanjem što dalje u prošlost i u što zatvorenije i pročišćenije tekstove.

Nasuprot suvremenim standardnim jezicima, koji se predstavljaju kao relativno kompaktne i jedinstvene strukture (njemački, finski ili mandarinski), naknadno diferencirane i posložene u razgraničene i isprepletene funkcionalne domene (jezik administracije, književnosti, znanosti, medija), kanonizacija ne poznaje kompaktnost i jedinstvenost, već se zamara reguliranjem pojedinačnih funkcionalnih domena (administrativne, pravne) koje su labavo povezane i još uvijek nema interesa za njihovim strukturiranim spajanjem.

Staroslavenski jezik, prvi pisani (kanonski) slavenski jezik (bilježen glagoljicom, a nešto kasnije i ćirilicom), nastaje za potrebe kreiranja liturgije na slavenskim jezicima (na temelju jednoga makedonskoga govora iz okolice Soluna), kada 863. godine braća Konstantin (Ćiril) i Metod iz Carigrada, na poziv moravskoga kneza Rastislava iz dinastije Mojmirovića, s prvim prijevodima obrednih i biblijskih tekstova, kreću u pokrštaivanje Slavena, kako je Velikomoravska kneževina u savezništvu s Bizantom vidjela način sprječavanja prodora Franačkoga carstva (s njegovim knjigama i misionarima) u slavenske zemlje sa zapada (Sesar 1996). Na staroslavenskom su sačuvani zapisi i prijevodi evanđelja, crkvenih knjiga, didaktičkih i pravnih tekstova („Zakona sudnyj ljudem“, „Nomokanona“), služeći brušenju

Ćirilo i Metodije

religijskoga i legislativnog doseg Crkve i slaven-
skih vladara.

Zakona sudnji ljudem

Ollett (2017: 3), razmatrajući prakrte (stare indijske jezike), napominje da „pitati ‘Što je prakt?’ znači ne pitati samo kakav je to jezik nego pitati kako ga je, tko i u koju svrhu ‘zadao’ kao jezik tokom povijesti“. Prakrskim kanonskim jezicima književnosti sakuplja se i širi moć dvora („Sedam stotina strofa“, „Ravanina propast“ na maharadžiju) i vjerski nauk (palijem pisani budistički tekstovi, magahdijem džainistički spisi) (*ibid*: 8). Grčki *koiné* (*κοινός*, „zajednički“), koji se iz antičkoga grčkoga proteže širim grčkim govornim područjem, a onda i s aleksandrijskim osvajanjima u 4. st. pr. n. e. Mediteranom i dijelovima azijskoga kontinenta, pridržavajući jezik književnosti, starozavjetne

postulate Septuaginte (prijevodom stvaranim od 3. do 1. st. pr. n. e.), administrativne i legislativne odredbe kojima je predstojilo kontrolirati novostečenu zemlju (Rodríguez Adrados 2005), može se svojom razvedenosti činiti iznimkom kanonizacijskim težnjama, no valja ga diferencirati od suvremenih standardnih jezika ponajprije izostankom planske regulacije jezičnoga znanja, jer se *koiné*, kao i drugi kanonski jezici, kristalizira akumulacijom, pohranjivanjem, organiziranjem i validiranjem određenoga spleta domenski specifičnih tekstova koji tek trebaju biti uvezani i strukturirani eksplicitnim kodifikacijama i politikama.

Konsolidacija će funkcionalnih domena započeti s drugim predstandardizacijskim razdobljem, **vernakularizacijom**, buktanjem tiskarstva, reformacije i imperijalnih apetita od druge polovice 15. st., diktirajući odnos prema jeziku sve do kraja 18. st., kada vernakularizirane kanone zahvaća standardizacija. Pritom, treba naznačiti da su i kanonizacija i vernakularizacija, kao periodizacijske makrofaze, teorijske projekcije koje služe rasvjetljavanju korijena i motiva standardizacije kao sociolingvističkoga fenomena,

koje u preciznijim vremenskim i prostornim odrednicama traže i preciznija razgraničenja, pa su njezine tendencije prisutne kojekuda i koje stoljeće ranije (npr. u redakcijama i recenzijama staroslavenskih tekstova u 13. i 14. st.). Geopolitičke karte Europe i svijeta od 15. st. pa nadalje mijenjale su vjerskim sukobima, ratovima i kolonijalnim ekspanzijama rastajući centralizirane strukture Katoličke crkve u Europi te diskontinuirajući imperijalne teritorije preko Atlanskoga oceana i Tihoga oceana, što je dovelo do potrebe za učvršćenjem i razvojem birokratizacije u centrima moći, sjedištima monarhija i ranih modernih država.

Za razliku od kanonizacije kojoj govorni kolektivi služe kao rudnici iz kojih pristiže kontinuirani priljev znanja koje će se filtrirati, obraditi i upotrijebiti da bi se utajila želja elite koja uživa ekskluzivitet spoznaje i istine osigurane ezoteričnošću svoga jezika, vernakularizacija rastvara ljuške kanonskih jezika kako bi progovorili puku, „robovima rođenim u gospodarevoj kući“ (značenje lat. *verna*, odakle etimološki dolazi i pojam „vernakular“; *vernaculus*, „domaći“). Vernakularizacija se ne događa stjecajem okolnosti u vrijeme uspostave jedne drugačije vrste ropstva, s prelaskom feudalnih u kapitalističke odnose, gdje je dotadašnje kmetstvo, oslobođeno posjeda i sredstava za proizvodnju, bilo potrebno drugim načinima prikovati uza zidove gospodareve kuće.

Kako je latinski povezivao europske aristokraciju i kler, a izuzimao seljake_inje i radnice_ike, nije mogao biti pomakom s Crkve i autoriteta osobe vladara_ice na politička i ekonomska uređenja koja će integrirati posjede i stanovništvo unutar tada već formirajućih državnih granica, anestetizirajući klasne i socijalne razlike. Vernakularizacija je dvosmjernan, iako ne i dijalogičan proces; dok je kanonizacija bila zainteresirana samo za iskorištavanje proizve-

dene jezične građe, bez zamaranja govornim kolektivima, dok god je pristizala crkvena desetina i feudalna renta, vernakularizacija je latinskim, grčkim, staroslavenskim modelima (a kasnije i izgrađenih vernakulara poput njemačkoga ili francuskog za tesanje manje prestižnih vernakularnih idioma) gradila iz živućih govornih praksi tzv. ´narodne jezike´. Vernakularizacija poseže za opnama klasičnih fonoloških, gramatičkih i leksičkih struktura, stoljećima kovanim i razrađivanim kako bi mogle akomodirati, oblikovati i prenijeti diskurse i ideologije relevantne za opstanak elita, da bi se njima presvukao i zategnuo svježije sakupljeni govorni materijal.

Povezanost poljskoga ili južnoslavenske čakavštine sa staroslavenskim ili pak odrazi latinskoga u rumunjskom ili talijanskom (jezicima dijeljenih genetskih osnova) nisu ništa neobično u razvojnom pogledu, gdje je relativnu kronologiju prijelaza iz jednog fonološkog ili morfološkog oblika danas moguće razmjerno pravilno rekonstruirati. Nasuprot fonološkim, gramatičkim i leksičkim promjenama koje proizilaze iz dinamike govorne razmjene, presađivanje okostalih membrana klasičnih jezika na istrgnute segmente govorne upotrebe ogleda se u procesima kao što su, između ostalog, kalkiranje (doslovno prevođenje) gramatičkih i leksičkih konstrukcija ili pripisivanje kanonskih morfoloških i sintaktičkih karakteristika otrgnutim govornim segmentima (npr. klasičnoga gramatičkog morfema na govoreni leksički ili govorenog gramatičkog morfema na klasičnu leksičku osnovu (komparativ pridjeva *jun-iji* ili *mlad-ě* u staroslavenskim tekstovima (Damjanović 2005: 53)).

Vernakularna eksploatacija rada govornih kolektiva više nije trebala prepisivanje i arhiviranje, jer su obrasci i mehanizmi kojima će se preraditi i skrutiti istrgnuto znanje već raskršteni

i ispolirani u latinskim i starogrčkim knjigama i gramatikama.¹

Presaðivanje se klasičnih struktura u fonologije, gramatike i leksik europskih govornih idioma u 15. ili 16. st. nije odvijalo u vakuumu, na izoliranim jezičnim odsječcima. Budući da su jezični kanoni građeni i održavani proizvodnjom tekstnih kanona i obratno, tekst je i dalje bio razmjerno kontroliranim, i time idealnim poprištem za eksperiment; gdje jezični oblici i strukture ostaju angažirani u discipliniranju teksta i tekst u discipliniranju jezičnih oblika i struktura. U vernakularnom će razdoblju kanonizacijske pisare zamijeniti prevoditelji, s prijevodom kao temeljnim mjestom stapanja jezika puka s jezikom crkve i države.

S obzirom na to da vernakularizaciji prethodi heterogeni splet dijalekata, regionalnih i lokalnih govora, nije moguće govoriti o tehničkom i horizontalnom prijenosu jezičnih oblika i struktura iz nekog izvorišnog jezika A u ciljani jezik B (ako su to odrednice koje se ikada i igdje mogu pripisati prijevodu), gdje bi oba idioma bila prepoznatljiva i ravnopravna jedan drugome, već o aktivnoj izgradnji i usmjerenom rezbaranju jezika B.

Izgradnja jezika B odvijala se odabirom određenih aspekata govorne upotrebe i njihovom

1. Ustrajnost primjene obrazaca klasičnih jezika i danas obilježava mnoge standardne jezike. Hall (1950: 15) daje primjere iz engleskoga; nakon glagola to be trebao bi slijediti neizravni objekt (*It is I*), iako je u govornoj upotrebi uvriježena upotreba izravnoga (*It is me*), prateći latinski u kojem je moguće samo *sum ego*, ne i **sum me*. Izravnost / neizravnost mjeri distancu objekta od radnje kojom je zahvaćen, gdje se se distanca *akter - radnja* povećava u latinskom modelu. Imperativ izbjegavanja dvostruke negacije vuče iste korijene, gdje je npr. latinsko *non nihil* u značenju „ne ništa” odnosno „nešto” zateznom dijelom i logičke strukture standardnoga engleskog, iako se dvostruka negacija kao način poništenja tvrdnje iskazuje kao integralni element govorne upotrebe (*ibid.*: 17).

razradom prema prestižnim kanonskim uzorima, gdje je nadzor granice i strukture prijevoda povjeren leksikografiji, tada netom stasaloj filološkoj struci, proizašloj iz usputne prakse usustavljanja značenja i oblika riječi na marginama ili u glosarima vjerskih i književnih spisa. (Građa prvih rječnika i gramatika (kao zasebnih knjiga) gotovo je u pravilu bila dvojezična ili višejezična, organizirana pretežno prema načelu latinski – vernakular ili vernakular – latinski (usp. npr. Nebrijev španjolski „*Dictionarium latinum-hispanum et hispanum-latinum*” iz 1492. ili Vrančićev „*Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum Latinae, Italicae, Germanicae, Dalmatiae et Ungaricae*” iz 1595. u kojem su svoja izvorišta našle mađarska i hrvatska nacionalna leksikografija).

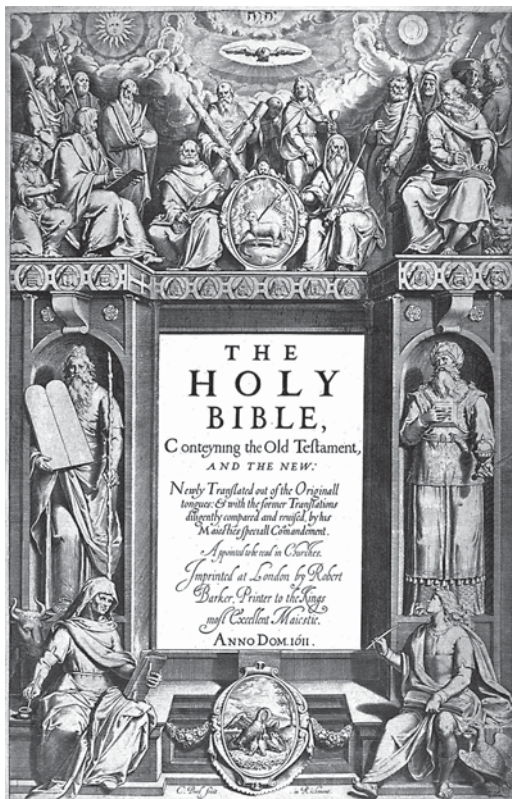

Dictionarium latinum-hispanum et hispanum-latinum

Pojavom tiskarskoga stroja u 15. st. (odnosno nakon inkunabulske faze u 16. st.), tekst se mogao izraditi i distribuirati u znatno većem broju primjeraka premašujući ograničeni krug tadašnjega čitateljstva. Interesi tiskarskoga kapitalizma (o kojem piše Anderson 1983/1998: 47) korespondirali će se s onim religijskim (od Gutenbergove latinske Biblije 1455. do Mentelinove na gornjonjemačkom 1466., staroslavenskoga Misala po zakonu rimskog dvora 1483., prvotiska uz koji se veže kroatistika, ili albanskog Mesharija 1555.). Kao što su reformatorice htjele vjerski nauk proširiti što dalje i što većem broju ljudi, i tiskarstvo je težilo proširenju konzumentskoga dosega kako bi se postigla što obuhvatnija potrošnja teksta kao nove vrste robe u novoniklim trgovačkim i obrazovanim građanskim slojevima. Sprega reformacije i tiskarske proizvodnje omogućena je dodjeljivanjem autoriteta vjerskog podučavanja, umjesto kleru, u prevedenim i prilagođenim inačicama, samom biblijskom tekstu (Wright 2010: 26); svatko tko je mogao čitati (i imao pristup knjigama), mogao je učiti iz primjerka pred sobom. Uslijed kompetitivnih tumačenja Biblije u reformatorskim i protureformatorskim težnjama, u vjerskim pohodima na europskom i koloniziranom tlu te sukobima protestantske i katoličke aristokracije, leksikografske i prevoditeljske prakse regulirale su smjer i način čitanja vjerskih tekstova, umjesto svećenika za oltarom, što je vodilo snažnijem i centraliziranijem utjecaju na granice i modalitete razumijevanja i proizvodnje teksta, a s time i na granice i modalitete razumijevanja i proizvodnje jezičnih oblika i struktura. Otvaranjem vjerskoga obrazovanja nešto većem dijelu stanovništva postizana je izravnost doticaja s vjerskim tekstovima, a tamo gdje opismenjavanje nije provedeno, organizirane su propovijedi i javna čitanja odlomaka vernakuliziranih tekstova. Luther 1522. u prijevodu Novoga Zavjeta, 1534. i u cjelovitom prijevodu Vulgate, odabire gornjosaksonske

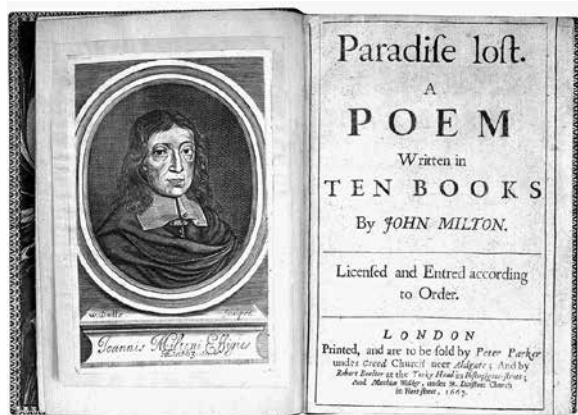
govore za jezik njemačke Biblije, određivši i smjer kasnije standardizacije njemačkog koja će se temeljiti na tom dijalektu. Češki_e preporoditelji_ice u 19. st. u standardizaciji češkoga jezika vraćati će se jeziku Kraljičke biblije iz 1593. kao „zlatnom dobu“ češkoga jezika i književnosti (Sesar 1996: 30), a suvremeni će engleski podjednako izrasti inspiriran Biblijom kralja Jamesa (1611.) koliko i Shakespearovim i Miltonovim djelima.

Prema Febvreovim i Martinovim (kako kažu, konzervativnim) izračunima (1958/1976: 262) samo je tokom 16. st. tiskano 150 000-200 000 izdanja (s podacima za Pariz, Lyons, englesko, njemačko, nizozemsko, luksemburško i belgijsko područje), gdje je svako izdanje moglo biti pripremljeno u 1000 primjeraka (što bi značilo

Biblija kralja Džejsma

150-200 milijuna pojedinačnih knjiga) (*ibid.*), skok koji je uvelike nadmašio nekadašnje mogućnosti i potencijale rukopisnih tekstova. Sanders (2010: 120) napominje da je „sto tisuća primjeraka Lutherova Novoga zavjeta tiskano u Wittenbergu samo za njegova života“. Na područjima pod utjecajem Istočne crkve, koju reformacija nije zahvatila, amalgamirao će se pojedine komponente kanonizacije i vernakularizacije izrastanjem vernakulara u gradovima poput Minska, Kijeva i Moskve, s rukopisnim, prepisivačkim praksama zadržanim još u 18. st. (Sesar 1996: 96).

Milton, *Izgubljeni raj*, prvo izdanje

Gubitak teritorija ekspanzijom Osmanskoga carstva i ekonomske prevage na Mediteranu od 15. st. (osvajanjima Soluna 1430., Konstantinopola 1453., Kaira 1517., Krete 1669.) okrenuo je kormila europskih imperija prema neistraženim obalama Afrike i novootkrivenih kontinenata u potrazi za daljnjim uporištima kršćanstva i ekonomije. Standardni jezici s vernakularnom predfazom nastaju na europskom tlu, odakle se s vojskama i kolonijalnim administracijama izvoze na druge kontinente. Većina standardnih jezika i danas se nalazi u Europi („(...) kriterij standardizacije posve (je) neupotrebljiv pri izradi popisa jezika svijeta: njegovo korištenje u Africi i većem dijelu Azije pokazalo bi da sta-

novnici tih kontinenata uopće ne govore jezici-ma...“, Matasović 2001: 17).

Vernakularizacija i standardizacija dio su kolonijalnih pothvata kojima je drastično izmijenjena jezična mapa svijeta, ništa manje pogubnih od drugih oblika kulturnih apropijacije i nasilja.² Od današnjih 6000 do 7000 idioma kojima je u lingvističkim opisima pripisan status jezika (varijacije proizilaze iz metodoloških neujednačenosti, između ostalog, i nemogućnosti jasnoga razgraničenja što smatrati jezikom u odnosu na dijalekte), tek 4% otpada na Europu, jezično najsiromašnije područje (čemu je velikim dijelom doprinijela standardizacija, provedena dosljedno u svim svojim fazama), oko 15% jezika svijeta uspjelo se zadržati u Južnoj i Sjevernoj Americi, 31% u Africi i ostalih 50% u Aziji, Australiji i Oceaniji (Matasović 2005).

Kolonijalne sile pokušale su primijeniti isti postupak korišten za stvaranje europskih vernakulara i na jezike Afrike, Južne i Sjeverne Amerike i Australije. Ako se indoeuropski vernakulari mogu ugurati u akuzativ i genitiv ili latinogrčke modele glagolskih vremena, smatrale_i su misi-onarke_i, u te se paradigme mora moći razmrviti i navaho, čeroki, komanče, malgaški, fulbe ili kongo. Kao i dalmatoromanski na jadranskoj obali, mnogi afrički, američki i australski jezi-

2. Milivoj Šrepel na pragu 20. st. piše o zadaćama filologije, sablasno podsjećajući na kolonijalno i rasističko nasljeđe njezina nastanka: „Kako je pravo područje filologije jezik i njegova književnost, razumije se samo po sebi, da ne može biti filologije, gdje nema književnosti. Koji narod nema književnosti, ne može imati vlastite filologije. Samojeđi, Hotentoti, svi narodi starinski ili moderni, koji bilo s kojeg razloga nijesu mogli ili umjeli, da se oslobode primitivne surovosti i prirodna barbarstva ili da ostave koje djelo književnoga značaja, mogu biti zanimljivi predmeti za antropologa, etnografa, historiografa, ekonomista, filozofa, lingvista, ali ne mogu biti za filologa. Filologa zanimaju samo naobraženi narodi koji su ostavili jasnih tragova svojoj kulturi u sačuvanim *pisanim* djelima“ (iz: „Klasična filologija: Uputa u pojedine struke klasične filologije“, Matica hrvatska 1899.) (op. dodani kurziv).

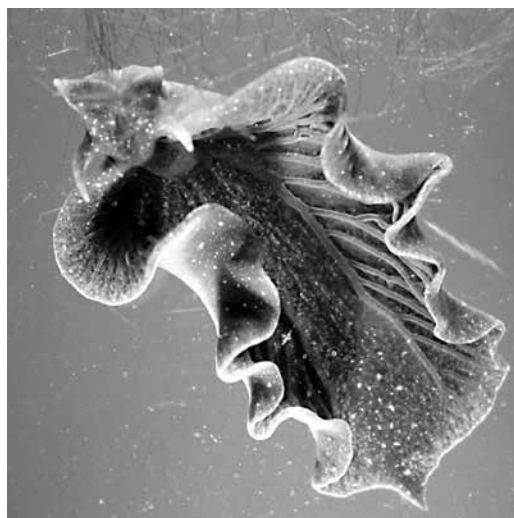
ci nisu imali razvijene ili sačuvane pismenosti (tamo gdje jesu, kao u majanskom kontekstu (gdje je svega nekoliko zapisa pohranjeno do danas), spisi su nerijetko uništavani), a onda ni zabilježenih povijesti i kultura; predodžbe o tome kako bi te povijesti i kulture trebale izgledati krojit će se po mjerama europskih filologija s njihovim slovima, alatima i kategorijama. Iz raspuknuća latinogrčkih modela, koji su se zatezali i raspadali i na europskim govornim idiomima, a kamoli na povijesno, tipološki i arealno različitim, iako ništa manje zahtjevnim jezicima, izvodile su se deskriptivne metode kojima se trebao omogućiti i sistematizirati prijevod vjerskih tekstova za potrebe pokrštavanja.

Arte de grammatica da lingoa mais usada na costa do Brasil

Anchietina *Arte de grammatica da lingoa mais usada na costa do Brasil* iz 1595. tupiniquiumskog dijalekta tupi jezika, nekadašnje brazilske *lingue france* (kojem se i moguće okrenuti samo prelistavanjem misionarskih gramatika; sa 150 plemenskih grupa ubijenih 1557. godine) zapinjala je na strukturama koje se nisu mogle podvesti ni u priloge ni u prijedloge (Zwartjes 2002, 2011); da Costina *Arte tamulica* iz 1649. i de Aguilarova *Arte Tamul* (datirana također u sredinu 17. st.) pak na ablativnim funkcijama tražeći tragove latinskoga u tamijskim sufiksima (James 2019). Kolonijalne se administracije tek u 18. st. s pojavom kolonijalnih multinacionalnih korporacija, podržavanih europskim vladarima i parlamentima, uhodavaju u sustavnije izvlačenje i organizaciju jezičnoga znanja. Da bi mogla raspolagati razgrabljenim resursima i radom stanovništva na stečenom teritoriju uz što manje oslanjanja na lokalno posredništvo, Britanska istočnoindijska kompanija podučavala je svoje engleske administrativne radnice ike (pisce, engl. *writers*), hindustanskom, arapskom, farsiju, sanskrtu i bengalskom (Rahman 2008).

Kao *elysia chlorotica*, vrsta morskoga puža koji konzumacijom algi apsorbira kloroplaste i stje-

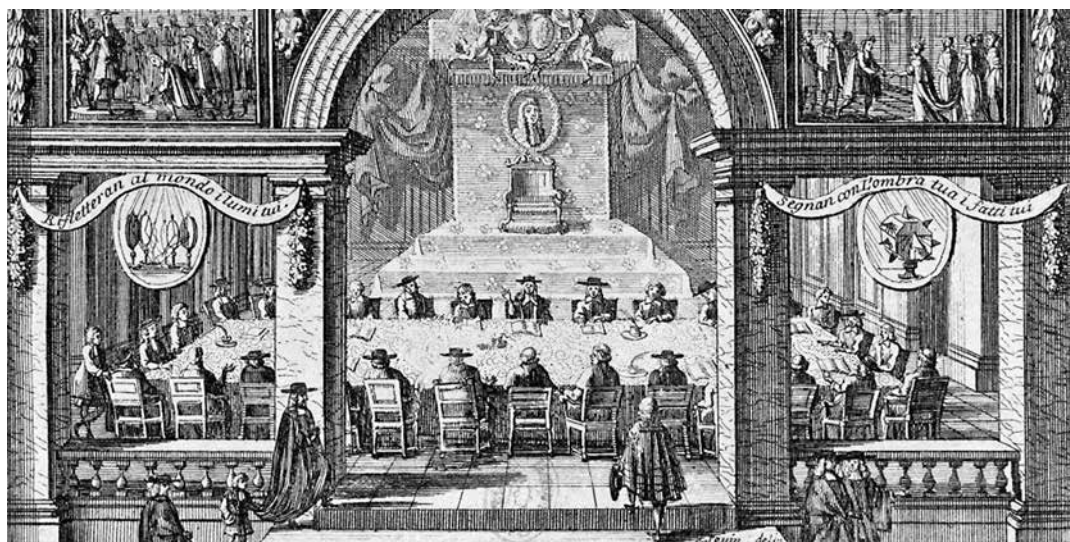
elysia chlorotica

če sposobnost fotosinteze, ili bajkovita, mitska bića koja izjedaju, a onda i ispoljuju snagu i osobine ljudi, **standardizacija** je proces proždiranja umreženih govornih kolektiva (zagrizanja dijelova tih mreža u pretvorbi naroda u nacije) kako bi se prožvakale ne samo njihove riječi i rečenice nego i nepce, grkljan, pluća, trbuh kojima su izgovorene. Standardizacijom će se govorni kolektivi pritisnuti snažno o rebra kako bi se uspostavila kontrola nad modusima i ritmom govorne proizvodnje kao iduća stepenica u upravljanju i raspolaganju porobljenim radom.

Standardizacijom će se pisani jezik (jezik tekstva (u) kojima je kanoniziran i vernakulariziran) zakamuflirati u govoreni, podmetnuti govornim kolektivima kao zrcalna slika njihova rada, koji je potrebno usklađeno (internalizacijom) reproducirati, da bi govornim mrežama počeo kolati jezik koji će biti istodobno i familijaran i stran, hibridna neman jezika elite i sirovoga govora svakodnevnice, novokonstruiranih „nacija“. Standardizacija će šapnuti kako udahnuti, kako zgusnuti zrak u tražene strukture i oblike sankcionirajući opiranja, okliznuća ili posustajanja, s njezinim zakonima i zahtjevima

zapisanim u kodificirajućim gramatikama, rječnicima i pravopisima te u potezima nacionalnih filoloških akademija i instituta (kao što su proskriptivni *Académie française*, *Real Academia Española*, *Институт русского языка имени В. В. Виноградова*, institucija kojima je pravno i politički dodijeljena moć nadzora nad jezikom u službi države i kapitala: „(U) vrijeme francuskoga klasicizma u XVII. st. svjesno je podupirana klasna isključivost francuskoga književnoga jezika kodificiranjem dvorskoga uzusa (Vaugela i Ménage, za razvoj njegovih specijalnih sredstava trebala se brinuti Francuska akademija) te je pod utjecajem Port-royalove *Grammaire générale et raisonnée* (1676.) do kraja intelektualizirana norma književnoga jezika“, Hávraneek 1932/2015)).

Ni nakon Revolucije, republička vlast nije imala ni najmanju namjeru prekinuti proces izgradnje francuskoga jezika koji je trebao garantirati utabavanje i kosolidiranje temelja nacije, gdje, prema izvještaju Nacionalnoj konvenciji iz 1794. godine, od oko tadašnjih 25 milijuna stanovnika, oko 6 milijuna nije znalo ni riječ francuskoga, dok ga je 6 milijuna poznavalo samo u natruhama, bez mo-

Académie française

gućnosti da npr. sudjeluju u ikakvom ozbiljnijem razgovoru koji bi iskrasao na njemu (Rickard 1974: 120/121). Od Vaugelasovih Remarques sur la langue françoise do suvremenih intervencija u jezik, „dobra upotreba francuskoga“ ostala je vezana uz „dobre tekstove“, koji su, kako nekada kanonskim pisarima i vernakularnim prevoditeljicama na dvoru, u standardizaciji nastavili služiti, s razvojem modernoga školstva u 18. i 19. st., kao primjeri diktirane upotrebe, podučavajući govornike što raditi i kako se ponašati.

Procesi institucionalne ekstrakcije, prisvajanja i obrade jezičnoga znanja, u kanonizacijskim i vernakularizacijskim, a onda i standardizacijskim postupcima i mehanizmima, načinima su na koji su govornici_e orobljeni_e da ni ne znaju što im se dogodilo. Standardizacija, kao kulminacija prepisivačkih, arhivističkih, prevoditeljskih i filoloških praksi, vraća izobličeni epistemski materijal u govorne kolektive, svojom anakronošću i izmijenjenošću nekarakterističan i izmaknut za govornice_ike kojima se obraća i u koje se socijalizira. Eksploatirana građa prikupljena je u nekom prošlom trenutku, preskočivši nekoliko koraka u generacijskoj razmjeni, ali u svojim preoblikama dovoljno poznata da bi se pisana riječ mogla ostavljati dojam reprezentacije, nezainteresiranoga otiska aktualnih govornih praksi. Otrgnuće jezika iz materijalnih uvjeta svoje proizvodnje, akutno otuđenje proizvedenoga znanja od rada kojim se oblikuje, distanca rastezana u nekoliko povezanih etapa, pa i u samom procesu izranjanja združeno građenoga i kolektivno dijeljenog znanja, potiče i održava nesigurnost govornika_ica prema ostvarenim riječima i rečenicama.

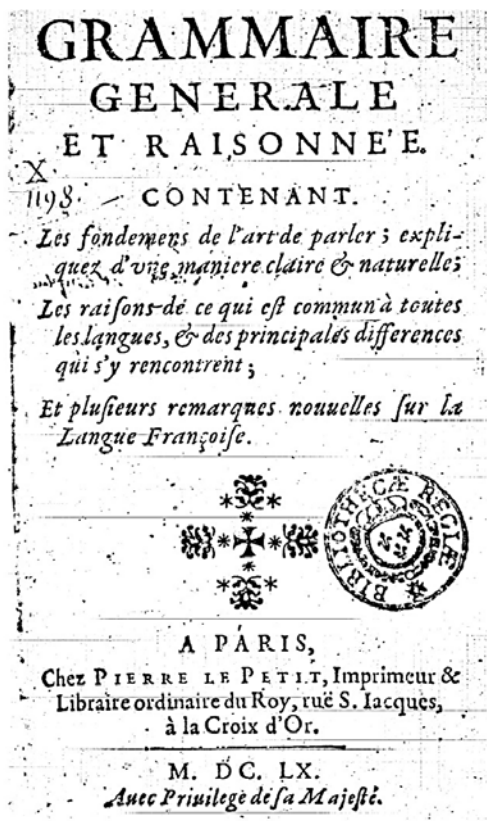
Standardni se jezik izdaje za dokaz iznesen pismom; jezik kakav jest i kakav bi trebao biti, utvrđen provjerenim tekstovima i kodificirajućim gramatikama, kao gusti notni zapis koji će omogućiti ujednačenost izvedbe (nacionalne, prerusene u praktičnu). Krilatice Johanna Adelunga „Piši kako govoriš i čitaj kako je na-

pisano“ (Butler 1969: 418) (koju preuzima Vuk Karadžić) i „Piši kako dobri pisci pišu“ Václava Ertla (1929/2015) (za koju se opredjeljuje i Ljudevit Jonke, 1965: 186-188) nisu kontrastne kako se može činiti niti bi ijedna nužno bila emancipatorna kada bismo se njome vodili. „Piši kako govoriš i čitaj kako je napisano“ moguće je transformirati u univerzalno načelo i srž standardizacije u bilo kojem obliku. Alijenirani od proizvoda vlastita rada, gdje je pristup tome *kako govoriš* zamagljen i otežan (čak i naizgled dohvatljive fonetske komponente izmiču uhu, pa i na najrudimentalnijem planu fonološkoga prepoznavanja), standardizacija nudi pismo kao navodnu ovjeru, kontrolu govora (*čitaj kako je napisano*), unatoč tome što je ona samo nametnuta supstitucija za potisnute oblike funkcionalnoga, živućeg jezičnoga znanja.

Čitanje i u jednom i u drugom načelu služi verifikaciji govorne prakse i njezinom korigiranju i discipliniranju, od starih pisarskih do suvremenih filoloških škola, selektiranih i pročišćenih tekstova nagomilanih prepisivanjem, arhiviranjem, prevođenjem, podučavanjem i objavljivanjem: „(J)asno da je taj apsolutno dobar pisac samo puka fikcija, apstraktna predodžba koja u zbilji nigdje ne postoji, skup obilježja koja su ustanovljena promatranjem i uspoređivanjem pisaca koji stvarno postoje i čija djela na oblikovanje jezika svojega vremena imaju širok i odlučan utjecaj.

Nije, dakle, u načelu riječ ni o Němcovoj ni o Nerudi ni o Čechu ni o Jiráseku itd., nego i o Němcovoj i o Nerudi i o Čechu i o Jiráseku itd., o svima skupa i ni o jednome posebno“ (Ertl 1929/2015). „Širok i odlučan utjecaj (određenih spisateljica_) (na oblikovanje jezika svoga vremena)“, koji tvori ´dobrog pisca´, a time i ´dobar jezik´, prema kojem će se otkloniti i prekorigirani odstupanja i neposlušnosti ukazuje na to da kanonizacija i vernakularizacija nisu samo po-

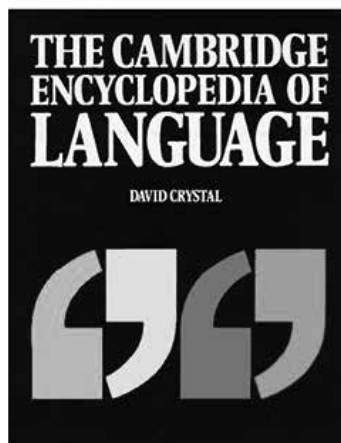
vijesne faze koje se razvlače u standardizaciju nego njezini konstitutivni dijelovi s nacionalnim državama izrasloga još nezasićenijega projekta, u kojem se elitne tekstne i jezične ovojnice uvijaju oko govornoga rada, prodirući u njega i suzbijajući neovlaštene i disruptivne ('pogrešne') oblike.

Grammaire générale et raisonnée

Jezik u raljama naroda, nacija i država

Govorni kolektivi ne odgovaraju ni narodima ni nacijama (a ponajmanje državama kojima trebaju zakoni i propisi, institucionalizirano obrazovanje i vojska lektora da ih pokušaju obuzdati); jezici se prelijevaju izvan granica naroda, nacija i država, bez obzira na to koliko se uredno njegovi rubovi nastojali poravnati i presaviti unutar njih. Crystalova enciklopedija prikazuje jezičnu sliku suvremene Europe podijeljenu na čak pet većih dijalektalnih kontinuumata (1987: 25), u kojima se interdijalekti i dijalekti međusobno prožimaju i isprepliću; na zapadnoromanski, zapadnogermanski, skandinavski, sjevernoslavenski i južnoslavenski dijalektalni kontinuum.

Gdje završava švedski ili talijanski, a počinje norveški ili francuski, u njihovim se standardiziranim oblicima može činiti posloženim u školskim programima i udžbenicima, na dijalektološkim kartama i ne toliko; dijalekti Bohuslāna, Dalslanda, zapadnoga Värmlanda, zapadne Dalarne, Härjedalena i Jämtlanda u pograničnim krajevima Švedske i Norveške (Keel 2020), kao i okcitanski i frankoprovansalski na granicama Francuske i Italije (Bert i Costa 2014) jedino se kriterijem teritorija mogu raspetljati u standardne jezike (što

je procedura koja, nažalost, u dijalektološkim sistematizacijama i nije rijetkost). Pritom, u tim dijalektalnim akvarelima nema neprekinute i pravilne distribucije; ratovi, glad i mirovni sporazumi svako su toliko protresali jezične karte. Na primjer, u 9. st. doseljavanjem govornika mađarskog dolazi do razdvajanja zapadnoslavenskih od južnoslavenskih idioma, ili pred osmanlijskom vojskom u 16. st. čakavština se razmještala, zatirući se (npr. u Kostajnici, danas s istočnobosanskim štokavskim dijalektom), sužavajući (užim obalnim pojasom) (Lisac 2009: 15), pa i rastežući sve do graničnih mađarskih, austrijskih, slovačkih i moravskih sela (v. npr. Houtzagers 2008).

Da bi se postigao privid nacionalne, etničke mase, koja će zamagliti i obuzdati ideološke i klasne razlike, standardni jezici uzimaju se kao homogenizirajući kriterij klasifikacije prema kojem gravitiraju svi dijalektalni i govorni oblici na nekom prostoru, pa je uvriježenim i nazvati neki varijetet dijalektom ili govorom ovog ili onog standardnoga jezika, iako bi, ako bi se inzistiralo na relacijama, vrijedilo obrnuto, gdje su standardni jezici derivirani iz dijalektalne građe. Dijalekte i govore smatra se granama standardnoga jezika koje što se više odmiču od standardiziranih idioma, to ih se promatra slabijima, krhkijima i neadekvatnijima. Predrasuda o slabosti i krhkosti dijalekata prati vjerovanje da su oni blijedi otisci standardnoga jezika jer da nemaju razvijene strukture koje mogu ponijeti sve potrebe govornika koje navodno upija i artikulira standardni jezik. Predrasudom o inherentnom deficitu dijalekata racionalizira se potreba za provedbom i utvrđivanjem standardizacije kojoj će se povjeriti zadaci na kojima dijalekti, kako se tvrdi, posustaju. Koje će se mogućnosti izricanja otvoriti u nekom idiomu, ovisi o tome što govornici čine s materijalom koji povlače svojim govorom. Drugi jezični varijetati, suprotno uvriježenim pretpostavkama, nisu ništa manje lišeni norme (fonoloških, morfoloških i sintaktičkih ograničenja) i potencijala da zahvate bilo

koji dio iskustva i potreba govornika („O toj normi, sustavu pravila pučkoga jezika, dovoljno je reći da u nju pripada ono što je kolektivu koji govori tim jezikom (narječjem) prihvatljivo, što nađe na prijem u jezičnoj zajednici (onih koji tim jezikom govore) (...)“, Hávránek 1932./2015.). Ta norma je efekt politički i ekonomski dominantnih govornih praksi koje izbijaju kao strukture, elastičnije i sklonije promjenama kako se mijenjaju društvene okolnosti u odnosu na standardne jezike i koja je, kako ne treba zaboraviti, samo na drugačiji način zagušujuća u usporedbi s onom standardnim.

Kako dijalektalni kontinuumi pokazuju, granice među govornim praksama i govornim kolektivima ne postoje, samo su imaginirane kao jasne i nedvojbene linije, bilo kao akademski bilo kao etnički, nacionalni i/ili državni konstrukti, gdje se standardni jezici u svom konstruiranom statusu ne razlikuju znatnije od esperanta ili volapúka, *aposteriori* umjetnih jezika, nastalih na romanskoj i germanskoj građi. Lingvistička geografija bilježi dokle su se neke jezične promjene (izoglose) proširile u prostoru pokazujući da ne samo da se ne obaziru na granične policije i međunarodne sporazume nego ni na odgajane ideje pripadnosti nekim narodima, nacijama ili nekim drugim jednako nasumičnim grupama, iako se državnim intervencijama mogu sputavati, pa se npr. sustavno obeshrabrivanje, čak i zabrana, upotrebe velškoga u 19. st. u Velikoj Britaniji odrazila i na njegovu raširenost. Epistemički materijal eksploatiran za konstruiranje hrvatskog, srpskog, bosanskog, crnogorskog (odnosno srpskohrvatskog_hrvatskosrpskog), slovenskog, makedonskog i bugarskog jezika izrezan je i preuzet iz južnoslavenskoga dijalektalnoga kontinuumu, uz naklonjenost BCHS filologija (na muku separatističkih standardologinja_a), istome komadu toga kontinuumu, istočnohercegovačkom štokavskom narječju. Da državne granice sa svojim službenim, nacionalnim jezicima proizvoljno izrezuju protočne i varijabilne govorne mreže, pokazuje i struktura prisvojene građe koja se izvodi u

standardne jezike: govornik_ica hvarske čakavštine i govornica_ik vrbovačkoga križevačko-podravskoga dijalekta otežano će se razumjeti, iako su oba idioma pridana hrvatskom jeziku, dok govornici_e gorskokotarskoga dijalekta iz Lukovdola u razgovoru s govornicama_ima dolenskoga idioma u Novom Mestu neće imati takvih teškoća, iako bi jedan trebao biti dijelom hrvatskoga, a drugi slovenskog jezika.

Hovevei Zion ili Alliance israélite

Standardni jezik splet je visokonadziranih i disciplinirajućih pravila građenih tako da ih nitko nikada ne može do kraja realizirati³, rijetko osporavanih i u znanstvenim i u političkim raspravama, koje se uglavnom zadržavaju samo na tome kako bi se standardizacija trebala provesti, eventualno kako je učiniti ravnopravnom drugim varijetetima i postoji li neki oblik koji bi bio etičniji, otvoreniji i manje invazivan od drugih:

a. Standardizacija oživljavanjem:

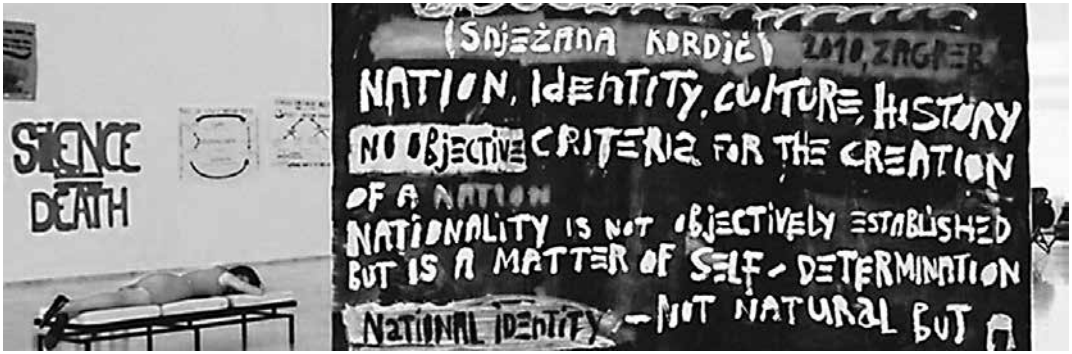
Klasični je hebrejski oko 200. godine pr. n. e. prestao biti govorenim jezikom, očuvan teksto-

3. „(K)ad uvedete pravila koja znate samo vi, onda imate moć. Djelomično potčinjene uputite u tajnu, ali uvijek ostavljate mogućnost da kažete da je nešto krivo, i da zato među potčinjenima postoje krivci. U zaborav pada činjenica da jezička zajednica ne ovisi o etničkim granicama, da je to uvjetna projekcija.“ (Škiljan 2005, https://govori.tripod.com/dubravko_skiljan.htm, posljednji pristup 24. 5. 2021.)

vima Biblije i Mišne (s Gemarom, drugim dijelom Talmuda, već pisanom dominantnijim aramejskim), zadržavši se samo na papiru narednih 1600 godina (kao danas latinski i sanskrt), u ritualnim i liturgijskim kontekstima (koji su dijelom u tom razdoblju poticali književnost pisanu po uzoru na biblijski tekst). Početkom 1880-tih Peres (1964, kako prenosi Fellman 1973: 28) u jeruzalemskim židovskim zajednicama pronalazi govornike ladina, palestinskoga arapskoga i sjevernoafričkoga dijalekta arapskog, gruzijskoga, kao i različitih dijalekata jidiša, prije prvih većih doseljavanja u Palestinu (prve alije 1882.-1904. i druge 1905.-1914.), koja donose različite varijetete ruskoga, rumunjskoga i drugih jezika Europe. Eliezer Ben Yehuda sažima revitalizacijski program riječima „hebrejski će izaći iz sinagoga u vjerske škole i iz vjerskih škola u javne škole i iz javnih škola doći će u domove i... svrstati se među žive jezike“ (Ha-Zevi 31 (1886./1887.), u Fellmanovom prijevodu s heb., 1973: 49). Te će škole niknuti zajedno s prvim agrikulturnim naseljima u Palestini, financirane i poticane radom cionističkih društava kao što je *Hovevei Zion* ili *Alliance israélite universelle* (*ibid*: 95). U stvaranju izraelske države, hebrejski je trebao sakralizirati kolonijalni poredak te Izrael postaviti na kraj narativa o odabranom narodu i obećanoj zemlji, započet sa starohebrejskim tekstovima i zaokružen novohebrejskim ili ivritom. Standardizacija revitalizacijom traga za isječkom povijesti koju treba uskrsnuti, a s njom i ideologije i vjerovanja koja će legitimizirati novostasale države, nacije i narode.

b. Jezični separatizam i unitarizam:

Zakonom o neovisnosti Indije 1947. godine Velika Britanija dijeli kolonijalizirani teritorij u dvije zasebne države, Indiju i Pakistan, kojom će se i jezik raspuknuti na dva dijela. U primjeru vjerojatno nasličnijem sociolingvističkoj slici BCHS_srpskohrvatskog/hrvatskosrpskog jezika; govornici hinskoga i urdskog sporazumije-

Umetnička instalacija koja sadrži naslove knjige *Jezik i nacionalizam* Snježane Kordić

vaju se bez teškoća, no kao što se standardni hrvatski bilježi latinicom, a u standardnom se srpskom priorizira ćirilica, tako se hindski piše devanagarijem po uzoru na sanskrske tekstove, a urdski prilagođenim arapskim pismom. Kao katolicizam, islam i pravoslavlje na Balkanu, hinduizam i islam poslužili su kao povod u Indiji i Pakistanu za to da se tvrde različite 'civilizacijske, kulturne osnove' jezika, ponajprije religijskoga leksika, bez značajnijih odstupanja u fonološkoj, morfološkoj i sintaktičkoj strukturi. Hindustanska dijalektološka karta (dijeljeni naziv za urdsko-hindski govorni kontinuum) ukazuje na razgranate govorne mreže, sa zapadno-hindustanskim haryanvijem, brajem, bundelijem, kannujijem i istočnohindustanskim avadhijem, baghelijem, chhatisgarhijem (Smith 2017). Rezultati Narodne jezične ankete Indije (engl. *People's Linguistic Survey of India*) iz 2010. godine otkrivaju još složeniju jezičnu situaciju - čak 780 varijeteta na Indijskom potkontinentu u aktivnoj upotrebi.⁴ Ništa manje redukcionistički ne bi bilo jezike Pakistana nastojati posložiti po ključu narod - jezik; osim urdskoga i engleskog kao kolonijalne ostavštine, govore se i pašto, pandžapski, sindshki i razni drugi idiomi koji dodatno remete bilo kakve izglačane projekcije jezične situacije. Kodifikacije BCHS_srpskohrvatskog/

hrvatskosrpskog jezika ili urdskoga/hindskog_hindustanija odrazom su dviju tendencija kojima su se jezične politike cirkularno kretale od 19. st. do danas; tendencije razdvajanja i tendencije približavanja, otkidanjem manjeg ili većeg komada govornih mreža. Srpskohrvatski/hrvatskosrpski nastaje crpljenjem (selektiranoga) bazena govornog materijala za institucionalne potrebe, kao što to rade i BCHS jezici. Te dvije tendencije, unatoč tomu što su nerijetko romantizirane u ideološki dvije različite sfere; antinacionalističkim i nacionalističkim diskursima, i jedna i druga u različitim povijesnim trenucima i kontekstima služile su izgradnji nacionalnih prostora, omeđenih vojskama, ustavima i zakonima, a na kraju i samim jezikom koji je sa sobom trebao ponijeti i, još važnije, usustaviti kulturu i povijest.

b.1. Jedan jezik u više država i jedna država s više jezika:

BCHS jezici ili urdski i hindski opisuju se povremeno u literaturi kao primjeri policentričnih standardnih jezika (u postjugoslavenskom kontekstu koncept je populariziran knjigom „Jezik i nacionalizam“ Snježane Kordić (2010) i iz nje izvedenim tekstom Deklaracije o zajedničkom jeziku 2017. godine⁵). Policentričnim jezicima smatraju

4. <http://www.peopleslinguisticsurvey.org/Default.aspx> (posljednji pristup 17.11.2020.)

5. Deklaracija o zajedničkom jeziku. (2017). Jezik i nacionalizmi. <https://jezicinacionalizmi.com/deklaracija/> (posljednji pristup 1.7.2021.)

se jezici s dvjema standardnim varijantama ili više njih u različitim institucionalnim kontekstima; kao npr. engleski u svojoj britanskoj, američkoj, australskoj i drugim standardnim inačicama u zemljama nekada pod britanskom krunom ili pak njemački u Njemačkoj, Austriji, Švicarskoj, Lihtenštajnu, Luksemburgu i Belgiji.

Istodobno, Švicarska, Luksemburg i Belgija primjeri su i država s više službenih standardiziranih jezika; njemačkim, retroromanskim, francuskim i talijanskim odnosno luksemburškim, njemačkim i francuskim ili, u trećem slučaju, njemačkim, nizozemskim i francuskim. Afirmacija BCHS jezika kao policentričnih jezika ne bi donijela puno osim ukinula pokoju administrativnu prepreku za robu, prije negoli za ljude, npr. nastavnike_ice kojima bi i dalje mogućnost rada u nekoj školi vjerojatno ovisila o tome je li diploma usklađena s, kako Deklaracija kaže, „varijantom (koju država) slobodno i samostalno kodificira“ (iako se Deklaracija, paradoksalno, protiv obrazovne segregacije buni). Njemački, nizozemski i francuski u Belgiji državi će samo dati na raspolaganje resurs više za uređivanje njezinih političkih i ekonomskih interesa (pa se „u jezičnoj (...) politici može odraziti (i) distribucija pojedinih privrednih grana, ako se ona podudara, barem djelomično, s prostornom raspodjelom govornika različitih jezika“, Škiljan 1988: 16). Bilo da više država izrabljuje isti organski materijal ili da jedna država izrabljuje više diferenciranih organskih materijala, bez obzira na to što stisak oko govornih kolektiva može biti nešto labaviji, i dalje tu i s istom svrhom kao i u monotonijim država-jezik relacijama.

c. Standardizacija regionalnih i manjinskih jezika:

Standardizacija nije samo interesom države nego i različitih vrsta regionalnih i manjinskih organizacija i (samo)uprava (koje se uključuju razmatrajući utjecaj standardizacije nekih

dominantnih ili državom poticanih jezika, u baskijskom slučaju, kastilijanskog i francuskog). Baskijski (*euskara*), govoren u pograničnim dijelovima Španjolske i Francuske (španjolskih Autonomne baskijske pokrajine (s područjima Gipuzkoa, Bizkaia, Araba) i pokrajine Nafarroa te francuskih krajeva Labourd, Nafarroa Beherea i Zuberoa (Ula 2012)), od 19. st. pritisnut industrijalizacijom (gdje se napuštanjem govornih okruženja, napuštao s vremenom i jezik) i otežanim pristupom javnom školstvu (s periodom bujanja izdavaštva i jezične upotrebe na prijelazu u 20. st.), za Francova režima zabranjen je u korist kastilijanskoga. (Clark 1979: 133-138, i za vrijeme pisanja knjige, četiri godine nakon Francove smrti, ističe: „Unatoč naporima španjolske vlade da zaštititi regionalne jezike, *ikastolasi* (op. a. baskijske škole) izloženi su priličnom maltretiranju policije i obrazovnih autoriteta. Škole su često nadzirane s opravdanjem da su središtima subverzivne ili propagandne antišpanjolske aktivnosti“). Baskijska nacionalistička stranka i druge nacionalističke grupe u ugrozi jezika pronašle su plodno tlo za narativ o nužnosti stvaranja baskijske nacije (Ula 2012). Standardna varijanta baskijskoga (*euskara batua*), građena u okrilju Baskijske jezične akademije (*Euskaltzaindia*), danas destabilizira raznolikost i razgranatost jezika (Hualde i Zuazo 2007), načinjenoga od osam dijalekata s 25 poddijalektalnih grupa (Clark 197: 149). “ Španjolski filolog Ramón Menéndez Pidal, pozvan u Bilbao 1920. da govori o temi ujedinjenja baskijskoga jezika... smatrao je potencijalno štetnim kako bi širenje umjetnoga standarda bez znanstvena interesa značilo nestanak mnogo vrijednijih povijesnih dijalekata“ (Hualde i Zuazo 2007). Standardizacija regionalnih i manjinskih jezika ne pomaže jezicima ni njihovim govornicima (iako može zavarati i činiti se izlazom), naprotiv, polugom je etnicizaciji i/ili nacionalnim aspiracijama zatirući jezike koje navodno spašava.

Abolicija standardnih jezika

Zašto bi bilo lakše zamisliti svijet bez policije i vojske nego bez prepuštanja jezika režimima koje upravljaju tim istim policijama i vojskama (uostalom, pretvarajući i jezik u oblik stege)? Par je ukorijenjenih stavova koje preostaje razložiti (ako dio njih već nije razgrađen prethodnim odjeljcima) da bi se tvrdnja da standardne jezike zapravo ne trebamo, nego oni trebaju nas, mogla braniti:

1. da bez standardnoga jezika nema međusobne razumljivosti;

Kako varira razina razumljivosti među standardnim jezicima (ako bismo zamislile i konstruktivnog govornika takvoga jezika jer nitko ne govori standardnim jezikom, bez obzira na to koliko se trudio_{la}; kao oblik socijalne kontrole, taj ideal i treba ostati nedostižan), tako varira razina razumljivosti među organskim idiomima. Razlika između razumljivosti omogućene standardnim jezikom i razumljivosti omogućene organskim idiomima u njihovom je doseg; dok standardni jezici uglavnom prate granice naroda, nacija i/ili država, organski idiomi izranjaju iz svakod-

nevne interakcije i sežu dokle se rasprostiru niti govornih mreža, nadilazeći granice naroda, nacija i država (kao u slučaju dijela dijalektalnoga kontinuuma na kojem se gradi BCHS_srpskohrvatski/hrvatskosrpski jezik) ili zadržavajući se na ograničenijem prostoru (kao u slučaju npr. baskijskoga u odnosu na francuski ili španjolski).

2. da je gramatika dio jezika koji treba aktivno održavati;

Jezik sam po sebi ne poznaje pogreške. One su mu pripisane izvana. Odstupanja od norme ukazuju na tendencije i smjerove jezičnih promjena omogućavajući jeziku da se razvija. Iako će većina jezičnih inovacija ostati sputana trenutkom i mjestom, jedan dio njih će se uz podršku govornih kolektiva raširiti i postati dijelom opće govorne, a s vremenom i pisane upotrebe (npr. češki prezentski nastavak *-uju*, nekada smatran nepravilnim, danas je standardna dubleta nastavku *-ují*; usp. *opravuju – opravují (úkol)* ili današnje englesko *you* koje će zamijeniti *thou, thee, thy*).

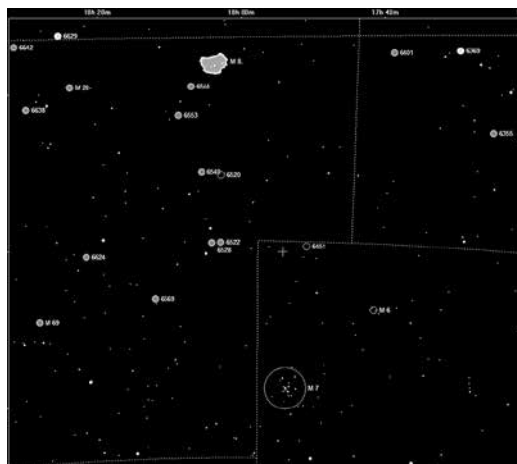
Fonologija, morfologija, sintaksa i pragmatika dijalekata, mjesnih govora i drugih jezičnih varijeteta oblikuju se govornom praksom. Koliko su npr. u standardnim BCHS jezicima u prvom licu jednine prezenta pravilni nastavci *-em, -im, -am* (plešem, mislim, čitam), toliko su u čakavskim govorima pravilni nastavci *-en, -in, -an* (plešen, mislin, čitan). Normi nije potreban poticaj da nastane, poticaj je potreban, kako se pokazuje u današnjoj znanosti o jeziku, istraživanju okolnosti i procesa toga nastanka. Jezična norma strukture su koje su okoštale, stabilizirale se, ukotlovile u jezik i koje treba rastvarati i propitivati u kontekstu rastvaranja i propitivanja drugih struktura koje su se podigle ljudskim radom.

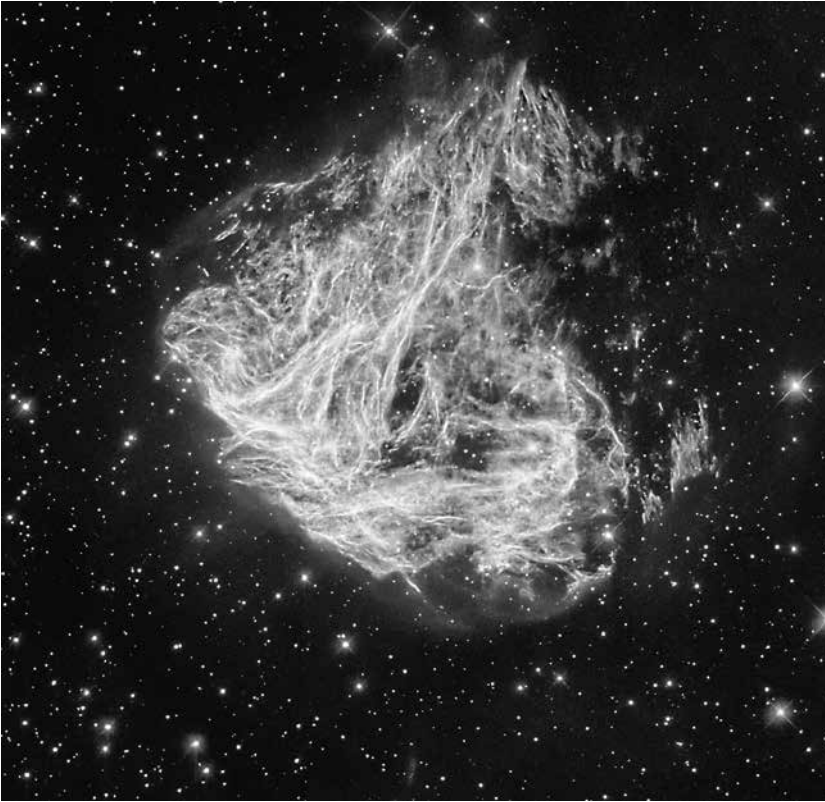
3. da nema ni znanosti ni struke bez profesionalnih žargona uronjenih u standardne jezike;

Znanstvena razmatranja traže preciznost, jednoznačnost i transparentnost; Kasiopeja (grč. Κασιόπεια), Aldebaran (arap. نَارِدُّوَال), 94 Aurora ili OGLE-2005-BLG-390Lb zvijezda su, zvijezde, asteroidi i planeti imenovani prema međunarodnim astronomskim konvencijama kako bi se pojedini objekti na nebu razgraničili i učinili ujednačeno prepoznatljivima bez obzira na to jesu li zahvaćeni NASA-inim satelitima ili teleskopima zvezdarnica u Višnjaju, Erbilu (Ira-

ku) ili Sydneyu. Za razliku od dominantno polisemnoga govorenog jezika (koji organizira više značenja unutar jedne konstrukcije prema načelu ekonomičnosti), znanost teži homonimičnosti (u kojoj jedna konstrukcija ima samo jedno značenje). Bilo da je nekom astronomskom tijelu pripisana vrijednost Kasiopeja ili OGLE-2005-BLG-390Lb, te oznake služe tome da bi se nedvosmisleno naznačilo o kojem je entitetu riječ i pripisala mu se određena svojstva (grčkim nazivom da potječe iz Ptolomejove klasifikacije s određenim kulturološkim pojašnjenjima astronomskih fenomena ili numeričkim iz kojih će se iščitati godina otkrića ili lokacija promatranog tijela). Polisemna narav (potencijali metafore ili metonimije) ili tvorbene mogućnosti govorenoga jezika (usp. npr. *Sunčeve pjege* ili *glasnice* prema *glasu*) mogu poslužiti izgradnji taksonomija ili drugih složenih odnosa izričući osobine ili sveze relevantne za razumijevanje neke pojavnosti, kao što se i numerički iskazi mogu razrađivati da se postigne dodatna obavijest, no u ograničenom obliku, s minimalnom i nadziranom razinom polisemije unutar neke klasifikacije. Terminologija je šifrnar, u koji su integrirana i zategnuća govorenog jezika (zajedno s matematičkim operacijama ili geometrijskim pravilima npr. u termodinamici ili arhitekturi) koje razvijaju visokospecijalizirani govorni kolektivi. Biokemičarka koja usavršava cjepivo za COVID-19 u Istanbulu ujednačava metodologiju i liste djelatnih tvari s kolegicom u Kopenhagenu (čak i ako i okolni tekst traži prijevod, terminologija se drži prozirnog; BCHS *supernova* i *fotosfera*; mađ. *szupernóva* i *fotoszféra*; port. *supernova* i *fotosfera*). Standardizirana terminologija namjerno se brka sa *standardnim jezicima*; terminologija se može vrlo lako standardizirati i bez standardnih jezika koji, isto tako, mogu postojati bez terminologije (npr. i s mršavim nazivljem za računalnu tehnologiju, standardni BCHS jezici su i dalje na životu).

OGLE-2005-BLG-390Lb

Odmetnuta lingvistika

Standardne jezike treba razmotriti prije svega kao političke i povijesne fenomene usko vezane uz izgradnju, održanje i reprodukciju eksplozivnih struktura kao što su kolonijalni imperiji, kapitalizam ili nacionalne države. Zalaganje za unitarističke ili policentrične naspram separatističkih jezičnih pristupa, srpskohrvatski / hrvatskosrpski kao dijeljeni jezik ili bosanski, crnogorski, hrvatski i srpski kao varijante jednoga policentričnoga jezika, može proširiti prostor javne i institucionalno podržane komunikacije, no ne i emancipirati jezik kao kolektivno proizvedeno i prikupljeno znanje. Abolicija standardnih jezika izmicanje je toga znanja iz ingerencije nacionalnih država s nacionalnim akademijama i nacionalnim filologijama prema govornim mrežama i govornim kolektivima kojima je oduzeto te, u kolaborativnom radu u zajednicama usmjerenom na sakupljanje,

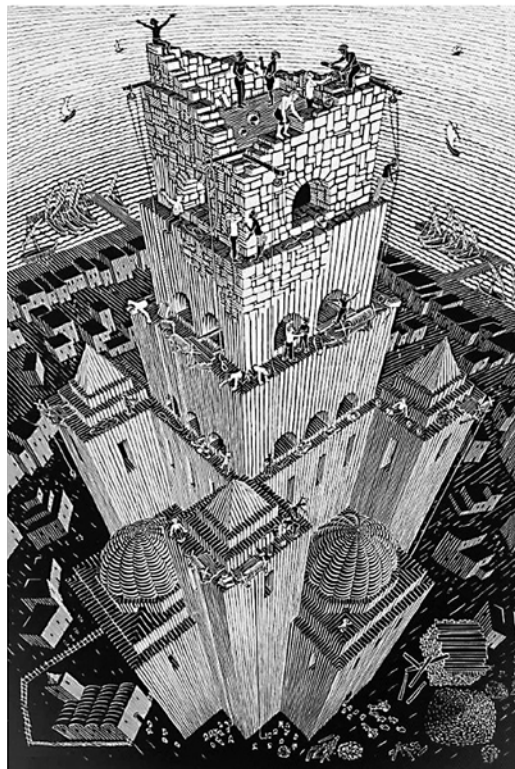
analizu i razmatranje toga znanja, a ne propisivanje i služenje istim režimima koji utišavajući jezike, utišavaju i govornike, da bi bilo dostupno, prohodno i što transparentnije svima onima, govornicima_ama i istraživačicama_ima, koji za njime zatrebaju posegnuti.

Abolicija standardnih jezika ne može se dogoditi sama za sebe, niti se radi o jednopoteznom rješenju. Njegove standardne varijante čine ga produžetkom države i kapitala, stoga je tek njihovim dokidanjem moguće razbistriti načine na koje je jezik komplicitan u generiranju društvenih i ekonomskih razdora, a onda i tkanju mogućih solidarnosti. Opresija nad govornim radom isprepletana je sa svim drugim oblicima nasilja u društvu i ne može ostati po strani ni u jednom obliku emancipatornoga rada koji teži radikalnoj

transformaciji okolnosti i načina naših života. No abolicija standardnih jezika je istodobno i rastvaranje i oslobađanje potisnutih oblika znanja, prikupljenih i posloženim radom raznolikih, ali međusobno povezanih govornih kolektiva (barem njih 6-7000 koje su istraživači_ice izbrojale_i) (bez obzira na mjesto na svijetu koji nastanjuju, s obzirom na to da je svaki jezik satkan u kontaktima i razmjenama, gledajući njihov povijesni razvoj, kao i tehnologijom podržane protoke znanja), u raznim čvorištima govornih mreža. U pamanjunganskom wergaia jeziku Boorongu plemena u Australiji razgranate su astronomske klasifikacije, gdje se i prema izgledu noćnoga neba znalo koje poljoprivredne kulture kada dopijevaju (Hamacher 2011), dravidski solega prepoznaje čak četiri vrste medonosnih pčela (Si 2016), a u veljotskom su pomno razlikovane vrste riba kojima su veljotski ribari podučavali i govornike čakavštine (Spicijarić Paškvan 2014).

Standardni jezici su baloni koje treba probušiti kako bi riječi i rečenice mogle prodisati i kako bi se svi ti raspršeni komadi znanja mogli razmotriti, podijeliti i ugraditi u bolje svjetove koje želimo podići.

Revolucija će biti Babel.

Literatura:

- Anderson, Benedict. (1983/1998). *Nacija: zamišljena zajednica*. Beograd: Plato.
- Bates, P., Chiba, M., Kube, S. i Nakashima, D. (2009). *Learning and Knowing in the Indigenous Societies*. Pariz: UNESCO.
- Burke, Peter. (2004). *Languages and Communities in Early Modern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Butler, Thomas. (1969). *Jernej Kopitar's Role in the Serbian Language Controversy*. U: *The Slavic and East European Journal*, 13(4), str. 479-488.
- Clark, Robert P. (1979). *The Basque: The Franco Years and Beyond*. Nevada: University of Nevada Press.
- Crystal, David. (1987). *The Cambridge Encyclopedia of Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Davis, Phillip R. (1998). *Scribes and Schools: The Canonization of the Hebrew Scriptures*. SAD: Westminster / John Knox Press.
- Dixon, Robert M.W. (2015). *Edible Gender, Mother-in-Law Style, and Other Grammatical Wonders: Studies in Dyirbal, Yidiñ, and Warrgamay*. Oxford: Oxford University Press.

- Ertl, Václav. (1929/2015). Dobar pisac. U: Vuković, Petar. Jezična kultura: Program i naslijeđe Praške škole. Zagreb: Srednja Europa.
- Febvre, Lucien i Martin, Henri-Jean. (1958/1976). *The Coming of the Book: The Impact of Printing 1450-1880*. London: NLB.
- Fellman, Jack. (1973). *The Revival of the Classic Tongue: Eliezer Ben Yehuda and the Modern Hebrew Language*.
- Fischer, Steven Roger. (2003). *The History of Writing*. London: Reaktion Books.
- Goffman, Daniel. (2002). *The Ottoman Empire and Early Modern Europe*. Cambridge University Press.
- Hall, Robert A. (1950). *Leave Your Language Alone! Linguistica*.
- Hamacher, Duane Willis. (2011). *On the Astronomical Knowledge and Traditions of Aboriginal Australia* (a thesis submitted in fulfilment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy). Dostupno na: <http://www.aboriginalastronomy.com.au/wp-content/uploads/2018/05/Hamacher-Thesis.pdf> (posljednji pristup 11.7.2021.)
- Havránek, Bohuslav. (1932./2015.) Zadaće književnoga jezika i njegova kultura. 83-115. U: Vuković, Petar. Jezična kultura: Program i naslijeđe Praške škole. Zagreb: Srednja Europa.
- Houtzagers, Peter. (2008). On the Čakavian Dialect of Koljnof near Sopron. U: *Studies in Slavic and General Linguistics*, 32 (1), str. 247-264.
- Hualde, José Ignacio i Zuazo, Koldo. (2007). The Standardization of the Basque Language. U: *Language Problems and Language Planning*, 31 (2), 142-168.
- James, Gregory. (2019). The Pesky Ablative: Early European Missionaries' Treatment of Tamil 'Ablatives'. *Journal of Portuguese Linguistics*, 18(2), str. 1-20.
- Jonke, Ljudevit. (1965). *Književni jezik u teoriji i praksi*. Zagreb.
- Keel, William D. (2020). *The West Germanic Dialect Continuum*. U: Putnam, Michael T. i Page, Richard B. (ur.). *Cambridge Handbook of Germanic Languages*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lisac, Josip. (2009). *Hrvatska dijalektologija 2: Čakavsko narječje*. Zagreb: Golden Marketing-Tehnička knjiga.
- Matasović, Ranko. (2005). *Jezična raznolikost svijeta: Podrijetlo, razvitak, izgledi*. Zagreb: Algoritam.
- Matasović, Ranko. (2001). *Uvod u poredbenu lingvistiku*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Maisels, Charles Keith. (1999). *Early Civilizations of the Old World: The Formative Histories of Egypt, the Levant, Mesopotamia, India and China*. London i New York: Routledge.
- Ollett, Andrew. (2017). *Language of the Snakes: Prakrit, Sanskrit, and the Language Order of the Premodern India*. University of California Press.
- Rahman, Tariq. (2008). The British Learning of Hindustani. U: *Contemporary Perspectives*, 2(1), str. 46-73.
- Robins, R.H. (1967/1997). *A Short History of Linguistics*. London: Routledge.
- Rodríguez Adrados. (2005). *A History of the Greek Language: From its Origins to the Present*. Leiden: Brill Academic Pub.
- Sanders, Ruth. (2010). *German: Biography of a Language*. Oxford: Oxford University Press.
- Sesar, Dubravka. (1996). *Putovima slavenskih književnih jezika: pregled standardizacije češkog i drugih slavenskih jezika*. Zagreb: Zavod za lingvistiku Filozofskoga fakulteta.
- Si, Aung. (2016). *The Traditional Linguistic Knowledge of the Solega: A Linguistic Perspective*. New York: Springer.
- Solodow, Joseph B. (2001). *Latin Alive: The Survival of Latin in English and the Romance Languages*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Spicijarić Paškvan, Nina. (2014). Dalmatski (veljotski) i mletački utjecaji u govornima otoka Krka. U: *Krčki zbornik*, 70, 71-88.
- Smith, Caley. (2017). The Dialectology of Indic. U: Klein, Jared; Joseph, Brian; Fritz, Matthias. *Handbook of Comparative and Historical Indoeuropean Linguistics*, 417-446.
- Škiljan, Dubravko. (1988). *Jezične politike*. Zagreb: Biblioteka Naprijed.
- Škiljan, Dubravko. (2002). *Govor nacije: Jezik, nacija, Hrvati*. Zagreb: Golden marketing.
- Ula, Jacqueline. (2012). *Reclaiming Basque: Language, Nation, and Cultural Activism*. Reno i Las Vegas: University of Nevada Press.
- van der Horst, Joop. (2016). *Propast standardnoga jezika: Mijena u jezičnoj kulturi Zapadne Europe*. Zagreb: Srednja Europa.
- Wright, Sue. (2010). *Jezična politika i jezično planiranje: Od nacionalizma do globalizacije*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
- Zwatjes, Otto. (2002). The Description of the Indigenous Languages of Portuguese America by the Jesuits during the Colonial Period. U: *Historiographia Linguistica*, XXIX: 1/2, str. 19-70.
- Zwatjes, Otto. (2011). *Portuguese Missionary Grammars in Asia, Africa and Brasil, 1550-1800*. Amsterdam: John Benjamins Publishing.

U susret drugom ljudskom biću

Ideje o nacionalizmu
u Čovjeku bez osobina
Roberta Musila

U poražavajućoj situaciji rastućih nacionalističkih sentimentata popraćenih “psihozom rata” i “psihozom mira”, kako će ih kasnije nazvati, mladoga Roberta Musila (1880.-1942.) morio je problem ljudskih strasti. Kasnije će po tom pitanju zaključiti: “Nije tako da imamo previše intelekta, a pre malo duše, već pre malo preciznosti za pitanja duše.”

Izbijanje prvog svjetskog rata imalo je značajan utjecaj na ironično distanciranoga tridesetčetverogodišnjeg Roberta, koji je u to doba započeo svoj duboki angažman s političkim pitanjima. Unatoč tome što je i prije rata pisao o uskogrudnosti buržujkoga društva, u turbulentnom periodu između 1914. do 1921. napisao je mnogo eseja, posebice na temu nacije i nacionalizma. Njegove su se ideje i osobni osjećaj za identitet značajno mijenjali tijekom vremena, od kulturnog nacionalizma, pa sve do zaključka kako je nacija fantazija: “Preciznosti radi, nacija je fantazija (“*Einbildung*”) u svim verzijama u kojima je do sada bila ponuđena.” Pri tumačenju nacionalizma i ratnog entuzijazma, Musil se nije oslanjao niti na psihologiju mase, niti na tendenciju patologiziranja tih sentimentata, već

je radije težio slijeđenju kontinuiteta ljudskoga iskustva.

Ipak, ovaj se tekst ne bavi njegovim esejističkim opusom, već radije predstavlja, nadam se, uvjerljiv prijedlog za čitanje djela koje možda predstavlja jednu od najkompleksnijih analiza mita nacije i nacionalizma, roman Čovjek bez osobina.¹

Musilova motivacija za istraživanje fenomena nacionalizma bila je volja za prevazilaženje otuđenja u međuljudskim odnosima. Mi smo jedni drugima ništa, napisao je u jednom eseju o temi

1. Robert je započeo pisati krajem 1898., i kontinuirano je prepravdao tekst sve do objave dijelova ili do svoje smrti 1942. godine. Prvi dio je objavljen 1930., a drugi 1933. Nekoliko je poglavlja objavljeno posthumno 1943., a 1952. izlazi kritičko izdanje urednika Adolfa Frisèa. Prvi dio romana je objavljen na engleskom kao *The Man Without Qualities* 1953., u prijevodu Eithne Wilkins i Ernsta Kaisera. Drugi je uslijedio 1955. i treći 1961. godine. Na našem jeziku je prvo izdanje prva dva djela objavljeno 1967. u prijevodu Zlatka Gorjana kod izdavača Otokara Keršovana u Rijeci s naslovom *Čovjek bez svojstava*. Po nama je “svojstvo” bliže Musilovom “*Eigenschaften*”. I najnovije srpsko i hrvatsko izdanje nose naslov *Čovjek bez osobina*, što je bliže engleskom naslovu. U tekstu su korištena Frakturina izdanja iz 2008., 2013. i 2019. u prijevodu Andya Jelčića.

nacije: "Čemu sve to 'Mi Nijemci'? Takve su formulacije samo načini lažiranja zajednice fizičkih radnika i profesora, gangstera i idealista, pjesnika i filmskih redatelja. Takva zajednica ne postoji: pravo 'mi' jeste: Mi smo ništa jedni drugima." I u autobiografskim bilješkama o tučnjavama u djetinjstvu, Musil sebi postavlja to pitanje; je li sakaćenje, hrvanje i gađanje kamenjem u djetinjstvu ono što nas oblikuje u ljude koji kasnije postaju sposobni prema bližnjima se odnositi kao prema apsolutno bezosjećajnim objektima? Pokušaj pronalaženja drugog ljudskog bića naslov je jednog od njegovih eseja, ali mogao bi poslužiti i kao opis Musilova životnog djela.

Danas iznimno mnogo ljudi osjeća da se prema iznimno mnogo drugih ljudi, na žalost, nalazi u opreci. Osnovna crta kulture jest da pojedinac prema drugim ljudima koji žive izvan njegova vlastitog kruga gaji najdublje nepovjerenje, dakle ne samo Nijemac Židova nego i nogometas pijanista smatra neshvatljivim i manje vrijednim bićem. Na koncu, stvari postoje samo zahvaljujući svojim granicama

Naravno, nije to promišljao tako opširno, no poznato mu je bilo to stanje neodređene atmosfere neprijateljstva, koja u naše doba ispunjava zrak

Musilov monumentalni roman u tri sveska sačinjen je od dvije narativne linije. Jedna prati nacionalističku "Usporednu akciju" kojom se pokušava organizirati događaj za proslavu "Kakanije" (Austro-Ugarskog Carstva), što predstavlja ideološki napor protagonista da okupe sve nacionalnosti Carstva pod jednu zajedničku ideju. Međutim, nitko od njih zna što bi taj događaj trebao biti. S druge strane, imamo liniju glavnog protagonista, Ulricha, koji se može opisati kao subjekt bez nacije i drugih relevantnih svojstava, i koji je zaljubljen u svoju sestru blizanku. On povezuje dvije narativne linije kao tajnik Usporedne akcije. Budući da incest uni-

štava društvene i psihološke zakone koji određuju identitete roda, seksualnosti i srodstva na kojima se temelje vlasnički, nacionalni i kulturni identiteti, narativ postavlja Ulricha kao onog koji dovodi u pitanje te identitete.

Što se tiče pitanja nacije, neki od mitova koje Musil analizira u romanu su: mit o naciji kao domovini ("Heimat"); mit o naciji kao monokulturnoj zajednici vezanoj unutar svoje (partikularističke) Kulture i nasuprot (univerzalističkoj) Civilizaciji; mit o naciji kao izvornoj zajednici govornika njemačkoga jezika; mit o naciji kao masovnom društvu; i mit o naciji kao rasi.

Pored samoga sadržaja, roman predstavlja i kritiku "simboličkog oblika modernosti"- modernog romana. Tri glavne karakteristike modernog romana, odnosno Bildungsromana, sustavno su preispitane u Čovjeku bez svojstava: linearna i kontinuirana koncepcija vremena, izražena kroz romaneskni zaplet shvaćen kao dijakronijski slijed događaja; životna pustolovina protagonista kao putovanje razvoja ("Bildung") neovisnoga, slobodnog i individualnog subjekta; socijalizacija u nacionalnoj kulturi, kroz utapanje individualnog identiteta u najširi kolektivni i zajednički identitet nacije i njezine povijesti, jezika i teritorija.

Pozornik ga je prvo promatrao preko ramena, poslije sprijeda, a onda iz blizine; u svojstvu promatrača bio mu je nazočan poput istake željeznog mehanizma države, koji završava u gumbima i drugim metalnim dijelovima. Stalni život u dobro uređenoj državi u sebi svakako ima nešto sablasno; ne možemo ni izići na ulicu, a ni popiti čašu vode ili ući u tramvaj ne dodirnuvši uravnotežene poluge golema aparata zakona i odnosa, ne stavivši ih u pogon ili ne prepustivši im odražavanje mira svoga postojanja. Poznat nam je tek najmanji broj onih koje zahvaćaju duboko u nutrinu, dok se na drugoj strani gube u mreži koju još nijedan čovjek

*Pulcinella se
izvaljuje iz
jajeta*

nije razmrsio; zbog toga ne priznajemo njihovo postojanje, onako kako građanin ne priznaje postojanje zraka i za njega tvrdi da je praznina, no čini se da određena sablasnost života leži upravo u tome što je sve što ne priznajemo, sve ono što nema boju, miris, okus, težinu i moral, poput vode, zraka, prostora, novca i protoka vremena, zapravo najvažnije. Čovjeka može ponekad zahvatiti panika kao u snu neupravljanom voljom, oluja pokreta mahovitog udaranja oko sebe, kao što čini životinja uhvaćena u njoj nerazumljiv mehanizam mreže. Takvo su djelovanje pozornikovki gumbi imali na radnika i u tom je trenutku državni organ, koji je smatrao da mu se ne posvećuje odgovarajuće poštovanje, poduzeo uhićenje.

Zbog toga je čak i u ovom trenutku zadržao smisao za statističku demistifikaciju svoje osobe, pa ga je sustav mjera i opisa koji je na njega primijenio policijski organ oduševio poput ljubavne pjesme koju je spjevao Sotona. Najčudesnije je na tome bilo što policija čovjeka ne samo da može raščlaniti tako da od njega ne ostane ništa nego i što ga od tih

ništavnih sastavnih dijelova može ponovno jednoznačno sastaviti i po njima ga prepoznati.

Za taj je doseg jedino bio potreban dodatak nečeg neodredivog, što oni nazivaju sumnjom.

Razjasnimo na samom početku Musilov stav o državi, prema analizama iz eseja. U odnosu na ono što je opisao kao njemačku intelektualnu tradiciju slijepe vjere u državu, on državu odbacuje kao "loš stroj", nefleksibilan oblik političke organizacije koji sprječava razvoj ljudskih bića. Protivio se "organizaciji čovječanstva u države" smatrajući da se heterogenost modernih kultura i fluidna, stalno promjenjiva priroda ljudskoga iskustva ne mogu sadržati u krutim političkim formama bez potrebe za upotrebom nasilja. Za njega je institucija "moderne ustavne države" uvijek predstavljala čin nasilja. Nasilne povijesne okolnosti koje su karakterizirale utemeljenje suverene države dokazale su mu njen "nesocijalni karakter": "[što] ne proizlazi, naravno, iz zle volje njezinih stanovnika nego iz njezine prirode, strukture i načina funkcioniranja; to je čini gotovo potpuno samozatvorenim sustavom druš-

*Pulcinella štruca.
Dijete okruženo
obitelji*

tvne energije, s beskrajno većom raznolikošću vitalnih odnosa iznutra nego izvana. Država je forma koja se, da bi mogla osigurati stabilnost za razvoj života, najprije mora začahuriti i učiniti nepropusnom." Dakle, prema Musilovoj analizi, država je po svojoj prirodi totalitarna.

Ono što Musila zaokuplja u romanu su moderni identitet i subjektivnost. Kroz prilično jednostavnu radnju, istražena je veza između "ja" i "mi" te kako nacionalističke, rasističke i patrijarhalne ideologije svode subjekt na njegovo kulturno podrijetlo i tjelesno/seksualno dispoziciju, namećući mu navodno prirodnu i stoga neizbježnu bit kodiranu u terminima roda, etničke pripadnosti i klase. Roman, i cijeli Musilov opus, usredotočuje se na integralni aspekt modernosti - postupno nestajanje ranomoderne ideje da su osobni i kulturni identiteti utemeljeni na intrinzičnoj dispoziciji („ekspresivistička" koncepcija) i njeno neprimjetno zamjenjivanje idejom da društveni i simbolički poredak konstituira i učvršćuje identitet ljudskoga subjekta. Čovjek bez svojstava ima za cilj likvidaciju zaostalog "ekspresivističkog"

koncepta identiteta koji je dominirao političkim i kulturnim diskursom Musilova vremena.

Povijesna pozadina "Usporedne akcije" bio je sudar nacionalističkih pokreta u nastajanju s preostalim vrijednostima, privilegijama i političkim institucijama starijega sustava. Kako je Austro-Ugarska prolazila kroz modernizaciju, počele su se pojavljivati nove društvene skupine koje su zahtjevale da budu priznate kao ravnopravne članice carstva. Ljudi različitog "etničkog" podrijetla migrirali su iz sela u tvornice u gradovima i stjecali obrazovanje kako bi se uklopili u sve raznolikije tržište rada. Nacionalna država i nacionalizam poslušili su kao aparati integracije u tom procesu, zamjenjujući i kompenzirajući društvene veze izgubljene zajedno s feudalizmom. Ipak, politička struktura zemlje nije mogla prihvatiti zahtjeve svih skupina pošto bi to dovelo u pitanje temelj carstva - implicitni dogovor da Mađari i Austrijanci koji govore njemački budu normativne kulture i ekonomski privilegirane skupine u svojim dijelovima carstva. Zbog carskog odbijanja da integrira svoje mar-

gine, te skupine nisu sebe vidjele kao dijelove imperijalnoga totaliteta i stoga nisu vjerovala u sposobnost centra da zastupa njihove interese. To predstavlja važan moment u povijesti balkanskih nacionalizama.

Pred zakonom su svi građani bili jednaki, no nisu svi bili građani.

Najviši policijski službenik, ravnatelj onoga ministarstva koje je u Kakaniji nosilo psihološki naslov "unutarnjih poslova", u svojem je pozdravnom govoru upozorio na te prikaze koje duh policije osvjetljuje kao nešto doista narodsko, a divljenje prema takvu duhu strogosti i spremnosti za pomoć nazvao vrelom mladosti morala, u doba kada umjetnost i život odveć naginju kukavičkom kultu čulne bezbrižnosti.

Kakanija je na jugu poduzimala određene vojne pripreme ne bi li pokazala svijetu da neće dopustiti protezanje Srbije do mora, nego jedino omogućiti željezničku vezu do tamo; ravnopravno sa svim događajima takve vrste, svjetski poznata švedska glumica, gospođica Vogelsang, priznala je da još nikada nije spavala tako dobro kao te prve noći po dolasku u Kakaniju

No i gospoda koja u svečanim prigodama na frakovima nose zlatom izvezeno lišće i slično idilično znamenje držala su se realnopolitičkih predrasuda svojega zvanja, a budući da prilikom pretraživanja pozadine Usporedne akcije nisu pronašli nikakve opipljive pojave, uskoro su pozornost obratili na ono što je bilo uzrokom većine nerazjašnjenih pojava u Kakaniji, nazvano "neostvarenim narodima". Danas se postavljamo tako kao da je nacionalizam tek izum vojnih opskrbljivača, no u nekoj bi prilici valjalo pokušati i s proširenim objašnjenjem, a nečemu takvu Kakanija je dala važan prilog. Stanovnici te carske i kraljevske, carsko-kraljevske dvojedne monarhije našli su se pred teškom zadaćom; trebali su se osjećati

kao carski i kraljevski i austro-ugarski domoljubi, no istodobno i kao kraljevsko-ugarski ili carsko-kraljevsko-ugarski. Njihova odabrana deviza u smislu takvih poteškoća bila je "Ujedinjenim snagama!", što znači viribus unitis. No za to je Austrijancima bilo potrebno daleko više snage nego Mađarima. Mađari su naime na prvome i posljednjemu mjestu bili samo Mađari i tek su ih usputno drugi, koji nisu razumijeli njihov jezik, smatrali Austro-Ugarima; nasuprot tome Austrijanci, ponajprije i izvorno, nisu bili ništa, a prema mišljenju svojih vođa odmah su se trebali osjećati kao Austro-Ugari ili Austrijanci-Mađari – za to nije postojala odgovarajuća riječ. Nije postojala ni Austrija. Oba dijela Mađarske i Austrije odgovarala su jedan drugome poput crveno-bijelo-zelenoga kaputića crno-žutim hlačama; kaputić je bio dio za sebe, no hlače su bile ostatak sada nepostojećega crno-žutog odijela, razdvojenoga tisuću osamsto šezdeset sedme. Austrijske hlače se od tada službeno zovu "Kraljevstva i pokrajine zastupljene u državnom savjetu", što, naravno, nije značilo baš ništa i bilo je ime sastavljeno od imenâ, jer ni ta kraljevstva, primjerice posve šekspirijanske Lodomerija i Ilirija, odavno nisu postojala, a nije ih više bilo ni onda dok je crno-žuto odijelo bilo čitavo. Zato ako se pita Austrijanca što je on, naravno da ne može odgovoriti ovako: ja sam iz kraljevstva i pokrajina zastupljenih u Državnom savjetu, a više ne postoje – pa je već zbog tog razloga radije govorio: ja sam Poljak, Čeh, Talijan, Furlan, Ladin, Slovenac, Hrvat, Srbin, Slovak, Rusin ili Vlah, a to je takozvani nacionalizam. Zamislimo hrastovu zaticu koja ne zna je li hrastova zlatica ili hrastov buhač; biće koje o sebi nema nikakv pojam, pa ćemo razumjeti da je nekada može užasno uplašiti i vlastiti ticalo: u takvom su međusobnom odnosu bili Kakanici, pa su jedni druge promatrali s paničnim strahom udova koji jedan drugi zajedničkim silama priječe da nešto postane. Od nastanka

zemlje još nijedno biće nije umrlo zbog jezične pogreške, ali moramo dodati da se austrijskoj i mađarskoj austro-ugarskoj dvojednoj monarhiji unatoč tome dogodilo da je propala zbog svoje neizgovorljivosti.

Za strance nije bezvrijedno da dozna na koji način iskusan Kakanac na visokom položaju, poput grofa Leinsdorfa, izlazi na kraj s takvim poteškoćama. Najprije je u svom budnom umu pažljivo odijelio Mađarsku, o kojoj kao mudri diplomat nikada nije govorio, onako kako se ne govori o sinu koji se osamostalio protiv volje roditelja, iako se oni nadaju da u tome neće biti uspješan; preostali dio označivao je kao narodnosti ili austrijske etničke skupine.

Bio je to vrlo oštrouman izum. Njegova je presvijetlost studirala državno pravo i tamo je pronašao definiciju, rasprostranjenu praktično u čitavu svijetu, da narod može zahtijevati da ga se smatra nacijom samo onda kada ima vlastitu državu, a iz toga je za njega proizlazilo da su kakanijske nacije u najboljem slučaju nacionalnosti. S druge je strane grof Leinsdorf znao da čovjek puno i istinsko određenje može naći tek u zajedničkom životu nacije, koji mu je nadređen, pa kako to nikome nije htio uskratiti, iz toga je izvukao nužnost da nacionalnostima i etničkim skupinama nadredi državu. Osim toga vjerovao je u Božji poredak i ako on ljudskome oku i nije u svakom trenutku razvidan, a u revolucionarno modernim časovima, koji bi mu ponekad nadošli, bio je čak sposoban zamisliti da ideja države, u novije doba toliko isticana, možda nije ništa drugo do bogomdana ideja veličanstva, u tek započetome, pomlađenom pojavnom obliku. Kako god to bilo – kao realni političar odbacivao je predaleko promišljanje, a prihvatio bi i Diotimino gledanje da je ideja kakanijske države ista poput one svjetskoga mira – glavno je bilo da kakanijska država postoji, ako i bez pravog imena, i da uz nju valja

izumiti kakanijske državljane. Običavao je to objasniti primjerom da nitko tko ne ide u školu nije učenik, no da škola ostaje školom i kada stoji prazna. Što su se nacionalnosti više bunile protiv kakanijske škole koja je od njih trebala načiniti narod, to mu se u danom slučaju škola činila nužnijom. One su izričito naglašavale da su nacija, zahtijevale su izgubljena povijesna prava, očijukale su s plemenskom braćom i rođacima s one strane granica i Carstvo otvoreno nazivale tamnicom iz koje žele biti izbavljene. Grof Leinsdorf utoliko ih je pomirljivije nazivao etničkim skupinama; jednako kao i one same naglašavao je nezaokruženost njihovih odnosa, no želio ih je dopuniti na način da od etničkih skupina stvori austrijske državljane, a ono što nije odgovaralo njegovu planu ili je bilo pre revolucionarno objašnjavao je sebi na već poznati način kao posljedicu još neprevladane nezrelosti i zalagao se za to da je protiv nje najbolje primijeniti mješavinu mudre popustljivosti i kaznene blagosti.

U ovom je periodu centralizam njemačkoga govornog područja decentriran, a sfera kulture pretvorena u arenu zaraćenih partikularizama. Nakon kolapsa 1918., Austrija je bila prva zemlja u Europi koja je iskusila postkolonijalnost: ne samo da su kulturu obilježili sukobi između zastaloga feudalnog sustava i kapitalističkoga sustava u nastajanju, već i borba između raspadajućega imperijalnog režima i raznih identitarnih pokreta – nacionalistički, rasistički i fašistički pokreti, cionizam i antisemitizam, ženski pokret i antifeminizam. Nakon rata carstvo je podijeljeno na zasebne nacionalne države, a ono što je preostalo nakon što je svaki narod preuzeo svoj dio bila je današnja Austrija. Tako su kulturni identiteti koji su bili poštovani kao nužni i prirodni izrazi poretka svijeta oduzeti austrijskom subjektu. Kako je modernizacija krenula relativno kasno u Njemačkoj i Austriji, sve su se te transformacije osjećale dramatičnije, pa je stoga bilo nemoguće da se pojedinac "prirodno"

poveže s novim svijetom i drugim ljudskim bićima. Važno je reći da Musil u svojim esejima nikada nije pripisao kolaps carstva naglom razvoju nacionalnih osjećaja među ne-njemačkim narodima carstva. Njihov je revolt jasno identificirao kao konkretnu posljedicu pretrpljene državne represije i nasilja.

U njezinu se kućnom okruženju s činjenicom da postoji nacionalizam i rasna ideologija, iako su pola Europe naveli na histerične misli i upravo se unutar zidova Fischelove obitelji sve okretalo oko njih, postupalo kao da ne postoje.

Moderna je svijest proizvod postvarenja: pojedinci i društvene funkcije odvojeni su od tradicije u koju su prethodno bili usađeni, te su sada svedeni na izolirane dijelove organizirane prema nekom principu. To zahtijeva novu vrstu svijesti, novu subjektivnost. Prvi trenutak u nastajanju moderne subjektivnosti je stvaranje "pojedince" kao autonomnog, centriranog, monadijskog bića. Međutim, taj "individualizam" jest tek ideologija koja je tu da doskače napetosti proizašloj iz podijeljenosti subjekta, što je upravo ono što se događa s postvarenjem. Subjekt se, u stvar-

nosti, tek mora ostvariti kao slobodna, neovisna individua, a to čini objektivizirajući svoje osobine. Buržuj bira zanimanje koje nema nikakve veze s ostatkom njegovog bića, a proleterka prodaje gospodaru jedino što posjeduje – radnu snagu. Ovo razdvajanje između unutarnjeg i vanjskog, privatnog i javnog glavna je odrednica modernoga subjekta. Kako se odnositi jedni prema drugima u tim okolnostima je, posljedično, specifično moderan problem.

objašnjavanje čuvene moralne slobode karaktera kao automatski nastalog misaonog privjeska slobodne trgovine

Rezultat ovog rascjepa je strogo kontemplativan stav gdje se svijet robne razmjene predstavlja svijesti kao druga priroda kojoj se pojedinac mora prilagoditi da bi preživio. Drugim riječima, budući da osjeća da ne može djelovati kako bi promijenio ovaj društveni poredak ili jednostavno ispunio svoje unutarnje želje, on zauzima stav refleksije i kontemplacije.

Sredstvo koje dušu doduše ubija, no onda takoreći u malim konzervama čuva za opću

uporabu, oduvijek je veza s razborom, uvjerenjima i praktičnim postupanjem, kakvo su uspješno proveli svi morali, filozofije i vjere. Bog zna, kao što smo već kazali, što je uopće duša! Ne može biti nikakve sumnje da žarka želja da se slijedi samo nju ostavlja neizmjeran manevarski prostor, pravu anarhiju, pa postoje primjeri za to da takoreći kemijski čiste duše počine gotovo zločine. No čim duša ima moral ili vjeru, filozofiju, produbljeno građansko obrazovanje i ideale na području dužnosti i ljepote, poklonjen joj je sustav pravila, uvjeta i odredbi za provedbu, koje mora ispuniti prije no što smije pomisliti da je duša vrijedna pozornosti, a njezin se žar, kao kod visokih peći, usmjeruje u lijepe pješčane pravokutnike. Onda u osnovi preostaju još samo logička pitanja tumačenja, kao na primjer pripada li neka radnja pod ovu ili onu odredbu, a duša dobiva mirnu preglednost bojnog polja nakon bitke, gdje mrtvi leže nepomično, a odmah se može primijetiti gdje se komadićak života još pridžie ili stenje.

Argument postvarenja pomaže u rasvijetljavanju spomenute ekspresivističke koncepcije identiteta po kojoj se izjave, ponašanje i društveni položaj osobe vide kao izrazi njenoga identiteta, čija se bit smatra unutarnjom osobnom jezgrom. Dakle, osoba izražava određenu bit koju posjeduje, a koja određuje njihovu rasu, kulturu, spol i društveni položaj. Samoostvarenje je kompatibilno sa socijalizacijom. Musil se izričito protivio ovom konceptu jer po njegovom mišljenju ono što određuje ljudska bića jest praznina, nedostatak koji je nepopravljiv, i bez obzira s kojom se ulogom, skupinom, profesijom, modelom ili idealom subjekt poistovjetio, to će uvijek biti samo

urgentna zamjena za nešto što nedostaje.

Teza romana jest da univerzalni ljudski element leži u neizrecivoj sposobnosti razlikovanja, u toj

sklonost prema negativnom

koja po pripovjedaču čovjeka navodi na

ukinuti stvarnost

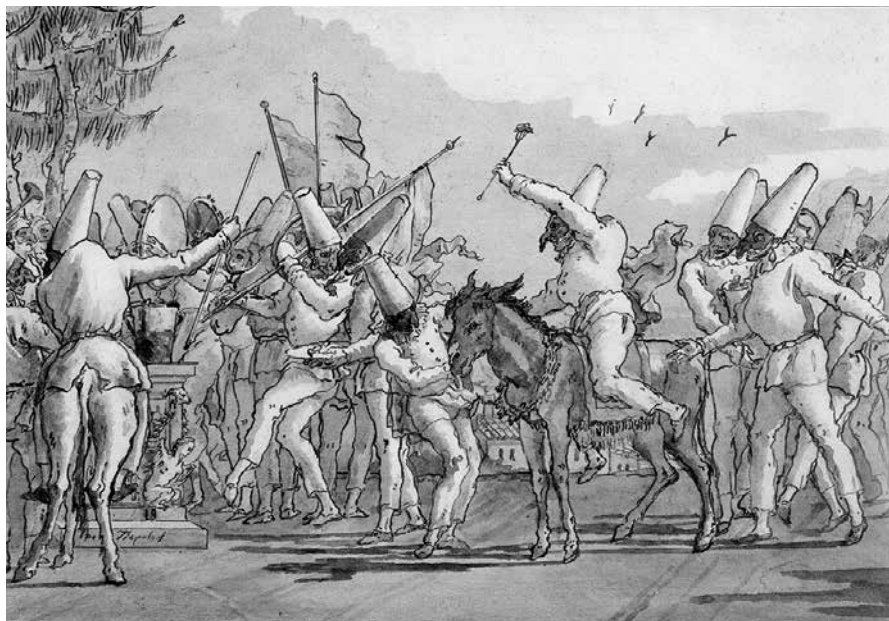
i mijenjanje svijeta.

Musil je tvrdio kako je Prvi svjetski rat prisilio ljude da prepoznaju da je identitet fikcija, ali je istovremeno povećao potražnju za tom istom fikcijom. Domoljubni entuzijazam, kao i kasniji nacionalistički i rasistički pokreti, kompenzirali su društvene sponne koje je moderno društvo razvrgnulo. Društvo je za sebe pokušalo ponovno izmisliti identitet rase i nacije koji bi jamčio određenu stabilnost usred destabilizirajućih sila modernizacije. Odbijajući modelirati svoj identitet prema tim političkim fikcijama, Ulrich gubi svoje temelje i biva vraćen na sebe, prisiljen prizvati svoj identitet iz svoje nutrine. Nažalost, to nije moguće pošto se identitet po definiciji proizvodi samo kroz proces identifikacije s drugim. Ali što postaje sa subjektom ako nema drugoga s kojim bi se identificirao, osim nacija, spolova itd.? Što ako društveno polje ne nudi nikakve mogućnosti prepoznavanja? Jesu li u ovoj situaciji jedini mogući ishodi za subjekte fašizam ili ludilo? Moguće je ili postaviti se u obrambenu poziciju, žrtvovati svoj ego i solidarizirati se s grupnim egom kolektiva, ili se zatvoriti u samoću što dovodi do autističnih ili shizoidnih stanja. Pokušavajući zaštititi svoj integritet, subjekti se povlače u svoju unutrašnjost. Ali budući da se u ovoj modernoj pseudo-stvarnosti, kako je naziva Musil, svaka radnja čini kao da se vrši mehanički, ljudska nutrina postaje iluzorna jer se ne hrani nikakvom društvenom interakcijom. Stoga moderno društvo teži stvaranju "podijeljenih sebstva".

trebao bi imati na umu da posjedovanje dvostruke duhovne osobnosti već odavno nije vještina dohvatna samo luđacima

Likovi u Musilovu romanu su takvi shizoidni subjekti. S jedne strane elita i narod koji želi slaviti

Pulcinelle u
festivalskoj
povorci

naciju, a s druge ubojice i duševni bolesnici. Ne sudjelujući u inicijativama iz kojih njegovi sunarodnjaci crpe smisao svoga postojanja, Ulrich se radije poistovjeđuje sa zločincem, ubojicom Mosbruggerom. On

idolizira sve zlikovce i čudovišta svjetske povijesti

Postoji konstitutivna napetost između "egzaktnosti" i "duše", znanosti i poezije, "ratioida" i "ne-ratioida" u Ulrichu kao čovjeku bez svojstva, a krajnji razlog da se takav lik konceptualizira jest odbacivanje metafizičke fikcije identičnog ja. Bez osobina ili temelja, Ulrich je manje solidan, ali više čovjek.

Musil je ponudio alternativu, konceptualizirajući subjektivnost kao procesualni fenomen: osoba se kreće prema pozicijama subjekta, identitetima koje mora preuzeti jer obećavaju jedinstvo i priznanje, ali ih potom odbacuje jer pozicije nikada ne ispunjavaju to obećanje. Subjektivnost je proces, prijelaz, postojanje između. Identificiranje jest samootuđivanje.

Radnja romana govori o tome kako se Ulrich uključuje u Usporednu akciju nakon što mu je to otac naložio. Kad mu otac umre, on susreće svoju davno izgubljenu sestru blizanku Agathe na sprovodu prilikom kojega oboje nose kostime Pierrota. Pierrot je lik klauna podrijetlom iz *commedie dell'arte* koji je zbog svoje emotivne ambivalentnosti – melankolije i komike – te zbog maske koja na neki način sugerira odbijanje identiteta, postao neiscrpan motiv za čitav niz modernih umjetnika. Pojava Agathe u drugom dijelu romana presudna je za konstrukciju Ulrichove nestabilne subjektivnosti. Umjesto da svatko konstruirati identitet kroz evolucijski proces samoprepoznavanja i potrage za autentičnošću, blizanci svojim zrcalnim karakterima međusobno negiraju svaki unaprijed zadani identitet.

Savjetujem ti da jednom noću pogledaš neko ogledalo: tamno je, crno, i ne vidiš gotovo ništa; a ipak je to ništavilo posve jasno nešto drugo od ništavila ostale tame. Naslućuješ staklo, udvostručenje dubine, neki ostatak sposobnosti da svjetluca – a ipak ne razabireš baš ništa!

Pierrot se pojavljuje kao motiv u kulturnim razdobljima obilježenim ideološkom dezorijentiranošću kada su etnički, klasni, rodni i sl. kolektivni identiteti u procesu rekonstrukcije. Sa smrću oca i Agathinim napuštanjem muža, brat i sestra doživljavaju stanje eksperimentalne bijede u kojoj svi identiteti bivaju sadržajno ispražnjeni. Nakon susreta, Ulrich odlučuje napustiti Usporednu akciju i otići živjeti i putovati sa svojom sestrom-srodnom dušom koja mu također postaje ljubavnica. Ulrich kaže,

Popustili smo impulsu protiv poretka

To jeste istina s obzirom da je zabrana incesta temelj svakog društvenog poretka. Ako se pojedinci sparuju s članovima svoje obitelji, onda se različite obitelji ne mogu povezivati razmjernom članova obitelji, a to je ono što konstitucija društvene zajednice pretpostavlja. Ova zabrana također je potrebna za konstituciju rodnog, ali i svih drugih identiteta. Tabu incesta podrazumijeva da svaki subjekt također mora imati rodni identitet, koji određuje je li objekt razmjene, te

grupni identitet, koji definira društvene granice unutar kojih se ta razmjena može dogoditi. Naime, žene, a ne muškarci, se razmjenjuju između obitelji i to je ono što muškarce definira kao predstavnike društvenog polja, što je naturalizirano patrijarhalnom ideologijom. Zato je ovaj dio romana naslovljen Zločinci.

Život u obitelji nije pun; u krugu obitelji mladi se ljudi osjećaju zakinati, umanjeni, ne posve svoji. Pogledaj ostarjele, neudane kćeri: obitelj im je isisala krv; iz njih su nastali sasvim posebni križanci između 'ja' i 'mi'.

Nadilazeći svaki identitet, Musilijanska se subjektivnost reaktivno transformira putem otpora zakonima kulture koji ju nastoje učvrstiti u jednu stabilnu poziciju. Ulrich zamišlja savršeno društvo kao

golema eksperimentalna stanica za isprobavanje najboljih i otkrivanje novih načina da se bude ljudsko biće

Povijesne traume, u ovom slučaju raspad carstva, uzrokovale su simboličnu kastraciju muškog identiteta. U nedostatku legitimnog načela moći i autoriteta, društvo gubi sredstva za postizanje konsenzusa i razlikovanje napretka od propadanja. Čudovište, koje može biti druga etnička skupina, feministkinje ili bilo koji drugi lik, tada se pojavljuje kao imaginarni nadomjestak koji omogućuje članovima zajednice da vjeruju da postoji djelovanje ili racionalnost na djelu, jer, "bolje zla racionalnost nego nikakva." Agathe, Ulrich, drugi ČBO likovi, kao i likovi iz drugih Musilovih djela predstavljaju ovu figuru monstruoznosti. Kao i u slučaju kolektivne čežnje za Führerom ili mesijom koji će ponovno vezati pojedince u ekspresivističku zajednicu, čudovište se može tumačiti kao izraz kolektivne želje za povratkom patrijarhalne moći i autoriteta. S druge strane, Musilijansko čudovište znak je rušenja autoriteta – Ulrich, čovjek bez svojstava, stoji između logike društva koje se mobilizira za rat s jedne strane, i protulogike kriminala, ludila i ženstva s druge.

"No dobro", povukao se Ulrich, "htio sam reći kako tehnika iz leševa, izmeta, bljuvotine i otrova već odavno izvlači korisne stvari, to bi skoro već moglo uspjeti i psihološkoj tehnici. No svijet uzima previše vremena za rješavanje tih pitanja. Država izdaje novac za svaku glupost, a za rješavanje najvažnijih moralnih pitanja nije odvojila ni novčić. To je u njezinoj prirodi, jer država je najgluplji i najzločestiji ljudski organizam koji postoji."

Elita i narod iz romana željni su proslave jedinstva nacije, ali približavajući se kolovozu 1914. širi se osjećaj da jedino skorašnji dolazak nekog mesije može ujediniti naciju. S rasističkim kolektivnim vapajem za Führerom, naoružanjem i protjerivanjem manjina, Kakanija na kraju implodira u totalitarizam i rat. Nasuprot njima Ulrich, koji nastoji sačuvati identitet koji se odupire ideološkoj privlačnosti nacionalizma, se identificira sa zločincem.

U ranijim skicama romana, Musil navodi razlog: "Odbojnost prema kompetentnim, samopra-

vednim i prosvijećenim ljudima tjera ga ka Moosbruggeru”, koji je šizofreni ubojica.

udruge i protu-udruge

jedina stvar koja je razlikovala njegov vlastiti život od života luđaka bila je svijest o vlastitoj situaciji

Ta se antinomija pojavljuje u ključnim Musilovim pojmovima – “čovjek” i “svojtva”. Čovjek bez svojstava ekvivalent je čistoj subjektivnosti kojoj je svojstvena transgresivna sila negativnosti. On je luđak, možda anarhist, čovjek koji jest vlastito svojstvo ili kvaliteta. Čovjek sa svojstvi- ma jednak je čistom identitetu, pojedincu uvjež- banom da postane poslušan građanin/vojn. Musil ne vidi kompromis između dviju opcija koje objašnjavaju nemoguć izbor između ludila i fašizma,

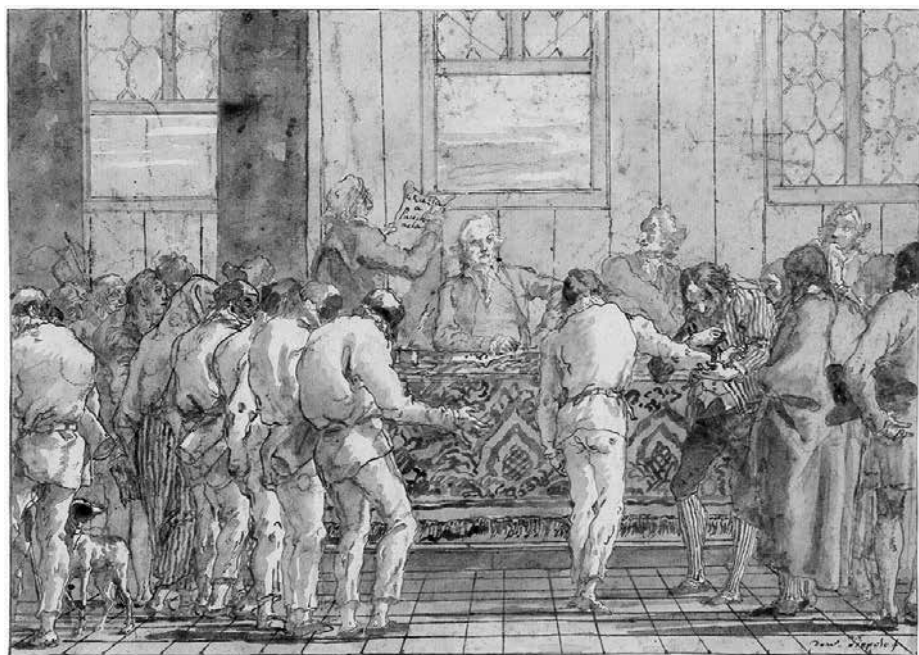
dva pola Ni-Niti ovog doba

Ulrich odbija mogućnost da cirkulira s jedne funkcije na drugu unutar društvenog stroja, da

nikada ne bude svjestan cjeline prilagođavajući se uvijek malim zadacima, bivajući poslušnim službenikom bez djelovanja i savjesti. Roman ističe logičan, egzistencijalni i politički zaključak dileme: Ako se svaka kvaliteta definira nacionalnim, rasnim, etničkim ili rodnim pojmovima, osoba koja se želi oduprijeti nacionalizmu, rasizmu, etnocentrizmu i seksizmu mora postati čovjek bez svojstava.

“Svaki čovjek izvorno razmišlja o cijelom životu”, objasnio je, “ali što točnije razmišlja, to više se suzuje. Kada sazrije, imaš pred sobom čovjeka koji se na određenom kvadratnome milimetru snalazi tako dobro kao u cijelome svijetu najviše dvadesetak drugih ljudi; on točno vidi kako svi ljudi koji nisu tako obaviješteni o njegovom predmetu, govore besmislice, a ipak se ne smije pomaknuti, jer napusti li svoje mjesto samo za mikromilimetar, on sam govori besmislice.”

No ta unutarnja sloboda sastoji se u tome da se o svemu može misliti, da čovjek u svakom ljudskom položaju zna zbog čega se uz njega ne

Pulcinella je pomilovan

treba vezati i nikada ne zna uza što bi se želio vezati!" U tom ne baš sretnom trenutku, kada se posebni maleni val osjećaja, koji ga je obuzeo na sekundu, ponovo razišao, bio je spreman priznati da ne posjeduje ništa osim sposobnosti da u svakoj stvari otkrije dvije strane

Musilov prvi izbor za naziv romana bio je "Špijun", a Ulrichovo ime trebalo je biti "Anders", što znači "drugi" ili "drugačiji", pošto se taj drugi i špijun, kao netko tko lažira identitet, čine kao jedina pozicija dostupna osobi koja želi zahtijevati subjektivno djelovanje pred ideologijama koje svakog pojedinca svode na izraz nacionalne biti. U kontekstu nacionalnog pitanja, špijun – dvojnjak – predstavlja želju za alter egom bez nacionalne pripadnosti. Ulrich, Agathe i drugi likovi simbolički uništavaju ideološki poredak koji osobama pripisuje identitete i artikuliraju proizvoljna ograničenja zamišljene zajednice, pokazujući time da se subjekt ne može niti objasniti niti svesti na bilo koji identitet.

Dakle, pouke koje Musil izvlači iz iskustva Prvog svjetskog rata su, prvo, da su postojeće ideje o ljudskoj prirodi pogrešne i, drugo, da većina ljudi nije u stanju prihvatiti ovaj uvid. Da bi bili ono što jesu, mnogi pojedinci moraju vjerovati da postoji razlog zašto su to što jesu i da njihova sudbina jest, ili može postati, izraz širega sustava vrijednosti ili objedinjujućeg narativa. U svojim esejima iz ranih 1920-ih, Musil navodi da postoji rezidualna mentalna struktura koja nastavlja generirati vjerovanje u zakone i esencije koje, iako navodno objašnjavaju identitete i sudbine osoba, zapravo ih sprječavaju da se suoče s kontingentnošću svoje egzistencije. Njegova dijagnoza procesa modernizacije jest da je kapitalizam pridonio uništenju svih starih društvenih veza svodeći osobu na funkciju njenoga društvenog položaja. Budući da je moderno društvo toliko diversificirano, a međuljudske veze složene, identitet propisan pojedinki s njezinim druš-

tvenim položajem ne može "izraziti" društvo u cjelini jer je ona samo jedan njegov mali dio. Funkcija tog malog fragmenta u društvenoj cjelini čovjeku ostaje nepoznata, pa se stječe dojam da društvom upravlja neka nepoznata samoodržavajuća mašinerija koja pojedinca zapravo čini suvišnim. U takvoj su situaciji nacionalizam i rasizam zamjena za društvene veze koje je kapitalističko društvo razorilo jer povezuju pojedinca s društvom na neposredan, gotovo fizički način. Kao alternativu ovim konzervativnim pokušajima da se izliječe problemi modernizacije, Musil nudi svoj "Teorem bezobličnosti", što je sama ideja razrađena u Čovjeku bez osobina. Po njemu, nacija je fantazija, lažirana zajednica i on svoju zadaću definira kao potragu za boljom ideologijom, onom koja bi proizvela filozofe umjesto kanibala, solidarnost umjesto egoizma i mir umjesto rata. Pod ideologijom ne misli na zamagljivanje društvenih i ekonomskih odnosa, već na "intelektualni poredak osjećaja – objektivnu povezanost sentimentata koja olakšava subjektivnu povezanost". Ta bi ideologija trebala dati koherentnost i stabilnost onom "ja". U nacrtu za ČBO piše: "Svaka ideologija, čak i ona pacifistička, vodi u rat." Ipak, navodi da ako je čežnja za vjerom i identitetom stalna želja bezobličnog ljudskog subjekta, tu želju moraju ispuniti ideologije koje nisu rasizam, nacionalizam i imperijalizam.

Dadete li mi na upravljanje novine, radio, filmsku industriju i možda još nekoliko drugih kulturnih sredstava, obvezujem se da ću za nekoliko godina – kako je to jednom rekao moj prijatelj Ulrich – ljude pretvoriti u ljudoždere!

Čini se da se "čovjek je" mijenja jednako brzo kao i "u modi je", a zajedničko im je to da nitko, vjerojatno čak ni oni kojima je moda zvanje, ne znaju stvarnu tajnu toga "je". Tko bi se na to pobunio, nužno bi ostavio pomalo smiješan dojam čovjeka koji je upao među polove stroja

za elektrostimulaciju, pa se snažno trza i tresе, a ne opaža protivnika. Protivnika naime ne tvore ljudi koji brzo i dosjetljivo iskorištavaju trenutačnu poslovnu situaciju, nego ga tvori tekuće-plinovita nepostojanost općeg stanja, njegovo slijevanje iz bezbrojnih područja, neograničena sposobnost spajanja i preobrazbe, čemu se kod primatelja još pridružuje i manjak ili zatajenje važećih, zaustavnih ili uredbenih načela.

Musil je smatrao da njegovo otkriće ljudske "bezobličnosti" također donosi sa sobom priliku: "Izazov je stvoriti organizaciju koja štiti mogućnosti. Vjera u ljudskost. Odbacivanje kvazi-ideja države i nacije." Stoga bi najvažniji zadatak nove ideologije bio omogućiti ljudima da se odupru ideološkim manipulacijama kojima vladajuće elite pokušavaju povećati i opravdati svoju moć. Ono što Musila po ovom pitanju najviše zanima su politička afektivnost i ljudske emocije. Iskustvo rata je za njega otvorilo pitanje kako je moguće da se masovno nasilje može izjednačiti s ljubavlju i kolektivnom solidarnošću.

Naravno – požurio se Ulrich potvrditi – sport je sirov. Moglo bi se reći pražnjenje najpomnije raspoređene opće mržnje, koja se odvodi putem borilačkih sportova. Jasno, tvrdi se suprotno, da sport povezuje, stvara prijateljstva i slično; no to u osnovi samo dokazuje da sirovost i ljubav jedno od drugoga nisu udaljeniji nego što je jedno krilo velike šarene, punjene ptice udaljeno od drugoga.

Naime, ljudsko je biće jednako lako navesti na ljudožderstvo kao i na kritiku čistog uma; s istim uvjerenjima i osobinama može postići oboje ako se uvjeti tako poklope, a pritom vrlo velike vanjske razlike odgovaraju vrlo malenim unutarnjim.

emocionalni život čovječanstva njiše se naprijed-natrag poput vode u nestabilnoj kadi

Pri kraju Akcije, Ulrich predlaže projekt za istraživanje nepoznatih zakona ljudske afektivnosti radi pružanja osnove ideološkog inženjeringa koji bi, umjesto monstroznosti, radije potaknuo

*Pulcinelle
strijelaju
Pulcinelle*

neke druge potencijale čovječanstva. Dakle, on pokušava konstruirati filozofiju emocija, što je ono što čini teorijsku srž romana. Uz vlastito iskustvo iz 1914., Musil je usporedio kolektivnu energiju oslobođenu ratom s iskustvom nekog uzbudljivog osjećaja ispražnjenosti i obavijenosti većom stvarnošću kakvu opisuju mistici. Budući da se činilo da će ovaj granični osjećaj utopijskih dimenzija i dalje privlačiti ljude, smatrao je potrebnim ispitati kako ti osjećaji djeluju i je li moguće da se njihov utopijski sadržaj može nekako spasiti i njime upravljati na neki konstruktivan način. Prema njegovom mišljenju, sve dok nema razumijevanja za fenomen strasti, postoji rizik da se ponovno dogodi prijelaz iz stanja mira u stanje plemenske ekstaze, odnosno ekstaze koju ljudi osjećaju kad misle da su dio nekog kolektiva.

Mnogo je relevantnih djela posvećenih ovoj temi koja proizlaze iz istog iskustava, poput Freudove Grupne psihologije i analize ega (1921.), Reichove Masovne psihologije fa-

šizma (1933.), istraživanja masovnog ludila Hermanna Brocha - Massenwahntheorie (1939.-48.) i kasniji projekti Adorna i Horkheimera, te Mase i moć (1960.) Elias Canettija. U okviru ove teme Musilov je cilj bio razdvojiti utopijski aspekt afektivnog vezivanja od njegovih destruktivnih aspekata, a osim pisanja eseja na tu temu, njegova je metodologija bila zapravo pisanje romana. Kako je napisao – umjetnost je “moralni laboratorij”, pa tako je to i Čovjek bez osobina.

Za razliku od teoretičara, znanstvenika i filozofa koji su zbog metodoloških očekivanja morali donijeti zaključak o svojim ispitivanjima, Musil se cijeli život bavio problemom pronalaska drugoga ljudskog bića. Stoga je Čovjek bez osobina esencijalno nedovršen roman. Budući da je bio otvoreni eksperiment, roman se s vremenom mijenjao po pitanju ideja, likova i zapleta. Na neki način, ova vrsta predanosti bez potrebe za pronalaženjem konačnog rješenja ili osobnog osjećaja zatvaranja jedan je od preduvjeta otvorenosti prema drugima. Ne postoji način da se

konceptualiziraju međuljudski odnosi jer su oni filozofski nesvodivi. A cilj "pokušaja pronalaska drugog ljudskog bića" mogao bi biti konstruiranje čovjeka koji je što više moguće otporniji na poziv grupnog ega nacije ili rase, a prijemčiv za strasti solidarnosti. Rezultat ovog Musilovog nastojanja jest subjekt bez nacije.

govorio je o nužnoj organizaciji unutarnje nežnosti, ne bi li spasio čovječanstvo od utrke u naoružavanju i bezdušnosti

Znajući da bi svijet mogao biti drugačiji i da se on mogao roditi kao netko drugi, Ulrich u školskom eseju o patriotizmu piše kako svoju domovinu nikada ne treba smatrati najboljom. Musilovo multikulturalno iskustvo bilo je uvjetovano poviješću carstvu i vlastitom poviješću; rođen u Brnu, u današnjoj Češkoj, od roditelja koji su govorili njemački. Od njegova vremena pa na ovamo na ovim su se prostorima mijenjale državne granice. Međutim, kulturne granice nije moguće odrediti. Još je jedan austrijski autor iz tog razdoblja, Otto Bauer, pisao kako pojedini-

ci koji žive u pograničnim zonama naseljenim stanovništvom raznih nacionalnosti ne mogu jednostavno prerasti u pripadnike jedne nacije. Pojedinaac pod utjecajem različitih nacionalnih kultura ne kombinira samo karakterne crte dviju (ili više) nacija, već posjeduje sasvim novi karakter. I zato osobe mješane nacionalnosti, u vrijeme nacionalne borbe, mogu biti osuđeni kao prijestupnici ili izdajice. Na sličan način, u Čovjeku bez osobina, Musil evocira društvo u kojem mnoštvo kultura, povijesti i identiteta omogućuje pojedincu da ih nadiđe.

Naime, žitelj ima najmanje devet karaktera, poslovni, nacionalni, državni, klasni, zemljopisni, spolni, svjesni, nesvjesni, a možda još i privatni; on ih u sebi sjedinjuje, ali oni ga rastaču, tako da on nije ništa doli malo korito isprano brojnim brzacima, u koje oni užubore da bi iz njega ponovno istekli i zajedno s drugim potočićima ispunili drugo korito. Zbog toga svaki Zemljanin ima još i deseti karakter, a on nije ništa do pasivne utvare neispunjenih prostora; on čovjeku dopušta sve osim jedne

stvari: da ozbiljno shvati ono što čini njegovih najmanje devet preostalih karaktera i ono što se s njima događa; dakle, drugim riječima, brani mu upravo ono što bi ga trebalo ispunjavati. Taj, moramo priznati, teško opisivi prostor u Italiji je drugačije obojen i oblikovan nego u Engleskoj, jer ono što ih razlikuje ima drugu boju i oblik, a ipak je tu i tamo isti, prazan, nevidljiv prostor u kojemu stvarnost stoji poput maloga kamenoga gradića za sastavljanje koji je napustila mašta.

Deseti karakter poništava sve ostale jer onemogućava osobi da ih shvati ozbiljno. Za Musila je to nedostatak, nedostatak koji generira potrebu koju ne može zadovoljiti nijedan društveni identitet i koja ih stoga mora sve negirati. U ovom pogledu, sebstvo je omogućeno samo privremenom identifikacijom koja nadoknađuje izvorni nedostatak. Ako te identifikacije nisu stvarno tranzitivne i traju, podržane ideologijama, one će se stabilizirati u svojstva i karaktere, koji bi se mogli pogrešno shvatiti kao realni i stoga blokirati druge mogućnosti. Ipak, za Musila,

biti više nego što jesmo

nadvladati svaki identitet jest ono što definira ljudsko stanje. Kako je Musilijanski subjekt uvijek u procesu, zauvijek deteritorijaliziran, roman ukazuje kako ljudsko stanje isključuje pokušaj da se osoba fiksira za određeni identitet. Stoga je u srži muzilijanskog subjekta moć distanciranja i diferencijacije koja spriječava osobu da previše ulaže u svoje identitete i koja distancira stvarnost, čineći da se postojeći društveni poradak pojavljuje kao samo jedan u beskonačnom broju mogućih svjetova. Autor Stefan Jonsson smatra da ovaj subjekt ne predstavlja samo beskrajne mogućnosti, već također pokazuje Musilov neuspjeh da konstruira održivu alternativu ljudskom biću. Po Jonssonovom mišljenju, ostvarenje ovog subjekta bila bi u najboljem

slučaju u anarhističkoj akciji, i/ili samonametnutoj izolacija i mizantropiji u najgorem slučaju. "Anarhističko djelovanje u najboljem slučaju"? Što znači da bi trebalo postojati nešto više od toga? Musil očito nije bio zadovoljan ničim osim transkulturalnom, možda čak i transrodnom utopijom, a njegova predanost mogućnostima spriječila ga je da zamisli kraj romana. Samo je jednom predložio neku političku maksimu, u eseju o socijalizmu, a to je bilo: djeluj solidarno! Osim toga, nije imao nikakve ideje o djelovanju, što je jedan od razloga zašto je prozvan "konzervativnim anarhistom". Još jednom se postavlja pitanje koja su načela na kojima temeljimo svoj sud? Kao što su anarhisti prije nas zaključili, za postizanje anarhije, slobode za sve, nema posebne potrebe za ljudima koji sebe smatraju anarhistima. Potrebni su ljudi koji misle svojom glavom.

Opasno je prestati misliti.

Naime, misao bez praktične svrhe vjerojatno je ne baš pristojna potajna zabava; no posebno one misli koje prave goleme korake na štulama, a iskustvo dodiruju tek sićušnim đonovima sumnjive su zbog neispravnog nastanka. Nekada se govorilo o misaonom uzletu, a u Schillerovo bi doba čovjek koji u prsima nosi tako uznosita pitanja bio vrlo cijenjen; danas međutim imamo osjećaj da s takvim čovjekom nešto nije u redu, osim ako to slučajno nije njegovo zanimanje i izvor prihoda. Stvari su očito raspoređene drugačije. Određena pitanja odstranjena su iz čovjekova srca. Za misli koje visoko lete stvorena je neka vrsta farme kokoši koju nazivamo filozofijom, teologijom, književnošću, gdje se one na svoj način sve nepreglednije množe, a dobro je da je to tako, jer nitko sebi pri takvoj raširenosti više ne treba predbaciti da se za njih ne može osobno brinuti. U svojem poštovanju prema stručnosti i specijalizaciji Ulrich je u osnovi bio odlučan da ništa ne

prigovara takvoj podjeli djelatnosti. No sebi je još uvijek dopuštao da i sam razmišlja, iako po zanimanju nije bio filozof, a u ovome je trenutku razmišljao da će nas to dovesti na put pčelinje države. Matica će nositi jaja, trutovi će voditi život posvećen pohoti i duhu, a stručnjaci će raditi.

Bez obzira na svoju snažnu intelektualnu koncentraciju, Musil je u svojim esejima opetovano priznavao neuspjeh da svojim idejama da sustavnu formu. Ali ako je on, kao Ulrich, vjerovao u mišljenje kao neprestano kretanje, tada sistemski oblici za njega nisu bili stvarno mogući, pa stoga nije bilo stvarnog neuspjeha s njegove strane. Jasnoća postoji samo u sferi iluzija i riječi – na samom kraju sustava počinje život. Čovjek bez svojstava logična je posljedica te ideje mišljenja, kao romana koji je svoj kraj našao tek na kraju jednog života.

To je lekcija koju smo dobili od Ulricha koji, bez posebnih svojstava, ostaje otvoren! – otvoren prema drugima. Dakle, u vezi s Musilovim pitanjem kako pronaći drugo ljudsko biće, jednostavno bismo rekli da se u solidarnom djelovanju susrećemo s drugima, koji su nama osobno ništa, i ne tretiramo jedni druge kao sredstvo za postizanje nekog cilja – kao što to jest u svim kapitalističkim društvenim odnosima, uključujući i ljevičarskim politikama – već radije imamo jedni druge kao cilj koji treba postići. Cilj je razvijanje naše osobnosti – da budemo kvaliteta, a ne da imamo kvalitete. Prema riječima Gustava Landauera, "... ona koja se odista osjeća djelom ovog svijeta ne treba više brinuti odakle dolazi i kamo ide – nema razlike između nje i

svijeta izvan nje. Pripadajući jedni drugima, takvi će ljudi živjeti zajedno. To će biti anarhija."

Popis korištenih i preporučenih radova:

Robert Musil: *Čovjek bez osobina I, II, III*; preveo Andy Jelčić; Fraktura, Zagreb, 2008; 2013; 2019.

Robert Musil: *Iz dnevnika*; preveo Dubravko Trojanc; Disput, Zagreb, 2003.

Robert Musil: *Precision and Soul. Essays and Addresses*; edited by Burton Pike and David S. Luft; The University of Chicago Press, Chicago, 1990.

Stefan Jonsson: *Subject Without Nation. Robert Musil and the History of Modern Identity*; Duke University Press, Durham, 2001.

Ramón Máiz: *Lost illusions in Interwar Europe: nation and self in Robert Musil*, in *Araucaria* Vol. 24, No. 49 (2022); University of Seville.

Markus Zisselsberger: *Cultural Nationalism in the Twilight of History: Robert Musil's Austrian ImagiNation*, in *Modern Austrian Literature* Vol. 37, No. 1/2 (2004); Association of Austrian Studies.

Gustav Landauer: *Anarchic Thoughts on Anarchism* [1901], in *Gustav Landauer: Revolution and Other Writings: A Political Reader*; translated and edited by Gabriel Kuhn, PM Press, Oakland, 2010.

Vizuali:

Giovanni Domenico Tiepolo, Zabava za mladež (Pulcinella), oko 1797-1804, Venecija

